

K 1478
1a

ბ ე ლ მ ე ტ ი
ქ ი ქ რ ქ ე

ე რ ბ რ ნ ე ბ ე ბ ი

ს ი ტ ყ ვ ე ბ ი
დ^ს
წ ე ჯ ი ლ ე ბ ი

„ საბჭოთა მწერალი „

გერონტო ქიქოძე

მეგობრუბები

განთიადიდან შუადღემდე

სიტყვები

და

წაკილევი

« საბჭოთა მწერალი »

თბილისი

1956

K1478
1a

შ.წ. 2019-19851

მოგონებები

განთიადიდან
შუადღემდე

როდესაც ადამიანი ხანში შედის, მას ბავშვობასა და სიკაბუჟეში განცდილი ამბები უკეთ აგონდება, ვიდრე გუშინდელი. ჩემი ცხოვრების პირველი შთაბეჭდილებები განსაკუთრებით ცხოველია, შეიძლება იმიტომაც, რომ ბავშვობის დღეები თერთმეტ-თორმეტ წლამდე ბედნიერად გაატარე.

გუშინდელ დღესათვის მახსოვს, როგორ დავბრუნდით ახალ წელიწადს დილით სოფლის ეკლესიიდან, და ბიძაჩემმა ახლად დადებულ თოვლზე ჯოხით დაწერა: 1893 წელი.

ქვეყნიერება მშვენიერი მეჩვენებოდა ზამთარშიც, როდესაც თოვლის საბურველი და ყინულის ლოლუები ჩვენს დიდსა და განმარტოებულ ეზოში ვენახიან ხეებსა, ხეხილსა და შენობებს იდუმალებით აღსავსე გარეგნობას აძლევდნენ. ცხოვრებაში დიდი პოეზია შეჰქონდა ზამთრის დღესასწაულებს; შობას აუცილებლად ღვეძლებით უნდა შევხვედროდით; ეს იყო ნამგალა მთვარის მსგავსი ხაჭაპური, რომელსაც ყველს გარდა მაგრად მოხარშული, ბოლში გამოყვანილი, ორად გაჭრილი კვერცხები ჰქონდა ჩატანებული, ასე რომ მისი ზედა-

პირი ალაგ-ალაგ ამობურცული იყო. კალანდას აგუნათი და ჩიჩილაკებით ვეგებებოდით. ეს ჩიჩილაკები ახალი წლის წინა დღით ირთებოდა სუროთი, კურკანტელით, ვაშლით და კამფეტებით და თითქო წმინდა ბასილის თეთრ წვერს წარმოადგენდა. თავისებური დღესასწაული იყო ლამპრობა, ორი თებერვალი. ამ დღეს ბავშვები სამზარეულო სახლის სხვენიდან ერთ ძელს ჩამოვიღებდით, წვრილად დავეჭრიდით, გრძელ ჯოხს მივამაგრებდით და ჩირალდანს ვმართავდით. ამ მიზნით კვარსაც ვიყენებდით. ორი თებერვლის ღამის ლამპრობას თითქო ყრმა იესოს ტაძრად მიყვანა ანუ მირქმა უნდა გაეხსენებინა, მისი შეხედრა სანათებით აღჭურვილი ქალწულების მიერ; მაგრამ დღეს მგონია, რომ ის რაღაც უძველესი წარმართული დღესასწაულების ნაშთს წარმოადგენდა.

ბავშვებს ძალიან გვიყვარდა აგრეთვე აღდგომა, როდესაც გვეჩვენებოდა, რომ მზეც კი სიხარულით ხტოდა ცაზე. ეს თითქო საყოველთაო შერიგების დღეობა იყო, წირვის გამოსვლის შემდეგ ყველანი ერთმანეთს ულოცავდნენ პირზე და მხრებზე ამბორით. მეც მზად ვიყავი ყველა ჩემი მოყვასისა და მტრისთვის მათი შეცოდება მეპატიებინა. მაგრამ ეს სავალდებულო კოცნა არ მიყვარდა, ამიტომ განზე გავდგებოდი და სააღდგომო კვერცხის ქაშას შევუღებოდი, რათა კოცნა თავიდან ამეშორებინა.

ამ დღესასწაულებს სადღაც სხვა სამყაროში გადაყავდით, შორეულ წარსულში, რომელიც თითქო იკარგებოდა ბურუსიან ბინდბუნდში. და ოჯახური ლეგენდები, რომელნიც მოგვითხრობდნენ, რომ ჩვენი გვარის წინაპრები გურიის მკვიდრნი კი არ იყვნენ, არამედ რომელიღაც სხვა პროვინციიდან გადმოხვეწილიყვნენ, ხელს გვიწყობდა, რომ ფანტასტიკურ სამყაროში გადავსულიყავით. მე მეჩვენებოდა, რომ ჩემი მამა-პაპები ისეთივე კვერთხებიანი და გრძელწვერებიანი პატრიარქები იყვნენ, როგორც მამაჩემის მიერ ნაჩუქარი ძველი ალთქმის წიგნში იყვნენ დახატული. და თითქო ნათლად ვხედავდი, როგორ ეშვებოდნენ აქარის მთებიდან გურიის დაბლობებში ეს ბიბლიური პატრიარქები კვერთხებით, აბლავებული ხარებით, მწყემსების მხრებზე დასვენებული კრავებით და ბანჯგვლიანი ქოფაკებით.

ჩვენი ეზო დაშორებული იყო სოფლის მთავარ შარავზას. მაგრამ, როგორც ეტყობა, ჩვენი კერა სხვა დიდი ხნის წინათ გაციებული კერის ადგილას იყო გაჩაღებული. მახსოვს, ერთხელ ჩვენი მოჯამაგირე მიწის ბარვის დროს სრულიად მოულოდნელად უზარმაზარ ჩაკირულ ქვევრს წააწყდა, ის დიდხანს მოუხდა მის ამოწმენდას და ამორეცხვას, მეორე ადგილას სახნისში შებმულ ხარს, რომელსაც წინ მე მივუძღოდი, ცალი ფეხი უფრო მცირე ზომის ქვევრში ჩაუვარდა. ჩემი უკან მოხედვა და მისი ზეზე წამოდგომა ერთი იყო; მისი

რქა წინა ზედა კბილზე მომხვდა და ოდნავ ჩამო-
ტეხა. დღემდე ვერ ამიხსნია, როგორ გადავრჩი,
რომ ცხვირ-პირი არ ამაგლიჯა.

სოფლად ბუნების სტიქიონური ძალაც და
რიტმიც განსაკუთრებით გაზაფხულზე იგრძნობა,
როდესაც ნუშის, ტყემლის და ქლიავის თეთრად
აყვავებას ატმის, ვაშლის და კომშის ვარდისფრად
აყვავება მოსდევს, ხოლო ბოლოს ბროწეულის
ხეები ინთება ალისფერი ყვავილებით; აორთქლე-
ბული მიწის სუნი იის სურნელებას უერთდება;
შემდეგ ზაფხულში და შემოდგომაზე კი ჰაერი
ახლად მოცელილი ან ხმელი თივის, ნესვის, ატმის,
მიწიფე ყურძნის სურნელებით იჟლინთება.

ჩვენი უზარმაზარი ეზო თავისი ყოველგვარი
ხეხილით და ვაზიანი ხეებით, ბალჩებით და ყვავილ-
ნარით, ბოსლითა და საქათმით, ხელს გვიწყობ-
და, რომ ცხოველთა და მცენარეთა სამეფო ახ-
ლო გაგვეცნო და შეგვეყვარებოდა. რა საინტერე-
სო საცქერალი იყო, მაგალითად, კრუხი, რომელ-
საც ხანდახან იხვის კვერცხებს აჩეკინებენ, იმი-
ტომ რომ ის წიწილებს დედალ იხვზე უკეთ იცავ-
და ქორის თავდასხმისაგან. როგორც კი პაწია
ყვითელბუმბულიანი იხვის ჭუჭყულები კვერცხების
ნაჭუჭებიდან თავს გამოჰყოფდნენ და ჩვენი ეზოს
ტოპოგრაფიაში ოდნავ გაერკვეოდნენ, ისინი და-
უყოვნებლივ რუსკენ წაბაჯბაჯდებოდნენ, რათა
შიგ შეეტურნათ თამამად; საბრალო კრუხი კი
მათ ნაპირზე მისდევდა, თან შეშინებული და
თან გაოცებული მათი ასეთი უსაქციელობით.

ჩვენი ვეებერთელა, თითქმის მოზრდილი ხბოს-
ოდენა ძაღლი, რომელიც დღისით, ჩვეულებრივ,
ჯაქვით იყო დაბმული, ხოლო თუ აშვეებული იყო,
ეზოში არც ქვეითს და არც ცხენოსან მამაკაცს
არ შემოუშვებდა, კეშმარიტად, რაინდულად ეპყ-
რობოდა ქალებს და ბავშვებს და მათ არასოდეს
არ დაჰყუფდა; მხოლოდ კაშკაშა ფერის დანახვას
ვერავის ტანზე ვერ იტანდა. ერთ ჩვენს მეზობელ
ქალს ძვირად დაუჯდებოდა კაშკაში ქვედატანი,
თუ მას ზემოდან თაღხად ჩაცმული ბეზიაჩემი არ
გადაფარებოდა. გასაოცარი იყო, როგორ გრძნობ-
და ეს ჩვენი ძაღლი ოჯახის წევრის სიკვდილის
მოახლოებას, როგორ გულშემზარავ ყმუილს
ასტეხავდა ხოლმე. თვითონ კი, როცა დაბერდა,
ძალიან სტოიკურად მოკვდა ბაღში, მზის გულზე
დაწოლილი, თავისი ამქვეყნიური ვალდებულების
პირნათლად შესრულების შემდეგ.

მეორე ჩვენს ძაღლს ადამიანივით ქკვიანი თვა-
ლები ჰქონდა და ისე არაფერი უყვარდა, რო-
გორც ადამიანთა საზოგადოებაში ყოფნა. ერთხელ,
როდესაც ჩვენ აგარაკზე ვიყავით, ერთი დღის
საღალზე ჩვენი სოფლიდან, ბახმაროზე, სადაც
ჩვენი მურია წინა ზაფხულში იყო ნამყოფი, ის
მოულოდნელად ავადგამხდარ დიდდაჩემთან მი-
სულიყო და თავი დაედო მის ლოგინზე. მოხუცს
შეეჩივლა, ავად ვარ და ჩემიანები ახლო არ მყუა-
ნანო. ჩვენი მურია მაშინვე გამქრალიყო. ის ბახ-
მაროზე ამოვიდა უქმელ-უსმელი, ტალახში ამო-

განგლული და მამაჩემის ტანისამოსს კბილებით ჩაეჭიდა, თითქოს სადღაც ეწეოდა. ჩქარა უკან გაბრუნდა. მხოლოდ სოფელში ჩასვლის შემდეგ გავიგეთ მისი ყოფაქცევის აზრი.

2

სტუმრებს, ნათესავებს, კარდაკარ მოსიარულე ხელოსნებს დიდი ხალისი შეჰქონდათ ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ჩვენს ეზოში ერთი დიდი სამთვალისანი, მიწის იატაკიანი წაბლის ხის სახლი იდგა: ერთს თვალში ჩალა და თივა ინახებოდა, მეორე—საჯდომი ცხენის და ჯორის თავლას წარმოადგენდა. ამ სახლის ფართო შუადარბაზში ხან მოარული მჭედლები მართავდნენ მარტივ ქურას, ხან დურგლები ბინავდებოდნენ, ხან საფეიქრო დგამი იმართებოდა საუცხოო დარაიას მოსაქსოვად. ჭე განსაკუთრებით მიყვარდა დურგლების ცქერა, შალაშინის შრიალი და ფიჭვის ხის ბურბუშელას სურნელება.

მახსოვს, ერთხელ ჩვენსას ახალგაზრდა, ევროპულად ჩაცმული ხელოსანი მოვიდა და ჩვენი დიდი ოდის უფრო განმარტოებულ ოთახში დაბინავდა: მას მამაჩემის და სოფლის ეკლესიის წიგნები უნდა შეეკინძა და ყდაში ჩაესვა. ოთახიდან ოთახში დავრბოდი და მისი ოთახის კარიც შევალე. ხელოსანი შინ არ აღმოჩნდა, მხოლოდ ტახტზე, საამკინძაო ხელსაწყოსა, წიგნებსა და კარტონებს

შორის, საშინლად დაღმანჭული, გაშეშებული ადამიანის თავს მოვკარი თვალი. შიშისაგან ატირებული უკან გამოვიქეცი. აღმოჩნდა, რომ სრულიად უბრალო ნილაბს შევეშინებინე. ამ ბავშვობის დროინდელმა შთაბეჭდილებამ ჩემზე ისეთი ძლიერი ზეგავლენა იქონია, რომ შემდეგ სავსებით ვერასოდეს ვერ გავთავისუფლდი ამ უსაფუძვლო შიშისაგან და ნილაბიანი ადამიანი ჩემში დღესაც უსიამოვნო გრძნობას იწვევს.

ბავშვებს განსაკუთრებით რაჭველი მესტვირეების მოსმენა გვიყვარდა. ისინი კარიკარ დადიოდნენ თავიანთი პრიმიტიული მუსიკალური ინსტრუმენტით, რომელიც გუდისა, სტვირისა და ვერცხლის ძეწკვებით შემკული ქარახსისაგან შედგებოდა. საეშაო იყო ამ ქარახსაში ორიოდე წვრილი ვერცხლის ფული ჩაგვეგდო და ჩვენი სახელი გვეთქვა, რომ მათ ჩვენი შექება დაეღლინებიათ დაუყოვნებლივ. კიდევ უფრო მოგვწონდა ხალხური ბალადები, რომელთაც ისინი ამღერებდნენ.

სოფლის ცხოვრებაში დიდი ხალისი შეჰქონდა აგრეთვე ბურთაობას, რომელიც რამდენჯერმე იმართებოდა აღდგომის და ამაღლების დღესასწაულებს შუა და დიდს ვნებათა დღეებს იწვევდამოპირდაპირე ბანაკების წარმომადგენლებსა, ზემოსოფლელებსა და ქვემოსოფლელებს შორის. ეწერის დიდი შინდორი, სადაც ჩემს ბავშვობაში ლელოს თამაში იმართებოდა, ამჟამად მკიდროდ-

დასახლებულია და ჩაის ბუჩქებითაა დაფარული. ლელო ბავშვებისათვისაც საყვარელი გასართობი იყო; მახსოვს, ბევრჯერ დაჩეჩქვილი და ტანისამოს ჩამოფლეთილი დავბრუნებულვარ თამაშობის შემდეგ, იმდენად დაქანცული, რომ შინშილის მიუხედავად თავი აღარ მქონია ვახშმისთვის დამეცადა.

გურიის ერთ ცენტრალურ სოფელში, ნაგომარზე, ბაზრობა იმართებოდა ივლისის მეორე ნახევარში. იქ სოფლელებს ყოველგვარი შინაური ნაწარმი გამოჰქონდათ, ქოთნები, ქვევრები, ქვის კეცები, კოთხოები, შალის და აბრეშუმის ქსოვილები; ქალაქიდან ჩამოსული ვაჭრები, უმეტეს წილად ქუთათელი ებრაელები, კი ფაბრიკული საქონლით ვაჭრობდნენ. ჩვენი მშობლები აქ ჩვენთვის სხვადასხვა სათამაშოებს ყიდულობდნენ. ჩვენში ეს ფაბრიკული სათამაშოები მაინცდამაინც დიდ მოკრძალებას არ იწვევდა: მათ ჩქარა ვამტვრევდით, რათა მათი შინაგანი მექანიზმი დაგვენახა; როცა ვრწმუნდებოდით, რომ ის საკმაოდ მარტივი იყო, ისევ ჩვენი საკუთარი ხელით გაკეთებულ სათამაშოებს ვუბრუნდებოდით, პატარა წისქვილებს, ხელთოფელებს, მშვილდისრებს, სასირე ბადეებსა და რაგვებს.

ქვეყნიერება კეთილი და ბოროტი გენიებით დასახლებულად მეჩვენებოდა. კეთილი სულის განხორციელებად მიმაჩნდა, მაგალითად, ჩვენი მეზობელი ქალი, ჩემი დედობილი, რომელიც თავის

თერთმეტ თუ თორმეტ შვილში არ მარჩევდა, იმიტომ რომ ერთხელ, დადაჩემის ავადმყოფობის დროს, ძუძუ მოეწოვებინა ჩემთვის; ხოლო ბოროტი სული გამოჰკრთოდა ზოგიერთი ავთვალისანი კაცის ან ქალის გამსჭვალავ გამოხედვაში.

და განა თვით ბუნება სიკეთის და ბოროტების გამუდმებულ ბრძოლას არ წარმოადგენდა? განა ერთი იყო ძლევამოსილი გაზაფხულის პირველი დღეები, როდესაც დილის ცვარი ათასფრად აციმციმდებოდა მწვანე მოლზე, და ის პირქუში შემოდგომის ღამე, როდესაც შავი ზღვიდან მოვარდნილმა ქარიშხალმა ძირიან-ფესვიანად მოგლიჯა ჩვენი უზარმაზარი კაკლის ხე, რომლის ჩრდილქვეშ ხშირად ვსადილობდით, ხოლო ჩვენს საყვარელ ცაცხვის ხეს ეკლესიის ეზოში ტოტები დაუღლიწა?

აღქაჯეზო, ჭინკები და სხვა მანე სულები შემეფოთებას იწვევდნენ ჩვენ შორის. ბავშვები საღამოობით გავუბრბოდით საიდუმლოდ დაჩრდილულ მდინარეების ნაპირებს, სასაფლაოებს, ეკალებარდიან ტევრებს. საღამოობით, როდესაც მზე ჩადიოდა, მისი სხივები ცოტა ხნით კიდევ დედამიწას ეალერსებოდა, რათა ყვითლად გაენათებინა მაღალი ხეების კენწეროები. ჩვენ გვეგონა, რომ ამ დროს საფლავებიდან მიცვალებულნი ამოდიოდნენ, რათა მკვდრის მზეზე ორიოდე წუთით მაინც გაეთბოთ თავიანთი გაცივებული ჩონჩხები. ღამით წისქვილის ღრიალი და ღომის საცხეველი

ჩამუშრის ძახილი უფრო გარკვევით გაისმოდა; თბილი ზაფხულის ღამეებში მათ ემატებოდათ ქრიკინების და ბაყაყების კონცერტი და რაღაც გაურკვეველი ფუსფუსი და ოხვრა. და როდესაც მე და ჩემი მომდევნო ძმა, თივით ან სიმინდის, ტაროებით დატვირთულ ურემზე პირაღმა დაწოლილნი, სათიბიდან ან ყანიდან შინ ებრუნდებოდით, ჩვენი სული თითქო ამ საიდუმლოებით აღსავსე დედამიწას და ვარსკვლავებით აკიჟკიჟებულ ცის გუმბათს უერთდებოდა.

გარდა შელოცვისა და პირჯვრის გამოსახვისა კიდევ სხვა უებარი საშუალებაც არსებობდა ბოროტი სულების დასათრგუნავად. პირველ ენკენისთვეს კუდიანების დღესასწაული დგებოდა. ღამით ისინი მთავარ როკაპთან მოფრინავდნენ სხვადასხვა საჩუქრებით, მათ შორის საუკეთესოდ ბავშვის გული ითვლებოდა. ამიტომ თმას ცვილით გვიწებავდნენ, რათა დაცული ვყოფილიყავით ყოველი ხიფათისაგან. მგონია, იმავე მიზანს ემსახურებოდა ცეცხლით განწმენდა ვნების ოთხშაბათს, ქიაკოკონა და სხვა. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ მე პირადად ძალიან ადრე გავთავისუფლდი ქინკების არსებობის რწმენისაგან და გულში მეცინებოდა, როდესაც ერთი განსაკუთრებით დაფეთებული ამხანაგი მარწმუნებდა, ჩემი საკუთარი თვალით დავინახე, რომ მინდორში დიდი ცეცხლი ენთო და შიგ ქინკები ხტოდნენო.

რამდენი სიმღერა, რამდენი ზღაპარი და ლე-

გენდა მომისმენია სოფლის გოგო-ბიჭებისაგან მარანში, სადაც უზარმაზარი საწნეხლებიდან სურნელოვანი მაქარი ქვევრებისაკენ მიჩუხჩუხებდა, ან შემოდგომის მთვარით განათებულ ეზოში, სადაც სიმინდი ირჩეოდა და ნედლი ტაროები იწვოდა, ბოლოს სამზარეულო სახლში, შუა ცეცხლის პირას, სადაც დიდ კარდალში ფელამუში დუღდებოდა და თხილის ან ვაშლის ჯანჯუხები ივლებოდა.

ეს იყო სამყარო, აღსავსე იდუმალებით, სიხარულით და მომხაზლავი მშვენიერებით.

3

შვიდი წლის ვიყავი, როდესაც სოფლის სკოლაში შემეყვანეს. ქართული წერა-კითხვა უკვე ვიცოდი და უკვე ნაგემები მქონდა „მელიას და მწყერჩიტას“ პოეზია. ჩემთვის უბედნიერესი წუთები დგებოდა, როდესაც თბილისიდან ორ თვეში ერთხელ ანასტასია თუმანიშვილის ქურნალს— „ჯეჯილს“ მივიღებდი, შიგ ვაჟა ფშაველას და თედო რაზიკაშვილის მოთხრობებს ან შიო მღვიმელის ლექსებს წავიკითხავდი, სურათებს დავათვალიერებდი და რეზუსებს ავხსნიდი. გულის ფანცქალით ველოდი აგრეთვე მამაჩემის დაბრუნებას ოზურგეთიდან, საიდანაც მას ჩემთვის ხშირად კ. თავართქილაძის მიერ გამოცემული სურათებიანი საყმაწვილო წიგნები მოჰქონდა.

ჩემი მახსოვრობიდან არასოდეს აღარ წახო-
ცილა ის ღრმა შთაბეჭდილება, რომელიც ჩემზე
ვიქტორ ჰიუგოს მოთხრობამ — „სიკვდილით დასას-
ჯელის უკანასკნელმა დღემ“ მოახდინა. მახსოვს
ზაფხულის ცხელი დღე იდგა; ჩვენი ეზოს მივარ-
დნილ კუთხეში გავმარტოვდი, ჩრდილოვანი ხის
ძირში დავჯექი და მთელი მოთხრობა ისე წავი-
კითხე, რომ არ ავმდგარვარ. ეს იყო ჰუმანიზმის
პირველი გაკვეთილი, მოცემული ორი კაცთმოყვა-
რე მწერლისა, ვიქტორ ჰიუგოსა და მისი ქართვე-
ლი მთარგმნელის თედო სახოკიას მიერ. თერთმეტ-
თორმეტი წლის ბავშვისათვის ეს გაკვეთილი გან-
საკუთრებით ეფექტური იყო: მან შეიძულა სიკ-
ვდილით დასჯა და ყოველივე ძალმომრეობა.

ჩვენი სამაზრო ქალაქი პირველად შევიდი-რვა
წლის ასაკში ვნახე. რადგან იქიდან დროდადრო
სხვადასხვა საქონელი მოჰქონდათ, ქსოვილები,
ფეხსაცმელი, წიგნები, ტკბილეულობა, მე ის წარ-
მოვიდგინე როგორც ერთი უზარმაზარი გუმბათი,
სადაც ყოველივე სავაჭრო საგნები უხვად ეწყო.
ეს ალბათ იმიტომ აიხსნებოდა, რომ ჩვენი ეკლესიის
გუმბათი ჩემზე უძლიერეს შთაბეჭდილებას ახდენ-
და: მე შეჩვენებოდა, რომ იქიდან ღმერთის თვა-
ლი მიცქეროდა. ვინაიდან საქონლის წარმოებაზე
არავითარი წარმოდგენა არ მქონდა, ძალიან მაკ-
ვირვებდა, რომ ეს ქალაქის გუმბათი არ ცარიელ-
დებოდა. როდესაც პირველად ოზურგეთში ჩავედი,
დავინახე, რომ ის არსებითად არ განსხვავდებოდა

ჩვენი სოფლისაგან, მხოლოდ უფრო დიდი და მკიდროდ დასახლებული იყო და მეტი დუქანი და მაღაზია ჰქონდა. ქალაქელი ბავშვები ნაკლებ სიმ-
პათიური მეჩვენენ. ეტლობანას თამაში უყვარდათ, მაგრამ არც მე და არც ჩემს ძმას მეეტლის როლს არ გვითმობდნენ და ჩვენ იძულებული ვიყავით ცხე-
ნების როლით დავკმაყოფილებულიყავით და ისიც საკმაოდ გაუხედნელი ცხენების, ამიტომ მათრახი ხშირად გვხვდებოდა ფერდებში.

სოფლის სკოლაში ქართულ და რუსულ ენას იაკობ გოგებაშვილის და უშინსკის საუცხოო სა-
ხელმძღვანელოებით გვასწავლიდნენ. მე ჯერ კი-
დეც არ მენახა ქართლი, მაგრამ როდესაც „დედა-
ენაში“ რაფიელ ერისთავის ლექსებს ვკითხულობ-
დი, ნათლად ვხედავდი ქართლის სოფელს პაპანა-
ჭება სიცხეში და ცივი ქრისტეშობისთვის დღეებ-
ში და ის კიდევ უფრო მშვენიერი მეჩვენებოდა, ვიდრე შემდეგ აღმოჩნდა სინამდვილეში. ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენდა აგრეთვე ხალხური პოე-
ზიის ნიმუშები. მე დღესაც ვერ წარმომიდგენია, რომ რომელიმე ენაზე შეიძლება არსებობდეს წიგ-
ნი, რომელიც უფრო მეტად უწყობდეს ხელს პატა-
რა ადამიანის ზნეობრივი და პატრიოტული შეგნე-
ბის განვითარებას, ვიდრე გოგებაშვილის „დედა-
ენა“ და „ბუნების კარი“.

რაც შეეხება ჩვენი სოფლის სკოლის მასწავლებ-
ლებს, მე მათ დღესაც იდეალურ პედაგოგებად
ვთვლი. ბევრი რამ დამავიწყდა, რასაკვირველია,
2. გ. ქიქოძე

მათ მიერ მოცემული გაკვეთილებიდან, არითმეტიკიდანაც, რომელსაც მაინცაღამაინც ვერ ვეწყობოდი, და გეოგრაფიიდან და ისტორიიდანაც, რომელიც ძალიან მიყვარდა. მაგრამ ადამიანობის პირველი გაკვეთილები, რომელნიც მათ მომცეს, არასოდეს არ დამავიწყდება.

სკოლას ერთი მხრივ ბალი ეკრა, საიდანაც კარგად მოჩანდა გურიის მთიანი ნაწილი ნიგოთის ქედამდე; სამხრეთით ჰორიზონტს ხშირი ტყით დაფარული აჭარა-გურიის მთა საზღვრავდა. გაკვეთილების დასრულების შემდეგ მოწაფეებს ამ ბაღში გვამუშავებდნენ: გვასწავლიდნენ ხეხილის დამყნას, ყვავილების და ფუტკრის მოვლას. მევენახეობას, დურგლობას. ზოგიერთი ჩემი, ამხანაგი კარგი მომღერალი იყო, მათი ნადური, ხელხვაი და ხასანბეგურა ახლაც მიდგას ყურში. დასვენების დროს ხშირად ორ დასად ვიყოფოდი, რათა ფირალობა და ომიანობა გვეთამაშნა. ბევრჯერ მოულოდნელად თავს წავწყდომივართ მდინარე დურღანაის ხრამში ჩასაფრებულ მტრის რაზმს და მას ჩვენთვის ცხვირიდან სისხლი უდენია; ბევრჯერ ფერდობზე დავგორებულვართ ჩვენი ფანტაზიის მიერ აშენებული ციხის ალების დროს; მაგრამ ჩვენი ხელმძღვანელებისაგან შეგონებული გვქონდა, რომ ამხანაგის ღალატი და დასმენა ყველაზე დიდი დანაშაული იყო.

ახლაც თვალწინ მიდგას ჩვენი სოფლის სასწავლებლების გამგის გიგო შარაშიძის მონუმენტური

ფიგურა, მისი თმის და წვერის თეთრი აბრეშუმი, მისი შავგვრემანი სახე და ოდნავ ირონიული ტუჩების მოძრაობა. რა შრომისმოყვარე, მომკითხველი და სამართლიანი იყო, რა აკადემიური გარეგნობა ჰქონდა! და ის მართლაც ნამდვილი აკადემიკოსი იყო, თუ ამ ცნებას მისი პირვანდელი მნიშვნელობით გავიგებთ: იგი იყო ბალში გამართული სკოლის ხელმძღვანელი, პრაქტიკული ზნეობის და ყოფაქცევის მასწავლებელი, ცხოვრების სიბრძნის ოსტატი.

ახალგაზრდობაში ცხოვრების სხვა ოსტატებიც შემხვედრია როგორც თავადაზნაურობის და ინტელიგენციის, ისე გლეხკაცობის წრეში. მათ ჩამაგონეს რწმენა ადამიანობისადმი, რომელიც საბოლოოდ მაინც შემრჩა, მიუხედავად შემდგომი ცხოვრების მიერ მოცემული ფხიზელი და მკაცრი გაკვეთილებისა. ჩვენი ოჯახის ერთი მეგობარი — აპოლონ წულაძე ძალიან ორიგინალურ ფიგურას წარმოადგენდა თავისი მწითლური სახით, ოდნავ დაჰყლელი ცხვირით, უზრუნველობით და ცხოვრების წესით; მისი ცოლი ხშირად უჩიოდა მის დაუდგრომლობას. და ის მართლაც, ალბათ, ცუდი მეოჯახე იყო. მაგრამ მას თითქმის მთელი საქართველო ჰქონდა მოვლილი, კარგად იცნობდა ქართულ მწერლობას და ხალხის ზნე-ჩვეულებას, და არაფერი შეედრებოდა მის საუბარს, რომელიც ბუნებრივ ჰკუას და გონებასახვილობას მოწმობდა. პაპაჩემი დედის მხრით ყოველ წელიწადს

მიმინოს ჰგეშავდა და მას ათიოდე ვარიას მაინც
შეაქმევდა, სანამ შემოდგომაზე ნადირობის სეზონი
დაიწყებოდა და ათიოდე მწყერს დაიჭერდა.
ზამთრის გრძელ ღამეებში კი ის ბუხრის პირას
იჯდა და „ყარამანიანსა“ და გუგუნავს „თამა-
რიანს“ კითხულობდა. პაპაჩემის ძმა მამის მხრით
ანაფორიანი დონეუანი ყოფილიყო ახალგაზრდო-
ბაში. მის გრძელ სატრფიალო სიას არავინ აკლდა
გლეხის გოგოებიდან დაწყებული ახალგაზრდა მო-
ნაზნებამდე. სიბერეში ის თავის შვილებს გამოეყო
და თავის ცოლთან ერთად ეკლესიის მახლობლად
დასახლდა. თავლა უშუალოდ ზედ ეკრა მის დასა-
ძინებელ ოთახს; თავისი საყვარელი ცხენი ამ თავ-
ლაში ება. როგორც ეტყობოდა, მღელვარე ახალ-
გაზრდობის მოგონებანი მოსვენებას არ აძლევდნენ
და მას ძილი უფრთხებოდა, თუ თავისი ცხენის
ფრუტუნი და ხრამუნი არ ესმოდა. პატარა ბავ-
შეებს დიდი მორიდება გვექონდა მისი. მახსოვრო-
ბაში დღემდე აღბეჭდილი მაქვს მისი ვაჟკაცური
სახე, ამაყი და პირქუში გამოხედვა, მისი გამხდა-
რი ძარღვიანი ფიგურა, მისი გიშრის კრიალოსანი,
და რატომღაც ყოველივე ეს სალამოს ბინდბუნდსა,
მწუხრის ზარსა და ჩვენი მწვანე ქვის ეკლესიის
ქედლებთან არის დაკავშირებული.

ჩვენს ოჯახს რამდენიმე მეგობარი ჰყავდა მე-
ზობელ გლეხებში, და მამაჩემი მათ ხშირად მი-
მართავდა რჩევისათვის. ერთი მათგანი სოფლის
„მართალი პირი“ იყო და მისი განაჩენი, სოფლის

სასამართლოში გამოტანილი, უაპელაციოდ სრულდებოდა. მე ძალიან მიყვარდა საუბარი ჩვენს კოჭლ მოხუც მეზობელთან, რომელიც ბატონყმობის ამბებს ჩვეულებრივ ამოოხვრით დაასრულებდა, რა სამართლიანია რუსის ხელმწიფე, რომ ბატონყმობა და ტყვეების გაყიდვა მოსპოო.

როდესაც პაპაჩემი და მისი უფროსი ძმა გაყრილიყვნენ, ის ამ უკანასკნელის წილში მოხვედრილიყო. ჩემი ბატონი ჩემზე ბევრად ხნიერი არ იყო, მაგრამ მისი ძალიან მეშინოდა სიმკაცრის გამო. თორმეტ-თხუთმეტი წლის ქაბუკი ვიქნებოდდი, როდესაც ერთხელ დილით დობიროში გამგზავნა მაღლარი ყურძნის მოსაყრეფადო; ამავე დროს თვალყური უნდა მედევნებია ხარისათვის, რომელიც იქვე შორიახლოს ბალახს სძოვდაო. ნაშუადღევს მოვიდა და დაინახა, რომ ხარი აღარსად ჩანდაო. მაგრად გამლახა გიდელის თოკით და მიბრძანა ხარი მომეძებნაო. რადგან ის ახლომახლო ვერსად აღმოვაჩინე, შიშით შინ ვერ დავბრუნდი, მეზობელი სოფლისაკენ გავიქეცი და ღამე შარაგზის პირას გავათიე ბუჩქებშიო. მეორე დილით დავინახე, რომ ვიღაც უცნობ გლეხს ურმით უზარმაზარი ქვევრი მიჰქონდა ქუთაისისკენ, თავის ქვევრში ჩამაძვრინა და ორი-სამი დღის შემდეგ ქუთაისში ამოვყავი თავიო. იქ შინამოსამსახურედ დავდექი ერთი გაქართველებული სომეხი ვაჭრის ოჯახში, ოთახები უნდა დამეგავა და კოკით წყალი მეზიდაო. კარგად მეპყრობოდნენ,

თავს ბედნიერად ვგრძნობდი, მაგრამ ერთხელ, როდესაც კოკით წყაროდან შინ ვბრუნდებოდი, მოედანზე თვალი მოვკარი ჩემს ყოფილ ბატონს, რომელიც ცხენს მოათხოხარიკებდაო. გაქცევა დავაპირე, მაგრამ კოკას ვერ შეველიე, დამეწია, კოკა დამიმტვრია, წელზე თოკი მომაბა და მესამე დღეს ჩვენს სოფელში ჩამომიყვანაო.

ამ ჩემს მეგობარს ყველაფერი მაინც არ მოსწონდა ახალ დროში: გლეხებისათვის ზედმეტად სთვლიდა სკოლას, ხოლო ტყეების გაჩეხა დიდ უბედურებად მიაჩნდა. ჩვენი ოჯახის დიდი ერთგული იყო და საკალანდო ღორი უმისოდ ვერ დაიკვლებოდა. ერთხელ ყელში დანაგარჰობილი ღორი გაექცა. ამ ამბავმა ძლიერ შეაწუხა, ასე, ალბათ, სარდალს ალყაშემორტყმული მტრის გაქცევა შეაწუხებს. ეჰ, ძალიან დავებრებულვარ, — თქვა მან და თავი ჩაქინდრა.

სიკაბუკეში მას რალაც ავადმყოფობა გასჩენოდა, მგონია ძვლის ტუბერკულოზი, და ვიღაც უწყარ ექიმმაშს მისთვის ბარძაყში გახურებული შანთი გაეყარა. ძალიან უჭირდა ყანაში მუშაობა. არ შემხვედრია ადამიანი, რომელსაც სიკვდილი ისე მონატრებოდეს, როგორც მას ენატრებოდა. ავადმყოფობამ, სიღარიბემ ძალიან დაღალა და სიკვდილს ისე ელოდა, როგორც ადამიანი, ჩვეულებრივ, ძილს ელის დამქანცველი მუშაობის შემდეგ. და, მართლაც, მან ერთ გაზაფხულის დღეს, მუშაობის დროს, თოხზე დაყრდნობილმა დაიძინა საუკუნოდ.

ჩემთვის ყოველთვის უცხო იყო ყოველივე წოდებრივი განკერძოების გრძნობა, ხოლო ერთმა ინციდენტმა განსაკუთრებით შემადგულა ყალბი არისტოკრატიული ქედმაღლობა. ერთხელ სკოლიდან რომ ვბრუნდებოდი, სოფლის კანცელარიის წინ დავინახე ეტლი, რომელშიც ერთი ევროპულად კარგად ჩაცმული შამაკაცი იჯდა. მას მიუახლოვდა შუა ხნის გლეხი, ყაბალახი მოიხადა. მოწიწებით თავი დაუკრა და მიმართა:—ბატონო, მითხრეს თითქო შინამოსამსახურის დასაქირავებლად იყოთ მობრძანებული, მე მყავს ქალიშვილი, მგონია გამოვადგებათო. უცნობი არ განძრეულა, თითქო არაფერი გაეგონოს. გლეხს სახეზე გაკვირვება და შეწუხება აღებეჭდა, მან უკან დაიწია. უცნობი, რომელმაც ასე სრულყოფილად შეასრულა ეგვიპტური კერპის როლი, აღმოჩნდა ჩოხატაურელი თავადიშვილი, შემდეგ სახელმწიფო საბჭოს წევრი.

ბავშვობაში არც სოფლად, არც ქალაქში არ დამინახავს, რომ ქართველ კაცს ხელი გაეწოდოს მოწყალების სათხოვნელად. სამაგიეროდ გურიიაში მოდიოდნენ რაღაც გაურკვეველი ეროვნების მათხოვრები, რომელნიც პირჯვარს იწერდნენ და თავიანთ თავს, ჩვეულებრივ, ბერძნებს უწოდებდნენ. ამიტომ ბერძენი და მათხოვარი ერთი და იგივე მეგონა. მიყვარდა მათთან საუბარი, მათი სადაურობის და თავგადასავლის გამოკითხვა. ერთმა დამტვრეული ქართულით მითხ-

რა, ართვინელი ვარო. მე გავიფიქრე, ალბათ, გამაჰმადიანებული ქართველი არის-მეთქი და განვიზრახე მისი თვითგაცნობიერება, მისი დაბრუნება სამშობლოს წიაღში. იაკობ გოგებაშვილის „ბუნების კარიდან“ ლივანის და შავშეთ-ერუშეთის აღწერა წაეუკითხე. საშინლად გაეხარდა, როდესაც ნაცნობი ადგილების სახელები გაიგონა; შემდეგ ქართული ანბანის სწავლა დაეაწყებინე. ნიჭიერი აღმოჩნდა და სულ ცოტა ხანში ისწავლა ქართული კითხვა. რამდენიმე წლის შემდეგ ხელახლა მოსულიყო და მე ვეკითხე. ძალიან შეწუხებულიყო, როდესაც ეთქვათ, ქალაქში წავიდა სწავლის გასაგრძელებლადო.

მახსოვრობაში განსაკუთრებით ჩამჩა კიდევ ერთი მათხოვარი ან, უკეთ ეთქვათ, მაწანწალა. ერთხელ, როდესაც შინ არც ერთი მამაკაცი არ იყო, კარზე მოგვადგა გაურკვეველი ეროვნების კაცი, მაღალი, მსუქანი, სახეგაყინულილებული, და თავხედურად განაცხადა, ღვთის მიერ გამოგზავნილი ანგელოზი ვარ და ვალდებული ხართ გამიმასპინძლდეთ და ღამე გაათევითო. ქალები საშინლად დაფრთხნენ და მეზობლების მოსაყვანად გამგზავნეს. როდესაც უკან დაებრუნდი მთელი რაზმის თანხლებით, დავინახე, რომ ეს ახირებული ანგელოზი ხის ჩრდილში იჯდა და ხარბად შეექცეოდა ლობიოს და იზაბელას ღვინოს. მას არაფრად ესიამოვნა ჩემი მხედრობის დანახვა. მაგრამ მაინც ჩვენი ეზო არ დასტოვა, სანამ თავისი ქოთანი და დოჭი არ დასცალა.

ბავშვობაში ძალიან ბევრი მესმოდა სახელგანთქმული გურული ფირალების შესახებ. ერთი-ორჯერ ისინი ჩვენს სოფელსაც ეწვივნენ. სისონა დარჩიას, მეხუზლას, დათუნაიშვილის, მიქელაიშვილის სახელები რაღაც რომანტიკული შარავანდედით იყო შემკული: სახალხო პოეტები მათ ლექსებს უძღვნიდნენ, ამ ლექსებს გადამწერლები ავრცელებდნენ, ქალები ჩონგურზე დაჰლილინებდნენ. ყოველი გასათხოვარი ქალიშვილის იდეალში ფირალის სახე შედიოდა შემადგენელ ნაწილად; ყველა ვაჟკაცს გულს უძგერებდა მათი გმირობის ამბები. უთანასწორო ორთა ბრძოლაში, რომელსაც გურული ფირალები ადმინისტრაციის და პოლიციის წინააღმდეგ აწარმოებდნენ, გლეხკაცობის თანაგრძნობა ამ თავგანწირული პროტესტანტების მხარეზე იყო: სოფელი არ უფრთხოდა თვითსაშინელ ეგზეკუციებს და მათ თავშესაფარსა და საკმელსასმელს აძლევდა. თავიანთ მხრივ გურული ფირალები მხოლოდ უკიდურესი თავდაცვის მდგომარეობაში ჩადიოდნენ მკვლელობას, ხოლო ღარიბებს არასოდეს არ ძარცვავდნენ.

4

სქესის საიდუმლოების გრძნობა სოფელ ბავშვში, ჩვეულებრივ, უფრო ადრე იღვიძებს, ვიდრე ქალაქელში, ვინაიდან ის უფრო ახლო დგას ცხოველთა და მცენარეთა სამყაროებთან, რომელნიც

მუდმივ განაყოფიერების პროცესში იმყოფებიან. სოფელ ბავშვებს შორის უფრო ხშირია აგრეთვე რაინდული მეგობრობის გრძნობაც.

ხშირად შემოქმედისათვის მადლობა შემიწირავს, რომ ისეთს ყოველმხრივად მშვენიერ ქვეყანაში გამაჩინა, როგორადაც საქართველო მეჩვენებოდა, და არა სადმე ირანში ან თურქეთში, რომელნიც, როგორც ჩემი სამშობლოს მტრები, განსაკუთრებით შემძულდნენ იაკობ გოგებაშვილის ისტორიული მოღვაწეობების წაკითხვის შემდეგ. გურია დედამიწის ცენტრად მიმაჩნდა, გურული ხალხი კაცობრიობის ყველაზე უფრო კეთილშობილ წარმომადგენლად.

სოფლის სკოლაში გოგონები და ბიჭები ერთად ვსწავლობდით, მხოლოდ ისინი რიცხვით ჩვენზე ნაკლები იყვნენ და წინა მერხზე ისხდნენ, განცალკევებით. ცხრა-ათი წლისა ვიქნებოდით, როდესაც წარმოვიდგინე, უიმედოდ შეყვარებული ვარ-მეთქი და ჩემს მეგობარს დათიკო შარაშიძეს ვუთხარი აღსარება. აღმოჩნდა, რომ იმასაც იგივე წაბლისფერ თმიანი გოგონა შეყვარებოდა, რომელიც ჩვენივე სოფლის სკოლაში სწავლობდა, მხოლოდ ორი განყოფილებით ჩვენზე უკან იყო. მაგრამ ჩვენი მეგობრობის გრძნობამ გაუძლო ამ განსაცდელს, მხოლოდ ჩვენმა მეშურნეობამ მშვიდობიანი შეჯიბრის ხასიათი მიიღო. მე შემოდგომაზე ჩემი პატარა ამხანაგების ნადი მოვიწვიე და სიმინდი მოვატეხინე ჩემი რო-

მანტიკული ტრფიალის ყანაში. მუშაობის დროს ცალი თვალი ოდისკენ მეჭირა. საშინლად გულმოკლული დავრჩი, რომ მან იმ დღეს რატომღაც თავი ცხრაკლიტულში დამწყვდეულ მზეთუნახავად წარმოიდგინა და ერთხელაც არა თუ ყანაში არ ჩამოვიდა, აივანზეც კი არ გამოჩნდა. ჩემმა მეგობარმა უფრო პოეტურ გზას მიმართა: მან, რომანსი დაწერა, კონვენტში ჩასდო და ბახვისწყალში ჩააგდო იმ იმედით, რომ ის პირდაპირ დანიშნულებით მივიდოდა დილით პირისდაბანის დროს. მაგრამ ადვილი წარმოსადგენია, რა მოუვიდოდა მის სატრფიალო წერილს, სანამ ბახმაროდან ბახვში ჩავიდოდა, ე. ი. დაახლოებით 30 კილომეტრს გაივლიდა.

ამ ასაკში ქალი რალაც საიდუმლოებით აღსავსე არსებად მეჩვენებოდა, უსაზღვროდ მომხიბვლელად და სახიფათოდ ერთსა და იმავე დროს.

ჩემთვის უდიდესი ბედნიერება იყო, როდესაც სკოლის ბაღში ან ეკლესიის ეზოში შორიდან ჩემი ნანდაურის კოხტად შეკრეპილ თავს, ყავისფერ ან ლურჯ კაბას და შავ წინსაფარს მოვკრავდი თვალს. მასთან პირისპირ შეხვედრას და დალაპარაკებას გავუბოდი, თუმცა სხვა გოგონებთან უბრალო ამხანაგური ურთიერთობა მქონდა. ვოცნებობდი, როდესაც დავვაჟაკადებოდი, რაიმე არაჩვეულებრივ გმირობას ჩავიდენ მისი გულის მოსანადირებლად-მეთქი. ამ გრძნობასთან დაკავშირებით

ბევრი ბედნიერი სიზმარი მინახავს ძილში თუ ცხადში. ჰანიბალის ფიცს ვდებდი, რომ ჩემს სამშობლოს რუსეთის მეფის ბატონობისაგან გავათავისუფლებდი. მძიმედ შეჯავშნული, რახტიან და ცეცხლის მქშინავ ცხენზე ამხედრებული მტრის რაზმებში ვიჭრებოდი და პირდაპირ მათი მთავარსარდლის კარვამდე ვაღწევდი, რათა ის გადამწყვეტ ორთა ბრძოლაში გამომეწვია; ან მთელ მოწინააღმდეგე არმიას ვიწრო ხეობაში ვუსწრებდი, გასავალ გზას ვუკეტავდი, ფერდობებიდან ვუტევდი და ისე უღმობელად ვჟღეტდი, რომ ერთი მოწმეც კი არ რჩებოდა, რათა პეტერბურგის მთავრობისათვის საშინელი კატასტროფის ამბავი მიეტანა. უცნობ მატერიკებს ვპოულობდი შორეულ ოკეანეებში. რაც შეეხება ჩრდილოეთ პოლუსს, მაშინ არ მეგონა, თუ მისი აღმოჩენა ოდესმე საკირო და შესაძლებელი გახდებოდა; ისე კი სიზმარში ხშირად გავფრენილვარ, მხოლოდ არა თვითმფრინავით, არამედ საკუთარი ფრთებით. და ყველა ამ გმირული წარმოდგენის ჩამგონებელი, სამშობლოს სიყვარულს გარდა, ჩემი პატარა ბახვისწყლისპირელი ფერია იყო.

როდესაც თხუთმეტი წლის შემდეგ მას ხელახლა შევხვდი, ის უკვე დაქალებული იყო, მე კი ვერავითარ საგრობას ვერ დავიკვებნიდი, თუ ორიოდ საგაზეთო წერილს არ ჩავთვლიდი, — ეს წერილები უფრო ახალგაზრდულ ყოყლოჩინობას მოწმობდა, ვიდრე ნამდვილს გონებამახვილო-

ბას. ის უდავოდ მომხიბლავი იყო, მაგრამ მის-
სახეს სრულიად აღარ შერჩენოდა ტაძრის კიბეზე
ამავალი ქალწულის უმანკო გამომეტყველება.
ეტყობოდა, მრავალი ორთა ბრძოლა ჰქონდა გადახ-
დილი სამიჯნურო ასპარეზზე. ძალაუნებურად გა-
ვიფიქრე, მის დასაპყრობად არც ჰანიბალის და
არც ერეკლე მეფის სტრატეგიული გენია არ უნდა
იყოს საჭირო-მეთქი. ეს იყო ერთი იმ აღმოჩენა-
თაგანი, რომელიც ახალგაზრდობის პოეტურ ბუ-
რუსს ჰფანტავს და ცხოვრებას ნაკლებ მიმზიდ-
ველს ხდის. მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ მას
მეტი კეთილშობილება, უანგარობა და თვით უბი-
წოებაც კი შეენარჩუნებია, ვიდრე ახლად მოვლე-
ნილ რომაელ მატრონებს, რომელნიც სათნოებით
აღსავსენი გვეჩვენებიან, იმიტომ რომ მათ წინააღ-
მდეგ არავის მიაქვს იერიში.

5

შუა ზაფხულში, ივნისის ბოლოს ან ივლისის
დასაწყისში, ჩვენი ოჯახი აიბარგებოდა და ბახ-
მაროზე მიდიოდა სააგარაკოდ. ეს მგზავრობა
მთელი დღე გრძელდებოდა, ალიონიდან საღამოს
ბინდამდე. რამდენიმე საჯდომი და საბარგო ცხე-
ნის დაქირავება გვჭირდებოდა, ვინაიდან ქვეითად
სიარული მეტად დამლაღვი იყო და თან მთელი
საოჯახო ბარგი უნდა წაგველო, ლოგინი, ქურჭელი,
ნაწილობრივ საკვებიც. მაგრამ ყოველი უხერხულო-

ბა უხვად ნაზღაურდებოდა იმ სიამოვნებით, რასაც ჯერ გზის ველური სილამაზე, ხოლო შემდეგ თვით ბახმაროზე ყოფნა გვანიჭებდა.

ალაგ-ალაგ ბახმაროს გზა ღრმა ნალვარევს წარმოადგენდა, იმდენად ვიწროს, რომ საწინააღმდეგო მიმართულებით მომავალი საპალნიანი ცხენისთვის გვერდის შექცევა თითქმის შეუძლებელი იყო; ამიტომ ასეთ ადგილებში ჩალვადრები ერთმანეთს აფრთხილებდნენ ყვირილით. ალაგ-ალაგ ეს გზა ტყით დაფარულ ღრმა უფსკრულს მისდევდა, საიდანაც მთის მდინარის ღრიალი ისმოდა, ალაგ-ალაგ ის ციცაბო, თითქმის ვერტიკალურად დაშვებულ სიბ კლდეებში იყო გაჭრილი. ტყე ისეთ შთაბეჭდილებას ახდენდა, თითქო ის სხვა გეოლოგიური ეპოქიდან იყო დარჩენილი, როდესაც ჩვენი დედამიწის ზურგზე უფრო მსხვილი ტანის ცხოველები და მცენარენი ცხოვრობდნენ.

მგზავრს თავდაპირველად თხმელის, შემდეგ წიფლის, ბოლოს ნაძვის და ფიჭვის ხშირი ტყე უნდა გაეველო. უზარმაზარ, მდუმარედ მდგომარე ხეებს სიბერისაგან ხავსი მოსდებოდა და ბუჩქუწის წვერები ჩამოჰკიდებოდათ. ზოგი მათგანი წაქცეულიყო და წლების განმავლობაში ლპებოდა. ზოგს კიდევ თავისი ღონიერი ფესვებით კლდე გაეხეთქა, ან უზარმაზარ ლოდს შემოხვეოდა. კაცი გარცეხული ეკითხებოდა თავის თავს, საიდან ღებულობენ ისინი მასაზრდოებელ წვენსაო. ქვის ლოდები გადალესილნი იყვნენ, თითქო ზღვის

30

ტალღების მიერ გალოკილნი იმ შორეულ ეპოქაში, როდესაც შავი ზღვა კასპიის ზღვასთან უნდა ყოფილიყო შეერთებული და კავკასიის მთის მწვერვალები კუნძულებს წარმოადგენდნენ. ტყის ნიადაგი დაფარული იყო შქერით ანუ დეკით, გვიმრით, შენაყოფიანი წყავით და მოცვით.

დაახლოებით ორი კილომეტრის სიმაღლეზე ზღვის დონიდან ეს უღრანი ხელუხლებელი ტყე თავდებოდა და ჯერ შქერიანი და არყიანი დაბალი ტყე, ხოლო შემდეგ ალპური საძოვრების ზონა იწყებოდა. აქ ბალახი ალაგ-ალაგ ისეთი მაღალი იყო, რომ შიგ მოზრდილი ბავშვი დაიმალებოდა; მწვანე მოლი ალპური ყვავილებითაც იყო აკაშკაშებული; თეთრყვავილა შქერით, ყვითელი ბაიათი, ცისფერი ხასიათათი (კესანეთი), ვარდისფერი ეგირით (ვარსკვლავათი). ხშირად გზას თოვლიანი ნაპრალებიდან მომდინარე აქაფებული ნაკადულები სჭრიდა; ალაგ-ალაგ მხიარული ფერდობები ჩანდა ზედ შეფენილი მაძლარი შინაური პირუტყვით, რომელიც ზანტად თავს იბრუნებდა და გულგრილად გვიცქეროდა. მოშორებით უფრო მაღალი მწვერვალები ამართულიყვნენ, ზოგი განდგეილი ბერივით განმარტოებული, ზოგი—ცხენის ფაფარის მსგავსი, ზოგი ღრმა ხრამებით დანაოკებული; ხოლო ზემოდან მათ მოვერცხლილი უნაგირის მსგავსი საყორნია დაჰყურებდა.

ზოგიერთი ბექობიდან თითქმის მთელი დასავლეთი საქართველო მოჩანდა; როდესაც წყნარი

ღრუბლიანი დღე იდგა, გეგონებოდათ, ზემოდან თეთრ ზღვას დავცქერი, რომლის ტალღები შეჩერებულან რალაც უხილავი ძალის ბრძანებითო. მოწმენდილ დღეში ნათლად ჩანდა შავი ზღვა, აქოჩრებული გურია, რიონის მოლაპლაპე ზოლი, ფოთის ნავსადგური და კავკასიონის მთავარი ქედი იალბუზითა და სვანეთის ნწვერვალებით.

ამ ალბური საზღვრების ზონიდან მგზავრი ნელ-ნელა ქვევით ეშვებოდა. კიდევ რამდენიმე მთის ზურგის გადალახვა იყო საჭირო და ბახვისწყლის ხეობაში ნაძვის და ფიჭვის ტყით გარშემორტყმული ბახმარო ჩნდებოდა თავისი ბორცვებითა და ფერდობებით და თავისი მხატვრულად მიმოფანტული სიაგარაკო სახლებით. რადგან წელიწადში ცხრა თვის განმავლობაში აქ არავინ არ ცხოვრობდა და მოაგარაკეთა მოძრაობა მხოლოდ ზაფხულში იწყებოდა, ბახმაროს ბუნება ყოველ ზაფხულში ქალწულებრივად ხელუხლებელი ჩანდა. ჰაერი კვარის და ფიჭვის ფისის სუნით იყო გაჟღენთილი, წყაროს წყალი არაჩვეულებრივად ცივი და გამჟღავნებელი იყო, რძე, კარაქი, მაწონი თითქოს ყვავილების წვენით შეეზავებიათ. ჰაერს ძარღვებში თითქოს მეტი საწვავი მასალა შეჰქონდა; სიცოცხლე უფრო ბედნიერი ჩანდა, შემთხვევით თავმოყრილი მოაგარაკეთა საზოგადოება—უფრო ჰარმონიული.

წყნარ ღამეებში, როცა ციდან დედამიწაზე ფოსფორისებური სინათლე იღვრებოდა, მთის ქედე-

ბი და მწვერვალები ისე მოსჩანდნენ, თითქოს მათ ღრმა ძილით დასძინებოდათ გრანდიოზული გეოლოგიური რევოლუციების შემდეგ. შორიდან მდინარის ხმაური მოისმოდა. და ადამიანს სამყაროს უსასრულობის შეგრძნობა ეუფლებოდა.

ხანდახან აგარაკზე მეგრელი მეჯოგე უზა კვარაცხელია გვესტუმრებოდა; მას ბინა და საზაფხულო საძოვრები აქარა-გურიის მთებში ჰქონდა, ოთხი-ხუთი კილომეტრის მანძილზე ბახმაროდან. მისი ფართო ფარეხი ფიქვის ძელებით იყო შემოზღუდული და მის ჯოგს შემზარავი ქოფაკები დარაჯობდნენ. ამიტომ, როცა მასთან გავემგზავრებოდით, წინდაწინ შიკრიკს გავგზავნიდით: ის ხეზე უნდა ამძვრალიყო და ყვირილით ეცნობებოდა ჩვენი მისვლა. ახოვანი, ბრგე უზა წინ გვეგებებოდა აუჩქარებელი ნაბიჯით და დარბაისლური ხელის მოძრაობით ყავრის სახურავიან, შიწის იატაკიან ბინაში გვეპატიებოდა. რა გემრიელი იყო მის მიერ მორთმეული ელარჯი, ანუ ღომში მოხარშული ჩვილი სულგუნი, რა სასიამოვნო სუნი უდიოდა რძის და ყველით სავსე კასრებსა და კოთხობებს! როგორც ეტყობა, უზა კვარაცხელია ბუნებრივი ნიჭით დაჯილდოებული თვითგანსწავლილი ზოოტექნიკოსი იყო: მის მიერ შექმნილი საქონლის ჯიში ცნობილი იყო გურიასა და სამეგრელოში. ძალიან კარგ სანახავს წარმოადგენდნენ მისი ლაღად მზოფუნდრუკე მოზვრები და ციკნები, რომელთაც ჯერ კიდევ რქები არ ამოსვლოდათ,

მაგრამ ერთმანეთს ეჯახებოდნენ წარმოდგენილი რქებით. უზა კვარაცხელიას მხატვრული ნიჭიც ჰქონდა: ის ბავშვებს საუცხოო საჩუქრებს გვიძლევნიდა, სულგუნიდან გაკეთებულ ირმებს, დათვებს, დაწულ ჯაჭვებს.

ბახმაროს სააგარაკო სეზონი ხანმოკლე იყო: მოდიოდა ფერისცვალების დღესასწაული, ჩვენ გვეჩვენებოდა, რომ ბუნებას თითქოს მართლაც ფერი ეცვლებოდა: მზე მცხუნვარებას ჰკარგავდა, მთის მდინარეში, როგორც ჩვენი უფროსები ამბობდნენ, თითქოს მართლაც ყინული ვარდებოდა; ფერდობებზე ჩამოწოლილ ნისლში ადამიანები და საგნები ფანტასტიკურ სილუეტებს ემსგავსებოდნენ; და ჩვენ ხელახლა ავიყრებოდით, რათა ბარში დავბრუნებულიყავით, სადაც ბავშვებს ახალი სიამოვნება გველოდა დამწიფებული ხილისა და აქრიამწიფებული სკოლის სახით.

თითქმის ნახევარმა საუკუნემ განვლო მას შემდეგ, რაც მე ბახმაროზე უკანასკნელი ზაფხული გავატარე, მაგრამ ბავშვობის და სიყრმის შთაბეჭდილებები იმდენად ძლიერია, რომ სიზმარში ძალიან ხშირად ეხედავ მას: მე ვცდილობ ბახვისწყლის პირას ჩავიდე და ზევით გავყვე იმ ადგილებისაკენ, რომელნიც ბავშვობაში განსაკუთრებით რომანტიკული მეჩვენებოდნენ, მაგრამ ამას ვერ ვახერხებ და ვიღვიძებ გულდაწყვეტილი.

თორმეტ წლამდე ბახვის ორკლასიან სასწავლებელში ანუ, როგორც ახლა იტყვიან, ხუთწლედში ვსწავლობდი. სხვა საგნებს შორის საღმრთო სჯულსაც გვასწავლიდნენ. ამ საგნით მაინცდამაინც გატაცებული არ ვიყავი, მაგრამ თავისებურ პოეზიას ვპოულობდი ძველი და ახალი აღთქმის მოთხრობებში. გულუბრყვილად მორწმუნე ვიყავი, იმ ბუნებრივი რელიგიის აღმსარებელი, რომელიც ბევრ ადამიანს აქვს თანდაყოლილი და ისტორიულად შემუშავებულ დოგმებზე კი არ არის დაფუძნებული, არამედ მოკრძალებაზე შეუცნობელი ძალების წინაშე.

ქრისტიანობა თავდაპირველად წარმომიდგამხიარული საეკლესიო დღეობებისა, ჩვენი სოფლის ქართულ სტილზე აშენებული დიდი ეკლესიისა, საზეიმო მღვდელთმსახურებით და საგალობელით აგუგუნიებული თაღებისა, ბოლოს კაცთმოყვარე მორალის სახით. მამა ღმერთი დაახლოებით ისეთ სამოსელაფრიალებულ და გრძელწვერიან მოხუცად მყავდა წარმოდგენილი, როგორც ის ჩვენი ეკლესიის კანკელზე თუ საკურთხევის კონქში იყო დახატული; ღრმად მწამდა, რომ ის სამართლიანი და გულკეთილი იყო და საიქიოში ყოველივე ამქვეყნიურ უსამართლობას გამოასწორებდა, ბოროტ ადამიანებს დასჯიდა, ხოლო მართალთ უხვად დააჯილდოებდა.

სამოთხე ძალიან კონკრეტულად მქონდა წარ-
მოდგენილი, როგორც ადგილი ნათელისა, რო-
გორც ადგილი მწვანილოვანი, სადაც არ არის
არცა საღმობა, არცა მწუხარება და სულთემა,
როგორც ამას მღვდელი ამბობდა მიცვალებულის
ანდერძის აგების დროს. დარწმუნებული ვიყავი,
რომ საიქიოში ხელახლა ძვირფას მიცვალებულთ
შევხვდებოდი: ეს დიდი ნუგეში იყო, განსაკუთრე-
ბით ჩემი უმცროსი ძმისა და დედაჩემის ნადრე-
ვი სიკვდილის შემდეგ.

როგორც მახსოვს, უშინსკის „დეტსკი მირში“
რამდენიმე მშვენივრად დაწერილი სტატია იყო
მოთავსებული მეცნიერების განვითარების და დი-
დი გეოგრაფიული აღმოჩენების ისტორიიდან, მა-
გალითად, პითაგორსა, კოპერნიკსა, კოლუმბსა,
მაგელანსა, გალილეისა, ნიუტონზე. იაკობ გოგება-
შვილსაც თავის „ბუნების კარში“ საბუნებისმეტყვე-
ლო ცნობები ჰქონდა შეტანილი. დიდად დამაინ-
ტერესა მამაჩემის მიერ ნაყიდმა გეოგრაფიის რუ-
სულმა სახელმძღვანელომ, რომელსაც ელემენტარ-
ული კოსმოგრაფიული ცნობებიც ჰქონდა დარ-
თული. პირველად ამ წიგნების ზეგავლენით ვიგრძე-
ნი ბუნდოვნად, რომ ბიბლიურ და ქრისტიანულ
აზროვნებაში ყოველივე წესრიგზე არ იყო.

ბავშვებისათვის წიგნზე არა ნაკლები ავტორი-
ტეტი უფროს ამხანაგებს აქვთ. აღდგომის დღე-
სასწაულზე ქალაქიდან ჩამოსულმა მოწაფემ, რო-
მელსაც დიდი პატივისცემით და სიყვარულით

ვეპყრობოდი, სასაცილოდ აიგდო ჩემი რწმენა გულ-
კეთილი მამა ღმერთისა და უბიწო ღვთისმშობლი-
სა. წითელ პარასკევს ფარულად პასკის ნაჭე-
რით გამიმასპინძლდა; შევამჩნიე, რომ ეს ნაჭე-
რი სრულიად ისეთი გემრიელი არ იყო, რო-
გორც წინათ მეჩვენებოდა სააღდგომო სუფრაზე,
ვნების კვირის მარხულობის და ზიარების შემდეგ.
ჩემმა მეგობარმა მითხრა, გამოკვეთილი მატერია-
ლისტი ვარ, დარვინის მიმდევარი, არც ღმერთის
არსებობა მწამს და არც ეშმაკის, იმქვეყნიური
სამოთხე ხუცების მიერაა მოგონილი ხალხის გა-
საბრეცებლადო.

დაახლოებით ამავე დროს ჩვენს ოჯახს ერთი
ხანშიშესული ქართველი კომერსანტი ეწვია. სუფ-
თა ევროპულ ტანისამოსში იყო გამოწყობილი,
დარბაისლური გარეგნობა და მიხრა-მოხრა და გა-
ქაღარაგებული, გრძელი, ბოლოში ოდნავ გაყო-
ფილი წვერი ჰქონდა. ბევრი ემოგზაურა და მრავალი
უცხო ქვეყანა ენახა. მგონია, ინდოეთშიც კი
იყო ნამყოფი. ჩვენი ოჯახის უფროს წევრებსა და
მას შორის ნასადილევს მღელვარე დიალოგი გაი-
მართა. არავის ყურადღება არ მიუქცევია, რომ
მათ საუბარს გულდასმით ვუსმენდი. ჩვენმა სტუ-
მარმა ქრისტიანობას შეუტია არა ათეისტის, არა-
მედ ხატომებრძოლის თვალსაზრისით. ღმერთი
მწამს, მაგრამ სასაცილოდ მიმაჩნია ვიღაც ბრიყვი
ხელოსნების მიერ დახატული ხატების თაყვანის
ცემაო. ჩემი თვალით მინახავს, რამდენ უხამსო-

ბას ჩადიან ხელოსნები ხატებზე მუშაობის დროს. როგორ შეიძლება მათი უწმინდური ხელებით შექმნილი სურათები წმინდა იყოსო. მე კი ისე არაფერი არ მომწონდა, როგორც ზოგიერთი ხატი. მაგალითად, ძალიან მომწონდა ახალგაზრდა ღვთისმშობელი, რომელიც ეკლესიის კანკელზე ძალიან ცოცხლად იყო გამოსახტული და თითქო პირდაპირ თვალებში გიცქეროდა, სადაც უნდა მდგარიყავი; ძალიან მიყვარდა აგრეთვე უწვერულვაშო გაბრიელ მთავარანგელოზის ცქერა: მას მთავარდიაკვნის სამოსი ეცვა და ხელში საცეცხლური ეჭირა, მაგრამ უფრო ლამაზ ქალიშვილს ჰგავდა, ვიდრე ჩვენს გაბურძენილ მთავარდიაკონს.

თუ ჩემზე უფრო გამოცდილი და განვითარებული ადამიანები ასე ფიქრობენ, მე გონებამოუწიფებელი ბალღი ვყოფილვარ, ვამბობდი ჩემს გულში. მაშ ყოველივე ამ ქვეყანაზე თავდება, ადამიანებისათვის საიქიო ცხოვრება არ არსებობს, როგორც ეს არ შეიძლება არსებობდეს მაიმუნებისა, ცხენებისა და თავკომბალებისათვის. სიკვდილი სამუდამოდ გვაშორებს საყვარელ ადამიანებს და მათ შემთხვევით და მოკლე ხნით შევხვედრივართ დედამიწაზე. ეს სამუდამო განშორების იდეა ჩემთვის განსაკუთრებით აუტანელი იყო.

სული აფორიაქებული მქონდა, ლამით არ მეძინებოდა და მშფოთარე სიზმრებს ვხედავდი, დღისით ძილღვიძილში ვიმყოფებოდი. გაშტერებული დავდიოდი: მეგონა, ფეხქვეშ მყარი ნიადაგი გაღმეცალა, მზეს ბინდი გადაეთარა-მეთქი.

ძალიან გამეხარდა, რომ იმ დღეებში ერთი ნაცნობი მედიკოსი სტუდენტი გვესტუმრა მახლობელი სოფლიდან. წინათ მასთან საუბარი მიყვარდა: თავს ვაბეზობდი კითხვებით, რა განსხვავებაა ესპანელებსა და პორტუგალიელებსა, სერბიელებსა და ჩერნოგორიელებს შორის-მეთქი; ახლაც მინდოდა ღმერთის და წმინდანების ამბავი მეკითხა. მაგრამ, თუმცა მთელი საღამო ერთად ვისხედით, მაინც კრინტი ვერ დავძარი. ის გაოცებული იყო ჩემი დუმილით. ძალიან გაამაყებულაო, უთხრა მამაჩემს, როდესაც ვახშამზე დაგვიძახეს. მარტოდ-მარტო ვარ, ჩემი ტანჯვა არავის გაეგება-მეთქი, ვფიქრობდი სასოწარკვეთილი.

აღარ მახსოვს, იმ დროს იყო თუ შეიძლება უფრო ადრე, ერთი პირქუში სიზმარი ვნახე. დამესიზმრა თითქო ურემზე ვიჯექი ხელფეხშეკრული. ურემს ხარისთავიანი მამაკაცი მიუძღოდა, მას სადღაც მივყავდი დასაკლავად. შემდეგ, როდესაც ძველი ბერძნების მითოლოგიას გავეცანი, ჩემი ურემის წინამძღოლის მსგავსი არსება აღმოვაჩინე: ეს იყო მინატავრი.

7

ბავშვობაში სიკვდილი ბევრად უფრო შემზარავად მეჩვენებოდა, ვიდრე დღეს მეჩვენება. ჩემი უმცროსი ძმა ორი-სამი წლისა იქნებოდა, როცა ყელჭირვება დაემართა. ზამთრის უკანასკნელი თუ

გაზაჟხულის პირველი დღეები იდგა და ციოდა. მომჯობინდა, წამოდგა და ოთახში დაიწყო სირბილი. ფანჯარასთან მივიდა და სკამზე შედგა, რათა თითოთ ხაზები გამოეყვანა ორთქლით დანისლულ მინაზე. ავადმყოფობამ ხელახლა შეუბრუნა და ლოგინში ჩააწვინა. ახლად მოლოგინებული დედაჩემი მეზობელ ოთახში იწვა, მასა და ჩემს ავადმყოფ პატარა ძმას მხოლოდ ხის კედელი ჰყოფდა. დილით დედაჩემის ოთახში ვიყავი, რომ მასთან მამაჩემი შემოვიდა. დედამ მაშინვე ავადმყოფი ბავშვის ამბავი იკითხა. იმ ღამით უკვე გარდაცვლილიყო, მაგრამ მამაჩემმა უთხრა, არა უშავს, უკეთ არისო. მაშ კედელში მისი სუნთქვა რატომ არ მესმისო,—ჰკითხა დედაჩემმა. მამაჩემს მწუხარებისგან სახე დაელმანჭა და ცრემლები წამოსცივდა ღაპალუპით. მე გარეთ გავვარდი. ცვალებადი დარი იდგა, ხან მზე გამოაშუქებდა, ხან მას ღრუბლები გადაეფარებოდა. ოდის სახურავზე თოვლი დნებოდა და, რადგან კედელთან ვიდექი, თავზე ცივი წვეთები მეცემოდა. ეზოში ნაგაზი ყმუოდა.—ნეტავი ყოველივე ეს სიზმარი იქნებოდესმეთქი, ვფიქრობდი მე; მაგრამ ეს ცხადი იყო.

ამის შემდეგ დედაჩემს დიდხანს აღარ უცოცხელია. ორი შვილის ნაადრევმა დაკარგვამ დაავადმყოფა და ის გულის დამბლით გარდაიცვალა, სრულიად ახალგაზრდა. მოკრძალებული ხასიათის ქალი იყო, სხვის შეწუხებას ერიდებოდა, და, როდესაც ტირილით გულის მოჯერება მოუხდებოდა,

უკანა ეზოში განმარტოვდებოდა, ღელის პირად, ღომის ჩამურის გვერდით; და მისი უხმო ქვითინი უერთდებოდა ჩამურის ძახილს, რომელიც ხმამალ-ლა მოტირალი ქალის ხმას მაგონებდა.

ერთხელ ახლად დაქვრივებულ მამაჩემთან ჩვე-ნი სკოლის გამგე და მისი მეუღლე მოვიდნენ. მამაჩემმა შეჩვილა, ვერც დღისით და ვერც ღამით მოსვენება ვერ მიპოვებოდა. მათ ურჩიეს, ყაზ-ბეგის მოთხოვნები იკითხე, გულს გადააყოლებო. სტუმრებს თან გავყევი და მამაჩემს ყაზბეგის ოთხტომეული მოვუტანე; მაგრამ მის კითხვას მაინცადამაინც გული ვერ დაუდო. მხოლოდ ხში-რად, როდესაც ღამით ლოგინში ვიწექი და დიდ-ხანს ვერ ვიძინებდი, ვხედავდი, რომ მამაჩემი კუთხეში იდგა თაფლის სანთლით ხელში და თა-ვის შავტყავიან წიგნებს კითხულობდა: ეტყობო-და სახარებასა და დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნში მეტ ნუგეშს პოულობდა, ვიდრე ყაზ-ბეგის „მოდღარსა“ და „მამის მკვლელში“.

მამაჩემი უბედური შემთხვევის მსხვერპლი გახდა. ის ფოთში ერთ თავის ნაცნობთან ერთად ახლად გამოსული ბრაუნინგის სისტემის რევოლ-ვერს ათვალთვრებდა თურმე. მათ არ სცოდნო-დათ, რომ ამ სისტემის იარაღში ერთი ტყვია ავ-ტომატურად ვაზნების მჭიდვდან ლულაში გადა-დის, რევოლვერი გავარდნოდან და მამაჩემი მუც-ლის აპკთან დაქრილიყო. მე ეს ამბავი დეპეშით მაცნობეს, მაშინ ქუთაისში ვსწავლობდი. მეორე

დილით უკვე უბედურების ადგილას ვიყავი. სანამ ავადმყოფის ოთახში შევიდოდი, მახლობლებმა გამამხნევეს, ნურაფრის გეშინია, კრილობა მსუბუქია და ადრე მოშუშდებაო. მაგრამ ოთახში შესვლისთანავე გამოაცა მამაჩემის შემკრთალმა, ალმაცერმა გამოხედვამ; მაშინვე გავიფიქრე, აღარ გადარჩება-მეთქი. ეტყობა, ისიც გრძნობდა სიკვდილის მოახლოებას: მითხრა, უმცროს შვილებს შენი იმედით ვტოვებო. ცუდი იმედი იყო, მე ძალიან ახალგაზრდა ვიყავი, სრულიად მოუმზადებელი ცხოვრების მკაცრ პირობებთან საბრძოლველად.

როდესაც მამაჩემის სიკვდილის შემდეგ სოფელში ჩავდიოდი, ჩვეულებრივ, მის ყოფილ ოთახში ვწვებოდი დასაძინებლად, მისსავე საწოლში. ხანგრძლივი წლების განმავლობაში ყოველივე შეიცვალა ამ ოთახში; უცვლელად ვგრძნობდი მხოლოდ თავისებურ სურნელებას, რომელიც საზამთრო ვაშლების, თაფლის სანთლის და ადამიანის დამახასიათებელი სუნისგან შედგებოდა. ეს გარემოება მით უფრო გასაოცრად მეჩვენებოდა, რომ წიგნების კარადაში აღარავინ აწყობდა ვაშლებს. რომელთა შენახვა იქ მამაჩემს უყვარდა, აღარავინ ლოცულობდა თაფლის სანთლის შუქზე, და თვით ამ ოთახის ბინადარიც დიდი ხნის მიცვალებული იყო.

დიდუდაჩემმა ღრმა მოხუცებულობის ასაკს მიაღწია. თოთხმეტ-თხუთმეტი წლის ბავშვი ყოფი-

ლიყო, როცა გაეთხოვებინათ.—ჩემს დასანიშნავად რომ წვერიანი მამაკაცები მოვიდნენ, შემეშინდა, უკანა კარში გავიპარე და ეზოში ხეზე შევცოცდიო; ძლივს მიპოვეს და ძირს ჩამომიყვანესო. ინსტინქტურად თუ გრძნობდა, რომ ბედნიერი ოჯახური ცხოვრება არ ექნებოდა: მამამისი ჯერ კიდევ მის გათხოვებამდე მოეკლათ თოფით; თოფისვე მსხვერპლი გახდნენ მისი ქმარი, უფროსი ვაჟი, სიძე და ძმისწული.

დიდუდაჩემი იყო ჩემი პირველი ზნეობრივი აღმზრდელი, მან მომცა მორალის პირველი პრაქტიკული გაკვეთილები—არა მარტო იმისა, რომელიც ათი მცნებიდან გამომდინარეობს და მკვლელობას, ქურდობას, ყალბი ჩვენების მიცემას, სხვისი სახლის, ცოლის და კარაულის დახარბებას გვიკრძალავს; მისგან ხშირად მიმიღია აგრეთვე ზომიერების, თავმდაბლობის, სულგრძელობის გაკვეთილებიც, თუმცა, უნდა გამოვტყდე, ყოველთვის ვერ გამომიყენებია ისინი. ერთხელ შინ უპერანგოდ დაბრუნდა. გაეხადა და გაქირავებული მეზობლის დედაკაცისათვის მიეცა. არ ვიცი, გაგონილი ჰქონდა თუ არა საბა-სულხან ორბელიანის არაქი მაგისტროსსა და შიშველ მკვდარზე, მხოლოდ კაცთმოყვარე მაგისტროსავით კი იქცეოდა. ეს მით უფრო გასაკვირველი იყო, რომ მამაჩემის სიკვდილის შემდეგ თვითონ ღარიბად ცხოვრობდა და, ყოველ შემთხვევაში, ვერ დაიკვებინდა გარდერობის სიმდიდრეს. სიკვდილამდე მხნე-

ობა არ დაუქარგავს და მის მიერ დამუშავებული ბოსტანი, მის მიერ მომზადებული საკმელი, მისი ხელსაქმე განთქმული იყო მთელ კუთხეში.

როცა შემატყობინეს, რომ დიდედაჩემი ლოგინად ჩავარდა და მისი დღეები დათვლილი იყო, მის სანახავად გავეშურე თბილისიდან. პირქუში შემოდგომის დღე იდგა, ნოემბრის ცივი ქარი მძიმე ღრუბლებს მიერეკებოდა. ჩვენს ეზოში შესვლისთანავე თვალში მეცა საფლავის ორი დიდი ლოდი. გაკვირვებულმა ვიკითხე, აქ ვინ დაგისაფლავებიათ-მეთქი. შინაურებმა მიპასუხეს, აქ არავინ არ ასაფლავია, მხოლოდ ჩვენი ეკლესია დაშალეს, ძველი სასაფლაო გააუქმეს და გვითხრეს, ვისაც გსურთ, თქვენი მიცვალებულების ლოდები წაიღეთ.

დიდედაჩემს რამდენიმე მღვდელმა აუგო წესი. მათი მღვდელმსახურება დრამატულ დიალოგს ჰგავდა. ამ დიალოგმა, სადაც პლატონიზმის იდეები ქრისტიანობის ენაზეა გადატანილი, ჩემზე ულრმესი შთაბეჭდილება მოახდინა. და მე გავიგე, რატომ ურიგდებოდა ასე ადვილად სიკვდილს მოხუცი ქალი, რომელსაც სააქაო საგოდებლად გადაექცა, საიქიოში კი მისი რწმენა აყვავებულ ბალნარს უმზადებდა.

8

ქუთაისის რეალური სასწავლებელი, სადაც სოფლის სკოლის დასრულების შემდეგ შევედი, უფრო მტრულად შემხვდა, ვიდრე მეგობრულად.

აღმოჩნდა, რომ კარგად ვიყავი მომზადებული და გამოცდებიც კარგად ჩავაბარე, რეალური სასწავლებლის დიდ ეზოს იმ დროს მთელი ის ფართობი ეჭირა, რომელიც ამჟამად ქუთაისის პედაგოგიურ ინსტიტუტსა და ეზოს უჭირავს; მას ქუჩის მხრიდან დიდი რკინის ქიშკარი ჰქონდა. საგამოცდო ოთახიდან გამოსვლისთანავე ამ ქიშკრის საფეხურზე შევდექი და ქანაობა დავიწყე. მაშინვე ჩემ გვერდით გაჩნდა უფროსი კლასის მოწაფე, რომელმაც ბრძანების კილოთი მომთხოვაძირს ჩამოვსულიყავი. იმდროინდელი ფირალების კლასიკური ქვეყნიდან—გურიიდან ვიყავი, უკვე წაკითხული მქონდა ეგნატე ნინოშვილის „სიმონა“ და ხალხური ლექსები არსენასა, მეხუზლასა, დათუნაიშვილსა და სხვებზე და ჩემი ღირსების დამცირებად მივიჩნიე მეგრელი მოწაფის ბრძანებას დავმორჩილებოდი. ის ცოტათი განზე გადგა და გაბრაზებულად დამიწყო თვალიერება. მე უზრუნველად განვაგრძე ქანაობა. უცებ მან ქორივით გვერდზე ჩამომიქროლა, მიწაზე დამანარცხა და ცემა დამიწყო. ამ მარცხმა ჩემი ავტორიტეტი დიდად შეარყია ჩემს ახალ ქუთაისელ ამხანაგებში, რომლებზედაც თავდაპირველად უფრო ხელსაყრელი შთაბეჭდილება მოვახდინე სოფლიდან ჩამოტანილი მესტებითა და მხრებზე გადაკიდებული ყაბალახით.

მეორე ეპიზოდმა, რომელიც იმავე წლის ზამთარში შემემთხვა, უფრო ღრმა კრილობა დატო-

ვა ჩემს სულზე და გააძლიერა ჩემი უნდობლობა ადამიანებისადმი. ზამთრისთვის მე შემიკერეს მუქი ლურჯი მაუდის პალტო, როგორიც საერთოდ მიღებული იყო რეალურ სასწავლებელში. მანამდე მე პალტო არ მცმია: სოფელში ზაფხულის ტილოს ან ჩითის ბლუზით, ზამთარში ფლანელის ბლუზით დავდიოდი. ამიტომ, შესაძლებელია, ჩემი ფორმის ტანისამოსით, ცოტა არ იყოს, სოფლელი კომბალას შთაბეჭდილებას ვახდენდი, ხოლო ბალთიანი ფართო სარტყელი და კოკარდიანი ქუდი ისე მიხდებოდა, როგორც გაუხდნელ მოზვერს საბარო ურმის უღელი უხდება.

ერთხელ, დეკემბრის თვეში, ნაშუადღევს, როდესაც ორი კვირით შობის არდადეგებისათვის დაგვითხოვეს, აღმოვაჩინე, რომ ჩემი პალტო თავის ადგილას არ ეკიდა სკოლის ტალანში, სადაც მას, ჩვეულებრივ, ვკიდებდი ჩემი ამხანაგების პალტოების გვერდით. იძულებული გავხდი სოფელში მაუდის ბლუზისამარა გავმგზავრებულყავი. სასწავლებელში დაბრუნებისთანავე შევუდექი ჩემი პალტოს ძებნას. დიდი დახმარება გამიწია ერთმა ჩემმა თანასოფელმა მოწაფემ, რომელიც ორისამი კლასით ჩემზე წინ იყო და ბევრად მჯობნიდა დაკვირვების ნიჭით და მოხერხებით. მან შეამჩნია, რომ ერთი მოწაფე, ერთგვარი ჯორცხენა, რომელიც რუსულს ქართული აქცენტით ლაპარაკობდა, ხოლო ქართულს — რუსულით, პალტოს არ იხდიდა არც გაკვეთილზე, არც დასვენების

დროს, ვითომდა შეუძლოდ ვარ და გაცივების მეშინიაო. ჩემმა მეგობარმა დიდი დასვენების დროს მას თამამად კალთები გადაუწია და მკითხა, ეს შენი პალტო ხომ არ არისო. აღმოჩნდა, რომ ამ პალტოსაც ნაცრისფერი სარჩული ჰქონდა, ისევე როგორც ჩემ მიერ დაქარგულს, მაგრამ ეს საკმაო არ იყო ქურდობის გამოსამჟღავნებლად, იმიტომ რომ ნაცრისფერი სარჩული შეიძლებოდა ბევრს სხვასაც ჰქონებოდა; ქურდმა თვითონვე გასცა თავისი თავი: მან მაშინვე შემომიტია, აკი ეს პალტო თვითონ შენ მომიყიდეო. ამ უტიფრობამ მას ვერაფერი უშველა, ჩვენ მას დაუყოვნებლივ პალტო გავხადეთ- მეგონა, ეს ინციდენტი ამით ამოიწურა-მეთქი; მაგრამ მეორე დღეს ჩვენი სასწავლებლის დირექტორმა, რომელიც ვერავითარ შემთხვევაში ვერც პესტალოცის და ვერც უშინსკის მოწაფედ ვერ ჩაითვლებოდა, თავის კაბინეტში გამიწვია. ვერც კი მოვასწარი მასთან შესვლა, რომ ფეხების ბაკუნი და ყვირილი დამიწყო: როგორ, შენ პალტოს ჰყიდი და მერე ამხანაგს აბრალებ, თითქო მოგპარაო. ჩემს გაოცებას, ჩემს აღშფოთებას საზღვარი არა ჰქონდა. პასუხის გაცემა ვერ შეეძელი, მხოლოდ რაღაც წავილულულე გაურკვევლად. ტყუილის მთქმელს ყველაფრის ჩადენა შეუძლიაო, მითხრა დირექტორმა, დიდად კმაყოფილმა თავისი ფსიქოლოგიური განკვერტის ნიჭით, და გამისტუმრა.

ჩქარა ამის შემდეგ ქუთაისში მამაჩემი ჩამოვი-

და. ის შეხვედროდა ჩვენი „კლასის დამრიგებელს“, რუსული ენის მასწავლებელს, რომელსაც მისთვის ეამბნა, რომ მე დირექტორის მიერ დატუქსული ვიყავი უღირსი საქციელისათვის. ძამაჩემმა ცალკე გამიხმო და მკითხა, ნუთუ მართალია, რომ შენ თვითონვე პალტო გაგიყიდი და შემდეგ ამხანაგისათვის ცილი-დაგიწამებიაო. მე არაფერი მიპასუხნია, მხოლოდ უსიტყვოდ შევხედე უღრმესი საყვედურის გამომეტყველებით. ამის შემდეგ ხშირად მიფიქრია, რა ძნელია ადამიანის სულში ჩახედვა, თუნდაც ეს გულუბრყვილო მარტივი ბავშვის სული იყოს, და რა რთული მეცნიერებაა პედაგოგიკა.

ქუთაისის რეალური სასწავლებელი ტიპური სახაზინო რუსული სკოლა იყო. ის მიზნად უფრო ადამიანის დაგეშვას ისახავდა, ვიდრე ინტერესის გაღვიძებას ბუნებისა და მეცნიერებისადმი. მასწავლებლები, უმეტეს წილად, რუსები იყვნენ, მათ არავითარი წარმოდგენა არ ჰქონდათ არც საქართველოს კულტურაზე, არც ქართველი ბავშვის ფსიქოლოგიაზე. ქუთაისის მახლობლად რამდენიმე საუცხოო ქართული ისტორიული ძეგლი იყო; არ მახსოვს, რომ ჩვენს აღმზრდელებს ან გელათში და გეგუთში წავეყვანეთ, ან თუნდ უქიმერიონის გორაზე ავეყვანეთ ბაგრატის ტაძრის დასათვალიერებლად.

სოფლიდან ჩამოსულ ბავშვებზე ჩვენი მასწავლებლები ახირებულ შთაბეჭდილებას ახდენდნენ

თავიანთი კალთაამოჭრილი და გრძელკუდიანი ფრაკებით ან ბრჭყვიალა ღილებიანი სერთუკებით; მათ საპარადო დღეებში გვერდით ჩამოკიდებული დამნები კიდევ უფრო სასაცილოს ხდიდნენ. მათ არაფერი გაეგებოდათ ქართველი ბავშვის ხასიათისა. ზოგიერთი მათგანი ჩვენ ნახევრად ბარბაროსებად გვთვლიდა, რომელთა გასაწრთობად საუკეთესო საშუალებას ალგებრის ფორმულები და დერჟავინის ოდეები წარმოადგენდნენ. სპორტი არ შედიოდა იმდროინდელი საშუალო სასწავლებლის პროგრამაში და ჩვენს ფიზიკურ განვითარებაზე არავინ ზრუნავდა. მშვიდობით ქიდაობავ, ლელოს გატანავ, სირბილსა და ცხენის ქენებაში გაჯიბრებავ, უდარდელს ხეტიალო გაზაფხულის და შემოდგომის მზიან დღეებში! სამაგიეროდ გვასწავლიდნენ სამხედრო წყობას და ევროპულ ცეკვას. ყველა ამ საგანში ყოვლად უნიჭო აღმოვჩნდი და ერთხელაც ვერც უნტეროფიცრის ბრჭყვიალა სარტყელი დავიმსახურე და ვერც იმ საცეკვაო საღამოზე მოვხვდი, რომელიც ყოველწლიურად წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა სასწავლებელში იმართებოდა 14 იანვარს.

მასწავლებელთა შორის¹ რამდენიმე კარგი პედაგოგიც ერია. ასეთი იყო, მაგალითად, რუსული ენის მასწავლებელი ნიკო მაჭავარიანი; მას მოწაფეები, განსაკუთრებით ქართველები, დიდი მორიდებით და სიყვარულით ეპყრობოდნენ და მისი სახელწოდების დღეს ის ეზოდან ხელში აყვანილი

შემოჰყავდათ სკოლის შენობაში. მაგრამ არ მახსოვს. რომ მას ჩვენთან ოდესმე ქართულად დაე-
ლაპარაკოს. ნიკო მაჭავარიანი არასოდეს არ კმა-
ყოფილდებოდა გაკვეთილების გამოკითხვით და
მოითხოვდა ტოლსტოის, ტურგენევის, გონჩარო-
ვის, დოსტოევსკის რომანები და მოთხრობებიც და
ბელინსკის კრიტიკული წერილებიც გვეკითხა. რაც
შეეხება პუშკინს, ლერმონტოვს და გოგოლს, მათი
ნაწერები სავალდებულო პროგრამაში შედიოდა
ლომონოსოვის, კარამზინის, დერჟავინის, კრილო-
ვის გვერდით. რუსი კლასიკოსების წყალობით,
რომელთა შორის ჩემზე უფრო ძლიერი შთაბეჭ-
დალება გოგოლმა მოახდინა თავისი „რევიზორი-
თა“, „შინელითა“, „მკვდარი სულებით“, ვიდ-
რე ტოლსტოიმ, დოსტოევსკიმ და ტურგენევმა
თავიანთი რომანებით და მოთხრობებით, ჩემ წი-
ნაზე სრულიად უცნობი სამყარო გაიხსნა. უნდა
ვალაო, რომ მე სრულიად მოხიბლული არ ვი-
ყავი ამ სამყაროთი, მხოლოდ ვხედავდი, რომ
ის მეტისმეტად განსხვავდებოდა ჩემი სამშობლო-
საგან, როგორც მას ჩემი პატარა გამოცდილებით
ვიცნობდი.

რეალურ სასწავლებლებში განსაკუთრებული
ყურადღება უნდა მიქცეოდა ახალი ევროპული
ენების, მათემატიკის, საბუნებისმეტყველო საგნე-
ბის სწავლებას, მაგრამ სწორედ ამ საგნებში, უმე-
ტეს ნაწილად, ყოვლად უვარგისი ხელმძღვანელე-
ბი გვყავდა. გერმანულ ენაში რამდენიმე ერთი

მეორეზე უარესი მასწავლებელი გამოვიცვალეთ. ზოგიერთმა მოწაფემ ისე გაათავა სასწავლებელი, რომ ერთმანეთში ვერ არჩევდა გრამატიკულ სქესს და გოთურ და ლათინურ დამწერლობას. ფრანგული ენის სწავლება რატომღაც ქალების პრივილეგიად ითვლებოდა. ჩვენ თვალწინ რამდენიმე მაღამმა და მადმაზელმა გაიღვა, მათ მნიშვნელოვანი კვალი არ დაუჩინევიათ ჩვენს ცოდნაზე. ბოტანიკასა, ზოოლოგიას და მინერალოგიას გვასწავლიდა მონანიების გზაზე დამდგარი ყოფილი რუსი ნაროდნიკი, რომელიც უფრო იმაზე ზრუნავდა, რომ სუფთად მოეწყო თავისი გრძელი პატარიარქალური ჩალისფერი წვერისთვის. მთელი კურსის განმავლობაში მან მხოლოდ ერთხელ იპოვა დრო, რომ მოწაფეები წყალწითელაზე წაეყვანა მინერალური ნიმუშების და გეოლოგიური ნამარხების შესაკრებად. ფიზიკური კაბინეტი და ქიმიური ლაბორატორია ისე ღარიბად იყვნენ მოწყობილი, რომ მხოლოდ უმარტივესი ცდების ჩატარება შეგვეძლო. ამ ცდებიდან მიღებულ ცოდნას ზოგიერთი ჩვენი ამხანაგი იმისათვის იყენებდა, რომ ქიმიური იერიში ეწარმოებია გაკვეთილის დროს, ან ხანძარი გაეჩინა სასწავლებლის შენობაში.

სასწავლებელს პატარა ბიბლიოთეკა ჰქონდა, მაგრამ იქ არც ერთი ქართული წიგნი არ მოიპოვებოდა. არ შეიძლება ითქვას, რომ ქართული ენა ოფიციალურად აკრძალული ყოფილიყოს, ის უფრო აბუჩად იყო აგდებული. ქართულისათვის

კვირაში ერთი ნახევარსაათიანი გაკვეთილი გეჰონ-
და დანიშნული, ის არავისთვის სავალდებულო არ
იყო: ამიტომ ზოგიერთი ქართველი მოწაფეც კი
არ ესწრებოდა მას. ქართული ენის მასწავლებელი
დიდად პატივსაცემი მოხუცი იყო, მაგრამ მისი
აზროვნება ანტონ კათალიკოსის „მზამეტყველება-
სა“ და „წყობილსიტყვაობაზე“ შეჩერებულყო-
საშუალო სასწავლებლისთვის ქართულ ენაზე არა-
ვითარი სახელმძღვანელო არ არსებობდა; რეალუ-
რი სასწავლებელი ისე გავათავეთ, რომ ვერ გავ-
შორდით „ვეფხისტყაოსნის“ პირველ ტაეპს, დავით
გურამიშვილის ერთ დიდაქტიკურ ლექსს („სწავ-
ლა მოსწავლეთა“) და რაფიელ ერისთავის „ქო-
როდლს“. მოწაფეების დიდ უმრავლესობას წარ-
მოდგენაც კი არ ჰქონდა მეცხრამეტე საუკუნის
დიდ ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაზე.)

ერთხელ დირექტორის გაკვეთილზე მერხის ყუ-
თის თავი ავწიე, რათა რაღაც წიგნი თუ საწერ-
კალამი ამომეღო. დირექტორი ჩემსკენ გამოქანდა
მუქარით. მე სახტად დავრჩი. მას თურმე ჰგონე-
ბოდა, რომ მის გაკვეთილზე ქართულ წიგნებს
ვკითხულობდი ფარულად. მას ქართული ენის მას-
წავლებლისათვის დაევალებინა სათანადო ჩაგონე-
ბა მოეცა ჩემთვის. მასწავლებელმა ასე თუ ისე
პირნათლად შეასრულა ეს დავალება, რომლის-
თვისაც ის ყველაზე ნაკლებად გამოდგებოდა.

არ შეიძლება ითქვას, რომ რუსი მასწავლებ-
ლები, რამდენიმე გულდაჯერებული შოვინისტის

გამოკლებით, მტრულად ყოფილიყვნენ განწყობილი ქართველი ახალგაზრდობისადმი; მაგრამ მათ ძალიან უკვირდათ, როდესაც ხედავდნენ, რომ ზოგიერთი ჩვენგანი სასკოლო მეცნიერებას უფრო ადვილად ითვისებდა, ვიდრე ზოგი რუსი მოწაფე და მას ხშირად რუსული ენის ცოდნაშიც სჯობნიდა. კიდევ უფრო აკვირვებდათ მეგრელი და გურული გლეხები, რომელთაც თავიანთი შვილები შემოჰყავდათ საშუალო სასწავლებელში. მათ უძნელდებოდათ ჩვენი მოდრეკა, ჩვენი მოთვინიერება, საერთო სახაზინო ყალიბში მოთავსება, იმ დამოუკიდებლობის სულის აღმოფხვრა, რომელიც ქართველ ერში ხანგრძლივმა ისტორიულმა ბრძოლებმა განამტკიცა.

ერთხელ ერთმა ჩვენმა ამხანაგმა ღამით ქუჩაში პოლიციელი გალახა. გალახულმა იჩივლა. დირექტორმა სასწავლებლიდან გამოირიცხა დამნაშავეცა და მისი ორი-სამი თანამოლაშქრეც. ამის შემდეგ მათ თვით დირექტორი გალახეს.

სასწავლებლის რეჟიმი რამდენიმედ მაინც ყოველთვის იცვლებოდა დირექციის შეცვლის მიხედვით. გარდა სამხედრო ფრონტის სიყვარულისა, რაიცა ერთს ჩვენს დირექტორს, როგორც ეტყობა, იმდენად ბუნებით თანდაყოლილი არ ჰქონდა, როგორც ზემოდან ნაკარნახევი, მას ძველი ბერძნულ-რომაული კულტურის პატივისცემა ახასიათებდა: თავისი გაკვეთილების დროს ის ალტაცებით ლაპარაკობდა ათენის დემოკრატიასა და პე-

რიკლებზე, ან კიდევ ძველი კოლხეთის ურთიერთობაზე კლასიკურ მსოფლიოსთან. გასაოცარი იყო, როგორ აერთებდა ის თავის ბუნებაში ჰუმანისტურ ინტერესებს ვიწრო ყაზარმულ სულთან.

მისი მომდევნო დირექტორი გაკვეთილებზე თავს ისე გრძნობდა, თითქო უნივერსიტეტის აუდიტორიაში ყოფილიყო: შემოვიდოდა, მქვერმეტყველურ ლექციას წაიკითხავდა ფიზიკიდან ან ქიმიიდან და გავიდოდა. ის უფრო თავის მომავალ აკადემიურ სარბიელზე ზრუნავდა, ვიდრე თავის მოწაფეებზე. ჩვენთან დიდხანს არ დარჩენილა: სადღაც უნივერსიტეტში დანიშნეს დოცენტად თუ პროფესორად.

ერთმა ჩვენმა ინსპექტორმა, რომანოვსკიმ, საკმაოდ ვრცელი წიგნი დასწერა საქართველოს ისტორიაზე, სადაც განსაკუთრებით დაწვრილებით რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხი განიხილა. მას არ სძულდა ქართველობა. მაგრამ ოფიციალური მდგომარეობის გამო იძულებული იყო ჩვენთვის ქართული წიგნების კითხვა და ქართულ თეატრში სიარული აეკრძალა. პატრიოტულად განწყობილი ქართველი მოწაფეებისათვის კი ეს დიდი სასჯელი იყო, ვინაიდან ქუთაისში იმ დროს თითქმის სხვა ბრავეთარი გონებრივი გასართობი არ არსებობდა, ლადო მესხიშვილის დასი კი საუცხოოდ შერჩეულ პიესებს დგამდა. მისი წარმოდგენები ჩვენთვის ქართული ენის და მხატვრული აღზრდის საუკეთესო სკოლა იყო, ამიტომ ყოველი

ლონისძიებით ვცდილობდით თეატრში შეგვარულიყავით. მაგრამ სიამოვნება მოწამლული გვექონდა; ვინაიდან ცალი თვალი მუდამ კიბისაკენ უნდა გვექროდა და თუ იქ ჩვენი უღმრთელი ზედამხედველი გამოჩნდებოდა, სადმე მივმალულიყავით, ან იმ ტიხარზე გადავმხტარიყავით, რომელიც ქანდარას ბალკონიდან ჰყოფდა.

ქუთაისის თეატრთან დაკავშირებულია ერთი მწვავე მოგონება ჩემი ბავშვობის დროიდან. ერთხელ ზამთრის პირში ქუთაისში სოფლიდან მამაჩემი მოვიდა, ნატის პატარა საფულე მიყიდა და ცოტაოდენი ვერცხლის ფული დამიტოვა. ამ ფულს ძალიან ვუფრთხილდებოდი, თეატრის ბილეთის შესაძენად მინდოდა; მაგრამ მისი არსებობა გულუბრყვილოდ გავანდე ერთს ჩემს უფროს ამხანაგს, რომელიც უბრწყინვალესი თავადიშვილების გვარს ატარებდა. მეორე თუ მესამე დღეს, როდესაც გაკვეთილების შემდეგ ერთად სკოლიდან შინ ვბრუნდებოდით, მან მოხოვა ჩემი საფულე მეჩვენებინა. მაშინვე ჯიბეში იკრა და გაიქცა. სირაქლემას ფეხები ჰქონდა და ვერ დავეწიე. უბედურება ის იყო, რომ რომელიღაც საინტერესო წარმოდგენის დღე ახლოვდებოდა, მე კი ექვსი-შვიდი შაურიც არ მქონდა, რომ ბალკონის ან ქანდარის ბილეთი მეყიდა.

გადავწყვიტე ახლად შეძენილი ალგებრის სახელმძღვანელო გამეყიდა და დაუყოვნებლივ თეთრი ხიდისაკენ გავსწიე, წიგნების შემსყიდველ ან-

ტიკვართან. მან წიგნი გადაფურცლა და მკითხა, რამდენი მოგცეო. შვიდ შაურად დავუფასე. ვაქარს, როგორც ეტყობოდა, გაუკვირდა, რომ თითქმის უხმარ წიგნში მისი ნომინალური ფასის მეოთხედსაც არ ვთხოვდი, და ურცხვად მკითხა, მოპარული ხომ არ გაქვსო, თავში სისხლი ამივარდა, სული შემეხუთა, მინდოდა ყელში ვცემოდი, დამერტყა; იმოდენა ვაქეაცს აბა რას დავაქლებდი! შეიძლება უფრო იმ აზრმა შემაჩერა, რომ თუ თავს არ შევიკავებდი, თეატრში წასვლის შესაძლებლობას დავკარგავდი. არაფერი მიპასუხნია, მხოლოდ უსიტყვოდ შევხედე. ამ ჩემს განმგმირავ, საყვედურით აღსავსე შეხედვას თითქოს ამ წუთშიც ვგრძნობ; მანაც დახლიდან უსიტყვოდ ფული ამოიღო და გადმომცა. ამრიგად თეატრში წასვლა მოვახერხე, მაგრამ ალგებრის სახელმძღვანელოს უქონლობამ ხელი შემიშალა და ძალიან ჩამოვრჩი მათემატიკურ საგნებში.

მეორე მწვავე მოგონება სასამართლოსთანაა დაკავშირებული. იმ დროს იმერეთში ერთი ყაჩაღი დაიპირეს, გვარად, მგონია, ლორთქიფანიძე იყო. ერთხელ კვირა დღეს სკოლის ამხანაგებმა მითხრეს, დღეს სატუსაღოს ეზოში ამ ყაჩაღს ჩამოახრჩობენ და მისი დასჯის აქტს გუბერნატორი, პოლიცემისტერი და ბრალმდებელი დაესწრებიანო. მე უკვე წაკითხული მქონდა ვიქტორ ჰიუგოს მოთხრობა „უკანასკნელი დღე სიკვდილით დასასჯელისა“. ან რისიმე წაკითხვა რად მინდო-

და? ხშირად სოფელში მინახავს, როგორ აბღავლ-
დებოდნენ ხარები და ძროხები, როდესაც მინ-
დორში დაკლული პირუტყვის სისხლს დაინახავ-
დნენ. და მე არა მარტო გონებით, არამედ მთე-
ლი სხეულით შევიგრძენი სიკვდილით დასჯის სა-
შინელება: მთელი დღე გაოგნებული დავდიოდი,
უქმელ-უსმელი დავრჩი.

9

ქუთაისში იმ დროს დროგამოშვებით გამოჩე-
ნილი რუსი მსახიობებიც ჩამოდიოდნენ საგასტრო-
ლოდ: დალსკი, ძმები ადელგეიმები და სხვა. მაგ-
რამ ქართველ მოწაფეებს მათ ყველას ჩვენი ლა-
დო მესხიშვილი გვეჩიბა. ჩვენ გვხიბლავდა მისი
ბუნებრივი და კეთილშობილი პლასტიკა, მისი
მჭევრმეტყველი მიმიკა. მისი საუცხოო დიქცია,
რომლის წყალობით ყოველი სიტყვა გარკვეულად
ისმოდა, ხოლო განსაკუთრებით მისი უანგარო
წვა ხელოვნებისათვის. ეს დიდი შინაგანი განც-
დის მსახიობი იყო. ზოგიერთი მოწაფე მის ხმა-
საც კი ბაძავდა; ხმა დაზიანებოდა, როდესაც ერ-
თხელ თავი მართლაც კინადამ ჩამოეხრჩო ფრანც
მოორის როლის შესრულების დროს. ვიცოდით,
რომ ოჯახში ხშირად ძალიან უჭირდა, მაგრამ
ქუჩაში ამაყად თავაწეული დადიოდა, თითქო ვერ-
ცხლის შარავანდედს ატარებდა კლასიკური საჭრი-
სით გამოკვეთილ შუბლის ზემოთ. წელიწადში

ერთხელ თეატრში მისი ბენეფისი იმართებოდა. ეს ჩვენი დღესასწაული იყო: ერთმანეთში ცოტაოდენ ფულს ვაგროვებდით, რათა მისთვის მცირედი საჩუქარი მიგვერთმია, რაიმე წიგნი, ალბომი ან ვერცხლის ლანგარი. ზოგიერთი განსაკუთრებით აღტაცებული ახალგაზრდა მზად იყო იმ საღამოს მის ეტლს შეებმოდა ცხენის მაგივრად.

ალექსანდრე დიუმას „ედმონდ კინში“ ლადო მესხიშვილი თითქო თავის თავს ან თავის ორეულს თამაშობდა, რადგან თვითონ ის არტისტი—ბოჰემა იყო კინივით. შილერის „ავაზაკებში“ ერთხელ ორივე ძმის—კარლ და ფრანც მოორების როლი შეასრულა, უკანასკნელი—უფრო სრულყოფილად, ვიდრე პირველი. უნაკლოდ გვეჩვენებოდა აგრეთვე გუცკოვის „ურიელ აკოსტაში“. ახლა მგონია, რომ ნაკლები სიძლიერით ასახიერებდა ჰამლეტს, ხოლო ოტელოს „შესრულებაში“ მას ვალერიან გუნია და ალექსანდრე იმედაშვილი არ ჩამორჩებოდნენ.

პაუპტმანის „ავადმყოფ ხალხში“ ლადო მესხიშვილი ნევრასტენიკოსის როლს ასრულებდა. მას მეორე მოქმედებაში ხანგრძლივი, თითქმის ხუთწუთიანი პაუზა ჰქონდა. მარტოდმარტო იყო სცენაზე და ამაოდ ცდილობდა ასანთით ჩიბუხი აენთო. ხელი უთრთოდა, ასანთი უჭრებოდა და მთელი დარბაზი ისე დამორჩილებული ჰყავდა, რომ მისი სუნთქვა ისმოდა, დარბაზისა კი—არა. მესხიშვილმა რამდენიმე ქართველი მსახიობი

აღზარდა, რომელთა შორის ყველაზე გამოჩენილი ალექსანდრე იმედაშვილი და ნინო ჩხეიძე იყვნენ. ის რამდენიმედ იმდროინდელი ქართველი მოწაფეების აღმზრდელადაც შეიძლება ჩაითვალოს, როგორც ხელოვანი და როგორც მოქალაქე. ჩვენ ხშირად მოწმენი ვიყავით, როგორ ფრთხედობდნენ ჩვენი მასწავლებლები, როდესაც თბილისიდან კავკასიის ოლქის მზრუნველი ან მისი თანაშემწე გვეწვოდა. ერთ მასწავლებელს გიმნაზიაში მზრუნველის წინ გულიც კი წაუვიდა. აღმზრდელის ავტორიტეტს მოწაფის თვალში კი ისე არავითარი ნაკლი არ ანადგურებს, როგორც სიმბდალის გამოჩენა. ამავე დროს ჩვენ ვხედავდით, როგორ თამამად წარმოთქვამდა ხოლმე სცენიდან ლაღომესხიშვილი რომაელი ტრიბუნის კაი გრაქხის და იბსენის ექიმ შტოკმანის მღელვარე სიტყვებს, რომელნიც რევოლუციურ ზეგავლენას ახდენდნენ ძველი რეჟიმის დროს, როგორ ქედმოუხრელად, ღირსეულად ხედებოდა მთავრობის და პოლიციის წარმომადგენლებს, ბოლოს როგორ ნამდვილ დემოკრატ ტრიბუნივით გამოვიდა 1905 წელს ქუთაისის ამბოხებულ ქუჩაში.

თბილისიდან ხანდახან იქაური ქართული დასის მსახიობები გვესტუმრებოდნენ ხოლმე საგასტროლოდ. კოტე ყიფიანი მონუმენტური მეფე ღირი იყო, კოტე მესხი—საუცხოო ნერონი და ნაპოლეონი: როგორც ფრანგული სკოლის მსახიობს, მას პათეტიკური ტონი და კარგად შემუ-

მავებული დიქცია ჰქონდა. ვალერიან გუნია თავისი ახოვანი ტანით, დარბაისლური სიტყვა პასუხით და ვაჟკაციური სახის იერით ნამდვილი რომაელი პატრიციელი იყო, თითქოს იმისთვის გაჩენილი, რომ პეტრონიუსის როლი შეესრულებინა. მაგრამ თუ ის სცენაზე საუცხოოდ ასახიერებდა დარდიმანდი ეპიკურელის როლს, ცხოვრებაში უანგარო პატრიოტი იყო. მისმა „ქართულმა კალენდარმა“, მისმა „დაძმამ“ გავლენა იქონია ჩვენი ახალგაზრდობის პატრიოტულ აღზრდაზე. ვფიქრობ, რომ ვასო აბიშიძემ ყოველთვის კარგად იცოდა თავისი როლი, მაგრამ თავისი იმპროვიზაციებით ხშირად გონებამახვილად ასწორებდა უხეირო ტექსტს. არ მგონია, რომ იმდროინდელი კომედიის მსახიობებს შორის მას ბევრი ბადალი ჰყოლოდეს მსოფლიოში. ქუთაისში ვასო აბაშიძე ორჯერ ჩამოვიდა საგასტროლოდ. ერთხელ დონეჟანის როლი შეასრულა, ხოლო მეორეჯერ ორგონისა „ტარტიუფში“. ის ისეთივე დიდი იყო მაღალი სტილის კომედიებში, როგორც საყოფაცხოვრებო პიესებში და მსუბუქ ვოდევილებში. ვასო აბაშიძე თითქო იტალიურ ხალხურ ნილაბთა თეატრს ჩამოაჩენოდა, რათა ორი-სამი საუკუნის შემდეგ თბილისში ხელახლა დაბადებულყო. მის ცოლს,—მაკო საფაროვის ასულს სცენიური გარდახორციელების დიდი ნიჭი ჰქონდა. თითქმის ნახევარმა საუკუნემ განვლო მას შემდეგ, რაც ის ჰამლეტის დედის ჰერტრუდას როლში ენახე, მაგ-

რამ ახლაც ვგრძნობ ვნებიანი დედაკაცის ავხორ-
ცობის გამოსხივოსნებას, რაიც მისი ღია გულ-მკერ-
დიდან მომდინარეობდა. ამავე დროს გაოცებას-
და აღტაცებას იწვევდა პარიზელი ბიჭის როლის-
შესრულებით. ჩვენ, ქუთაისის ახალგაზრდებს, გან-
საკუთრებით ჩვენი თეატრის ახალგაზრდა პრე-
მიერი ქალი ნინო ჩხეიძის ასული გვიყვარდა.
ვერც კი წარმოგვედგინა, რომ მასზე უკეთ შე-
იძლებოდა ოფელიას, დეზდემონას, ივდითის, ნო-
რას როლის შესრულება. მას რამდენიმე უპირა-
ტესობა ჰქონდა: დიდი ტემპერამენტი, მხატვრუ-
ლი ინტუიცია, მშვენიერი გარეგნობა და სულის-
სიღრმემდე ჩამწვდომი მელოდიური ხმა. ამბობენ,
უფრო სუსტი იყო მედეას როლშიო: დემონური
ვნებების ასახვა ნაკლებ შეეფერებოდა მის ნაზ-
ბუნებას.

უფრო გვიან, როდესაც უკვე ლაიფციგის
უნივერსიტეტში ვსწავლობდი, გამოჩენილი აესტ-
რიელი ტრაგიკოსის იოზეფ კაინცის გასტროლს
დავესწარი: ფრანც მოორის როლს ასრულებ-
და. ჩემს გვერდით მჯდომარე უცხოელ სტუდენ-
ტებს ვუთხარი, ქუთაისში გვყავს მსახიობი, რომ-
ლის ფრანც მოორი ბევრად უფრო მომწონს-მეთ-
ქი. მათ გაოცებული თვალებით შემომხედეს: რა-
არის ქუთაისი და ვინ უნდა იყოს ვიღაც უცხო-
ბი ქართველი მსახიობი, რომ ვენის ბურგთეატ-
რის პრემიერს შეედაროსო!

მესხიშვილი ყოველთვის დიდი მზრუნველობით

უპყრობოდა ახალგაზრდა მსახიობებს. ამისდა-
მიუხედავად მისი დასის ერთმა ნაწილმა ერთი
ნიჟიერი, მაგრამ ინტრიგანი მსახიობის მეთაუ-
რობით, 1905 წელს მის საჯაროდ გასამართლება
მოუწყო ქუთაისის თეატრის დარბაზში. ორი ბრალ-
დება მახსოვს მის წინააღმდეგ წარდგენილი: ერთ-
ხელ წარმოდგენის დროს სცენარიუსს სილა გა-
არტყაო; მეორეჯერ მთელი დასი სამხეცის ცხო-
ველებს შეგვადარაო.

მესხიშვილმა თავი საუცხოოდ გაიმართლა და
მთელი მრავალრიცხოვანი დამსწრე საზოგადოე-
ბის ტაშისცემა გამოიწვია. ერთხელ ჰამლეტის
როლს ვასრულებდი და მახვილით ფარდის უკან
დამალული პოლონიუსი მოვკალიო. როდესაც შემ-
დეგ ფარდა გადავწიე, რათა მისი გვამი აენ-
სცენაზე გამომეთრია, აღმოჩნდა, რომ მიცვალე-
ბული გაცოცხლებულიყო და სადღაც არხეინად
წასულიყო. თავი ველარ შევიკავე, კულისებში გავ-
ვარდი და სცენარიუსს გავარტყიო. მეორეჯერ
მთელი დასი თბილისში მყავდა საგასტროლოდ,
წარმოდგენებს ხალხი ნაკლებად დაესწრო და ზა-
რალი ვნახეთო. როდესაც დაღონებულნი სადგურ-
ში ვისხედით, რათა ქუთაისში დავბრუნებულიყა-
ვით, მოვიდა მსახური და დიდი ლანგარით ჩაი,
მურაბა, კარაქი და ნამცხვარი მოგვართვაო. დი-
დად გაოცებულმა მსახიობებს ვკითხე, რომელმა
თქვენგანმა დაუკვეთა ეს საუზმე-მეთქი. აღმოჩნდა,
რომ არავის არ ჰქონდა დაკვეთილი. მსახურმა

თქვა. ბატონებო, კნიაზებმა გამოგიგზავნეს, აი დარბაზის კუთხეში რომ ქეიფობენო. საუზმე უკან გავაბრუნებო, სამხეცის ცხოველები ხომ არა ვართ, რომ მოუთხოვნელად საკვებს გვაწვდიდით-მეთქი.

ამის შემდეგ მესხიშვილმა საბედისწერო შეცდომა ჩაიდინა. მართებულად თუ უმართებულად მან წარმოიდგინა, რომ სამშობლოში ვერ დააფასეს და რუსეთში წავიდა. ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ თბილისში დაბრუნდა საბოლოოდ. მას რუსთაველის პროსპექტზე შეეხვდი: ოპერის თეატრის გისოსთან იდგა, ნაცნობებით გარემოცული. მეჩვენა, რომ ყოველი ქართველის დანახვა ახარებდა, და თუმცა არ მიცნობდა, მიახლოებისთანავე გულთბილად ხელი ჩამომართვა ძველი მეგობარივით. ძალიან მოტეხილი იყო: ვერცხლისფერი თმა განაცრისფერებოდა, სახე დაპატარავებოდა; გვერდით ცოლი ედგა, ახალგაზრდა რუსის ქალი, რომლის კანის ფერი და ქერა თმა კიდევ უფრო საგრძნობელს ხდიდა დიდი ქართველი მსახიობის ნაადრევ დაბერებას. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ დიდხანს აღარ უცოცხლია.

10

ქუთაისის რეალურ სასწავლებელში არსებობდა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჯგუფები სულიერად მღვიძარე ქართველი მოწაფეებისა, დაკავშირებულნი ურთიერთ სიმპათიით, გონებრივი ინ-

ტერესებით და მეგობრობით. მათ არ აკმაყოფი-
ლებდა სასწავლებლის ოფიციალური პროგრამა,
გადატვირთული საბუნებისმეტყველო და მათემა-
ტიკური საგნებით, მათ სურდათ უფრო ნათელი
წარმოდგენა შეეძინათ თანამედროვე საზოგადოე-
ბის ცხოვრებაზე. ამ მიზნით უფროსი კლასების
მოწათფობმა თვითგანვითარების წრეები დავაარ-
სეთ და ხელნაწერი ჟურნალის გამოცემა დავი-
წყეთ ქართულ ენაზე.

ჯერ კიდევ პირველ თუ მეორე კლასში ვიმყოფებოდი, როდესაც ამხანაგების საუბრიდან გავი-
გე, რომ რუსეთში რაღაც ყოვლის უარმყოფელი
მიმართულება არსებობდა ნიჰილიზმის სახელწო-
დებით. თავდაპირველად ჩვენ რუსულ ნიჰილიზმზე
ძალიან ბუნდოვანი წარმოდგენა გვქონდა, როგორც
ერთგვარი უნივერსალური ამბოხების რელი-
გიაზე. პირველი ცოცხალი არსების გაცნობამ,
რომელსაც ქუთაისში ნახევრად ირონიულად ნი-
ჰილისტს უწოდებდნენ, სრულიადაც ხელი ვერ შეგ-
ვიწყო ამ ცნებაში გავრკვეულიყავით. ეს იყო წელ-
შეხსნილი, ბზის ჯოხით შეიარაღებული ყოფილი
სემინარიელი, ახლად მოვლენილი ქართველი დიო-
გენი, უცნაური გაერთიანება ზნეობრივი სიმტკი-
ცისა და ფიზიკური უსუფთაობისა, ბაკუნინის
სექტის ბუნტარისა და ლევ ტოლსტოის სექტის
ვეგეტერიანელისა.

უფრო გვიან ტურგენევის რომანის „მამების
და შვილების“ გმირის ბაზაროვის გაცნობამ და

პისარევის და დობროლუბოვის კრიტიკული წერილების წაკითხვამ მეტი სინათლე შეიტანა ჩვენს წარმოდგენაში რუსულ ნიჰილიზმსა და რადიკალურ-დემოკრატიულ აზროვნებაზე. ბოლოს ჩვენი პოლიტიკური იდეოლოგიის გამორკვევაზე განსაკუთრებული გავლენა მოახდინა ქართულმა ჟურნალ-გაზეთობამ, რომელმაც განახლება განიცადა მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნის მიჯნაზე. „კვალი“, „ივერია“, „მოამბე“, „ცნობის ფურცელი“ გაცხოველებულ პოლემიკას აწარმოებდნენ ურთიერთ შორის. ვერ ვიტყვი, ჩვენ გულმოდგინედ ვადევნებდით თვალყურს ქართულ პრესაში ატეხილ კამათს-მეთქი; ამ მხრივ რეალისტებს ქუთაისელი გიმნაზიელები, ხოლო განსაკუთრებით ქუთაისელი სემინარიელები გვჯობდნენ. მაგრამ მთელი ქართველი მოწინავე საზოგადოება ირაზმებოდა იმ ლიტერატურული და სოციალური საკითხების გარშემო, რომელნიც ძველი და ახალი თაობის წარმომადგენლებმა დასვეს, და ჩვენც პაერთან ერთად ვისუნთქავდით ახალ იდეებს.

არც იმის თქმა შემიძლია, ჩვენ უყოყმანოდ მივიღეთ მესამე დასის სარწმუნოების სიმბოლო-მეთქი. ჩვენს წინააღმდეგობას განსაკუთრებით ზოგიერთი მესამე დასელის გადაჭარბება იწვევდა, ზოგიერთი გულმოდგინე „მსოფლიო მოქალაქის“ გალაშქრება სამშობლოს იდეის წინააღმდეგ. ჩვენ გვეუბნებოდნენ, მომავალ სრულყოფილ საზოგადოებაში ყოველი ეროვნული ზღუდე მოიშლება,

ყველანი ერთ საერთაშორისო ენაზე ილაპარაკებნო. რასაკვირველია, ასეთი არ იყო მესამე დასის მეთაურების აზრი, ასეთ დასკვნას მათი გულფიცხი მიმდევრები აკეთებდნენ. განსაკუთრებით პროტესტი ჩვენს შორის ირაკლი წერეთელმა (ყვირილელმა) გამოიწვია, როდესაც მან 1903 წლის „კვალის“ შინაურ მიმოხილვაში განაცხადა, ჩვენ არც გაცვეთილი პატრიოტიზმი გვაკმაყოფილებს და არც სამშობლოსა და ქართულ ენაზე ყვირილი, ჩვენი იდეალი საკაცობრიო იდეალიაო; აწმყო გველივით გვეზიზღება, წარსული ჭირივით გვეჯავრება, ჩვენ ბრწყინვალე მომავლისაკენ ვიცქირებითო.

როდესაც რეალურ სასწავლებელში ხელნაწერი ჟურნალი დავაარსეთ, მას „თანამედროვე“ ვუწოდეთ ცნობილი რუსული რევოლუციურ-დემოკრატიული ჟურნალის წაბაძულობით. თავდაპირველად ჩვენი პროტესტანტული სული არ სცილდებოდა ჩვენი სასწავლებლის გალავანს; ჩვენ, უწინარეს ყოვლისა, პედაგოგიურ შემადგენლობას და სასწავლო პროგრამას შევეუტიეთ. მაგრამ ჩვენი ჟურნალის პირველ ნომერს ფრიდრიხ შილერის სურათი ამკობდა, დიმიტრი შევარდნაძის მიერ შესრულებული. ეს თითქო იმას მოწმობდა, რომ მხად ვიყავით კარლ მოორივით და ვილჰელმ ტელივით იარაღით გამოვსულიყავით მტარვალების წინააღმდეგ.

ჩვენმა ლიტერატურულმა დებიუტმა მტრული

იერიშები გამოიწვია ქუთაისის ახალგაზრდობის პრესაში: გიმნაზიის ხელნაწერი ჟურნალის „სხივის“ რეცენზენტმა პავლე საყვარელიძემ ჩვენს სტატიებს ძნელად მოსანელელებელი აბდაუბდა უწოდა, ხოლო სამეურნეო სკოლის მოწაფემ „სატევარმა“ (სილიბისტრო ინწყირველმა) მარქსიზმის პოზიციებიდან შემოგვიტია და კლასობრივი თვალსაზრისის უგულვებელყოფა გვისაყვედურა. სხვათა შორის, ამ ვაკიჯვრელ „სატევართან“ პირადი საუბრის დროს გავიგონე პირველად პლენხანოვის გვარი და შევითქვე, რომ საზღვარგარეთ, ქენევაში მთელი გამომცემლობა არსებობდა არალეგალური წიგნების და ჟურნალ-გაზეთების გამოსაცემად. ცოტათი უფრო გვიან, აღარ მახსოვს ვისგან, წასაკითხად მივიღე გაზეთ „ისკრას“ და ჟურნალ „ზარიას“ ნომრები და ფერდინანდ ლასალის სიტყვები.

ნაწილობრივ ამ ცოტა არ იყოს გახმაურებული კამათის. ხოლო ნაწილობრივ ვიღაც დამბეზლებელი მოწაფის წყალობით ჩვენი სკოლის ადმინისტრაციამ გაიგო, რომ მის ნებადაურთველად, ჟურნალს ვცემდით და ერთი ნომერიც ჩაიგდო ხელში; ინსპექტორს ის ნიკო მაჭავარიანისათვის გადაეცა მისი შინაარსის გასაცნობად. თანამშრომლები ცოტა არ იყოს შევშფოთდით და ერთ ახალგაზრდა ნაცნობ იურისტს ვკითხეთ, რა სასჯელი გველოდა, თუ ჩვენი ფსევდონიმები და ინიციალები გამოაშკარავდებოდა. მან საქმეს დრა-

მატიული მიმართება მისცა და გვითხრა, არალეგალური ლიტერატურის შედგენისა და გავრცელებისათვის რამდენიმე წლის ციხეა დაწესებულიო, შეიძლება კატორღაც მოგისაჯონო. ცხადია, ჩვენი დაშინება უნდოდა. ჩვენ შეშფოთებასთან ერთად ერთგვარი სიამაყეც ვიგრძენით, რომ ჩვენს გამოსვლას შეიძლებოდა ასეთი საშინელი შედეგი მოჰყოლოდა. მაგრამ ადმინისტრაციამ უფრო სწორად შეაფასა ჩვენი უწყინარი ლიტერატურული ვარჯიშობა და დატყვევებული ქურნალი დაგვიბრუნა. ამრიგად ჩვენ გადავრჩით რუსი დეკაბრისტების და ნაროდოვოლცების ბედს, რომელიც, ჩვენი წარმოდგენით, ორი სამი გონებაჩლუნგი მასწავლებლის დაცივნისათვის გველოდა.

თვითგანვითარების წრეებში თავდაპირველად ლეგალურ წიგნებს ვკითხულობდით სოციოლოგიის, პოლიტიკური ეკონომიის, ისტორიის დარგიდან, არალეგალურ ლიტერატურაზე უფრო გვიან გადავედით, როდესაც გლახთა მოძრაობამ დასავლეთ საქართველოში საკმაოდ ფართო გაქანება მიიღო, ხოლო თბილისსა და ბათუმში მუშათა გაფიცვები და დემონსტრაციები დაიწყო.

ორ წრეს მე ვხელმძღვანელობდი. იმ დროს კერძო გაკვეთილებსაც ვაძლევდი, რათა ცხოვრების სახსარი გამეჩინა მამაჩემის სიკვდილის შემდეგ. ჩემთვის ადვილი არ იყო დამლღელი სავალდებულო მუშაობის შემდეგ ზამთრის ბნელ ღამეებში ტალახიანი ქუჩები გამევიღო, რათა ქალაქის გარე-

უბნის ცივ ოთახში ლამპის შუქზე ამხანაგებთან ეჭ-
თად ორი-სამი თავი წამეკითხა პოლიტიკური ეკონო-
მიის კურსიდან ან საფრანგეთის რევოლუციების ის-
ტორიიდან და შემდეგ მათთან ერთად შუალამემდე
წაკითხულის გამო მემსჯელა. მაგრამ უნდა ვაღი-
არო, რომ ეს არ იყო მარტოოდენ უანგარო წვა
მეცნიერებისათვის. რასაკვირველია, მე ვგრძნობ-
დი იმ კმაყოფილებას, რომელსაც გონებრივი მუ-
შაობა ჩვეულებრივ ნაყოფიანი ცხოვრებით გაუ-
ცვეთელ ადამიანს ანიჭებს. მაგრამ დღეს ვფიქ-
რობ, რომ მართალია პროსპერ მერიმე, რომელიც
საღდაც ამბობს, მამაკაცი თავის მოქმედებაში შე-
გნებულად ან შეუგნებლად ყოველთვის იმით ხელ-
მძღვანელობს, რომ ქალს მოაწონოს თავიო. ამას
ზედ ერთვის პატივმოყვარეობის გრძნობა, განსა-
კუთრებით ძლიერი სიკაბუჯის ასაკში. ჩვენს წრე-
ებთან უშუალოდ ან მეშვეობით ჩვენი ასაკის ქა-
ლიშვილები იყვნენ დაკავშირებული წმინდა ნინოს
სასწავლებლიდან. ჩვენ ურთიერთობა გვქონდა
აგრეთვე ვაჟთა გიმნაზიის და სამეურნეო სკოლის
მოწაფეებთან; და მართებულად თუ უმართებულად
ვფიქრობდი, რომ მათს საზოგადოებაში სახელის
მოსახვეჭად სენ-სიმონის და ფურიეს უტოპიური
სოციალური პროექტების ან დავით რიკარდოს
და კარლ მარქსის ღირებულების თეორიის ცოდნა
ისეთივე უტყუარ საშუალებას წარმოადგენდა,
როგორც შუა საუკუნეების რაინდისთვის ასპარე-
ზობა და ბრძოლის ველზე მშვილდ-ისრის ხმარება

იყო. მაგრამ, სამწუხაროდ, ვერც ჩემი მეგობრების გონების და გულის დაპყრობის საქმეში, ვერც ჰუმანიტარული მეცნიერების დარგში საგრძნობელ წარმატებას ვერ მივაღწიე, მხოლოდ უზომოდ დავიღალე და შემდეგ ხანგრძლივი დასვენება დამჭირდა, რათა ჩემი ფიზიკური და სულიერი ძალები აღმედგინა.

ქუთაისის სასწავლებლების მოწაფეები ორჯერ შევიკრიბეთ უფრო ფართო კონფერენციაზე; პირველი 1902 წელს შედგა, მას ბათუმელი გიმნაზიელების დელეგაციაც დაესწრო ცნობილი მესამე დასელის ისიდორე რამიშვილის ძმისწულის ვანო რამიშვილის მეთაურობით. ბათუმელებმა ჩამოიტანეს თავიანთი ხელნაწერი რუსული ჟურნალი, რომელშიც ისინი თავისებურად გაგებული მარქსიზმის და ინტერნაციონალიზმის იდეებს იცავდნენ. მე მინდოდა მათ შევდავებოდი ქართული ეროვნული კულტურის პოზიციებიდან, მაგრამ დავმარცხდი, ვინაიდან მათ ძლიერი მოკავშირე აღმოაჩნდათ, სახელდობრ — ეპოქის სული.

მეორეჯერ ქუთაისის მოწაფეები 1903 წელს შევიკრიბენით რომელიღაც კონსპირაციულ ბინაზე, რომელიც, მგონია, მესხეთის ქუჩაზე მდებარეობდა. გაზაფხული იდგა: ახლად აყვავებული ნუშის და ალუბლის ხეების სურნელება პოეტურ ატმოსფეროს ჰქმნიდა ჩვენი დისკუსიების გარშემო. ბევრი აღარაფერი მახსოვს ჩვენი კამათის შინაარსიდან. მახსოვს მხოლოდ, რომ ყველანი მზად ვიყა-

ვით საუკუნო ერთგულება შეგვეფიცა ყველა დრო-
ის რევოლუციების ანდერძისა და მარქსის და
ენგელსის აჩრდილებისთვის. ამ კრებაზე პირვე-
ლად შევხვდი ლეო ქიაჩელს, რომელიც იმ დროს
ქუთაისის გიმნაზიაში სწავლობდა. კრებაზე ცოტა
დაგვიანებით მოვიდა. მას მოჰყვა მშვენიერი გიმ-
ნაზიელი ქალი ვარო ხოჯაშვილი, რომლის შავ-
გვრემანი სახე და ანთებული თვალები მის თეთრ
კანსა და თაფლისფერი თვალების წყნარ გამოხედ-
ვასთან საუცხოო კონტრასტს ჰქმნიდა. ლეო
ქიაჩელი კამათში მონაწილეობას არ ლეებლობდა,
მხოლოდ სათვალისგან დიდი ყურადღებით აკვირ-
დებოდა დამსწრეებს.

როდესაც 1903 წელს რეალური სასწავლებ-
ლის ექვსი კლასის დასრულების შემდეგ სოფელ-
ში დავბრუნდი, ნათლად დავინახე რა ღრმა
ცვლილება მომხდარიყო სულ მცირე ხნის განმავ-
ლობაში გურიის გლეხკაცობის სულიერ განწყო-
ბილებაში. მესამე დასის პროპაგანდისტები მთელ
გურიას მოსდებოდნენ: „გამოსულიყო მთესვარი
თესვად და თესლი დავარდნილიყო ქვეყანასა კე-
თილსა და მოსცემდა ნაყოფსა რომელიმე ასსა,
რომელიმე სამეოცსა, რომელიმე ოცდაათსა“.

მეზობელი სოფლიდან ერთი გლეხი მესტუმრა;
აღტაცებით მელაპარაკა ღამის მიტინგზე, რომელ-
საც ის დასწრებოდა. ჩვენს მქადაგებელს ანგელო-
ზივით წკრიალა ხმა ჰქონდა, ღამის სიბნელეში
ვერც კი გაეარჩიე, რა სქესისა იყო; მიტინგის

შემდეგ მივუახლოვდი, მოკრძალებით მის ნაზ ხე-
ლებს შევეხე და ვკითხე, ქალი ხარ თუ ვაჟი-მეთქი;
პასუხი არ გამცაო.

მეც დავესწარი ორ ფარულ კრებას: ერთს—
დღისით ბახმაროზე, ნაძვნარით გარემოცულ ველ-
ზე, სადაც ორატორმა, ყოფილმა სემინარიელმა
ჩემზე უფერული შთაბეჭდილება მოახდინა. მაგრამ,
როგორც ეტყობოდა, მან დიდი აღფრთოვანება
გამოიწვია ერთ ახალგაზრდა მასწავლებელში, რო-
მელმაც ლონიგრად ფეხი ჰკრა დამპალ, თითქმის
სრულიად გამოფიტულ ჯირკვს და წამოიძახა,
ასე უნდა დაინგრეს ძველი ქვეყანაო.

მეორე მიტინგი ღამით შედგა ჩვენი მახლო-
ბელი სოფლის განაპირას. საუცხოო სამიტინგო
ორატორი გამოვიდა. ყოველი მისი სიტყვა გასა-
გები იყო გლეხებისაგან შემდგარი აუდიტორიისა-
თვის. უბრალო, კონკრეტული საგნებიდან დაიწყო,
კაპიკიანი ასანთის კოლოფიდან, სარეცხი საპნი-
დან, საპერანგე ნარმიდან. გამოარქვია, როგორ
გაიფლდებოდა ეს მასობრივი მოსახმარი საქონელი
თვითმპყრობელობის დამხობისთანავე, როდესაც
ბაჟი და არაპირდაპირი გადასახადი მოიხსობოდა.
შემდეგ განსაკუთრებულად მკვერმეტყველად და
შთაგონებულად მიწის საკითხზე ილაპარაკა. საქმის
ვითარება ისე დასახა, თითქო არათუ გლეხკაცობა,
თვით თავადაზნაურობაც კი კმაყოფილი დარჩებო-
და, თუ შემამულეს ზედმეტი მიწა ჩამოეჭრებოდა.
ბოლოს, ზოგად ხაზებში, იმ ბედნიერი ცხოვრების

სურათი დახატა, რომელიც კაცობრიობას მომავალ სოციალისტურ წესწყობილებაში მოელოდა, საკმაოდ შორეულში, მისი სიტყვებით. გლეხები მას დიდი სასოებით შესცქეროდნენ, ღამის უღელში შებმული ხარების ანთებული თვალებით.

ამის შემდეგ დიდხანს აღარ დავრჩენილვარ გურიიში. თავის თავს საკმაოდ მომზადებულად ვთვლიდი უმაღლეს სასწავლებელში შესასვლელად. სანამ მამაჩემი ცოცხალი იყო, ის მირჩევდა პოლიტექნიკუმში შევსულიყავი, რათა ინჟინერი გავმხდარიყავი. მე ეს პროფესია არ მომწონდა. მათემატიკურ საგნებში სუსტი ვიყავი, ჩემთვის ცხადი იყო, რომ გამიჭირდებოდა პოლიტექნიკუმში მისაღები გამოცდების დაჭერა. თავი და თავი კი ის იყო, რომ ვოცნებობდი პუბლიცისტი და საზოგადოებრივი მოღვაწე გავმხდარიყავი. მამაჩემი ცოცხალი აღარ იყო და ხელს არავინ მიშლიდა მომავალი სარბიელი ჩემი მიდრეკილების მიხედვით ამერჩია. გადავწყვიტე გერმანიაში წავსულიყავი უმაღლესი განათლების მისაღებად. ახლა მაოცებს, როგორ ადვილად მივიღე ეს გადაწყვეტილება. ფული არ მქონდა: დიდი გაკირვებით რაღაც ოთხასიოდე მანეთს მოვუყარე თავი; ამ თანხით უნდა შემეძინა ტანისამოსი და დამეთარა საგზაო ხარჯები, სწავლის ფული შემეტანა უნივერსიტეტში. დამრჩებოდა თუ არა კიდევ იმდენი, რომ ერთი წელიწადი მაინც მეცხოვრა უცხო ქვეყანაში, უცნობ ხალხში, რომლის ენას ძალიან სუსტად ვიცნობდი? ამაზე არ ვფიქრობდი.

როდესაც მე და ჩემმა მეგობარმა დათიკო შარაშიძემ, რომელთანაც ერთად მივემგზავრებოდი უცხოეთში, ევროპული ტანისამოსი ჩავიცვით, გადავწყვიტეთ, რომ უკვე დაწინაურებული ქვეყნის მოქალაქეები ვიყავით და, ცოტა არ იყოს, სიბრალულთ დავეუწყეთ ცქერა ჩვენს ყოფილ ამხანაგებს, რომელნიც ახლა პროვინციელებად გვეჩვენებოდნენ თავიანთი ბლუზებით და წინაფრიანი ქუდებით.

ჩემი მეზობელი კოჭლი გლეხი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო და მან ჩვენი ეზოს ჭიშკრამდე გამაცილა. იქ დაღლილობა იგრძნო და ქვაზე ჩამოჯდა. სევდიანი თვალებით შემომხედა და მითხრა, მე ნულარ მიცდი, უნდა დავისვენო, დილიქანსზე არ დაგაგვიანდესო; შენს უკან დაბრუნებამდე, ალბათ, ველარ ვიცოცხლებ, და თუ ჩემი ჯარგვალი ცარიელი დაგხვდეს, ჩემი საფლავი ინახულე და აწირვინეო.

მივდიოდი და ჩვენი სოფელი თითქო დაცარიელებული მეჩვენებოდა. და ის მართლაც ძალიან შეცვლილი იყო ჩემი ხნიერი მეგობრებიდან ზოგიერთი უკვე გარდაცვლილიყო, ახალგაზრდობას კი ქალაქებისათვის მიეშურა სამუშაოს ძებნაში. ეზოებსა და ყანებში იშვიათად გაისმოდა სიმღერა და კოხტად ტანთჩაცმული და თავწაქრული ქალების კისკისი, ჰაერი თითქო შეხუთული იყო ქარიშხლის მოლოდინში.

ჩემი დროის ქართველ ახალგაზრდობაში გერმანიის კულტურის პრესტიჟი ისევე ძლიერი იყო, როგორც ნიკო ნიკოლაძის და სერგეი მესხის თაობის ახალგაზრდობაში საფრანგეთის პრესტიჟი იყო. ჩვენი წინა თაობის ქართველ ინტელიგენტებს განსაკუთრებით სოციალური საკითხები აინტერესებდათ, „ამ ქვეყნად სამოთხის გაწყობის საკითხი“, ნ. ნიკოლაძის სიტყვებით რომ ვთქვათ. გასაკვირველი არ იყო, რომ ისინი ევროპული დემოკრატიის მექისაკენ — პარიზისკენ მიისწრაფოდნენ. ისინი მუშათა გარეუბნებში ივლისის და თებერვლის ბარეკადების რელიკვიებს ეძებდნენ, პერ ლაშეზის სასაფლაოს კედლებზე კომუნარების სისხლის ლაქებს ხედავდნენ, ხოლო პანთეონში ვოლტერის და რუსოს სარკოფაგების წინ იჩოქებდნენ.

ჩემი თაობის ახალგაზრდობას ფრანგი გამანათლებლები და ენციკლოპედიკოსები, რომლებზედაც მას ძალიან ზოგადი და ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდა, ძველი აღთქმის პატრიარქებად მიაჩნდა, ხოლო საფრანგეთის რევოლუციები და პარიზის კომუნა უბრალო შესავალად დიდი მომავალი სოციალური გადატრიალებისა, რომლის წინასწარმეტყველები გერმანელები — მარქსი და ენგელსი იყვნენ. „კაპიტალმა“ და „კომუნისტური პარტიის მანიფესტმა“ ჩვენს შეგნებაში ყველა სახარება შესცვალა ოთხთავიდან დაწყებული „მოქალაქისა და ადამიანის უფლებათა დეკლარაციამდე“.

ჩვენი წინამორბედები უფრო პოზიტივისტურად აზროვნებდნენ და უფრო მეტად ზუსტ მეცხიერებას იყვნენ დაწაფებული. ჩვენ ნელ-ნელა უფრო ფილოსოფიისაკენ გადავიხარეთ და ეთიკური, ფსიქოლოგიური, ესთეტიკური, ზევით მეტაფიზიკური პრობლემები გვქენჯნიდა თუმცა ფილოსოფიისა ბევრი არაფერი გავვეგებოდა, მაგრამ მართებულად თუ უმართებულად გვეგონა, რომ კანტი, ჰეგელი და შოპენჰაუერი უფრო ღრმა და ორიგინალური მოაზროვნეები იყვნენ, ვიდრე რუსო, დიდრო და ვოლტერი. ბოლოს ჩვენს მიდრეკილებას აძლიერებდა ის პოეტური წარმოდგენა ბურუსიან გერმანიაზე, რომელიც „ნიბელუნგების სიმღერისა“, გოეთეს, შილერის, ჰაინეს ლექსებისა, ჰოფმანის მოთხრობების მიხედვით გვქონდა შედგენილი. მე პირადად მოწაფეობის დროს ბახმაროზე, „გურიელის საცივს“ ზემოთ, ტყეში შპილჰაგენის რომანი წავიკითხე, სადაც ლასალის სიკბაბუკე იყო აწერილი, და მთელი გერმანელი ახალგაზრდობა ლეოსა და სილვიას სახით მქონდა წარმოდგენილი.

კიდევ ერთი რამ უნდა ითქვას: რაღაც გონებრივი აბერაციის ზეგავლენით ადამიანს ფიზიკურად გამარჯვებული ზნეობრივად და სულიერადაც უფრო ძლიერი ჰგონია. 1870 წელს გერმანიამ პრუსიის მეთაურობით საფრანგეთი სასტიკად დაამარცხა. პუბლიცისტები, ისტორიკოსები, პოლიტიკური მოაზროვნეები ამას ხსნიდნენ არა მარტო იმიტომ, რომ გერმანიამ ამ ომში უკეთესად გაწვრთენილი

ჯარი, უფრო ნიჭიერი სარდლები გამოიყვანა, არამედ იმითაც, რომ მას უკეთესი სოფლის მასწავლებლები ჰყავდაო; ჩვენ ეს შეურყეველად გვჯეროდა.

როდესაც რეალურ სასწავლებელში მივედი ატესტატის და პირადი საბუთების მისაღებად, დირექტორმა მიჩიო, გერმანიაში ნუ მიდიხარ, იქ უმაღლეს სასწავლებლებში ვიწრო სპეციალურ განათლებას იძლევიან, ეს შენს სამშობლოში არ გამოგადგებაო; გირჩევნია რუსეთში წახვიდეო. მის რჩევას უნდობლად შევხედე.

მანამდე მე ქუთაისს არ გავცილებოდი; ჩემი თანამგზავრი ამხანაგი, რომელიც ოდესაში იყო ნამყოფი, თითქმის ვასკო დე გამად მეჩვენებოდა. მაგრამ აღმოსავლეთი საქართველო არც მას ჰქონდა ნახული. ქართლის პეიზაჟმა ჩვენზე უღრმესი შთაბეჭდილება მოახდინა. ეს შემოდგომის შეყვითლებული ბალახით დაფარული ტერასები, ეს ღრმად დანაოჭებული ფერდობები სრულიად არ ჰგავდნენ გურიის და იმერეთის რბილად მოხაზულ იისფერ მთებს. ლიახვის, არაგვის, ქსნის სახელები მშობლიურად გვეჩვენებოდნენ, ისევე ნაცნობად, როგორც ბახვისწყლის და გუბაზოულის სახელები.

გორის სადგურზე ჩამოვედით და ლურჯი მახობლის პური ვიყიდეთ. მე გავიფიქრე. ოლიმპის ღმერთები, ალბათ, ასეთი შოთებით იკვებებოდნენმეთქი. ლიანდაგზე მზით გარუჯული, პირგაპარსული ქართლელი გლეხები მუშაობდნენ. მე ერთ

მათგანს შევეკითხე, შორს არის თუ არა თბილისი-
მეთქი. ზახტად შემოწხედა, მაგრამ პასუხის ღირ-
სად არ გამხადა. მის თვალში, ალბათ, მე ვგავდი
უიმედოდ ჩამორჩენილ პროვინციელს.

თბილისს გარკვეული ეროვნული სახე არ
ჰქონდა და ნაკლებ მიმზიდველ სანახაობას
წარმოადგენდა ახალგაზრდა ქართველი პატ-
რიოტისტის, ქალაქის ცენტრალურ უბნებში
ქართველობა უფრო დროებით შემოხიზნულს
ჰგავდა, ვიდრე თბილისის მკვიდრ მოსახლეობას;
მას უფრო მოუწყობელი ღარიბი გარეუბნები
ეჭირა — მთაწმინდა, ვერა, დიდუბე, ნაძალა-
დევი. ქალაქის მთავარ ქუჩებს არ ახალისებდა
ის მწვანე ხეივნები და გაზონები, რომელნიც დღეს
მათ საუკეთესო სამკაულს წარმოადგენენ. ეს იყო
მტვრიანი, წყურვილისაგან სულთმობრძავი ქალა-
ქი. ვერც ერთ თვალსაჩინო მაღაზიაზე ან რეს-
ტორანზე ქართულ აბრას ვერ დაინახავდით, ვერც
ერთ ქუჩაზე ან მოედანზე ქართულ წარწერას ვერ
წაიკითხავდით. არც ერთ დიდ წიგნის მაღაზიაში
ქართული წიგნები არ მოიპოვებოდა; ზაქარია ჭი-
ქინაძის და ქართველთა ამხანაგობის გამოცემები
ბუკინისტების კარადებში და თაროებზე უნდა გე-
ძებნათ.

სომხის ბურჟუაზია შეუზღუდველად ბატონობ-
და ბანკებში და თვითმართველობაში. აქ მის
დიქტატურას მხოლოდ რუსების ბიუროკრატია,
პოლიცია და მხედრობა ზღუდავდა. ორიოდე ქარ-
თველ სოვდაგარს და მრეწველს თავისი გვარი რუ-

სულად გადაეკეთებინა სოლომონ მეჯღანუაშვილივით, და სარაჯევის, ზუბალოვის და ძეგველოვის გვარებიც ისევე უცხოდ გაისმოდა, როგორც მანთაშევისა, მილოვისა, აფრიკიანისა და არამიანცისა.

ქართველ ინტელიგენციას თავი შეეფარებინა ქართულ გიმნაზიასა, ქართულ თეატრსა და გაზეთების რედაქციებში. უნდა ითქვას, რომ ამ ინტელიგენციის გავლენა უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე მის რიცხვს შეეფერებოდა. ეს აიხსნებოდა, ერთი მხრით, მისი ნიჭით, მისი აქტივობით, ხოლო, მეორე მხრით ქართული კულტურის ტრადიციებით და მიმზიდველი ძალით. თვით რუსულ გაზეთებს, რომელთაც სომეხი კაპიტალისტები სცემდნენ, უმთავრესად ქართველი ჟურნალისტები ხელმძღვანელობდნენ. ქართული კულტურის პრესტიჟი ძლიერი იყო ქალაქის ინტერნაციონალურ-დემოკრატიულ მოსახლეობაში, რომელიც, უმეტეს ნაწილად, ქართულად ლაპარაკობდა.

რკინიგზის სახელოსნოში, უმთავრესად, ქართველი მუშები მუშაობდნენ. მათ ძალით დაეპყროთ ნაძალადევის მიწები და იქ თავიანთი ქოხები აეშენებიათ. ძველი რომის სენატორებს, უმძაფრესი კლასობრივი ბრძოლების დროს, პლებსი ისე არ აშინებდა, როგორც სოლოლაკის ბანკირებს და სოვდაგრებს იმერეთიდან და ქართლ-კახეთიდან შემოჭრილი გაპროლეტარებული გლეხები აშინებდნენ.

ილია ჭავჭავაძეს სომხის პლუტოკრატიის ციხე-სიმაგრე შეენგურია და ქართული ბანკი და თეატრი დაეარსებინა სოლოლაკში: ეს ბანკი ახლანდელი საბა-სულხან ორბელიანის ქუჩაზე იყო მოთავსებული, ხოლო თეატრი—იქ, სადაც ამჟამად რუსული დრამატიული თეატრია. ქართული თეატრის შენობაში მე დავესწარი ერთ დიდ კრებას, სადაც ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ, აღარ მახსოვს რა საკითხში, ძალიან კარგი ორატორი კიტა აბაშიძე გამოვიდა. ილია ჭავჭავაძემ პასუხი გასცა დაუყოვნებლივ. მისმა ჯმეუხმა ფიგურამ, მისმა ჭკვიანმა ფართო შუბლმა, მისმა ყოველივე რიტორიკულ სამკაულს მოკლებულმა სიტყვამ ჩემზე წარუშლელი შთაბეჭდილება დასტოვა.

თბილისი ძალიან კოლორიტიანი ქალაქი იყო, მაგრამ მას აკლდა მთლიანობა: როდესაც ერთი უბნიდან მეორეში გადადიოდით, გეგონებოდათ სხვა ეპოქაში, სხვა მსოფლიოში გადავედიო. მთავარ პროსპექტზე შუადღისას შეხვდებოდით ეტლით მოსეირნე მანდილოსნებს, რომელთაც გულმკერდი და თათები ოქროს და თვალ-მარგალიტის სამკაულით ჰქონდათ დაფარული. მათ გვერდით უსხდნენ მოკლეფეხებიანი და კოტიტა თითებიანი მამაკაცები, რომელნიც აქეთ-იქით თავიანთ მრგვალ ონავრულ თვალებს აცეცებდნენ. აქლემების ქარავნები, მაწვნის ქილებით დატვირთული ვირები, თევზისა და ხილის გამყიდველები, რომელთაც თავზე თაბახები ედგათ, გასაოცარ

კონტრასტს ჰქმნიდნენ ევროპული სახლებისა და მაღაზიების გვერდით.

თბილისიდან გასვლისთანავე, ორიოდ სადგურის შემდეგ უკვე იგრძნობოდა ის ღრმა კონტრასტი, რომელიც საქართველოს სთიშავდა იმჟამად მეტისმეტად ჩამორჩენილი აზერბაიჯანისაგან. ვაგონებში შემოდიოდნენ ცხვრის ტყაბუქებიანი და ყალმუხის ქუდებიანი მწყემსები. ისინი მეტისმეტად მქისე სუნს აყენებდნენ გარშემო. რაც შეეხება ჩრდილო კავკასიელებს, ჩაჩნებს, ინგუშებს, ჩერქეზებს, ყაბარდოელებს და სხვებს, ისინი ნაკლებად მოგზაურობდნენ რკინიგზით. მაგრამ გარეგნობით, სახის იერით, ჩაცმულობით ძნელად გასარჩევი იყვნენ ქართველებისაგან.

სამხრეთ რუსეთის ტრამალები, შორიშორ მდებარე ლაჩიზი სოფლები ტალახიანი ქუჩებით და მინგრეულ-მონგრეული ქოხებით, ერთფეროვანი დაბები, სლობოდეები და ქალაქები მეტისმეტად მოსაწყენ შთაბეჭდილებას ახდენდნენ. არაყის სმას რუსეთში თვით მეფის მთავრობა უწყობდა ხელს, ვინაიდან სპირტის გამოხდა მის მონოპოლიას წარმოადგენდა; ეს მონოპოლია დიდ შემოსავალს აძლევდა სახელმწიფოს.

რომელიღაც სადგურზე ჩვენს ვაგონში ერთი სასიამოვნო სახის რუსის გლეხი შემოვიდა; ოდნავ შეზარხოშებული იყო; ცა ქუდად არ მიაჩნდა, დედამიწა—ქალამნად. ადვილად დამიმეგობრდა. სად მიდიხარო, მკითხა. — გერმანიაში. — იქ რა

უნდა აკეთო?—უნდა ვისწავლო.—თავი დაანებე, მითხრა მან, ზედმეტი სწავლა კაცს ჯან-ლონეს აცლის და აყუყუჩებს. წამოდი ჩემსას, სამი ერთი მეორეზე უფრო ლამაზი ქალიშვილი მყავს, რომელიც მოგეწონოს, ცოლად შეირთე.

ჩემდა საბედნიეროდ თუ საუბედუროდ, გერმანელმა გრეტხენებმა და ლორელეებმა, რომელთაც მხოლოდ გოეთეს და ჰაინეს პოეზიით ვიცნობდი, დასძლიეს რუსალკები, რომელნიც მით უფრო სანდომიანი მეჩვენებოდნენ, რომ იდუმალი ტყეებით გარემოცულ სოფელში მეგულებოდნენ.

უკრაინის ბუნებამ და ხალხმა ისევ ჩვენი სამშობლო მოგვაგონა. პოლტავაში რამდენიმე საათით გაჩერება მოგვიხდა, ეს დრო ქალაქის დასათვალიერებლად გამოვიყენეთ. ქალაქის ბულვარში ერთ უკრაინელ ინტელიგენტს შევხვდით. ჩემმა მეგობარმა მას საუბარი დაუწყო უკრაინის წარსულზე, ბოგდან ხმელნიკიზე. ჩვენი მოსაუბრე გულმხურვალე პატრიოტი აღმოჩნდა, უკრაინის ავტონომიის მომხრე. მანამდე მე არ მეგონა, თუ უკრაინული ნაციონალიზმი არსებობდა და თუ საზოგადოდ „მალოროსი“ არსებითად განსხვავდებოდა „ველიკოროსისაგან“.

თუ რუსეთიდან უკრაინაში მოგზაური ისე გადავიდოდა, რომ რაიმე შესაძენევი კულტურული ზღუდის არსებობას ვერ იგრძნობდა, პოლონეთი იმდროინდელი რუსეთის იმპერიიდან მკვეთრად იყო გამოთიშული.

პირველ იმპერიალისტურ ომამდე მე რამდენ-
 ჯერმე გადამისერავს რუსეთის პოლონეთი, პოზ-
 ნანი, რომელიც გერმანიის იმპერიაში შედიოდა,
 აგრეთვე ავსტრია-ჰუნგრეთის იმპერიაში შემავალი
 გალიცია, და ყოველთვის მიგრძენია, რა ძლიე-
 რი იყო ამ სამად გაყოფილ პოლონელ ერში, გან-
 საკუთრებით მის ინტელიგენციაში, ანტირუსული
 და ანტიგერმანული სულიერი განწყობილება. თუ
 უცხოელი მოგზაური პოლონურად ან ფრანგულად
 არ ლაპარაკობდა, მას ვარშავაში გაუქირდებოდა
 უქესტიკულოდ გზის გაგნება ან საკონდიტ-
 როში ერთი ქიქა ყავის დაღევა. ფრანგული სიმპა-
 თიები ჩანდა არა მარტო პოლიტიკურ ცხოვრე-
 ბაში, არამედ ყოფა-ცხოვრებაშიაც და, მაგალი-
 თად, ქალის კულტი ისევე ძლიერი იყო ვარშავის
 მარშალკოვსკაზე, როგორც პარიზის ელისეს მინ-
 დვრებზე. რაღაც განსაკუთრებული მოკრძალება,
 თვით პირფერობა მეტყვენდებოდა პოლონელი მა-
 მაკაცის მიმართვაში პოლონელი პანასადში, ხოლო
 ეს უკანასკნელი თავის მხრივ ცდილობდა უნაკ-
 ლულოდ განეხორციელებინა იდეალი, რომლის მი-
 ხედვით ქალი ერთნაირად მომხიბლავი უნდა
 ყოფილიყო როგორც დარბაზში, პოლკის და მა-
 ზურკის ცეკვის დროს, ისე ეკლესიაში, ლოცვანის
 კითხვისა და მეტანიის დროს. ამავე დროს ჩანდა,
 რომ ეს ერთ-ერთი ყველაზე პატრიოტულად მოა-
 ზროვნე ქალი იყო დედამიწის ზურგზე და მას
 შეეძლო საღათას ძილიდან გამოეყვანა სისხლდაც-

ლილი ერი, რომელმაც სამოციოდე წლის განმავლობაში სამი აჯანყება მოახდინა და სამივეჯერ საშინლად დამარცხდა. ამ ძველი ტიპის ქალის გვერდით, პოლონეთის სამთამაღნო და საფეიქრო მრეწველობის სწრაფი განვითარების წყალობით, გამოსულიყო ახალი ტიპის ქალი, რომელიც უფრო ფაბრიკაში, სახელოსნოში და ბარიკადებზე გამოდგებოდა, ვიდრე სამლოცველოში და სალონში.

1863 წლის აჯანყების შემდეგ რუსეთის იმპერიის მთავრობამ თვით პოლონეთის გეოგრაფიული სახელწოდების მოსპობა გადაწყვიტა და მას ვისლის სანაპიროების მხარე დაარქვა. ეს ნხარე სავსე იყო ებრაელებით, რომელთაც უფლებათ არ ჰქონდათ იმპერიის ცენტრალურ და აღმოსავლეთ გუბერნიებში ეცხოვრათ, ეგრეთ წოდებული ბინადრობის მიჯნის გარეთ. ძველმა პოლონეთის სამეფომ სტუმართმოყვარედ მიიღო ესპანეთიდან, პოლანდიიდან და გერმანიიდან ლტოლვილი ებრაელები, აქ მათ მეორე სამშობლო იპოვეს: და ზოგიერთ პოლონურ ქალაქში ებრაელობა მოსახლეობის უმრავლესობას წარმოადგენდა. ვარშავაში ერთ სტუდენტს გავეცანი, ისიც გერმანიაში მიემგზავრებოდა. რუსულად პოლონური აქცენტით ლაპარაკობდა. მან განაცხადა, პოლონელი ვარ, გვარად ლეიტესიო. მის გვერდით მჯდომარე რუს მოხელეს გაეცინა, ეს ხომ ებრაული გვარია, თქვენ ტიპზეც აშკარად გეტყობათ, რომ

პირწაგარდნილი სემიტი ხართო. — არა, უპასუხა სტუდენტმა ღირსეულად, მე პოლონელი ვარ, მხოლოდ მოსეს რჯულის აღმსარებელი.

რუსეთის რკინიგზა უფრო ფართოლიანდაგია-
ნი იყო, ვიდრე დასავლეთი ევროპის რკინიგზა. ჩვენ
რუსეთის მოსაზღვრე სადგურ ალექსანდროვო-
ში იძულებული გავხდით ცხენებზემზულ ფორანში
ჩავმსხდარიყავით, რათა ორი-სამი კილომეტრი
გაგვევლო გერმანიის სადგურ ტორნამდე. ტორნი
გერმანულად კარიბჭეს ნიშნავს. ამ კარიბჭეში ჰო-
ჰენცოლერნების იმპერიას გოლიათი შუცმანები
დაეყენებია, თითქოს საგანგებოდ შერჩეულნი,
რომ საიდუმლო და ამაღლებულ სამყაროში შესვ-
ლის მსურველები დაეშინებიათ და მათთვის სათა-
ნადო მოკრძალება ჩაეგონებიათ. ამ ზეგუშაგების
უმოძრაო ნიღბებზე არავითარი ადამიანური
გრძნობა არ იხატებოდა, გარდა უსაზღვრო ქედმა-
ღლობისა. ადვილი წარმოსადგენია, რა შთაბეჭ-
დილებას ვახდენდით მათზე მე და ჩემი ამხანაგი.
ოქტომბრის ბოლო რიცხვები იდგა და საშინლად
ციოდა. მე პალტო არ მეცვა და თხელი საზაფ-
ხულო პიჯაკის საყელო აწეული მქონდა; ჩემს ამ-
ხანავს ალექსანდრე ჰყონიას მიერ ნაჩუქარი ჩა-
ლისფერი პალტო კოჭებამდე სწვდებოდა. ჩვენი
ხის ყუთები დაკვირვების ობიექტს წარმოადგენენ
კარგად ჩაცმული გერმანელი მგზავრისათვის და
სასოწარკვეთილებას იწვევდნენ ბარგის მზიდავებ-
სა და კონდუქტორებში.

ძნელია უფრო დიდი კონტრასტის წარმოდგენა, ვიდრე იმდროინდელ საქართველოსა და გერმანიას შორის არსებობდა. პირველი, რაც თვალში მეცა, იყო ამ ქვეყნის ინდუსტრიის ჩქარი ტემპი და გაქანება.

როდესაც მგზავრი ჩქარი მატარებლით შემოდგომის საღამოს ბერლინს უახლოვდებოდა და შორიდან მის ნისლიან ცას ხედავდა, გავარჯერებული ლითონის ფერს, როდესაც ის მარჯვნივ და მარცხნივ დაუსრულებელი ლიანდაგების ქსელს უცქეროდა, გაოცებული ეკითხებოდა თავის თავს, რა გონებამ მოაწესრიგა ამ ურიცხვი მატარებლის მოძრაობა ასე რაციონალურად, რომ არც მათი დაჯახება ხდებოდა და არც მათი დაგვიანებაო.

ბერლინი თითქო ცურავდა ელექტრონის ტალღებში. ფერადი აბრების ლივლივი, რომელიც მუშტრის ყურადღების მოსაზიდად იყო განზრახული, თვალს ღლიდა და ადამიანებსა და საგნებს რაღაც ფანტასტიკურ მოჩვენებებს ამსგავსებდა, ადამიანი თავის თავს დაპატარავებულად გრძნობდა, ფასდაკლებულად, გზადაკარგულად ამ უზარმაზარ ქვის ლაბირინტებში, ახმაურებულში ათასი ხმის და უხილავი მანქანით. სიამოვნებას დახარბებული ქალ-ვაჟნი ყავახანებსა და რესტორნებს ავსებდნენ, სადაც დიდძალი ყავა, ლუდი და ძეხვი ინთქებოდა. ყოველი წესიერი ბიურგერი თავის თავს ვალდებულად სთვლიდა საღამოს

ორიოდე საათი თავისი უბნის ლუდხანაში გაეტარებინა მეზობლების ან მეგობრების წრეში, მაგრამ იქ მოწყენილობა ისევე მძიმედ იყო ჩამოწოლილი, როგორც სიგარეტის ბოლი. მაღაზიები სავსე იყო საქონლით, მაგრამ ყველგან იგრძნობოდა, რომ ბაზარი ვიწრო იყო და სამრეწველო პროდუქტების გასაღება ძნელდებოდა.

ბერლინს რამდენიმე უზარმაზარი მრავალსართულიანი უნივერსალური მაღაზია ჰქონდა, მათში გამოფენილი საქონელი მთელი მოზრდილი ქალაქის მოსახლეობას დააკმაყოფილებდა. აქ ყველაფერს იპოვნიდით უკანასკნელ მოდაზე შეკერილი ტანისამოსიდან დაწყებული რაიმე ანტიკვარულ ნივთამდე, ავტომობილიდან დაწყებული რენესანსის სტილის ავეჯამდე. კარებთან ქუჩებში კი გამხდარი, ფერმკრთალი გოგონები იდგნენ და სიცვისაგან აკანკალებული ხელებით ათფენინგიან სანთლის ასანთებს ჰყიდდნენ. ისინი ბედნიერი იქნებოდნენ, თუ თავიანთ ასანთებში გულმოწყალე მუშტრისგან ორმაგ ფასს მიიღებდნენ; ხელის გაწვდა მოწყალების მისაღებად სამარცხვინოდ ითვლებოდა და მე გერმანიაში არსად არ შემხვედრია მათხოვარი: ყოველი თემი ვალდებული იყო თავის ღარიბებზე ეზრუნა.

დასავლეთ ევროპელი ერები თავიანთ თავს ძველი ბერძნების და რომაელების მემკვიდრეებად სთვლიან და ეს პრეტენზია არაა უსაფუძვლო. კლასიკური ტრადიციის სიძლიერე ყველგან იგრძ-

ნობა დასავლეთ ევროპაში: იურიდიულ შემეცნებაშიც და მორალშიც, ფილოსოფიურ აზროვნებაშიც, მხატვრულ ლიტერატურაშიც და პლასტიკურ ხელოვნებაშიც; მაგრამ რაც უფრო ჩრდილოეთით ცხოვრობს ევროპელი ერი და რაც უფრო დაშორებულია ის ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროების ბედნიერ ცას, მით უფრო ძნელია მისთვის იმ ქეშმარიტი მონუმენტურობის, უბრალოების და ჰარმონიულობის მიღწევა, რომელნიც ანტიკური ერების კულტურას ახასიათებდნენ. როგორც პრუსიის სატახტო ქალაქში, ისე სხვაგან ნათლად იგრძნობოდა, რომ გოთური სტილის ტაძრები და სასახლეები უფრო შეეფერებოდა ამ ნისლიანი და წვიმიანი ქვეყნის მცხოვრებთა ხასიათს, ვიდრე ლათინური წარწერებით შემკული პროპილეები, ღია არკადები, ცირკები, კარიბჭეები, გიმნაზიების და აკადემიების შენობები. რაც შეეხება გამარჯვების ხეივნის ქანდაკებათ იმდროინდელი ბერლინის ტირგარტენში, ისინი ისევე ჰგავდნენ რომის ფორუმის ძეგლებს, როგორც ჰოჰენცოლერნები — რომის კეისრებს.

ისევე, როგორც რომის რესპუბლიკა, ახალი გერმანიის იმპერიაც ღრმა კლასობრივი წინააღმდეგობებით იყო გათიშული. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ გერმანიის მმართველი კლასები, ხოლო განსაკუთრებით იმპერიის მთავრობა, რომელიც თავის თავს ზეკლასობრივ ორგანოდ თვლიდა, მეტს კეთილგონიერებას იჩენდა, ვიდრე რომის რესპუბლიკის

და იმპერიის პატრიციატი, და გერმანიაში შეუძლებელი იყო ისეთი სამოქალაქო ომები, როგორიც რომში გრაქხების, სულასა და მარიუსის, კათილინას ან სპარტაკის დროს მოხდა. ფართო სოციალური კანონმდებლობა, რომელსაც ჯერ კიდევ ბისმარკის დროს ჩაეყარა საფუძველი, რვა საათის სამუშაო დღე, დაზღვევა უმუშევრებისა, ავადმყოფობასა და ინვალიდობისაგან, ქალების და ბავშვების შრომის შეზღუდვა, უმუშევართა არმიის სიმცირე, კეთილმოწყობილი ბინების მშენებლობა მუშებისათვის, ხელსაყრელ ატმოსფეროს ჰქმნიდნენ კლასთა შორის დროებითი „ზავის“ დასამყარებლად. ისევე, როგორც ყველგან ევროპის დემოკრატიულ ქვეყნებში, გერმანიაშიც ზომიერი პოლიტიკოსები პარლამენტს კლასთა შეთანხმების ორგანოდ თვლიდნენ. სოციალ-დემოკრატიის დიდ უმრავლესობას ღრძაუ სწამდა, რომ კაპიტალიზმიდან სოციალიზმში გადასვლა მშვიდობიანი გზით უნდა მომხდარიყო, პარლამენტის მიერ მიღებული ღონისძიებებით. შეიარაღებული აჯანყების და რევოლუციური დიქტატურის იდეა ძნელი ასატანი იყო გერმანელი სოციალ-დემოკრატების უმრავლესობისთვის. თავისთავად ცხადია, რომ ეს გარემოება აიხსნებოდა არა გერმანელი ერის თანდაყოლილი ზომიერების გრძნობით, არამედ პოლიტიკური და კულტურული პირობების შეცვლით. როგორც ცნობილია, რეფორმაციის და გლეხთა ომების ეპოქაში გერმანელებმა ძალიან ბევრი სის-

ხლი დაღვარეს; ისტორიკოსები ამტკიცებენ, ოც-
დაათწლიანი ომების დროს გერმანიამ თავისი
მოსახლეობის ორი მესამედი დაჰკარგაო.

ერთხელ უზარმაზარ დახურულ შენობაში სო-
ციალ-დემოკრატების მიტინგს დავესწარი. ტრი-
ბუნაზე რეიხსტაგის დეპუტატი გეორგ ლედებუ-
რი გამოვიდა. მის მახლობლად მაგიდასთან პოლი-
ციის მოხელე დაჯდა. ის თვალყურს ადევნებდა,
რომ ორატორს არაფერი ეთქვა ნებადაურთველი.
ლედებურის სიტყვის დასაწყისი მე ძალიან ზომიერი
მეჩვენა. მაგრამ პოლიციის მოხელემ, როგორც ეტ-
ყობოდა, ის სხვანაირად დააფასა, მოულოდნელად
ზეზე წამოდგა და პათეტიკურად წამოიძახა, მე
ეხურავ კრებასო. მე, ცოტა არ იყოს, გამაკვირვა-
მისმა კადნიერებამ: სრულიად მარტოდმარტო იყო
და თან არავითარი იარაღი არ ჰქონდა, გარდა
პორტფელისა და ფანქრისა. სამშობლოში მიღე-
ბული გამოცდილებისა და საფრანგეთის დიდი რე-
ვოლუციის ისტორიის, აგრეთვე მარქსის ვნებიანი
პუბლიცისტური ნაწერების მიხედვით მე გულუბ-
რყვილოდ ვფიქრობდი, ეს წვერ-ულვაშ გაპარსული
ლედებური თანამედროვე რობესპიერია, მისი აუ-
დიტორია კი თანამედროვე იაკობინელების კლუ-
ბი-მეთქი. სწორედ იმ ზაფხულში ბახმაროზე პა-
ტარა კლუბში მე დავესწარი კრებას, რომლის და-
ხურვა მოინდომა ოზურგეთის ბოქაულმა კვაშალ-
მა. ის სასაცილოდ აიგდეს. მეგონა, ამ საბრალო
გერმანელ პოლიციელსაც, ალბათ, ისეთივე ბედი
90

ელის-მეთქი. მაგრამ ლედებური დაკმაყოფილდა იმით, რომ ცოტა არ იყოს ნაძიები არტისტული ტონით შეუტია პოლიციის მოხელეს. ეს უკანასკნელი შეუშფოთებლად წამოდგა, პორტფელი დაკეცა და დინჯი ნაბიჯით დარბაზიდან გავიდა. ცოტა ხნის შემდეგ მას უკან გაჰყვნენ სოციალ-დემოკრატიის ტრიბუნიც და მისი მსმენელებიც.

მაშინ წარმოდგენილი მქონდა, რომ გერმანიაში, სადაც მოსახლეობის თითქმის ორი მესამედი ქალაქებში ცხოვრობდა, ხოლო ქალაქის მოსახლეობის დიდ ნაწილს პროლეტარიატი წარმოადგენდა, მარქსისტულ იდეოლოგიას ბევრად უფრო ძლიერი გავლენა ექნებოდა, ვიდრე ეკონომიურად ჩამორჩენილ აგრარულ რუსეთში. ნამდვილად ეს ასე არ აღმოჩნდა. რუსეთის პროგრესული ინტელიგენციის დიდი ნაწილი მარქსისტულ ან ნაროდნიკულ სოციალიზმს აღიარებდა, გერმანიაში კი ბურჟუაზიულ იდეოლოგიას გაბატონებული პოზიციები ეჭირა სულიერი კულტურის ყოველ დარგში და თვით მუშათა კლასიც მის ტყვეობაში იმყოფებოდა. ერთადერთი დარგი, სადაც მარქსიზმის იდეოლოგიის ზეგავლენაზე შეიძლებოდა ლაპარაკი, პრესა იყო, მაგრამ ყოველდღიური სოციალ-დემოკრატიული გაზეთები მხოლოდ ოდნავ უფრო რადიკალური ფრაზეოლოგიით განსხვავდებოდნენ ბურჟუაზიული გაზეთებისგან. სოციალ-დემოკრატები სცემდნენ ორ თეორიულ ქურნალს „ნოიე ცაიტს“ და „სოციალისტიშე მონატსჰეფ-

ტეს*. პირველში მარქს-ენგელსის პედანტი ეპიგონები ათავსებდნენ თავიანთ წერილებს, ხოლო მეორეში ეგრეთ წოდებული რევოლუციონისტები მარქსიზმის დასაქურისებას ახდენდნენ.

მაშინ, რასაკვირველია, არც ანალიზის ძალა შემწევდა და არც იმდენი ცოდნა მქონდა, რომ ამ ემპირიული, ამ ბურჟუაზიული და პროლეტარული გერმანიის უკან სხვა გერმანია დამენახა, ნაკლებ ხელშესახები, მაგრამ არა ნაკლებ რეალური. ეს იყო რეფორმაციის და გლეხთა ომების, ლანცკნეხტების, მინეზინგერების და რაინდული ორდენების, ბოლოს ტაციტის მიერ აღწერილი ბნელი ტყეების და ვალჰალას გმირ-ღმერთების გერმანია, ერთი სიტყვით, ისტორიული და პრეისტორიული გერმანია. მისი დანახვა ძნელი იყო უნტერ-დენლინდენიდან და ბრანდერბურგის კარიბჭიდან: საჭირო იყო პროვინციაში გამგზავრება, მაგალითად, საქსონიის მთიან ნაწილში, სადაც რომელიმე ძველ გოთურ სახლზე ოცდაათწლიანი ომებიდან დარჩენილ წარწერას წაიკითხავდით: ღმერთო, გვიხსენი შევეციელების რისხვისგანო; სწვევოდით ჰარცის გრანიტის კლდეებს და ბროკენის მწვერვალებს, სადაც პირველი მაისის ღამეს დემონები და კუდიანები ერთმანეთს პაემანს უმართავდნენ; შეგეხვიათ ვარტბურგში, სადაც ძველად მაისტერზინგერების შეჯიბრება იმართებოდა და სადაც ლუტერმა ცხადად დაინახა, როგორ ამტვრევდა ეშმაკი კაკალს, ხოლო ნატუქს მის საწოლს ესროდა; ბოლოს

საქირო იყო ჰაიდელბერგს ან ნიურენბერგს სტუმრებოდით, თითქო საღათას ძილით დაძინებულთ შუა საუკუნეებისა და რენესანსის შემდეგ.

ამ წარსულ ისტორიულ ეპოქებს წარუშლელი კვალი დაეტოვებიათ თანამედროვე გერმანელის სულში, და საკმაო იყო ზოგიერთი უწყინარი ბიურგერისათვის ქვაბურა ქუდი მოგებადათ ან გახამებული პერანგი გადაგეწიათ, რათა ფრიდრიხ ბარბაროსას დროინდელი მუხარადი ან ზიგფრიდის ტყავის ქურთუკი დაგენახათ.

12

ლაიფციგის უნივერსიტეტი, სადაც ფილოსოფიურ ფაკულტეტზე ჩავეწერე, უძველესი უნივერსიტეტი იყო და მისი სახელი მთელ მსოფლიოში იყო განთქმული. ბევრ დიდ გერმანელს გაეტარებია აქ სტუდენტობის წლები, ლეიბნიცს, გოეთეს, ფიხტეს, შელინგს და სხვებს. მაგრამ მას ბევრად არც სხვა დიდი და პატარა ქალაქების უნივერსიტეტები ჩამორჩებოდნენ. ყოველ უნივერსიტეტში რამდენიმე გამოჩენილი პროფესორი მოღვაწეობდა, ისინი პედაგოგები და მკვლევარები იყვნენ ერთსა და იმავე დროს. საუნივერსიტეტო ლაბორატორიები, ინსტიტუტები, სემინარები სანიმუშოდ იყვნენ მოწყობილი. გარდა ამისა, ყოველ უნივერსიტეტს საუცხოოდ მოწყობილი მდიდარი წიგნთსაცავი ჰქონდა.

უნივერსიტეტი ერთგვარ პატარა რესპუბლიკას წარმოადგენდა, ის ავტონომიურად განაგებდა თავის საქმეებს: მას ჰყავდა თავისი სენატი, თავისი რექტორი, რომელსაც ჩვეულებრივ ერთი წლით ირჩევდნენ, თავისი მსაჯული, რომელიც სტუდენტებს ასამართლებდა და სჯიდა მცირე დანაშაულისათვის. გარდა სამი-ოთხი დიდი უნივერსიტეტისა, სტუდენტთა რიცხვი მცირე იყო, მათსა და პროფესორებს შორის ხშირად ინტიმური, თითქმის ამხანაგური ურთიერთობა არსებობდა. ფილოსოფიურ ფაკულტეტზე, რომელიც ყველა საგანს მოიცავდა, წმინდა ფილოსოფიას, ისტორიას, ლიტერატურის და ხელოვნების მცოდნეობას, ბიოლოგიას, ფიზიკას, ქიმიას, ასტრონომიას და სხვ. სტუდენტი ლექციებს დღეში სამ-ოთხ საათს სწირავდა, დანარჩენ დროს სემინარში, ბიბლიოთეკაში, ლაბორატორიაში ატარებდა. საკურსო გამოცდები არ არსებობდა; სამი წლის შემდეგ სტუდენტს უფლება ჰქონდა სახელმწიფო ან სადოქტორო გამოცდა ჩაებარებია ერთ მთავარ და ორ-სამ დამხმარე საგანში.

სტუდენტობა გამოუკლებლივ თავადაზნაურობის, ეაქარ-მრეწველების და თავისუფალი პროფესიების წრეებიდან იყო გამოსული. სწავლის გადასახადი საკმაოდ დიდი იყო. გარდა სახელმწიფო ჯამაგირისა, პროფესორები ჰონორარს ღებულობდნენ სტუდენტებისაგან მათ მიერ მოსმენილი ლექციების რაოდენობის მიხედვით; ამიტომ ღარიბი

ახალგაზრდისათვის ძნელი იყო უნივერსიტეტის კურსის დამთავრება. როდესაც ერთმა ქართველმა სტუდენტმა, გვარად მენაბდემ, მატრიკულში ჩააწერინა, რომ წარმოშობით გლეხი იყო, ამით დიდი გაცემა გამოიწვია მთელ უნივერსიტეტში.

ჩემს დროს ძალიან იშვიათ მოვლენას წარმოადგენდა აგრეთვე გერმანელი სტუდენტი ქალი. იმ დროს იქ საქალებო გიმნაზიებიც კი არ არსებობდა, ვერსად შეხვდებოდით ექიმ, ვექილ ან პროფესორ ქალს: ქალები მხოლოდ მაღაზიებსა, რესტორნებსა და ყაფახანებში მსახურობდნენ.

გერმანიის უნივერსიტეტში კონსერვატიული აზროვნება და ტრადიციული ზნე-ჩვეულებები იყო გამეფებული. სტუდენტთა დიდი უმრავლესობა აკადემიური შრომით იყო გატაცებული, ის თავისუფალი იყო ყოველივე რეფორმისტული და რევოლუციური სულიერი განწყობილებისაგან, რომელიც ესოდენ დამახასიათებელი იყო რუსეთის სტუდენტებისათვის. გერმანელი სტუდენტობის ერთი ნაწილი კორპორაციებად იყო დაყოფილი: მათი ქულების ფერადი ზოლები მოწმობდნენ, რომელ კორპორაციას ეკუთვნოდნენ ისინი. კორპორანტები ხშირად ერთმანეთს დუელში იწვევდნენ სრულიად უმნიშვნელო საბაბით. დუელი დაშნებით იმართებოდა და კორპორანტს სტუდენტს სასახელოდ მიაჩნდა, თუ სახეზე დაშნის ღრმა კრილობა აჩნდა.

ლაიაფციგი წიგნების გამომცემლობის და ვაჟ-

რობის ცენტრი იყო გერმანიაში; ქალაქი სავსე იყო წიგნის მაღაზიებით; გაზაფხულის და შემოდგომის ბაზრობაზე ანტიკვარულ წიგნს საპატიო ადგილი ექირა სხვა საქონლის გვერდით. ერთხელ როგორღაც ათიოდე მარკას თავი მოუუყარე და საუკეთესო მაღაზიაში შევედი, რათა გოეთეს „ფაუსტი“ და მარქსის „კაპიტალის“ პირველი ტომი შემეძინა. ფრანგულად მოლაპარაკე ნოქარმა დაუყოვნებლივ მომცა ახლად გამოცემული „ფაუსტი“, რომლის ტექსტის რედაქცია ერთს ლიტერატურის მოყვარულს პრინცს გაეკეთებია, და მითხრა: რაც შეეხება მარქსის ნაწერებს, ჩვენ ისინი არ მოგვეპოვება, თუ გნებავთ თქვენთვის საგანგებოდ დავუკვეთავთ, თუ არა და, უმჯობესია, სოციალ-დემოკრატიულ მაღაზიას მიმართოთ გარეუბანში, იქ მათ ფასდაკლებით მიიღებთო. და მე იძულებული გავხდი „წითელი საქსონიის“ გონებრივ ცენტრში—ლაიფციგში, სადაც ლასალმა თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობა დაიწყო, ორი კილომეტრი გამეწვლო, რათა მარქსის მთავარი თხზულება შემეძინა. ეს მგზავრობა საკმაოდ დამღლევი აღმოჩნდა კანტის მიერ აღიარებული სივრცის იდეალობის მიუხედავად.

დღესაც რაღაც ტკივილშერეული სიამოვნებით ვიგონებ ლაიფციგის ცენტრალურ მოედანს—ავგუსტუს-პლაცს, რომელსაც შუაში ბრინჯაოს ფიგურებიანი შადრევანი აშკობდა და ერთი მხრიდან უნივერსიტეტის ფასადი უცქეროდა, მეორე მხრი-

დან—სამხატვრო გალერეა, ხოლო მესამედან—სა-
ოპერო თეატრი. კიდევ უფრო მეტი შეუმღვრე-
ველი სიაზოვნებით ვიგონებ უნივერსიტეტის მშვე-
ნიერად მოწყობილ ბიბლიოთეკას. იქ წიგნებ-
ზე თავდახრილს მრავალი საათი გამიტარებია
მრგვალ სამკითხველო დარბაზში; მის მყუდროებას
არაფერი არღვევდა, გარდა წიგნების ფურცლე-
ბის შრიალისა და მსახურების ფრთხილი ნაბიჯე-
ბისა. ხშირად ვესტიბიულში გავდიოდი დასასვენ-
ებლად; იქ კედლებსა და ქერს, შემკულთ ილია-
დის და ოდისეის სიუჟეტზე დახატული სურათე-
ბით, ანტიკურ მსოფლიოში გადავყავდი. ხოლო
განსაკუთრებულ სიაზოვნებას ხელნაწერი კატა-
ლოგების განყოფილებაში განვიცდიდი: რამდენი
თაობის ადამიანებს ემუშავნათ, რათა უზარმაზარ
ფოლიანტებში ყოველი დარგის ნაწარმოების სა-
ხელწოდება ჩაეწერათ მეტაფიზიკიდან დაწყებული
თანამედროვე ფიზიკურ ქიმიამდე. საუკუნეების
მანძილზე მელანი ალაგ-ალაგ თითქმის გადასულიყო,
მაგრამ დამწერლის ხელი თითქო უკეთ იგრძნო-
ბოდა მქრქალ მოხაზულობაში.

უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის გვერდით „ხე-
ლოვნების სახლი“ იდგა; იქ ჩემს დროს კვირაში
ერთხელ სიმფონიური კონცერტი იმართებოდა
არტურ ნიკიშის დირიჟორობით. ეს სიმფონიები
განსაკუთრებით საინტერესოს ხდიდა ლაიფციგის
მუსიკალურ ცხოვრებას. ლაიფციგს უმდიდრესი
ტრადიცია ჰქონდა მუსიკის დარგში: აქ მოღვაწეობ-

დნენ თავის დროზე რობერტ შუმანი, მენდელსონ-
 ბარტოლდი და სახელოვანი იოჰან-სებასტიან ბახი;
 ლუდვიგსკირხეში, სადაც ბახი თავის დროზე ორ-
 განისტად მსახურობდა, ყოველ წელიწადს ვნების
 ზუთშაბათს მისი გრანდიოზული ორატორია „მა-
 თეს ვნება“ სრულდებოდა. ჩემს დროს ლაიფციგ-
 ში კონცერტების გასამართავად საუკეთესო ვირ-
 ტუოზები მოდიოდნენ და აქაური მუსიკალური რე-
 ცენზენტები დიდ ავტორიტეტებად ითვლებოდნენ;
 ამიტომ ზამთრის სეზონში ლაიფციგში, რომელიც
 თავისი კონსერვატორიითაც იყო ცნობილი, დე-
 დამიწის ყოველი კუთხიდან, განსაკუთრებით რუ-
 სეთიდან, ინგლისიდან, ამერიკიდან თავს იყრი-
 დნენ მუსიკის მოყვარულები, უმეტეს ნაწილად,
 შეძლებული ადამიანები და ჩემისთანა ხელმოკლე
 სტუდენტისთვის ადვილი არ იყო სიმფონიური
 კონცერტის ბილეთის შეძენა. მაგრამ კონცერტის
 წინა დღით იაფფასიანი ბილეთები იყიდებოდა
 მთავარ რეპეტიციაზე დასასწრებად, შესრულების
 თვალსაზრისით კი ეს რეპეტიცია თითქმის არაფ-
 რით განსხვავდებოდა თვით კონცერტისაგან. უნი-
 ვერსიტეტის და კონსერვატორიის სტუდენტების
 და ლარიბი ლიტერატორების და მუსიკის მცოდ-
 ნეების აუდიტორია უფრო მჭიდრო კონტაქტს ამ-
 ყარებდა ნიკიშთან, რომელიც თავისი თეორი ხე-
 ლების ძუნწი და ჰარმონიული მოძრაობით ისე
 მართავდა მორჩილ ორკესტრს, რომ მსმენელს
 ეგონებოდა დამკვრელები, მუსიკალური ინსტრუ-

შენტები, ქამანები და თვით ღირიქორი ერთი მრავალთავიანი არსებაა, უხილავი ფსიქიური მოტორით ამოძრავებულიო. თუმცა მე არავითარი მუსიკალური განათლება არ მიმიღია და განვითარებული სმენის ქონასაც ვერ დავიკვებხიდი, ამ გარემოებამ ხელი ვერ შემეშალა ბეთჰოვენის ტრაგიკული სული მეგრძნო, მისი გმირული ბრძოლა კაცობრიობის ბედნიერებისათვის, მისი მოწოდება ძმობისა და სიხარულისაკენ, როგორც ეს, სხვათა შორის, შილერის პათეტიკური სიტყვებით გაისმის მეცხრე სიმფონიის ფინალში.

ლაიფციგში არ არსებობდა მუდმივი დრამატიკული დასი, მისი სამხატვრო გალერეა ღარიბი იყო და, რასაკვირველია, ვერ შეედრებოდა საქსონიის სატახტო ქალაქის — დრეზდენის სახელგანთქმულ მუზეუმს. მაგრამ ლაიფციგში ცხოვრობდა ყველაზე გამოჩენილი გერმანელი სკულპტორი მაქს კლინგერი, რომელმაც ბეთჰოვენის ორიგინალური ქანდაკება შექმნა თეთრი და ფერადი მარმარილოსაგან.

ყველაზე სახელგანთქმული ადამიანი ჩემდროინდელ ლაიფციგში მაინც პროფესორი ვილჰელმ ვუნდტი იყო. ეს იყო გერმანული კლასიკური იდეალისმის უკანასკნელი დიდი წარმომადგენელი, დიდი ენციკლოპედისტი, მხოლოდ, რასაკვირველია, არა დიდროსა და დალამბერის ეპოქის გაგებით: საზოგადოებრივი ცხოვრების გარდაქმნის პროექტები მას ოდნავაც არ აინტერესებდა და

ის სრულიად მოკლებული იყო პუბლიცისტურ
ენებიანობას. მაგრამ ეს იყო დიდი მეცნიერი და
დიდი მოაზროვნე, მხოლოდ ნაკლებ ორიგინალუ-
რი, ვიდრე მისი დიდი წინამორბედები ლეიბნიცი,
კანტი, ფიხტე, ჰეგელი და შოპენჰაუერი იყვნენ.

როდესაც ადამიანი ვილჰელმ ვუნდტის გამ-
ხდარ ძაბუნ სხეულს, მის სათვალღიდან მაცქერალ
ოდნავ ელამ თვალებს შეხედავდა, ის ძალაუნებუ-
რად გაკვირვებით იკითხავდა, როგორ შესძლო
მან ესოდენ განშტოებულ თანამედროვე საბუნე-
ბისმეტყველო და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა
შესწავლა და ამდენი დიდტანიანი თხზულების
დაწერაო. თავისი მეცნიერული სარბიელი ვუნდტ-
მა ფიზიოლოგიით დაიწყო და ექპერიმენტული
ფსიქოლოგიით დაასრულა. გარდა სახელმძღვანე-
ლოებისა, მან საფუძვლიანი შრომები მიუძღვნა
ლოგიკას, შემეცნების თეორიას, ეთიკას, მეტა-
ფიზიკას, ბოლოს ხალხთა ფსიქოლოგიას. მისი ნა-
წერებიდან ერთი მოზრდილი ბიბლიოთეკა შეიქ-
მნებოდა. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ვილჰელმ
ვუნდტს, როგორც მოაზროვნეს, წარმატებით ეჯიბ-
რებოდნენ უფრო ახალი ფილოსოფიური თაობის
წარმომადგენლები, სხვადასხვა ელფერის ნეოკან-
ტიანელები. შემდეგ განსაკუთრებული გავლენა
მოიპოვა გეტინგენელმა პროფესორმა ედმუნდ ჰუ-
სერლმა, რომელიც ობიექტური იდეალიზმის ტრა-
დიციებს იცავდა, და ვენელმა პროფესორმა ერ-
ნესტ მახმა, რომელიც ფიზიკიდან ფილოსოფიაზე

გადავიდა და პოზიტივიზმის თავისებური სისტემა, ეგრეთ წოდებული ემპირიოკრიტიციზმი შექმნა. როგორც ცნობილია, მახის ფილოსოფიურმა შრომებმა გავლენა მოახდინეს რუსი სოციალ-დემოკრატიის საკმაოდ მრავალრიცხოვან წრეზე, რომელიც თავს იყრიდა ბოგდანოვის და ლუნაჩარსკის გარშემო; ამ გავლენას მატერიალიზმის თვალსაზრისით მკაცრად შეებრძოლნენ ლენინი და პლენანოვი. მატერიალისტების და ემპირიოკრიტიციზმის კამათმა საზღვარგარეთის, კერძოდ, ლაიფციგის სტუდენტების კოლონიაშიც ჰპოვა გამოხმაურება.

გარდა ვილჰელმ ვუნდტისა, ლაიფციგის უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ ფაკულტეტზე რამდენიმე გამოჩენილი პროფესორი კითხულობდა ლექციებს; მათ შორის იყვნენ იოჰანეს ფოლკელტი, რომლის ნაწერებს ლევ ტოლსტოი იმოწმებს თავის შრომაში „რა არის ხელოვნება“, და კარლ ბიუხერი, რომელსაც მისმა მოწაფემ ფილიპე გოგიჩაიშვილმა ქართული ფოლკლორიდან საინტერესო მასალა მიაწოდა მისი ნაწარმოებისათვის „შრომა და რიტმი“.

დღეს, როდესაც სტუდენტობის დროის შორეულ წლებზე ვფიქრობ, საეჭვოდ მიმაჩნია, რომ თუნდ ყველაზე სახელოვანი მეცნიერის ლექციებს და ექსპერიმენტებს შეეძლოს ადამიანი ფილოსოფოსად და ფსიქოლოგად აქციოს, თუ მას თანდაყოლილი არ აქვს მოაზროვნის და სულთა მე-

საიდუმლის ნიჭი. მაგრამ კარგად დაყენებული უნივერსიტეტის კურსი ახალგაზრდას აჩვენებს სისტემატურ შრომას და მეთოდურ აზროვნებას, ამ მიზანს კი ლაიფციგის უნივერსიტეტი უსათუოდ აღწევდა თავისი ფილოსოფიური კათედრების და ინსტიტუტებისა თუ ლაბორატორიების შემწეობით.

13

ორიგინალური შემოქმედებითი სულის შესუსტება იგრძნობოდა არა მარტო ფილოსოფიური აზროვნების და მეცნიერების, არამედ კულტურული ცხოვრების ყოველ დარგში. ყველგან ეკლექტიკოსები, კომპილატორები, ეპიგონები ჩანდნენ პირველ რიგში. პრესაში ებრაელები განსაკუთრებულად აქტიურ როლს თამაშობდნენ როგორც გამომცემლობები და როგორც თანამშრომლები. ბევრი ებრაელი ჟურნალისტი მოკლებული არ იყო გონებამახვილობას და ვნებიანობას, მაგრამ მათ შორის ვერ აღმოაჩენდით ლუდვიგ ბერნესა და ჰაინრიხ ჰაინეს რანგის პუბლიცისტს. მხატვრულ ლიტერატურულ აზროვნებას გოეთეს აჩრდილი დასწოლოდა, ხოლო პოლიტიკურ აზროვნებას — ბისმარკისა. გოეთეს და ბისმარკის ციტატის დამოწმება ისევე სავალდებულო იყო ჩემი დროის გერმანელი ჟურნალისტისა და პუბლიცისტისთვის, როგორც ბიზანტიელი თეოლოგისთვის შუა

საუკუნეებში ბასილი დიდის და გრიგოლ ღვთის-
მეტყველის ციტატის დამოწმება.

შეუძლებელი იყო გარედან მოსულ, ოდნავ დაკ-
ვირვებულ ადამიანს თვალში არ სცემოდა ის წი-
ნააღმდეგობა, რომელიც პრაქტიკულ ცხოვრებაში
გამეფებულ უტილიტარიზმსა და აკადემიურ აზ-
როვნებაში თითქმის შეუზღუდველად აღიარებულ
იდეალიზმს შორის არსებობდა. ცხოვრებაში ადა-
მიანის ღირებულება ფულით იზომებოდა. პატარა
რენტის შეძენა ყოველი გერმანელი ბიურგერის
ოცნებას შეადგენდა, ხოლო სიღარიბე ბიურგერულ
წრეებში დიდ უბედურებად, თვით ბიწიერებად
ითვლებოდა.

მგონია, პირველად გეორგ ბრანდესმა შენიშნა,
რომ საფრანგეთ-პრუსიის ომის შემდეგ გერმანია-
ში ყველაზე პოპულარული ლითონი რკინა გახდა.
ჩემს დროსაც ყველაზე საპატიო ორდენად რკინის
ჯვარი ითვლებოდა, საუკეთესო თავსაბურავად რკი-
ნის მუზარადი. უდიდეს ადამიანად „რკინის კან-
ცლერი“: ბისმარკის სურათს ყოველ ბინაში აღმოა-
ჩენდით, მის ბრინჯაოს ძეგლს ყოველი ქალაქის
მოედანზე. პირტიტველი ლეიტენანტები ქუჩებში
რკინის ხმლებს მიაჩხარუნებდნენ რკინის გორგო-
ლაქებით და ცდილობდნენ რკინის ქანდაკების გა-
მომეტყველება მიეღოთ. საერთოდ ჩანდა, რომ გერ-
მანელი ერის ფსიქოლოგიაში მეცხრამეტე საუკუ-
ნის მეორე ნახევარში დიდი გარდატეხა მომხდარი-
ყო და ეს მოაზროვნეების და მეოცნებეების ხალხი

საღდათების და მეფოლადეების ხალხად გადაქცეულიყო.

დოქტორის ხარისხის მქონე მეცნიერი, მაღალი თანამდებობის მოხელე ბანკირი, ქარხნის პატრონი, მით უმეტეს ბარონის, გრაფის, პრინცის წოდების მატარებელი ადამიანი თავის თავს რაღაც შარავანდედით მოსილ არსებად სთვლიდა და ცდილობდა ეს რწმენა სხვებისთვისაც ჩაეგონებინა. ყოველი გერმანელი, თვით დარბაისელი და გონებაგახსნილი, თავის თავს დიდად შეურაცხყოფილად ჩასთვლიდა, თუ მიმართვაში მისი ტიტული ან წოდება დაგავიწყდებოდათ. თვით ცოლები თავიანთ ქმრებს ინტიმურ საუბარში ან ზიწერ-მოწერაში ტიტულებით მიმართავდნენ, როგორც გოეთეს ცოლი, გათქვირებული ქრისტიანა თავის ქმარს „საყვარელ, გულკეთილ გეჰაიმრატს“, ე. ი. საიდუმლო მრჩეველს უწოდებდა.

თუ წმინდა მოქალაქეობრივი რიგიანობა და ფიზიკური სისუფთავე ზნეობრივი ჯანსაღობის ერთერთი გამოვლინებაა, შეიძლება ითქვას, რომ გერმანიის ზნეობრივი ატმოსფერო იმპერიალისტური ომის წინ ამ მხრივ ჯანსაღი იყო უცხოელს თვალში ეცემოდა ამ ერის სიყვარული წესიერებისადმი, მისი პატიოსნება და შრომისმოყვარეობა, ხოლო განსაკუთრებით მისი გასაოცარი ორგანიზაციული ნიჭი. სისხლის დამნაშავეთა რიცხვი მეტად მცირე იყო, სასამართლო დამოუკიდებელი, ადმინისტრაცია წესიერი. წარმოუდგენელი იყო, რომ სახელ-

მწიფოს მოხელეს ვინმესგან ქრთამი მიეღო; სასამართლოს გამოძიებისაგან სრულიად განდევნილი იყო ინკვიზიციის სული, რომელმაც შემდეგში ასეთი საშიში ფორმა მიიღო ნაციისტების ბატონობის დროს.

გერმანელ ერს დიდად განვითარებული ჰქონდა სოციალური ინსტიტუტი, ეს აუცილებელი საფუძველი ყოველი საღი ეროვნული მორალისა. მაგრამ კულტურის ყოველ დარგში მის წინააღმდეგ ბურჟუაზიული ინდივიდუალიზმი მძლავრ და სახიფათო შეტევას აწარმოებდა. როგორც სხვა კაპიტალისტურ ქვეყნებში, ისე გერმანიაშიც შესუსტებული იყო ის შეგნება, რომ კულტურის განვითარების მიზანს ადამიანის სულიერი და ფიზიკური ძალების ყოველმხრივი გაშლა წარმოადგენს და რომ მანქანის და ოქროს კულტი ყოველ ფენიშიზმზე უარესია.

ქალ-ვაჟნი ქალაქებში ხშირად განცხადებების მიხედვით ქორწინდებოდნენ; ასეთი განცხადებები თითქმის ყველა ბურჟუაზიულ გაზეთში იბეჭდებოდა, გარდა სერიოზული პოლიტიკური და ლიტერატურული ორგანოებისა. დაქორწინების მსურველი ყველა თავის ღირსებას და სათნოებას აღნიშნავდა, სიმაღლეს და ტანის მოყვანილობას, კანის და თმის ფერს, ჯანმრთელობას და ტემპერამენტს, ოჯახური კერის სიყვარულს, ხოლო, განსაკუთრებით, შემოსავლის თუ მზითვევის რაოდენობას. ასეთი ცოლქმრობა ერთგვარ კომერციულ

ხელშეკრულებას წარმოადგენდა, რისკზე დამყარებული, მომგებიანს ან წამგებიანს გარემოების მიხედვით. რაც შეეხება სტუდენტების სამიჯნურო კავშირებს მალაზიების და ყავახანების მსახურ ქალებთან, მათ, ჩვეულებრივ, ხანმოკლე შეთანხმების ხასიათი ჰქონდათ. გერმანიაში უფრო იშვიათი იყვნენ ისეთი კატეგორიის ქალიშვილები, როგორნიც ალფრედ დე მიუსემ თავის „მიმი პენსონში“, ხოლო ალექსანდრე დიუმამ თავის „მარგარიტა გოტიეში“ ასახა; აქ იშვიათი იყვნენ ფრანგი გრიზეტების მსგავსი ქალებიც, რომელნიც თავიანთი თავისებური კულტურით სიტლანქეს აცლიდნენ სქესობრივ ურთიერთობას და მას რომანტიკულ ელფერს აძლევდნენ.

როგორც ბიურგერულ წრეებში, ისე თავისუფალ პროფესიებში საკმაოდ გავრცელებულ მოვლენას წარმოადგენდა „ასფალტის ადამიანი“, რომელსაც შეიძლება ცოცხალი ბატი არასოდეს არ ენახა და თავი ენციკლოპედიური ლექსიკონიდან ამოღებული ცნობებით ჰქონდა გატენილი. გერმანია სამართლიანად ამაყობდა თავისი გამოჩენილი სპეციალისტებით მეცნიერების და ტექნიკის ყოველი დარგიდან; მაგრამ ამ სპეციალისტებში ხშირი იყვნენ გონებაშეზღუდული ადამიანები, რომელნიც ყრუ-მუნჯნი ხდებოდნენ, თუ მათს საზოგადოებაში საუბარი მათი სპეციალობის ზღუდეს გადასცდებოდა. მხოლოდ მუსიკალური განათლება იყო ფართოდ გავრცელებული და უბრალო დიასახლი-

სები უკეთ ერკვეოდნენ ბახის ფუგებში და ბეთჰო-
ვენის სონატებში, ვიდრე გოეთეს ელეგიებში.

დიდად დამახასიათებელია, რომ სიტყვა ინტე-
ლიგენცია არ იხმარებოდა გერმანულ ენაში: მის-
მაგივრად ხმარობდნენ გამოთქმას „თავისუფალი-
პროფესიები“. ყველაზე სიმპათიურ შთაბეჭდილე-
ბას გერმანულ საზოგადოებაში ფართო გონებრი-
ვი ინტერესების მქონე ადამიანები ახდენდნენ,
ნამდვილი ინტელიგენტები, ამ ცნების საუკეთესო
გაგებით, ფილოსოფიურად, ლიტერატურულად,
მუსიკალურად განათლებული ადამიანები, თავისუ-
ფალნი გონებაზე ზღუდული შოვინიზმისაგან. ხოლო
ყველაზე ანტიპათიური იყო ქედმაღალი ტევტონი,
გაბოროტებული მთელი კაცობრიობის წინააღმდეგ-
იმის გამო, რომ სხვა უფრო ბედნიერმა ერებმა
საუკეთესო მიწა წყალი დაიჭირეს მზის ქვეშ. მას-
სწამდა, რომ ყოველი გერმანელი ზეკაცი იყო პო-
ტენციაში, რომ „მსოფლიო გონებამ“ პრუსიის
სახელმწიფოში ჰპოვა საბოლოო განხორციელება,
რომ გერმანელი ერი მოწოდებულ იყო დაეპყრო და
განეახლებინა თანამედროვე გადაგვარებული კა-
ცობრიობა, როგორც ანტიკური ეპოქის დასას-
რულს რომის იმპერია დაიპყრო და განაახლა.

ანტისემიტიზმს გერმანიაში რალაც მისტიკური-
ელფერი ჰქონდა; ბევრ გერმანელს შეურყევლად
სწამდა, რომ ევროპაში ყოველი სოციალური ბო-
როტება აღმოიფხვრებოდა, თუ იქიდან ებრაელებს
განდევნიდნენ. ზოგიერთ გერმანელ სოციოლოგსა-

და პუბლიცისტს კაპიტალიზმის სული ბოროტი სემიტური გენიის ნაყოფად მიაჩნდა. გერმანელები ყველგან მწვავედ გრძნობდნენ ებრაელების კონკურენციას: ას გერმანელზე ერთი ებრაელი არ მოდიოდა, მაგრამ ებრაელებს ყველგან ძლიერი პოზიციები ეჭირათ ვაჭრობაშიც, ბანკშიც, ბირჟაზეც, პრესაშიც.

ანგლოსაქსონები გერმანელ ნაციონალისტებს უმადურ ბიძაშვილებად მიაჩნდათ, მათ მიმართ სიძულვილთან ერთად ისინი რაღაც გაურკვეველ შიშსაც გრძნობდნენ. რუსების სიძულვილს კი მასობრივი ხასიათი ჰქონდა და სასტუმროების, კერძო პანსიონების, გასაქირავებელი ავეჯიანი ბინების შესავალში ხშირად შემხვედრია წარწერა, რომელიც რუსებს შესვლას უკრძალავდა. ამავე დროს წიგნის მაღაზიები სავსე იყო რუსული რომანების და ნოველების თარგმანებით და მკითხველ საზოგადოებაში დიდი მოწონება ჰქონდა დოსტოევსკის და ტოლსტოის, ხოლო განსაკუთრებით ჩეხოვის და გორკის ნაწერებს.

14

რუსეთიდან გამოსული ახალგაზრდობა გერმანიის უნივერსიტეტებში პოლიტიკურ ჯგუფებად იყო დანაწილებული. არსებობდა სოციალისტ-რევოლუციონერების, ბოლშევიკების, მენშევიკების, პოლონელი სოციალისტების, ებრაელი ბუნდისტების

და სიონისტების და სხვა პარტიების ჯგუფები-
მათ შორის ბრძოლა სწარმოებდა პირველი საუ-
კუნეების ქრისტიანული სექტების გააფთრებით-
ლაიფციგელი ქართველი სტუდენტების უფრო აქ-
ტიური ნაწილი, შვიდი-რვა კაცი ბოლშევიკების
ჯგუფში შევიდოდით.

ჩვენს ჯგუფს ხელმძღვანელობდა მიხეილ და-
ვითაშვილი. ეს იყო გამხდარი, შავკვრემანი ახალ-
გაზრდა კაცი, ცოტა ნაადრევად მოტეხილი
გაქირვებული ცხოვრებით; ის ქვეშ-ქვეშ გამოიყუ-
რებოდა თავისი დამცინავი თვალებით, მაგ-
რამ პირდაპირი და პატიოსანი სულის პატრო-
ნი იყო. მისი ფილტვები ტუბერკულოზით იყო
დაავადებული, მაგრამ შეიძლება ითქვას, რომ არც
ერთს მის ატომს მეშხანობის სენი არ შეხებია.
მის აზროვნებას ერთგვარი ცალმხრივობა ახასია-
თებდა. ის წარმოსდგებოდა ქართლიდან, სოფელ
წრომიდან, სადაც ათას ხუთასი წლის წინათ სპარ-
სელმა ცეცხლისთაყვანისმცემლებმა წმინდა რაქდე-
ნი დაისრეს. თავისი ირონიული, მეფისტოფელუ-
რი ჭკუის მიუხედავად მიხეილ დავითაშვილი მზად
იყო კრილობები მიეღო მარქსის და ლენინის
მოძღვრების დაცვაში.

ხშირად ჩვენი მოწვევით ქენევიდან და პარი-
ზიდან ლაიფციგში ვინმე გამოჩენილი ემიგრანტი
მოდიოდა მოხსენების წასაკითხავად. ზოგიერთი
რევოლუციონერი—ვეტერანი, რუსეთის კატორ-
ლაში გაქალაქავებული და იქიდან გაქცეული

ლევ დეიჩივით, ჩვენში მოკრძალებას იწვევდა, თუნდაც მისი მსოფლმხედველობა ჩვენთვის მიუღებელი ყოფილიყო. ფართო გონებრივი ჰორიზონტის და მხატვრული გემოვნების მქონე ლუნაჩარსკიმ რამდენიმე მოხსენება წაიკითხა ახალ ევროპულ ლიტერატურაზე, კერძოდ ჰენრიკ იბსენზე.

ხშირად სხვადასხვა ფრაქციებს შორის ცხარე კამათი იმართებოდა ისეთი საკითხის გარშემო, რომელიც დღეს შეიძლება უმნიშვნელოდ გვეჩვენოს: ბოლშევიკები და მენშევიკები მზად იყვნენ ერთმანეთს პაპისტების და ანტიპაპისტების გააფთრებით დაჯახებოდნენ პარტიული წესდების პირველი მუხლის მეორე პარაგრაფის გამო, მიწის სოციალიზაციის მომხრეები შეჩვენებას უგზავნიდნენ იმათ, ვინც მიწის მუნიციპალიზაციას მოითხოვდა, ტერიტორიული ავტონომიის მიმდევრები ჯოჯოხეთის მოციქულებად სთვლიდნენ ცენტრალისტებს. ერთი უკრაინელი სტუდენტი ყოველი მოხსენების შემდეგ ზეზე წამოვარდებოდა სახეშეწითლებული და მომხსენებელს შეეკითხებოდა, რა აზრის ხართ უკრაინის ავტონომიის შესახებო. მომხსენებელი, უმეტეს შემთხვევაში, სახტად რჩებოდა, ვინაიდან მის მოხსენების თემას არავითარი კავშირი არ ჰქონდა ეროვნული ავტონომიის საკითხთან. ეს უკრაინელი ხშირად მოდიოდა ქართველ სტუდენტებთან და რაღაც ლიგის დაარსებას გვთავაზობდა.

რუსეთ-იაპონიის ომმა განსაკუთრებით დიდი

მღელვარება შეიტანა ჩვენს პოლიტიკურ წრეებში. დღითი დღე მოუთმენლად ველოდით, რომ მანჯურიაში დამარცხება საფუძვლიანად შეარყევდა რომანოვების მონარქიას და ის დაემხოვოდა. რუსეთში დაიწყო მასობრივი გაფიცვები, დემონსტრაციები; განსაკუთრებით ძლიერი საერთაშორისო რევონანსი გამოიწვია 1905 წლის 9 იანვრის ამბებმა, მშვიდობიანი მუშების დემონსტრაციის დახვრეტამ პეტერბურგში. უცხოეთში ყოველივე გაზვიადებულად გვეჩვენებოდა, ნაწილობრივ საზღვარგარეთის პრესის ახმაურების, ნაწილობრივ ჩვენი გამძაფრებული გრძნობიარობის წყალობით. გვეგონა, რომ დადგა მეფის ხელისუფლების განკითხვის დღე, რომ რევოლუცია მოგვიხმობდა საგუშაგო პოსტზე გამოვცხადებულიყავით. ქართველი ბოლშევიკი სტუდენტები გამოვეთხოვეთ პავლოვსკის და მაკაროვის ლექსიკონებს, ვუნდტის და ბიუხერის ლექციებს და სამშობლოსკენ გამოვეშურეთ.

თბილისში ჩამოსვლისთანავე ვიგრძენი, რომ რუსეთის მონარქია უფრო მაგრად იდგა ფეხებზე, ვიდრე სასურველად მიმაჩნდა. მე პოლიტიკური მებრძოლის ტემპერამენტი და პატივმოყვარეობა არ მქონდა და ყოველთვის მოვლენათა მეთვალყურის როლი მერჩია, ვიდრე აქტიური მონაწილისა. არასოდეს დიდ ტრიბუნაზე ასვლა არ მყვარებია; თავს დაკმაყოფილებულად ვგრძნობდი, თუ შესაძლებლობა მომეცემოდა გაზეთის ან ჟურნალ-

ლის მეშვეობით ქართველ ინტელიგენტურ საზოგადოებას გამოვლამარაკებოდი და უცნობი მეგობრების წრის მოწონებას დავიმსახურებდი. 1905 წლის მოძრაობაში მაინც გატაცებით ჩავები. თავდაპირველად სამიოდე წერილი მოვათავსე ფილიპე მახარაძის „მოგზაურში“, შემდეგ რუსულ „კავკასკი რაბოჩი ლისტოკსა“ და „ახალ ცხოვრებაში“ რამდენიმე წერილი დავბეჭდე ეროვნულ საკითხზე და რუსეთის რევოლუციის პერსპექტივებზე. ეს წერილები, რასაკვირველია, მოუმიწიფებელი პოლიტიკური გონების ნაყოფს წარმოადგენდა; მაგრამ, მგონია, მათში იგრძნობოდა იმ დიდი სოციალური ქარტეხილების მოახლოება, რომელთაც შემდეგ მთელი კაცობრიობა შეაზანზარეს. „ახალ ცხოვრებაში“ მიხეილ დავითაშვილიც თანამშრომლობდა. იქ ორიოდე შენიშვნა მოათავსა აგრეთვე შალვა შარაშიძემ, შემდეგ თავუნას ფსევდონიმით ცნობილმა ჰუმორისტმა.

„კავკასკი რაბოჩი ლისტოკის“ ხელმძღვანელი, ლურჯთვალეზიანი, წაბლისფერთმიანი სტეფანე შამიანი თავმდაბალი, თავაზიანი დარბაისელი ადამიანი იყო, ამასთანავე კარგი მოსაუბრე და კარგი კორატორი; თუ მისი ტემპერამენტი მისი ცოდნის და პრინციპულობის სიმალლეზე მდგარიყო, ის გამოჩენილი პუბლიცისტიც იქნებოდა. ერთხელ რედაქციაში ასოთამწყობს სრულიად უაქცენტოდ ქართულად დაელაპარაკა. როცა მე ამის გამო გაკვირვება გამოვთქვი, მან მითხრა, ჩემი

მშობლები თელაველები არიან, ჩემი სალაპარაკო
 ენა ბავშვობაში ქართული იყო; სომხური ენა
 ჩემს ოჯახში პირველად მე შევიტანე, როდესაც
 თბილისის რეალურ სასწავლებელში ვსწავლობდი
 და გულმხურვალე ნაციონალისტი გავხდიო; მაგ-
 რამ სომხის ბურჟუაზიის ახლო გაცნობამ ჩქარა
 გამათავისუფლა ნაციონალისტური ბურჟუაზიისგან.
 ხელმოკლეობის გამო სტეფანე შაუმიანი იძულებ-
 ული გამხდარიყო ცნობილი სომეხი მილიონერის
 მანთაშევის ვაჟის რეპეტიტორობა ეკისრა ჯერ
 თბილისის რეალურ სასწავლებელში, ხოლო შემ-
 დგ რიგის პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში ყოფ-
 ნის დროს. ახალგაზრდა მანთაშევი, როგორც
 ეტყობა, გონებრივ სიჩლუნგეს აერთებდა სქესო-
 ბრივ ანომალიასთან. შაუმიანს აკვირვებდა, რა-
 ტომ ხდებოდა, რომ რუსეთში და ჩვენში ბურჟუაზი-
 ული ოჯახების მეორე და მესამე თაობა უკვე ფი-
 ზიკური და ზნეობრივი გადაგვარების გზას ადგე-
 ბო, ევროპაში კი ეს კლასი შედარებით უფრო
 ჯანსაღად გამოიყურება, თუმცა მას ათასი წლის
 ისტორია აქვსო.

„რაბოჩი ლისტოკის“ მეორე თანამშრომელი
 ისიდორ კორა მაღალი, მსხვილდაწვებიანი მამა-
 კაცი იყო. თავის თავს საბარკადო ბრძოლების
 სპეციალისტად თვლიდა და ძალიან ხშირად გა-
 მოდიოდა პოლიტიკურ მიტინგებზე; მისი ხმა იესო
 ნავინის ყველა მებუკის ხმას დაჰფარავდა. როდესაც
 რეაქცია დაიწყო, ისიდორ კორა თბილისიდან

რუსეთში დაბრუნდა, როგორც გადმომცეს, ის რელიგიურ მისტიციზმში გადავარდნილიყო და შემდეგ თავი მოეწამლა.

პოლიტიკურ მიტინგზე მხოლოდ ერთხელ გამოვედი. ეს იყო გურიაში, სოფელ შემოქმედში, სადაც მახლობელი სოფლებიდან დიდძალმა გლეხკაცობამ და ინტელიგენციამ მოიყარა თავი. მიტინგზე სოციალ-ფედერალისტებმა საუკეთესო ორატორები გამოიყვანეს, მათ მხარს უჭერდნენ ქართველი სოციალისტ-რევოლუციონერებიც. სოციალ-დემოკრატების მხრივ ფილიპე მახარაძე და კოლა ლომთათიძე გამოვიდნენ; მეც წარმოვთქვი მოკლე სიტყვა. გლეხკაცობას უფრო ჩვენი სიტყვები მოეწონა, ინტელიგენციას — ჩვენი მოწინააღმდეგეებისა. ფედერალისტების ერთს ორატორს, აღარ მახსოვს სახელი, ფირცხალავას თუ სიმონ მდივანს, საჯაროდ შევეკითხე, როგორ წარმოგიდგენიათ სოციალიზმის დამყარების დრო, შორეული ამბავია თუ ახლობელი-მეთქი. — ასი წელიწადი მაინც უნდა ვიცადოთო, მიპასუხა მან. დამსწრეთა უმრავლესობას ეს პასუხი ძალიან არ მოეწონა: შორეული ბედნიერების ლოდინი ცუდი მაღამოა ტანჯული კაცობრიობისათვის.

რეაქციის პირველ წლებში რამდენჯერმე ჩავედი გურიაში. აქ სამხედრო წესები იყო გამოცხადებული; გენერალ-გუბერნატორად დანიშნული ცნობილი ტოლმაჩოვი ისევე მკაცრად უსწორდებოდა გურულ რევოლუციონერებს, როგორც მა-

ნამდებოდა ოდესღაც რევოლუციონერებს გაუსწორდა. ერთხელ მოღუშული შემოდგომის დღეს ჩემს ოთახში ვიჯექი ბუხართან და ფიქრებში ვიყავი წასული. უცებ მომესმა, რომ ბალკონზე რამდენიმე კაცი ამოვიდა ჩქარი ნაბიჯით. კარის გაღება ძლივს მოვასწარი, რომ ოთახში შემოიჭრა მეფის მთავრობის ერთი უერთგულესი აგენტი პრაპორ-შჩიკი თუ ურიადნიკი კოწია ბერიძე. მას თან ახლდა მთელი რაზმი ცხენოსანი ჩაფრებისა.

— თქვენი სახელი და გვარი? — შემეკითხა ის სალამის მოუცემლად. მე ვუპასუხე.

— განა თქვენ ვიქტორი არ გქვიათ?

— არა! არ მახსოვს, რომ ჩვენს გვარში ვინ. მეს ეს სახელი რქმევოდეს.

— როგორ არა: თქვენმა მეზობელმა გლებმა, რომელსაც ვიქტორის ბინის ჩვენება მოვთხოვეთ, პირდაპირ თქვენს ჭიშკართან მოგვიყვანა.

— ჩემი მეზობელი შემცდარა.

ჩემი პროტესტის მიუხედავად, ბერიძემ თავის ჩაფრებს უბრძანა ჩემი სახლი გაეჩხრიკათ. მათ დიდი გულმოდგინება გამოიჩინეს და გაჩხრიკეს არა მარტო საწერი მაგიდის ყუთები და ოდის ოთახები, არამედ ჭერიც, საკუჭნაოც და მარანიც. თუმცა ვერაფერი აღმოაჩინეს, ბერიძემ მაინც წინადადება მომცა ცხენი დამეჭირავენინა და ოზურგეთში წავყოლოდი საქმის გამოსარკვევად. ოზურგეთში გენერალ ტოლმაჩოვის კანცელარიაში შემეყვანეს. მე ტოლმაჩოვს ავუხსენი, ლაიფ-

ციგის უნივერსიტეტის სტუდენტი ვარ, გურიაში დროებით ჩამოვედი, ჩქარა ისევ უცხოეთში მივემგზავრები-მეთქი.

— რას სწავლობთ,— შემეკითხა გენერალი.

— ფილოსოფიას.

— რატომ ლაიფციგში და არა ვენაში? ფილოსოფიური საგნები ვენაში უკეთაა დაყენებული.

მე, ცოტა არ იყოს, დაუფარავი გაცემებით შეეხედე. მას იმდენად სალდაფონური გარეგნობა ჰქონდა, რომ ვერავითარ შემთხვევაში ვენელი პროფესორის, ემპირიოკრიტიკოს ფილოსოფოსის ერნესტ მახის მიმდევრად ვერ ჩაითვლებოდა. უეჭველი იყო, მას უნდოდა ჩემთვის ეჩვენებინა, რომ მარტოოდენ რევოლუციონერი გურული გლეხების და ოდესელი მუშების დახვრეტასა და გაციმბირებაში არ იყო დახელოვებული.

რადგან არავითარი მამხილებელი საბუთი არ აღმომაჩნდა, ტოლმაჩოვმა გამათავისუფლა, და იმ საღამოსვე შინ დაებრუნდი. ჩემს ოთახში შესვლისთანავე ვიგრძენი, რა ბედნიერი შემთხვევის წყალობით გადავრჩი დატუსაღებას და ციმბირში გადასახლებას. საქმე ის იყო, რომ მანამდე არც გამხსენებია, რა საშინელ მამხილებელ საბუთს იპოვნიდნენ ჩემს საწინააღმდეგოდ, თუ ბერიძეს და მის მეძებრებს წიგნების კარადაში შეეხედნათ. იქ მამაჩემის შავყდიანი წიგნების გვერდით ისინი აღმოაჩენდნენ ადგილობრივი სოციალდემოკრატიული ორგანიზაციის წევრების სიას, წიგნებს და

სხვადასხვა ქალღმერთებს, გულმოდგინედ დანომრილთ და ბეჭედდარტყმულთ. ყოველი ეს ადგილობრივ ორგანიზაციას მიეზარებოდა ჩემი უმცროსი ძმისათვის, რომელიც ყირიმში სწავლობდა და სოფელში მხოლოდ ზაფხულობით ჩამოდიოდა. რადგან ჩემი ძმა პოლიტიკით არ იყო დაინტერესებული და მთავრობის თვალში საეჭვო პიროვნებად არ ითვლებოდა, ორგანიზაციას სწორად ევარაუდნა, რომ ჩვენი სახლი, სადაც მხოლოდ ორი დედაბერი ცხოვრობდა, საიმედო თავშესაფარი იყო მათი წიგნებისა, სიებისა და ოქმებისათვის. მაგრამ მე კარგი დღე არ დამადგებოდა, თუ ჩემი სტუმრები უფრო წიგნის კარადით დაინტერესებულიყვნენ, ვიდრე მარანით და საწინებლებით.

15

როდესაც საკმაოდ ხანგრძლივი პაუზის შემდეგ საქართველოდან ისევ ევროპაში დავბრუნდი, მე მოვახდინე ჩემი პოლიტიკური და ზნეობრივი იდეალების გადაფასება და განვიცადე სულიერი კრიზისი, ნაკლებ მძაფრი, მაგრამ უფრო ხანგრძლივი, ვიდრე ჩემი ბავშვობის დროის რელიგიური კრიზისი იყო. მე დავრწმუნდი, რომ ინტერნაციონალიზმის პრინციპები, ცოტა არ იყოს, ცალმხრივად და აბსტრაქტულად მქონდა ათვისებული. შეიძლება ითქვას, რომ იმ დროს ერთგვა-

რი სულთა სალხინებელის კიბის საფეხურები ავიარე.

ევროპულ მეცნიერებაში ამაოდ ვეძებდი იმ კითხვების პასუხს, რომლებიც მქენჯნიდნენ, ფლობერის რომანებით და შოპენის პრელუდიებით კი არ შეიძლებოდა სულიერი სიცარიელის ამოვსება, ქართული კულტურის ისტორიას ცუდად ვიცნობდი; მაგრამ სწორი ინტუიციით ვგრძნობდი, რომ მხოლოდ ჩემი სამშობლოს კულტურულ წარსულში შემეძლო მეპოვნა სანათური, რომელიც ბნელ გზებს გამინათებდა სკეპტიციზმის ლაბირინტში.

ერთი ზამთრის სემესტრი ლაიფციგში მოცარტის ქუჩაზე უფრო ნალვლიანად გავატარე, ვიდრე დიდი ავსტრიელი კომპოზიტორის ნათელ გენიას შეეფერებოდა. ქვედა სართულში ვცხოვრობდი და მზეს ვერ ვხედავდი. გურიიდან გამოყოლილმა ციებამ დამასუსტა. მდორედ მიმდინარე პლაისეს ნესტის სუნი მაღიზიანებდა. ფსიქოლოგიურ ინსტიტუტში, სადაც ყოველ დღე ვმუშაობდი დიმიტრი უზნაძესთან ერთად, უამრავი ფიზიკური ხელსაწყო იდგა ადამიანის გრძნობათა და შეგრძნებათა გასაზომად და გამოსაკვლევად; ინსტიტუტის ხელმძღვანელმა პროფესორმა თავის შესავალ სიტყვაში განაცხადა: იცოდეთ, საუკეთესო ფსიქოლოგი ის არის, ვინც საუკეთესო ფიზიკოსიაო. ეს განცხადება მით უფრო მეუცხოვა, რომ შემეცნების თეორიაში ის თავის თავს იდეალიზმის მიმდევრად სთვლიდა. ერთხელ, როდესაც

ხელში ჰამსუნის „მისტერიები“ დამინახა, მირჩია, ეს წიგნი განზე გადასდე და ვუნდტის „ფიზიოლოგიური ფსიქოლოგიის საფუძვლების“ შესწავლას შეუდექიო. ეს „საფუძვლები“ სამი უზარმაზარი, თითქმის ათას-ათას გვერდიანი ტომისაგან შესდგებოდა და სასოწარკვეთილების გამომწვევი ბიბლიოგრაფიით მთავრდებოდა. მე ვფიქრობდი, რომ თუ მის რჩევას დავუჯერებდი, შეიძლება იგივე მომსვლოდა, რაც რაბლეს პანტაგრუელს მოუვიდა, ე. ი. რაც მეტს ვისწავლიდი, მით უფრო უგუნური გავხდებოდი და საუკეთესო შემთხვევაში ჩემი ვილჰელმ ვუნდტი მეცოდინებოდა, მაგრამ არ მეცოდინებოდა ადამიანის სული.

ამ დროს ჩემთვის დიდი ბედნიერება იყო, რომ ჩემს პატარა ბიბლიოთეკაში რამდენიმე ქართული წიგნი აღმოჩნდა, „ქართლის ცხოვრების“ იაფფასიანი გამოცემა, „ვეფხისტყაოსანი“, ბარათაშვილის ლექსების კრებული, ილია ჭავჭავაძის „განდეგილი“. დიდი ყურადღებით წავიკითხე აგრეთვე იპოლიტ ტენის „ხელოვნების ფილოსოფია“; მან მე დამარწმუნა, რომ ეროვნული შემოქმედებითი სულის თავისებურება უფრო თვალსაჩინოდ ხელოვნებაში ვლინდება, ვიდრე სულიერი და მატერიალური კულტურის რომელიმე სხვა დარგში.

ერთხელ დილით ჩემი ოთახის კარი გაიღო და მიხეილ დავითაშვილი შემოვიდა. ეს ჩემთვის სრულიად მოულოდნელი იყო, იმიტომ რომ ძალიან შორს მეგულებოდა, სადღაც ტაშკენტსა თუ სა-

მარყანდში, სადაც ის თავის ცოლთან, ბოლშევიკ რუსის ქალთან ერთად გაემგზავრა, რათა თბილისის პოლიციას დამალოდა. ლაიფციგში თითქმის უფულოდ, სხვისი პასპორტით წამოსულიყო შუა აზიიდან და გზაზე დიდი გაჭირვება გადაეტანა. „თეთრი ირემის“ სასადილოში, სადაც ჩვენ ერთად წავედით, მან სუფთად წვერგაპარსული და თმა გადალესილი ლაქიების შემფოთება გამოიწვია თავისი გაბურძგვნილი შავი თავითა და ქუჩუიანი ქურჩით, რომლის სარჩულიდან ბამბის ფთილებს გამოეყო თავი. ძალიან მშვიერი იყო და თავდაპირველად გაანადგურა პატარა ფუნთუშები, განკუთვნილი ხუთი თუ ექვსი დაგვიანებული თანამეინახისთვის. შემდეგ დიდი ნაქერი ჩამოათალა შუა სუფრაზე დადებულ საერთო პურს. მე შევამჩნიე, რომ ის იმდენად დანაყრებაზე არ ზრუნავდა, რამდენად იმაზე, რომ აბუჩად აეგდო გერმანელი ბიურგერების მართებულების გრძნობა.

მეორე თუ მესამე დღეს ლაიფციგის როზენტალში გავისეირნეთ. ამ მშვენიერ პარკში, სადაც სტუდენტობის დროს ლეიბნიცს უყვარდა თურმე სიარული და სადაც ის 16 წლის ასაკში არისტოტელის კატეგორიებზე ფიქრობდა, მიხეილ დავითაშვილმა თავისი სიჭაბუკის რომანტიკული ისტორია მიაგმო. მისი იდილიურად დაწყებული და ტრაგიკულად დასრულებული სიყვარულის ამბავი მოწმობდა, რომ ამ რევოლუციონერი ასკეტის სული დახშული არ იყო უნაზესი ტრფიალის განც-

დებისათვის; ამიტომ მან მეც ადვილად გამიგო, როდესაც ჩემი ექვების და ძიებების აღსარება ვუთხარი.

16

ტიურინგიის პატარა ქალაქი იენა, სადაც 1909 წლის შემოდგომა და ზამთარი გავატარე, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში გერმანელი რომანტიკოსების თავშესაყარ ცენტრს წარმოადგენდა. იენის უნივერსიტეტში თავის დროზე შილერი, ფიხტე, შელინგი, შლეგელი კითხულობდნენ ლექციებს. შელინგის შემდეგ აქ ერთ წელიწადს ჰეგელსაც ექირა ფილოსოფიის კათედრა. მისი ბიოგრაფები ამბობენ, რომ თავისი „სულის ფენომენოლოგია“ მან იმ ღამეს დაასრულა, როდესაც ნაპოლეონმა პრუსიის ჯარი გაანადგურაო; ფრანგების არტილერია ქალაქის გალავანს ყუმბარებს უშენდა, მაგრამ ფილოსოფოსი ისე ღრმად იყო ჩაფლული თავის თხზულებაში, რომ ეს ვერც კი შეამჩნიაო.

ჩემს დროსაც იენის შეუშფოთებელი ატმოსფერო ადამიანს ხელს უწყობდა, რომ განყენებულ ფილოსოფიურ პრობლემებში ჩაღრმავებულიყო. ქალაქში მხოლოდ ერთი დიდი წარმოება იყო, მთელ მსოფლიოში ცნობილი ცეისის ოპტიკური ფაბრიკა და ერთი წიგნების გამომცემლობა დიდერიხისა, რომელიც უპირატესად გერმანელი რომანტიკოსების ნაწერებს აქვეყნებდა. უნივერსიტეტის

შენობიდან, რომლის შესავლის კედელი შემკული იყო შვეიცარიელი მხატვრის ჰოდლერის სურათით, სადაც წარმოდგენილი იყო იენელი სტუდენტების ამხედრება 1813 წლის გამათავისუფლებელ ომში, ლუთერის ქუჩით აღიოდით ტყით დაფარულ სერ-ზე, ნაპოლეონის ქვასთან, საიდანაც ნაპოლეონს 1805 წელს თვალი ედევნებია იენის ბრძოლისათვის. იქიდან, წყნარ შემოდგომის დღეებში, კარგად ჩანდა მდინარე ზაალეს ტირიფიანი და თხმელიანი ნაპირები, რომელთაც გოეთესთვის მისი ცნობილი ბალადა „ტყის მეფე“ ჩაეგონებინა.

იენაში სომეხ სტუდენტთა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი კოლონია არსებობდა. ერთი მათგანი დაშნაკელი იყო. მისი მაღა არ შეეფერებოდა მის პატარა ტანს: მისი წარმოდგენით მომავალ დიდ სომხეთს ძალიან ფართო ტერიტორია უნდა მოეცვა ევფრატის და ტიგროსის სათავეებიდან დაწყებული მტკვრის ხეობამდე. ის ამტკიცებდა, თბილისი ერთ დროს სომხეთის საზღვრებში შედიოდაო. სხვა სომეხი სტუდენტები ნაკლებ ნაციონალისტურად იყვნენ განწყობილი და ქართველ ერს მეგობრულად უცქეროდნენ. განსაკუთრებით სიმპათიურ შთაბეჭდილებას ახდენდნენ ანატოლიელი სოფლის მასწავლებლები, რომელნიც იენაში მოსულიყვნენ პედაგოგიკის შესასწავლად.

უფულობის გამო ლუთერის ქუჩაზე უფრო ხშირად და ხანგრძლივად მიხდებოდა მარხულობა, ვიდრე ეს საჭიროდ მიაჩნდა გერმანული პროტესტან-

ტიზმის მამამთავარს. ამას ზედ დაერთო ინტენსიური გონებრივი მუშაობა, რამაც ძლიერ დამლაშა. ამიტომ 1910 წლის გაზაფხულზე სამშობლოში დაბრუნდი დასასვენებლად. შემჩნეული მქონდა, რომ რა დაღლილიც უნდა ვყოფილიყავი, საკმაო იყო. ორიოდ კვირა ჩემს სოფელში გამეტარებია და კრიჭინების და ბაყაყების კონცერტი მომესმინა, რათა სულიერი და ფიზიკური ძალები სავსებით აღმედგინა.

ჩქარა საქართველოში ჩემი დაბრუნების შემდეგ ჟანდარმერიამ ფედერალისტების პარტია დაარბია და მისი ბელადები დაატუსაღა; გადარჩა მხოლოდ ავადმყოფი არჩილ ჯორჯაძე. „სახალხო გაზეთის“ რედაქცია თითქმის სრულიად დაცარიელდა, მას მხოლოდ ორი-სამი მეორეხარისხოვანი თანამშრომელი შერჩა. ეს გაზეთი, ისედაც შევიწროებული რედაქციის წლებში, დიდ გაკირვებაში იყო ჩავარდნილი. ამიტომ მე უყოყმანოდ მივიღე მისი თანამშრომლების თხოვნა, მათთვის დახმარება გამეწია ყოველდღიურ სარედაქციო მუშაობაში, თუმცა რწმენით სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიას არ ვეკუთვნოდი.

ჩვენ ძალიან მძიმე პირობებში გვიხდებოდა მუშაობა. ოთხი-ხუთი ჯაცი, იროდიონ სონღულაშვილი, სიმონ მაჭავარიანი, სანდრო გრძელიშვილი, სიკო ფაშალიშვილი და მე ძლივს ავდიოდით. წვრილმან სარედაქციო სამუშაოს, დეპეშების თარგმნას, წერილების და კორესპონდენციების სწო-

რებას, ქრონიკის შედგენას, მოლაპარაკებას და მიწერ-მოწერას სტატიების და მოთხრობების ავტორებთან. გაზეთის ტირაჟი, რომელიც რუსეთ-იაპონიის ომის დროს და 1905 წელს თხუთმეტ ათასამდე აღიოდა, სამი ათასზე იყო ჩამოსული. ხელის მოწერის და განცხადებების შემოსავალი ვერ ასდიოდა სტამბის და ქალაქის ხარჯებს, დეფიციტის დასაფარავად სესხის და დახმარების ძებნა გვიხდებოდა. თანამშრომლები არავითარ გასამჯელოს არ ვღებულობდით. დიდი საქმე იყო, თუ ჩვენი მკაცრი მოლარე ესტატი ავალიშვილი კვირაში ერთი ორჯერ ათ შაურს მოგვცემდა იაფფასიანი სადილის საკმელად.

ცენზურა თანდათან უფრო მკაცრი და შარია-ნი ხდებოდა და პოლიტიკურ თემებზე წერა თითქმის შეუძლებელი იყო. ჩვენ ძალიან გვაწუხებდა, რომ გაზეთი სრულიად უფერული გახდა და არსებითად ახალი ამბების, დებეშების და განცხადებების ფურცლად იქცა, ოდნავ გაცხოველებულად სანდრო შანშიაშვილის და იოსებ გრიშაშვილის სატრფიალო ლექსებით.

ერთი ჩვენი თანამშრომელი არალეგალური პასპორტით ცხოვრობდა. ეს იყო სიმონ მაჭავარიანი, ჩვენი ცნობილი კომპოზიტორის აღ. მაჭავარიანის ბიძა. მე იშვიათად შემხვედრია მასზე უფრო უანგარო პატრიოტი. თუმცა უკვე 25 წლის ვაჟკაცი იყო, მაგრამ მის სახეს რაღაც ბავშვური გულბრყვილობის იერი ჰქონდა.

ერთხელ სიმონ მაჭავარიანმა სარედაქციო მუშაობის დასრულების შემდეგ შემომთავაზა, სადმე ერთად ვისადილოთო. პუშკინის ქუჩის ბოლოში სარდაფში ჩავედით და იათუასიანი კერძი და ერთი ბოთლი ღვინო მოვითხოვეთ. ვერც კი მოვასწარიტ ერთმანეთის სადღეგრძელო დაგველია და უფრო ბედნიერი დღეები გვესურვებია ჩვენი მეტეხისციხელი მეგობრებისთვის, რომ სარდაფში შემოვიდა უსიამოვნო სახის მამაკაცი, ცივი, გამჟვალავი თვალებით აგვათვალიერა, დახლთან მივიდა და ერთი ჭიქა ლუდი მოითხოვა. მაჭავარიანმა მაშინვე ეჭვი აიღო, ჟანდარმერიის მზევრავიანო. მე დავამშვიდე, ჩვეულებრივი რუსი ხელოსანია-მეტქი. როდესაც ცოტა ხნის შემდეგ სარდაფიდან ამოვედით, დავინახეთ, რომ მთელი მიდამო პოლიციელების რაზმით იყო გარემოცული, მეტად მრავალრიცხოვანით ორი უიარაღო ჟურნალისტის დასაქერად. ცოტა მოშორებით თვალი მოვკარი ჩვენს ლუდის მოყვარულ მამაკაცს, ისე ხტოდა და როკავდა, თითქოს ომში მიმავალი იროკეზების ბელადი ყოფილიყო. პოლიციელებმა შუაში ჩაგვიყენეს და ჟანდარმთა სამმართველოში წაგვიყვანეს. ეს სამმართველო ახლანდელი ძერჟინსკის ქუჩის და ლაზორატორიის შესახვევის კუთხეში იყო მოთავსებული, დიდ შენობაში, სადაც ამჟამად გეოლოგიური სამმართველოა. იქ ჩვენი გაზეთის მესამე თანამშრომელი სანდრო გრძელიშვილი დაგვხვდა დატყვევებული. ჩვენი დაკითხვა დაიწყო ახალგაზრდა

ქერათმიანმა პოლკოვნიკმა, მან პირველად ყალბ-
პასპორტიან სიმონ მაჭავარიანს მიმართა: — რა
ჰქვია მამათქვენს და დედათქვენს, ბიძათქვენსა და
ძალუათქვენს? რამდენი და-ძმა და რამდენი ბიძა-
შვილი გყავთ? მას დამაკმაყოფილებლად არ ეჩვენა
ჩემი ამხანაგის პასუხი, რაიცა გასაკვირველი არ
იყო, ვინაიდან კარგად იცოდა, რომ ის გორელი
მოქალაქე იყო, პასპორტი კი კახელი თავადიშვი-
ლის ვახვახიშვილისა ჰქონდა.

მე ვფიქრობდი, რომ არაფერი მქონდა დასა-
მალი. ქანდარმს ვუთხარი, ჩემი კავშირი „სახალ-
ხო გაზეთთან“ იმაში გამოიხატებოდა, რომ ევრო-
პიდან წერილებს ვაწვდიდი ქართული ლიტერა-
ტურის და კულტურის საკითხებზე, ხოლო უკანას-
კნელ თვეებში, წინანდელი ხელმძღვანელობის და-
ტუსალების შემდეგ, სარედაქციო სამუშაოს ვას-
რულებდი-მეთქი. როგორც ეტყობოდა, ეს განცხა-
დება მან ჩემი დანაშაულის უცილობელ საბუთად
მიიჩნია.

ჩვენ ცალ-ცალკე დაგვამწყვდიეს ბნელ საკნებ-
ში. იქ გატარებული ერთი დღე და ღამე მთელ
საუკუნედ მეჩვენა. როგორც კი ტახტზე წამოვწე-
ქი ტანთგაუხდელი, ჩემზე იერიში მოიტანეს სხვა-
დასხვა ჯურის მწერებმა. მწყუროდა, სარკმელის
საფარი გავწიე და შემთხვევით მახლობლად გამე-
ლელ მსახურს წყალი ვთხოვე. პასუხი არ გამცა,
თითქოს ყრუ-მუნჯი იყო.

როდესაც მეორე დღეს სალამოთი მეტეხისკი-

ზეში მიმიყვანეს, მეჩვენა, აგარაკზე მოვხვდი-მეთქი. თავდაპირველად საერთო საკანში დამამწყვდიეს. ახალგაზრდა ფედერალისტიმა ტიტე გელიაძემ თავისი ღარიბი ვახშამი გამინაწილა, გარედან შემოგზავნილი ყველი და ლავაში. როდესაც დაწოლის დრო მოვიდა, ჩემმა მასპინძელმა თავისი ლოგინი დამითმო და თვითონ იატაკზე დაწვა ჩემი პროტესტის მიუხედავად. კიდევ კარგი, რომ მეორე თუ მესამე დღეს საბანი და ბალიში შემომიგზავნეს გარედან. მეტეხის ციხეში საუკეთესო ქართველი ინტელიგენტების და მუშების საზოგადოება დამხვდა. ზოგი მათგანი ჩემი ძველი ნაცნობი და მეგობარი იყო. რადგან ტუსაღთა დიდ უმრავლესობას ქართველი რევოლუციონერები წარმოადგენდნენ, მათს წრეში განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ იგრძნობოდა იმ ზნეობრივი კავშირის არსებობა, რომლის შემწეობით დევნილი ადამიანი ყოველ გაჭირვებას შედარებით ადვილად იტანს.

ჩემი საკანი მტკვრის მხარეზე გადიოდა, ის იმ საკნის გვერდით იყო მოთავსებული, სადაც გუშაგმა სარკმელში მაცქერალი ლაღო კეცხოველი მოკლა. მეც მიყვარდა სარკმელში ცქერა, თუმცა იქიდან არაფერი ჩანდა, გარდა ქოხმახებისა და ტყავების მთელავი დაბაღებისა. ერთხელ საღამოს ჩემი ნაცნობი ქალიშვილი დავინახე: ის მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე იდგა ბექობზე და ჩემი სარკმელისაკენ იცქირებოდა. ქარი არხევდა მისი კაბის კალთებს და თხელ თავსაბურავს. ეს იყო პირვე-

ლი და უკანასკნელი პაემანი, რომელიც ჩვენ ერთ-
მანეთს გავუმართეთ, მაგრამ ის ბევრსხვა პაემან-
ზე უფრო ცხოვლად ჩამებეჭდა მახსოვრობაში.

ტიტე გელიაძე და მე ჩქარა ერთმანეთს დაგ-
ვაშორეს. მე პატარა ორსაწოლიან საკანში გადა-
მიყვანეს, ის ციმბირში გადაასახლეს სამუდამოდ.
შემდეგ ბევრი გამოვიკითხე, მაგრამ ველარ გავიგე,
რა ბედი ეწვია. მიაბმეს, თითქოს ციმბირიდან
იაპონიაში გაქცეულიყოს, ხოლო იქიდან ავსტრა-
ლიაში თუ ამერიკაში გადასულიყოს. მაგრამ შეიძ-
ლება ეს ასე არ იყოს და ჩემს მეგობარს სადმე
ტუნდრებში ეძინოს, უფრო ცივში, ვიდრე მეტე-
ხის ციხის ასფალტის იატაკი იყო.

მეტეხის ციხის დარაჯები, უმეტეს ნაწილად,
ყოფილი რუსი ჯარისკაცები იყვნენ. მეფის რუსე-
თის მთავრობა გულმოდგინედ მისდევდა გრიბოე-
დოვის სკალოზუბის შეგონებას, რომ უკმაყოფილო
ელემენტებს სათავეში ფელდფებელი უნდა ჩაუდგეს
ვოლტერის მაგივრადო. ციხის უფროსი რომკევიჩი
წარმოშობით პოლონელი იყო. ის საუკეთესო
ლექსიკოგრაფი იქნებოდა, თუ ლანძღვა-გინების
სიტყვარის შედგენა საქირო ყოფილიყო. მთელი
დღე ციხის ეზოში გაისმოდა მისი ღრიალი, უხ-
ვად შეზავებული მრავალსართულიანი გინებით და
ცინიკური გამოთქმებით, რომელნიც მოკლებული
არ იყვნენ ერთგვარ ვულგარულ გონებამახვილო-
ბას. როგორც ეტყობოდა, მას ერთგვარი წარმა-
ტებით ჰქონდა დასრულებული მეფის ყაზარმის

და საროსკიპოს აკადემიები. მისი თანაშემწე რბილი ხასიათის რუსი პოლკოვნიკი იყო, მაგრამ მოითხოვდა, რომ თუ ტუსალების სეირნობის დროს, რომელიც დღეში ნახევარი საათი გრძელდებოდა, ის ეზოში გაივლიდა, მწკრივის მეთაურს მისთვის სამხედრო სალამი მიეცა. ერთხელ მან ჩამოგვიარა, როდესაც ჩვენს მწკრივს გიორგი ლასხიშვილი მეთაურობდა. ლასხიშვილმა თავისი ბეცი თვალებით ვერ დაინახა ჩვენი პოლკოვნიკი, მაგრამ თუნდაც დაენახა, სამხედრო სალამს მაინც არ მისცემდა. ასეთ ურჩობისათვის ის კარცერში ჩასვეს.

თეთრი ტერორი მძვინვარებდა და სამხედრო სასამართლოს უმკაცრესი განაჩენები გამოჰქონდა. ერთხელ სალამოთი რკინის ბადიანი ფანჯრიდან დავინახეთ, რომ შეიარაღებულმა ჯარისკაცებმა ახალგაზრდა ქართველი ტუსალი შემოიყვანეს სამხედრო სასამართლოდან. ხელების მოძრაობით შევეკითხეთ, რა მოგვისაჯესო. ყელზე მარჯვენა ხელი მოისვა იმის ნიშნად, რომ სახრჩობელა ჰქონდა მისჯილი. შემდეგ მტკიცე ნაბიჯით სიკვდილმისჯილთა კამერისკენ გასწია ბორკილების ქლარუნით.

„სახალხო გაზეთის“ თანამშრომლები შედარებით ადვილად გადავრჩით: რამდენიმე თვის პატიმრობის შემდეგ ადმინისტრაციული წესით შიდა რუსეთის ქალაქებში გადასახლება მოგვისაჯეს,— ზოგს ხუთი, ზოგს სამი წლით. ჩემთვის მთავრო-

ბის წინაშე გენერალმა მაყაშვილმა იშუამდგომლა, და მე ნება დამრთეს ისევ გერმანიაში დავბრუნე ბულიყავი.

17

ბავარიის სატახტო ქალაქ მიუნხენს, სადაც პირდაპირ გავემგზავრე მეტეხის ციხიდან განთავისუფლების შემდეგ, რათა იქ რამდენიმე თვე დამეყო, გერმანიის ათენს უწოდებდნენ. ეს სახელი მას დამსახურებული ექნებოდა, თუ ამისთვის საკმაო ყოფილიყო ქალაქის მოედანზე ამართული კარიბჭეები და საუცხოოდ მოწყობილი მუზეუმები, რომელთაც ძველი ბერძნების წაბაძულობით ბავარიელები პროპილეებს, პინაკოთეკს და გლიპტოთეკს უწოდებდნენ. მაგრამ მიუნხენი, რასაკვირველია, ვერ დაიკვებნიდა, რომ თანამედროვე კულტურული კაცობრიობის გონებრივ მოძრაობას ვმეთაურობ, ისე როგორც კლასიკურ ეპოქაში მას ათენი მეთაურობდაო; თვით გერმანიაშიც, პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების დეცენტრალიზაციის წყალობით, რამდენიმე ქალაქი არსებობდა, რომელიც მიუნხენს არ ჩამორჩებოდა.

ბავარიაში უცხოელი უფრო გულლია საზოგადოებას ხვდებოდა, უფრო გემოგახსნილს გერმანული რენესანსის ტრადიციებისა და რომანული ქვეყნების ზეგავლენის წყალობით; რომის, ფლორენციის, პარიზის სიახლოვე აქ უფრო იგრძნო-

ბოდა, ვიდრე ჩრდილოეთ გერმანიაში. სამხატვრო გალერიებში, გამოფენებზე, მხატვართა და მოქანდაკეთა ატელიეებში, კონცერტებზე ხშირად შეხვდებოდით გაურკვეველი ეროვნების ქალ-ვაჟთ ფერმკრთალი სახეებით და თითქოს ცხოვრების გადაღმა მაცქერალი სევდიანი თვალებით. საღამოობით, როდესაც ელნათურები ინთებოდა და არტისტული კაფეები იღებოდა, ქალაქს თითქოს რაღაც გაურკვეველი ვნების თრთოლვა იცავდა, ცხარე სიამოვნების წყურვილი, დამახასიათებელი კატასტროფების წინაშე მდგომარე საზოგადოებისათვის. ქალაქის ერთ მთავარ მოედანზე ობელისკი იყო ამართული. მიუნხენელები ირწმუნებოდნენ, ეს ობელისკი წიქცევა, თუ მის გვერდით ოდესმე უბინაო ქალიშვილმა გაიარაო. ჩემს დროს მიუნხენის ობელისკი მტკიცედ იდგა და, მგონია, შემდეგაც არ წაქცეულა ბავარიის რევოლუციებისა და პუტჩების პერიოდში.

როდესაც უცხოელი გერმანიიდან ბოდენის ტბის გზით შვეიცარიაში გადადის, ის ხელშესახებად ზედავს, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ერის სულიერი ფორმაციისათვის საერთო ისტორიულ მოგონებებს. როგორც ცნობილია, შვეიცარიაში სამი ტომი ცხოვრობს—გერმანელები, ფრანგები და იტალიელები. ზოგიერთ კანტონში გერმანელები და ფრანგები შერეულნი არიან. გერმანია, საფრანგეთი და იტალია უშუალოდ ესაზღვრება შვეიცარიას. ამისდა მიუხედავად, აქ არავითარი

გაუგებრობა არ ხდება ეროვნულ ნიადაგზე და შვეიცარიელი ჩვეულებრივ არ იტყვის, მე გერმანელი, ფრანგი ან იტალიელი ვარო; მას შვეიცარიელობა, „ფიშის კავშირის“ წევრობა საამაყოდ მიაჩნია.

შვეიცარიის ფედერაციას საძირკველი პირველად ფირვალდშტეტის ტბის ნაპირას ჩაეყარა მეცამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, როდესაც სამი პატარა ტყის კანტონის გლეხებმა და მწყემსებმა ერთმანეთს შეჰფიცეს თავი დაეცვათ ავსტრიის ბატონობისაგან. სხვა კანტონები მათ უფრო გვიან მიემხრნენ, ყოყმანის, ბრძოლის, დროებითი გამოთიშვის შემდეგ. მათ შორის ხანდახან მტრობასაც უჩენია თავი. მაგრამ ისინი უფრო მტრულად უცქეროდნენ მეზობელ სახელმწიფოებს, ავსტრიას, ბურგუნდიას, სავოიას, საფრანგეთს, და პატარა „ფიშის კავშირი“ ბრძოლის ველზე განმტკიცდა, სადაც გლეხების მსუბუქად შეიარაღებული ქვეითა რაზმები ხშირად სასტიკად ამარცხებდნენ მძიმე შეჯავშნული ფეოდალების ცხენოსან ჯარებს.

შვეიცარიის ისტორიის შემდგომი ფურცლები ყოველთვის ასეთი სასიქადულო არ იყო. მეთექვსმეტე, მეჩვიდმეტე, მეთვრამეტე საუკუნეებში ამ ქვეყანამ თავი განსაკუთრებით იმით ისახელა, რომ დაქირავებულ ჯარებს აწვდიდა ევროპის დიდ სახელმწიფოებს. მეცხრამეტე საუკუნეში კი თავისი მთებისა და ტბების და თავისი კეთილ-

მოწყობილი კურორტების და სასტუმროების წყალობით შვეიცარია საპაემანო ადგილად გადაიქცა მთელი დედამიწის ტურისტებისა და მოწყვნილი, უქმად მოხეტიალე ადამიანებისათვის. ხოლო რადგან ხანგრძლივად ისე არავითარი იარაღის, არავითარი ტანსაცმლის ტარება არ შეიძლება, რომ მათი კვალი არ დააჩნდეს ადამიანის ფიზიონომიას, შვეიცარიელებს ნათლად ეტყობათ, რომ მათ წინაპრებად ჰყოლიათ არა მარტო ეროვნული თავისუფლების მეზრძოლნი, არამედ ევროპის ლანცკნეხტები და მეკარეებიც.

18

როგორც ჩვენი დედაქალაქი თბილისი, ჩვენი ნაციონალური ლეგენდის მიხედვით, დაარსებულია იმ ადგილას, სადაც ვახტანგ გორგასალს ხოხობი თუ ირემი მოუკლავს, ისე, შვეიცარიელების ისტორიული გადმოცემით, მათი ბერნი აშენებულია იმ ადგილას, სადაც შუა საუკუნეებში ულრანი ტყეები ყოფილა, დათვების სამფლობელო, მშვენიერი სანადირო გრაფ ცერინგერებისა და ერლახებისთვის. მე მგონია, არის რაღაც ღრმა აზრი იმ თქმულებაში, რომელთაც ხალხი ჰქმნის თავისი ისტორიის დაპრეისტორიის ბნელ საუკუნეებზე. როგორც ყოველი რომაელი ლეგიონერი, პრეტორიანელი და იმპერატორი ამჟღავნებდა, რომ მის ძარღვებში მგლის რძით გამოზრდი-

ლი რომულუსის სისხლი დიოდა, როგორც ყოველი ქართველი ქალი საუკეთესო შექებად მიიღებს, თუ მას ირემს ან ხოხობს შეადარებენ, ისე ბერნელი მოქალაქეები, მგონია, თავიანთ თავს სრულიად შეურაცხყოფილად არ ჩასთვლიან, თუ მათ ეტყვიან, რომ მათი მშობელი ქალაქი ტყუილუბრალოდ არ ატარებს დათვის სახელწოდებას. ჯერ კიდევ მეთვრამეტე საუკუნეში ბერნის სენატმა ქალებს აუკრძალა კრინოლინების ჩაცმა და ძვირფასი მაქმანებისა და სამკაულების ტარება. ეს რიგორისტული სული ჩემს დროსაც ძლიერი იყო შვეიცარიის სატახტო ქალაქში.

არ ვიცი, მომხდარა თუ არა ოდესმე ბერნის ტყეებში იმის მსგავსი ეპიზოდი, როგორიც პროსპერ მერიმეს აღწერილი აქვს თავის „ლოკისში“; მაგრამ დიდად ნიშანდობლივია, რომ ბერნის ბაი-რალზე დათვია გამოხატული, ქალაქის საუკეთესო შადრევანზე დათვის ქანდაკებაა ამართული, ხოლო ბერნელების საყვარელ გასართობს დათვების ცქერა წარმოადგენს: ისინი მოთავსებული არიან ქალაქის განაპირას, ერთ ღრმა რკინის მოაჯირიან ქვის ხაროში, სადაც თითქოს რაღაც ხალხური ბალაგნის მსახიობები გამხდარან და სასაცილოდ ჯამბაზობენ სტაფილოს, ტკბილეულის და ხორციეულის ჰონორარის მოლოდინში.

ამ ქალაქში მე თითქმის ორი წელიწადი გავატარე. როგორც ნოვგოროდში მოხვედრილ გრიგოლ ორბელიანს, მეც ხშირად ქართული მწვადი მომნა-

ტრებია, იმიტომ რომ 'უმარილოდ და უმწვანილოდ მოხარშული ძროხის ხორცი უგემურად მეჩვენებოდა, ხოლო იაფფასიანი შოკოლადის ნამუსრევი ძნელი ასატანი იყო ხანგრძლივად. ფილოსოფიური ლექციები და ხელოვნების ისტორიის სემინარი აქ უფრო მოსაწყენი იყო, ვიდრე ლაიფციგში. ერთადერთ გონებრივ გასართობს წარმოადგენდა ოპერის თეატრი, სადაც რუსეთიდან გამოსული ებრაელი მომღერლები ვოტანის და ზიგფრიდის როლებს ასრულებდნენ, ხოლო უზომოდ გათქვირებული გერმანელი ქალები კრიმჰილდას და იზოლდას ასახიერებდნენ. სამშობლოს მოწყვეტილი, მის გონებრივ მოძრაობასთან და მის ყოველდღიურ ცხოვრებასთან სუსტად დაკავშირებული, მე ერთგვარ სანაზღაუროს ვპოულობდი ჩემს მეგობრებთან და უცხოელ სტუდენტებთან ურთიერთობაში. ჩემთვის ერთგვარ სანაზღაუროს წარმოადგენდა აგრეთვე ალპებში მოგზაურობა და ალპური ტბის პირას თვლენა თბილი ზაფხულის საღამოს საათებში, როცა ჩამავალი მზის სხივები ღებავდა ლურჯ-მწვანე ტალღების ზედაპირს და ღვინისფერი ნარინჯის ფერს ეჯიბრებოდა, რათა მზის ჩასვლის შემდეგ ფოლადის და ტყვიის ფერში ჩანთქმულიყო.

ერთხელ ბერნში დილით ჩემი ბინის კიბეზე ჩავდიოდი. გვერდით ამიარა ორმა ახალგაზრდა ქალმა; როგორც ეტყობოდა, სტუდენტები იყვნენ.—რაღაც გაურკვეველი შიშით ვარ შეპყრობი-

ლი, უთხრა გერმანულად ერთმა მეორეს.—არ მეს-
მის, რის გეშინია, უპასუხა მას რუსულად მისმა
მეგობარმა, ჩვენ მშვიდობიანი რესპუბლიკის
ცენტრში ვიმყოფებით.

ბინდბუნდში კარგად ვერ გავარჩიე მათი
სახეები, მხოლოდ შევამჩნიე, რომ პირველი მათ-
განი გამხდარი და ფერმკრთალი იყო, რის გამო
მისი დიდი თვალები და ხშირი თმა კიდევ უფრო
შავი ჩანდნენ. რატომღაც გავიფიქრე, ამ ქალმა
პირველად და უკანასკნელად არ ამიარა გვერდით,
ის ჩემს ცხოვრებაში რაღაც როლს შეასულებს-
მეთქი.

აღმოჩნდა, რომ ის მართლაც უნივერსიტეტში
სწავლობდა და ჩემს მეზობლად დასახლებულიყო.
ჩვენ თავდაპირველად უფრო გონებრივმა ინტერე-
სებმა დაგვაახლოვა. მეტერლინკიდან, როდენბახი-
დან და ვერლენიდან ფლობერზე გადავედით,
ფლობერიდან—მერიმეზე და სტენდალზე. მეორე
ჩვენი საერთო გატაცება მთებში და ტყეებში ხე-
ტიალი იყო. ბერნის ალპებში მოგზაურობის დროს
ის მსუბუქად დახტოდა თოვლით დაფარულ ნაპ-
რალებზე, უშიშრად გადადიოდა აქაფებული მდი-
ნარის აარეს ბეწვის ხიდეებზე და სახიფათო უფს-
კრულების პირას ალპურ ვარდებს და ედელვაი-
სებს ჰკრეფდა. ჩვენ გვიყვარდა როგორც მზის
ნათელი ზოლებით განათებული ტყე, ისე მისი
შავი კედლის წინ ჯდომა უმთვარო ღამეებში.

ორი წლის შემდეგ გარემოებამ ერთმანეთს და-

გვაშორა. ვილაცამ თქვა, ყოველ განშორებაში სიკვდილის შეგრძნობა შედისო. მაგრამ არ გვეგონა, რომ ეს დაშორება სამუდამო იყო. რამდენიმე წლის განმავლობაში მიწერ-მოწერა არ შეგვიწყვეტია; ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ ერთმანეთის კვალი დავკარგეთ.

1947 წ. ზაფხულში მოსკოვში გავემგზავრე, რათა პოლიტიკური და მეცნიერული ცოდნის გამავრცელებელი საზოგადოების დამფუძნებელ ყრილობას დავსწრებოდა. საზეიმო კრება მოსკოვის დიდ თეატრში შედგა. კრების დასრულების შემდეგ მომიახლოვდა ერთი სქელი ტანის მოხუცი ქალი და წითელი ვარდი მომაწოდა. მე ის ვერ ვიცანი. აღმოჩნდა, რომ ჩემი ოცდათხუთმეტი წლის წინათ განშორებული მეგობარი იყო. — როგორ მიცანით, ვკითხე დიდად გაოცებულმა. — თქვენი მხრების მოძრაობით, მითხრა მან ღიმილით.

და აი ახლა, როცა ამ ქალზე ვფიქრობ, რომელმაც ჩემ თვალწინ ორჯერ გაიელვა, მაგრამ უფრო თვალსაჩინო კვალი დასტოვა, ვიდრე ელვა სტოვებს გაზაფხულის ან შემოდგომის ღრუბლებზე, მე მას ვხედავ არა ისეთს, როგორც მოსკოვში წარმომიდგა დიდი თეატრის ფოიეში, ელექტრონის შუქით განათებული, არამედ ისეთს, როგორც ბერნში მეჩვენა ნახევრად ბნელ კიბეზე.

ჩქარა ბერნში ჩასვლის შემდეგ ჩემი წყნარი ცხოვრება ერთმა დრამატიულმა ეპიზოდმა შეაშფოთა.

ბერნის სამედიცინო ფაკულტეტზე, რომელიც იმ დროს ერთ-ერთ საუკეთესოდ ითვლებოდა ევროპაში, ერთი ქართველი ქალიშვილი სწავლობდა, ჩემი შორეული ნათესავი. ის უფრო შრომისმოყვარე იყო, ვიდრე მისი ნაზი, გამკვირვალე სახის კანის მიხედვით იყო მოსალოდნელი; როდესაც ადამიანი მის პოეტურ თავს უცქეროდა, მშვენიერი წაბლისფერი თმით შემკულს, ვერ წარმოიდგენდა, რომ მისი გონება საკმაოდ ფხიზელი იდეალებისაკენ იყო მიმართული. მას მხოლოდ ერთხელ, ჯერ კიდევ გიმნაზიაში ყოფნის დროს, გამოეჩინა მისთვის სრულიად შეუფერებელი რომანტიზმი და ცოლად მითხოვების პირობა მიეცა ერთი ახალგაზრდა კაცისათვის, რომელსაც მასზე 1905 წელს შთაბეჭდილება მოეხდინა მიტინგზე წარმოთქმული სიტყვებით. თუმცა იმ ახალგაზრდა კაცს თურქული გვარი ჰქონდა, მაგრამ დედით რუსი იყო, ხოლო მამით სომეხი; ისიც ბერნის უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტზე იყო ჩაწერილი. ოთხი-ხუთი წლის განმავლობაში მას თავისი სატრფოს ჯიბის ექსპლოატაცია ეწარმოებია, რათა უზრუნველად დრო ეტარებია ყავახანებში და ბანქოს აათამაშო ბუნაგებში. რაც შეეხება მეცნიერებას,

არ მგონია მასზე რაიმე წარმოდგენა ჰქონოდეს, გარდა პათოლოგიური ფსიქოლოგიისა, რაც მას ლექციების და წიგნების გარეშეც შეეძლო შეესწავლა თვითდაკვირვების გზით.

როგორც შემდეგ გამოიჩვენა, ჩემს ბერნში ჩასვლას დიდად შეუშფოთებია ჩემი ნათესავი ქალის მიჯნური. მე, ცოტა არ იყოს, გამაკვირვა იმ გარემოებამ, რომ მან თითქმის გაცნობისთანავე წინადადება მომცა სადმე ტყეში ან მინდორზე წავსულიყავით სროლაში გასაჯიბრებლად. მე ვერაფერი სნაიპერი ვიყავი, მაგრამ დავთანხმდებოდი, თუ ჩემს ნათესავ ქალს არ დაეშალა. მეორეჯერ მთხოვა თოფ-იარაღის მალაზიაში შევყოლოდი. ტყვიები მოითხოვა, რევოლვერი ამოიღო და დახლთან მისი გატენა დაიწყო, ისე რომ ლულის პიროი ჩემი წელისკენ ჰქონდა მომართული. არ ვიცი, რას უფრო ამოწმებდა, თავის გამბედაობას, თუ ჩემსას. შემდეგ თავის მეგობრებთან გამოტყუილიყო, ძალიან ენანობ, რომ მაშინ არ მოვეკალიო.

ჩემთვის საქმის ვითარება გვიან გამოიჩვენა. ჩემს ნათესავ ქალს ბერნში ჩასვლამდე არასოდეს არ შევხვედრივარ. გაცნობის შემდეგაც მას ჩემთვის არ გაუმხელია თავისი ინტიმური ცხოვრების ამბები. მაგრამ მას, ჩემი დახმარების იმედით, მხოლოდ ჩემთან წინასწარ შეუთანხმებლად, უარი ეთქვა თავისი საქმროსათვის. ამ უარმა, როგორც ეტყობა, სრულიად ააფორიაქა უქმი და ნაყროვანი ცხოვრებით მოდუნებული მამაკაცის სული. მას

ბუნებრივად ეჭვი დაებადა, რომ მე ვიყავი მისი ყოფილი საცოლეს ჩამგონებელი. ეს ამბავი გახმაურდა სტუდენტების წრეში.

ერთხელ დილით ადრე ჩემთან შემოვიდა ერთი ჩემი ნაცნობი სომეხი სტუდენტი, დიდად აღელვებული, და მითხრა, რომ მისი შეურაცხყოფილი მეგობარი, განმზადებული, რათა იარაღით დაეცვა თავისი თავმოყვარეობა, ძირს მელოდა მოსალაპარაკებლად. მირჩია, მეც რევოლვერი ჩამედო ჯიბეში. რევოლვერი არ მქონდა, მაგრამ თუნდაც მქონოდა, მაინც თან არ წავიღებდი, ვინაიდან დარწმუნებული ვიყავი, რომ ასეთს შემთხვევებში ადამიანი მოწინააღმდეგეზე თავდაპერილობით უფრო მოქმედობს, ვიდრე თოფ-იარაღით.

ძირს ჩამოსვლისთანავე ჩემს ახირებულ სტუმარს მონღოლური იერის ნაყვავილარ, ბრტყელ სახეზე, სათვალედან მაცქერალ ამღვრეულ თვალებზე და ათრთოლებულ ხმასა და ხელებზე შევატყე, რომ უძილო ღამე ჰქონდა გატარებული, თავგზადაკარგული იყო და ყოველგვარი ძალმომრეობის ჩადენა შეეძლო. მე მტკიცე ტონით დავუწყე საუბარი. ვუთხარი, თქვენი საცოლისაგან უარი ჩემი კარნახით არ მიგიღიათ, ისევე როგორც ჩემი კარნახით არ მომხდარა თქვენი პირობის დადება-მეთქი. მაგრამ, რადგან, როგორც ირკვევა, ქალს თქვენზე გათხოვება აღარ სურს, როგორც ინტელიგენტ ადამიანს, უნდა გესმოდეთ, რომ მუშაობით ვერას მიაღწევთ, მხოლოდ მკაცრ წინა-

აღმდეგობას წააწყდებით როგორც ჩემი, ისე ჩემი მეგობრების მხრით-მეთქი.

მან თავისი არ დაიშალა და სცადა რევოლუციით აღედგინა ყოფილი საცოლის ერთგულება. ქალმა პოლიციაში განცხადება შეიტანა, რომ მოკვლას ემუქრებოდნენ და ყოფილი საქმრო დაატუსაღეს. სატუსაღოდან ქალს წერილების გზავნა დაუწყო. ევედრებოდა, ნუ დამღუპავ, ოღონდ აქედან ჩემი თავი გაათავისუფლებინე და პირობას დავდებ ბერნიდან სხვა საუნივერსიტეტო ქალაქში წავალ სწავლის დასასრულებლადო.

ჩემმა ნათესავმა ქალმა პირველად მხოლოდ ამის შემდეგ მომმართა, რათა რჩევა მიმეცა. მე ერთი უდიდესი შეცდომა ჩავიდინე, როგორიც საზოგადოდ ჩემს ცხოვრებაში ჩამიდენია: ქალს ვურჩიე პატიმრის გასათავისუფლებლად განცხადება შეეტანა იმ პირობით, რომ ბერნიდან სხვა უნივერსიტეტში გადავიდოდა. პატიმარმა ეს პირობა დასდო, მხოლოდ ერთი თვის ვადა მოითხოვა შინიდან ფულის მისაღებად და გამგზავრებისათვის მოსამზადებლად. მიღებული ფული ღვინის სმაში და ბანქოს თამაშში დახარჯა. ბოლოს, როდესაც დანიშნული ვადა მოვიდა, ღამით ლექციებიდან მარტოდმარტო შინ მიმავალ ქალს გზაში დახვდა შეძახილით დააფრთხო და გაქცეულს უკანიდან რევოლვერის ტყვია მოარტყა თავში.

ძნელად დასაჯერებელი ამბავი მოხდა. ხუთიოდე ნაბიჯიდან გასროლილმა ნაგანის ტყვიამ ადვი-

ლად ვერ დასძლია ხშირი ხუჭუჭი თმის წინააღ-
მდეგობა და, თუმცა კეფის ძვალი გახვრიტა და
ტვინში სალაპარაკო ცენტრი დააზიანა, მაინც იმ-
დენი ძალა ვერ გამოიჩინა, რომ შუბლის ძვალიც
გაერღვია: ის წარბს ზემოთ გაჩერდა თავის ქა-
ლაში.

როცა მეორე დილით ქირურგიულ საავადმყო-
ფოში შევედი, დავინახე, რომ დაქრილი ქალი სა-
წოლზე იწვა: გაპარსულ თავზე თეთრი მარმაში
ეხვია. სახეზე რალაც ბავშვური უმწეობა ეტყობო-
და, სრულიად განსხვავებული მისი წინანდელი
ენერგიული გამომეტყველებისაგან.— ნიანია, მომ-
მართა მე. გამოირკვა, რომ სხვების ლაპარაკის
აზრი ესმოდა, თვითონ კი ვერ ლაპარაკობდა: ყვე-
ლას და ყველაფერს ნიანიას უწოდებდა; ეს ალბათ
პირველი სიტყვა იყო, რომლითაც ის თავის გა-
დიას მიმართავდა ენის ადგმის დროს. ქირურგს
საჭიროდ არ ეცნო ქირურგიული იარაღებით მოქ-
მედება. მას ეთქვა, ოპერაციის გაკეთება სახიფა-
თო იქნებოდა, უმჯობესია, ტყვია თავის ადგილზე
დარჩეს, ის თავის გარშემო ერთგვარ გარსს გაი-
კეთებსო.

ერთი წლის განმავლობაში ახალგაზრდა ქალი
გამომთელდა, ნელ-ნელა მეტყველების უნარი აღიდ-
გინა და გასათავებელი გამოცდებიც ჩააბარა სამე-
დიცინო ფაკულტეტზე. მაგრამ მას თავის ტკივი-
ლები დასჩემდა და მის ნათელ, მახვილ გონებას
რალცა უხილავი ჩრდილი გადაეფარა.

ბერნის ნაფიც მსაჯულთა სასამართლომ, რომელზედაც განსაკუთრებით ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ახალგაზრდა ქალის ჩვენებამ, დიდი გულწრფელობით დაწერილმა, დამნაშავეს ათი წლის საკატორლო ციხე მიუსაჯა. მას ვერაფერი უშველა ყველაზე სახელგანთქმული შვეიცარიელი კრიმინალისტიის ცგრაგენის სიტყვამ, ვინაიდან სასამართლოში გამოიჩინა, რომ დამნაშავეს ქალის მოკვლა წინასწარ მოფიქრებული განზრახვით გადაეწყვიტა და თავისი დამცველის შეკითხვაზე, ექვი ხომ არ გქონდა, რომ შენს ყოფილ საცოლეს ვინმე შეუწყვარდაო. მან უარყოფით უპასუხა.

განცდილმა ამბებმა ჩემში გააძლიერეს ის მოუსვენრობა და შეშფოთება, რომელიც საზოგადოდ დამახასიათებელი იყო იმ ეპოქის ადამიანისათვის. ამ სულიერი მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად საუკეთესო საშუალებად ითვლება მოგზაურობა გონებრივ ან ფიზიკურ სამყაროში. მაგრამ ჩვენ ისეთი ბედნიერები აღარ ვიყავით, როგორც შუა საუკუნეების პილიგრიმები იყვნენ, რომელნიც საღარიბო ჯამით აღჭურვილნი მიდიოდნენ წმინდა ადგილების დასათვალიერებლად და რა შორეული გზაც უნდა გაეფლოთ, ყველგან გულმოწყალი მასპინძლებს პოულობდნენ და რა უცხო ქვეყანაშიც უნდა მოხვედრილიყვნენ, მყუდრო თავშესაფარი ელოდათ მონასტრის და ქარვასლის თაღების ჩრდილში.

არსად არ მიგრძენია ეს თავშეუხაფრობა ისე

მწვავედ, როგორც ზამთრის თვეებში ბრიუსელში ვიგრძენი. ეს არის ერთ-ერთი ყველაზე კეთილმოწყობილი ქალაქი ევროპაში, შესანიშნავი თავისი არქიტექტურული ანსამბლებით, მდიდარი მუზეუმებით და წიგნთსაცავებით, თავისი თავაზიანი მოსახლეობით, ხოლო განსაკუთრებით — სანიმუშო სისუფთავით. მთელი ქალაქი განუწყვეტელი რეცხვის პროცესში იმყოფება: საპნით შეიარაღებული დიასახლისები ფანჯრების ჩარჩოებს და დარაბებს რეცხავენ, უზარმაზარი საგველებით შეიარაღებული მუშები — ასფალტიან ქუჩებსა და მოედნებს, ბოლოს შეუჩერებელი წვიმა — შენობების სახურავებს და კედლებს. მაგრამ აქ ბევრი სისხლიც დაღვრილა თავისუფლებისათვის, და ერთ მშვენიერ ოთხკუთხედ მოედანს მემორიალური დაფა აქვს: „აქ დუკა ალბას ბრძანებით ინკვიზიციის წინააღმდეგ გამოსვლისათვის 1568 წ. თავი მოჰკვეთეს გრაფ ლამორალ ეგმონტს“.

ბრიუსელში პირველად შეგხვდი თედო სახოკიას, მხურვალე ქართველ პატრიოტს, რომელმაც შესამჩნევი როლი ითამაშა ჩვენი ეროვნული შეგნების განმტკიცებაში. თუმცა ციმბირს გარდა, სადაც თედო სახოკიამ, როგორც პოლიტიკურმა დამნაშავემ, რუსეთის მეფის ხარჯზე იმოგზაურა, მას რამდენიმე ევროპული ქვეყანა ჰქონდა შემოვლილი და ფრანგულს გარდა იტალიური და ინგლისური ენაც იცოდა, თავისი ფესვებით იგი ღრმად დაკავშირებული იყო ქართულ კულტურასთან და მოუთ-

მენლად ელოდა, რომ მთავრობისაგან სამშობლო-ში დაბრუნების ნებართვა მიეღო. მისი ოთახის კედელზე ერთი ტაბელ-კალენდარი ეკიდა: რა დრო-საც უნდა შესულიყავით, თუნდ გათენებისას, იმ დღის რიცხვი უკვე წაშლილი ჰქონდა. როცა გევეუბნებოდი, დღევანდელი დღე ხომ მხოლოდ და-იწყო-მეთქი, ის მიპასუხებდა, დაწყებული დღე ემიგრანტისათვის უკვე გაწვლილი დღეაო. ის მზად იყო თავისი სიცოცხლის დღეები შეემოკლებინა, ოღონდ თავისი სამშობლო და თავისი ოჯახი კი-დევ ენახა.

იშვიათად შემხვედრია ადამიანი, რომელსაც იმდენი მეგობარი ჰყოლოდეს, რამდენიც თედო სახოკიას ჰყავდა: მას პირადი ურთიერთობა ან მი-წერ-მოწერა ჰქონდა თავისი დროის თითქმის ყველა გამოჩენილ ქართველ მოღვაწესთან და მისი კერძო წერილები და მოგონებანი საინტერესო მასა-ლას შეიცავენ უკანასკნელი ნახევარი საუკუნის ქარ-თული საზოგადოებრივი ცხოვრების გასაცნობად.

მეორე ქართველი, რომელსაც ბრიუსელში გა-ვეცანი, იყო „მამელუკის“ ავტორი კ. თათარიშვი-ლი (უიარაღო). მას მღვდლის ანაფორა გაეხადა, რათა ბელგიის სატახტო ქალაქში მოსულიყო ბუ-ნებისმეტყველების შესასწავლად. თავისი ოპტიმიზ-მით და სიცოცხლის სიყვარულით ის საუკეთესო წარმოდგენას იძლეოდა ქართველი ხალხის ენერ-გიაზე. ბრიუსელის ქუჩებზე ისე ხმამაღლა ლაპა-რაკობდა, გეგონებოდათ ენგურის ნაპირას დგას

და ცდილობს ხმა მიაწვდინოს მეორე მხარეზე მდგომარე ადამიანსაო. თავდაპირველად თითქმის არავეითარი სახსარი არ ჰქონდა საარსებოდ, მაინც გულს არ იტეხდა. რომელიღაც ევროპული თუ ამერიკული საქველმოქმედო საზოგადოების შემწეობით შესძლო უნივერსიტეტის კურსის დასრულება; საქართველოში დაბრუნდა და თბილისის უნივერსიტეტის ლექტორი გახდა; თავისი ხელით პატარა ბინაც აიშენა მთაწმინდის უბანში; მაგრამ ზედმეტად დაენდო თავის ჯანმრთელობას, არ მოიშალა სუსხიან დღეებში უპალტოოდ და უქუდოდ სიარული, გაცივდა და ფილტვების ანთებას გადაჰყვა.

თათარიშვილს და მე ფრანგული ენის გაკვეთილებს ერთი მოხუცი ქალი გვაძლევდა. ერთხელ ამ ქალმა შემომთავაზა სპირიტისტთა წრის სენანს დავსწრებოდი. დარბაზში საკმაოდ მრავალრიცხოვან საზოგადოებას მოეყარა თავი; უმრავლესობას ინტელიგენციის წარმომადგენლები შეადგენდნენ. მე ვერ შევძელი საიქიოს ბინადართ დავკავშირებოდი და ისეთი შთაბეჭდილება გამოვიტანე, რომ ეს ვერც სხვებმა შესძლეს. საერთოდ სპირიტისმი, ოკულტიზმი და სხვადასხვა მისტიკური მიმდინარეობანი მოწმობდნენ, რომ ევროპის საზოგადოება შეშფოთებული იყო იმ გარემოებით, რომ ძველი რელიგიური რწმენა დაკარგული ჰქონდა, ხოლო პოზიტიურ მეცნიერებაში დამაკმაყოფილებელ პასუხს ვერ პოულობდა სიცოცხლის და სიკვდილის მარადიულ საკითხებზე.

ამითვე აიხსნებოდა ინტერესის გაძლიერება შუა საუკუნეების რელიგიური ხელოვნებისადმი. ერთი ახალგაზრდა ბელგიელი დამიმეგობრდა, ხელოვნების კარგი მცოდნე. მასთან ერთად ხშირად დავდიოდი ბრიუსელის მუზეუმებში. უკვირდა, რომ რენესანსის მხატვრობასა და ქანდაკებას უპირატესობას ვაძლევდი შუა საუკუნეების ხელოვნების წინაშე. განსაკუთრებით არ უყვარდა რუბენსი, რომელსაც, მისი აზრით, აკლდა ბიზანტიელი მხატვრების, იტალიელი პრიმიტივისტების, ელ გრეკოს, რემბრანდტის ღრმა სულიერობა.

ევროპული კაცობრიობის სულიერი გათიშვა არსად არ იგრძნობოდა ისე აშკარად, როგორც პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ბელგიის მოსახლეობის ერთი ნახევარი კათოლიკურ პარტიას აძლევდა უპირატესობას, მეორე — სოციალისტურს. ამ უკანასკნელს მეთაურობდა ცნობილი ემილ ვანდერველდე, რომელიც გარდა წმინდა პოლიტიკური მოღვაწეობისა, კულტურულ მუშაობასაც ეწეოდა და საინტერესო ლექციებს კითხულობდა ბრიუსელის მშვენივრად მოწყობილ „თავისუფალ უნივერსიტეტში“. ბრიუსელში ის გამხდარ, ნერვიულ ადამიანად მეჩვენა. შვიდი წლის შემდეგ თბილისში ჩამოვიდა მეორე ინტერნაციონალის ბელადების დელეგაციაში. მინისტრის სავარძელში, ცოტა არ იყოს, დასრულებულიყო და გულკეთილ ბურჟუას დამსგავსებოდა. საჯარო ლექციაში, რომელიც ქართული კლუბის შენობაში წაიკითხა, აღ-

ნიშნა, რომ მასზე უღრმესი გავლენა მოახდინა ქართული კულტურის თავისებურებამ და იმ გარემოებამ, რომ სოციალისტური იდეოლოგიის გავლენა ასეთი ძლიერია ესოდენ ეკონომიურად ჩამორჩენილ ქვეყანაში. პატარა, ჩაგრული ერებისთვის სოციალიზმი ერთგვარ რელიგიად იქცა, ისინი მასში თავისი ხსნის იმედს ხედავენო.

20

ჩემი სამშობლოდან განდევნის უკანასკნელი დღეები ევროპაში განსაკუთრებით გავარვარებულ ატმოსფეროში გავატარე. ორი მოპირდაპირე კოალიცია—სამთა კავშირი და სამთა შეთანხმება ემზადებოდა გადამწყვეტი შეჭიდებისათვის, რომელსაც კარგა ხნით უნდა გადაეწყვიტა კულტუროსანი კაცობრიობის ბედი. გაცხარებით სწარმოებდა ომის დიპლომატიური მომზადება, ორივე მხრის მეთაურები დიდ აქტივობას იჩენდნენ.

ერთხელ, ჯერ კიდევ ბერნში ყოფნის დროს, როდესაც ნაშუადღევს ჩემი ოთახიდან გამოვედი, ქუჩაში აუჩქარებლად მიმავალი ეტლი დავინახე: შიგ შევიცარიის პრეზიდენტის გვერდით ვილჰელმ მეორე იჯდა; თუმცა უბრალო სამოქალაქო ტანისამოსი ეცვა, მისი არცნობა შეუძლებელი იყო, იმდენად დამახასიათებელი სახე და აწყვეპილი ულვაშები ჰქონდა, ეტლს არავითარი ამალა არ ახლდა და მას არც არავინ ყურადღებას არ აქცევდა.

გერმანიის იმპერატორი შვეიცარიაში პოლიტიკური მიზნით იყო ჩამოსული; ალბათ სურდა გამოერკვია, დაიცავდა თუ არა გერმანიისადმი კეთილგანწყობილ ნეიტრალიტეტს შვეიცარიის რესპუბლიკა. არ ვიცი, რა პასუხი მიიღო მან რესპუბლიკის პრეზიდენტისაგან, მხოლოდ ჩემთვის. ყოველ შემთხვევაში, აშკარა გახდა, რომ მოახლოებულ გრანდიოზულ ორთა ბრძოლაში დიდი მნიშვნელობა ეძლეოდა შედარებით მცირე ოდენობის პოლიტიკურ ფაქტორებსაც.

ეს ჩემთვის კიდევ უფრო ნათელი გახდა 1913 წლის ზაფხულის თვეებში, როდესაც ბადენის ტბის ნაპირას ვცხოვრობდი, ერთ შვეიცარულ სოფელში გერმანულ ქალაქ კონსტანცის მახლობლად. ამ მშვენიერ ქალაქში მეთხუთმეტე საუკუნის დასაწყისში შედგა ცნობილი მსოფლიო საეკლესიო კრება, რათა ბოლო მოეღო დასავლეთის ქრისტიანობის გათიშვისთვის. მან კოცონზე დაწვა მიუსაჯა ჩეხელ რეფორმატორს იან ჰუსს. ჩემს დროს კონსტანცის საეკლესიო კრების შენობა ძალიან არქაულ და უწყინარ შთაბეჭდილებას ახდენდა. კონსტანცის ხიდს არქივისკოპოსების ქვის ქანდაკებანი ამკობდნენ, ინკვიზიციის ყველა კოცონი ჩაფერფლილი იყო, პაპის მომხრე და მოწინააღმდეგე თეოლოგების კამათი — დადუმებული. მაგრამ საკმაო იყო კაცი შვეიცარიიდან კონსტანცში გადასულიყო, რათა მაშინვე ეგრძნო, რა ახლო იყო ქარტეხილი, რომელსაც ერთხელ კიდევ უნდა

შეეზანზარებია ბებერი ევროპა. ქალაქი სავსე იყო ოფიცრებით, რომელთაც იმისდა მიუხედავად, რომ ბადენის საჰერცოგოში იმყოფებოდნენ, განსაკუთრებით პრუსიული იერი ჰქონდათ, და პოლიტიკური აგენტებით, რომელთაც დაკვირვებული ადამიანი ყოველთვის გამოარჩევს მათი უმოძრაო ნიღბებისა და მოუსვენარი გამოხედვის წყალობით.

მსოფლიო ომის მოლოდინმა ყველგან გამოაცოცხლა პოლიტიკური აზროვნება. არას ვამბობ სოციალურ საკითხებზე, ის ევროპაში ყველგან მწვავედ იდგა მეცხრამეტე საუკუნეში. მას მრავალერიან და კოლონიურ იმპერიებში, განსაკუთრებით რუსეთსა, ავსტრია-უნგრეთსა, ბრიტანეთის იმპერიაში ზედ დაერთო ნაციონალური საკითხი.

საქართველოში სეპარატისტული პოლიტიკის გავლენა ძალიან სუსტი იყო: პატრიოტულად მოაზროვნე ქართველი საზოგადოების იდეალი არ სცილდებოდა ფედერალისტების პროექტს, რომლის მიხედვით საქართველოს ტერიტორიული ავტონომია უნდა მიეღო მომავალი დემოკრატიული რუსეთის ფედერაციაში. ქართველი მენშევიკების პარტია მკაცრად ილაშქრებდა ამ არსებითად ზომიერი პროექტის წინააღმდეგ.

ხანგრძლივი ყოყმანის და ძიების შემდეგ ქართველი მენშევიკები მიემხრნენ ნაციონალურ პროგრამას, შემუშავებულს ავსტრიული სოციალ-დემოკრატიის თეორეტიკოსების მიერ. ამ პროგ-

რამის მიხედვით ჩაგრულ ერებს ეგრეთ წოდებული კულტურული ავტონომია უნდა მინიჭებოდა: უნდა მომხდარიყო სკოლის, თეატრის, ეკლესიის, კლუბების ნაციონალიზაცია, ხოლო მათ გასაძლელად ექსტერიტორიული ეროვნული საბჭოები დაარსებულიყო.

1913 წელს ქართველი მენშევიკების მეთაურმა ნოე ჟორდანიამ, ნარიძის ფსევდონიმით, ქუთაისში გამოაქვეყნა ბროშურა „ნაციონალური საკითხი ჩვენში“. ის ამტკიცებდა, ტერიტორიის პრინციპი ამჟამად სოფელში გაბატონებული წვრილი და მსხვილი მემამულეების პრინციპიაო; ტერიტორიული ავტონომია განსაკუთრებით მიუღებელია ქართველი ერისათვის, ვინაიდან მის ტერიტორიაზე მოსახლეობის ერთ მესამედს უცხო ელემენტები წარმოადგენენ, სომხები, რუსები, ოსები და სხვებიო. ეს გარემოება ხელახლა ეროვნულ შუღლსა და ჩაგვრას გამოიწვევს, თუ ქართველმა ერმა სრული პოლიტიკური ხელისუფლება მოიპოვა და მას იძულების ორგანოები ეყოლა ჯარის და მილიციის სახითო.

როდესაც ეს ბროშურა გამოვიდა, უკვე პარიზში ვიმყოფებოდი, ის იქ წავიკითხე. შემოდგომის და ზამთრის ნისლიან დღეებში ბევრს ვფიქრობდი ჩვენი სამშობლოს ტერიტორიაზე, რომელმაც ასეთი დიდი გავლენა იქონია მის პოლიტიკურ და კულტურულ ისტორიაზე, მისი თავდაცვის სისტემაზე, მის ხელოვნებასა და მწერლობაზე, საერთოდ

მის სულიერ ფორმაციაზე. ამიტომ ეროვნული კულტურის და ტერიტორიის ერთიანობის პრობლემაზე დაფიქრებამ, ცოტა არ იყოს, ხელი შემიშალა სათანადოდ დამეფასებინა პარიზის მშვენიერება.

21

მეთორმეტე საუკუნის პირველ ნახევრიდან, როდესაც სახელოვანმა ფილოსოფოსმა და პოეტმა პიერ აბელარმა წმინდა ენევეიფის გორაკზე, იქ, სადაც ამჟამად პანთეონის შენობაა ამართული, ღია ცის ქვეშ ლექციების კითხვა დაიწყო და ამით საძირკველი ჩაუყარა უნივერსიტეტს, შემდეგ სორბონად წოდებულს, პარიზი დასავლეთ ევროპის კულტურულ ცენტრად ითვლებოდა. ამ ქალაქმა ხელმძღვანელი როლი შეინარჩუნა მთელი რვა საუკუნის განმავლობაში, როდესაც დასავლეთის კაცობრიობამ ფეოდალიზმიდან რენესანსის გზით ბურჟუაზიული კულტურის აყვავებას და მომწიფებას მიაღწია. ამ ქალაქში მისცეს ზეაღმაწვარი ბურჟუაზიის ბელადებმა რელიგიური ფანატიზმის დამცველებს გადამწყვეტი ბრძოლები, ამ ქალაქიდანვე სორბონის თეოლოგები თავიანთი ლექციებით, ნაწერებით და გადაწყვეტილებებით ბოქავდნენ თავისუფალ აზროვნებას. ბოლოს ყველაზე გრანდიოზული ბრძოლები მეცხრამეტე საუკუნეში ბურჟუაზიას პარიზის პროლეტარიატმა

გაუმართა. ამიტომ დასავლეთ ევროპის გამოიშველი კონფლიქტები და კულტურული ძიებანი ჩემს დროს ისე კარგად არსად არ იგრძნობოდა, როგორც პარიზში.

პარიზი ახალმისულს, უწინარეს ყოვლისა, თავისი კონტრასტებით აოცებდა. მე ერთ იაფფასიან სუფთა სასტუმროში ვცხოვრობდი ლათინურ კვარტალში. ხშირად გვერდით ჩამივლია პანთეონისთვის, სადაც ვოლტერი, რუსო და ჰიუგო განისვენებდნენ, და წმინდა იაკობის ქუჩა გადამისერავს, ესოდენ სახელგანთქმული საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის ეპოქიდან. მაგრამ იქიდან შორს არ იყო სენ-მიშელის ბულვარი, სადაც ის დიდი კოშკის საათი ეკიდა, რომლის დარეკვა ბართლომეს ღამეში ფანატიკოსმა კათოლიკებმა ნიშნად მიიღეს, რათა ჰუგენოტების ქლელა დაეწყოთ. ხშირად, როდესაც წმინდა ენევიევის ბიბლიოთეკაში შევდიოდი, ოცნებით ამ შორეულ საუკუნეებში გადავსულვარ, როდესაც საფრანგეთის დედაქალაქს პარიზი კი არა, ლუტეცია ერქვა და როდესაც ნორჩი ენევიევა მოქალაქეებს ეროვნული თავისუფლების სახელით ატილას ურდოების წინააღმდეგ ამხედრებდა. მაგრამ შემდეგ, როდესაც იქიდან საღამოთი ჩემს მეგობარ ქართველ პოეტთან პაოლო იაშვილთან გამივლია ესტრაპადის ქუჩაზე, ძალაუნებურად იმ საშინელ იარაღზე მიფიქრია, რომლითაც ინკვიზიტორები ერეთიკოსებს, კუდიანებს და მძიმე დამნაშავეებს

აწამებდნენ. რამდენი ისტორიული მოგონება იყო დაკავშირებული გოთური ხუროთმოძღვრების შედევრთან, პარიზის ნოტრდამთან, რომლის ქვის ქიმერებს ადამიანი შუა საუკუნეებში გადაჰყავდა! მაგრამ საკმაო იყო მის კოშკზე ასულიყავით, რომ მთელი პარიზი დაგენახათ თანამედროვე საინჟინრო ხელოვნების შედევრსა, რკინით აგებულ ეიფელის კოშკამდე.

ჩემს დროს საფრანგეთის დებუტატთა პალატაში დიდი ჰუმანისტი და ინტერნაციონალისტი ჟორესიც მოღვაწეობდა და „გერმანელთა შთანთქმელი“ კლემანსოც; წიგნის მალაზიების ვიტრინებში ანატოლ ფრანსის რომანების გვერდით ბულვარული რომანები იყო გამოფენილი. ქალაქს ჰქონდა ვოლტერის სახელობის ყავახანა, სადაც ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლები იყრიდნენ თავს და „მულენ რუჟის“ და „ფოლი ბერჟერის“ კაფეშანტანები, სადაც ათასგვარ საშუალებებს იგონებდნენ გამაძლარი და ხანში შესული ბურჟუების დაჩლუნგებული სქესობრივი გრძნობების გასაღიზიანებლად. „ხელოვნების ხიდიდან“ კი უიმედოდ შეყვარებულნი ან უსახლკარონი სენაში ვარდებოდნენ თავის დასახრჩობად.

არსად დედამიწის ზურგზე ამდენი უსაქმოდ მოხეტიალე ადამიანი ერთად თავს არ იყრიდა, როგორც იტალიელების და კაპუცინების ბულვარზე, არსად იმდენი ლამაზი ქალი თავის სხეულს არ აფენდა, როგორც გრანდოპერაში; ამავე დროს

პარიზის მანსარდები დასახლებული იყო ყველაზე შრომისმოყვარე ახალგაზრდებით, ხოლო პარიზელი ხელოსნები—დურგლები და კალატოზები, მეავეჯეები და წიგნის მკინძავეები, თერძები და ფეხსაცმელების მკერავეები — ნამდვილი მხატვრები იყვნენ, შუა საუკუნეების და რენესანსის ოსტატების ჩამომავლები. არსად ბურჟუაზიულ მსოფლიოში ადამიანის ტვინი აზროვნებით ისე არ ინთებოდა, არსად მისი ნერვები სიამოვნების ციებ-ცხელებით ისე არ ითენთებოდა, როგორც პარიზში. მაგრამ ამავე დროს ყოველ საზოგადოებრივ ფენაში ისტორიული ტრადიცია ბევრად უფრო ძლიერი იყო, ხოლო ოჯახის მორალი უფრო მტკიცე, ვიდრე ფრანგული ლიტერატურის მიხედვით შეიძლებოდა წარმოგვედგინა.

კლიუნის მუზეუმი ერთ-ერთი მეტად დამახასიათებელი ძეგლი იყო პარიზში. მის ეზოში ქვის ლომები იდგნენ, ისინი, მგონია, რომაული ტერზების ნანგრევებიდან იყვნენ დარჩენილი. ამ ქვის ლომებს თავზე მწვანე მოლი ამოსვლოდათ სიბერის გამო. მუზეუმის დარბაზები სავსე იყო შუა საუკუნეების და რენესანსის ეპოქის ავეჯეულობით, იარაღით, ბრინჯაოთი, ქურქლით, სამკაულებით. როდესაც ადამიანი ფერადი ფანჯრებით განათებულ ოთახებში სანთლიდან გაკეთებულ შეჯავშნულ რაინდებს უცქეროდა, გოთურ სავარძლებში მჯდომარეთ ან ძველებურ ფართო ბუხრებზე მიყრდნობილთ, მას ეგონებოდა, ჯვაროსა-

ნი მეომრების ან ფრანსუა პირველის ჯარისკაცების საზოგადოებაში ვიმყოფებო. მაგრამ საკმაოდ იყო ქუჩაში გასულიყავით და მაშინვე დიდი თანამედროვე ქალაქი დაგეუფლებოდათ თავისი ელნათურებით და გაზის რქებით, ავტომანქანებით და ყავახანებით, ილლიაში წიგნებამოჩრილი სტუდენტებით და მომხიბლავი გრიზეტებით.

პერ ლაშეზის სასაფლაო თითქო პარიზის გმირულ მატთანეს წარმოადგენს. არსად ისე არ იგრძნობა მქიდრო კავშირი ცოცხალ და გარდასულ თაობებს შორის, როგორც ამ მშვენიერ ნეკროპოლში. ქირისუფლები მარტო ახლადგარდაცვლილი ადამიანებისთვის როდი ზრუნავდნენ. როდესაც აბელარის და ელოიზას ქვის სარკოფაგთან მივედი, დავინახე, რომ მას ცოცხალი ყვავილების თაიგულები ეყარა, ეს უბედური მიჯნურები კი აქ თითქმის რვაასი წელიწადი წვანან. ნახევარი საუკუნის წინათ ჩემამდე მათი საფლავი ჩვენმა დრამატურგმა გიორგი ერისთავმა ინახულა და მანაც ცოცხალი ყვავილების გვირგვინები აღმოაჩინა, ახალგაზრდა ქალების მიერ მიძღვნილი. ყვავილების გვირგვინებითაა შემკული ფედერატების კედელიც, სადაც 1871 წლის მაისში გააფთრებული ტიერის და გალიფეს ჯარისკაცებმა კომუნარები დახვრიტეს.

ერთხელ პარიზის ბირჟის ეზოში შევიხედე. სახეგაწითლებული, გაოფლიანებული სპეკულიანტების ღრიანცელმა ისეთი შთაბეჭდილება მოახ-

დინა, რომ მეგონა საგიჟეთში მოვხვდი-მეთქი. ამის შემდეგ სორბონაში ერთი ცნობილი პროფესორის ლექციას დავესწარი. ის აუდიტორიაში შემოვიდა, სავარძელში ჩაჯდა ისე, როგორც ჩემი წარმოდგენით ლუი მეოთხემეტის დროინდელი კარისკაცები სხდებოდნენ, და იტალიური რენესანსის ლიტერატურაზე ორსაათიანი ლექცია წაიკითხა, უნაკლულო როგორც ფორმის, ისე შინაარსის მხრივ.

შინაგან წინააღმდეგობათა მიუხედავად პარიზი მაინც ერთ დიდ მხატვრულ ანსამბლს წარმოადგენს და მისი ორგანული განვითარება თითქმის არ შეფერხებულა რომის ეპოქიდან დღევანდელ დღემდე. საფრანგეთის დედაქალაქი მტერს იშვიათად აუღია, ხოლო როდესაც აუღია, მოკრძალებით შეჩერებულა მისი ისტორიული ძეგლების წინაშე. ლუვრის აშენება მეცამეტე საუკუნის პირველ წლებში დაიწყო. როდესაც საფრანგეთში ფილიპ ავგუსტი, ხოლო საქართველოში თამარი მეფობდა; ის მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში დასრულდა ნაპოლეონ მესამის დროს. ამისა და მიუხედავად ლუვრი მთლიანობის და ჰარმონიულობის შთაბეჭდილებას იწვევს. ამ ხნის განმავლობაში თბილისის სასახლეები მტრებმა ათასჯერ დაანგრიეს და დაწვეს. მაშინ როდესაც ისნის პალატებიდან საძირკვლებიც აღარ დარჩენილა, პარიზს ყველა ისტორიული ეპოქის ძეგლები შეუნარჩუნებია და სენტშაპელის ტაძრის ქვის არშიებიდან

ეიფელის კოშკის რკინის არშიებამდე, ვოგეზების
მოედნიდან ელისეს მინდვრებამდე შეუწყვეტილი
ტრადიციის ჯაჭვია გაბმული.

ჩემს დროს კოლეჟ დე ფრანსში, რომელიც
ერთგვარ უმაღლესი საფეხურის უნივერსიტეტს
წარმოადგენდა, ჰანრი ბერგსონი კითხულობდა
ფილოსოფიურ ლექციებს. როგორც ეტყობოდა,
ის პოპულარული იყო არა მარტო მოსწავლე ახალ-
გაზრდობაში, არამედ შეძლებული საზოგადოების
მანდილოსნებშიც, რომელთაც ასაკი ნებას აღარ
აძლევდათ ტრფიალების გართობებში ჩაბმულიყვ-
ნენ. ისინი აუდიტორიაში ორი საათით ადრე
მოდიოდნენ ბერგსონის ლექციების დაწყებამდე
და ნაწილობრივ ლექსების და რომანების წიგნე-
ბით, ნაწილობრივ წინდის ჩხირებით იყვნენ შეი-
არალებულნი. დაგვიანებულად მოსულ სტუდენტე-
ბისათვის აუდიტორიაში თავისუფალი ადგილები
აღარ იყო: ისინი მეზობელ ოთახებში იდგნენ
შეჯგუფებულნი; ძნელი საფიქრებელია, რომ მათ აქ
რამე ესმოდათ. ამრიგად, გამხდარი, წვერ-ულვაშ
მოპარსული, შავსერთუკიანი ბერგსონის სიტყვე-
ბი, ცოტა არ იყოს, მანერული ტონით წარმო-
თქმული, უნაყოფოდ იკარგებოდა კოლეჟ დე ფრან-
სის კედლებში; მაგრამ მათ გავლენა მოახდინეს ამ
კედლების იქით—იტალიელ ფაშისტებზე და გერ-
მანელ ნაცისტებზე.

პარიზის ერთ-ერთ ყველაზე მომხიბლავ სამკა-
ულს უცნაურობად მისი სენის სანაპიროები წარ-

მოადგენს. აქ, სხვათა შორის, ბუკინისტებს ძველი წიგნებით სავსე ყუთები უწყევიათ. აქ შეხვდებოდით შედევერებს, რომელთა შექმნაში წიგნის ავტორი, მხატვარი, სტამბის მუშა, ამკინძავი ერთმანეთს შეჯიბრებოდნენ. რა მძაფრ სიამოვნებას განიცდიდით, როდესაც რომელიმე ძველ ქრონიკას აღმოაჩენდით, გულუბრყვილო სურათებით შემკობილთ, ან ლაფონტენის იგავ-არაკებს და პეროს ზღაპრებს დორეს ილუსტრაციებით, ან კიდევ რუსოს „აღსარებას“ და ვოლტერის ფილოსოფიურ მოთხრობებს, რომელთაც არავითარი მხატვრული სამკაული არ სჭირდებოდათ, იმდენად პლასტიკურია მათი სახეები. მაგრამ საკმაო იყო რომელიმე წიგნის კიოსკთან შეჩერებულიყავით: იქ ცხრამეტ სუდ თანამედროვე რომანის გამოცემას მოგაწვდიდნენ, მისი შინაარსი ქმრის, ცოლის და საყვარლის დაუსრულებელ კომბინაციას წარმოადგენდა, ხოლო მის გარეკანს ჩვეულებრივ ამკობდა სადგისის ულვაშებიანი მამაკაცის და მაღალგულმკერდიანი დედაკაცის სურათი, რომელიც შეურაცხყოფას მიაყენებდა ყოველი ლექსის მთხვეული პარიკმახერის გემოვნებას.

შემოდგომის და გაზაფხულის სალონებში, სადაც აკადემიური ფერწერის და ქანდაკების გამოფენები იმართებოდა, უპირატესი ადგილი ტიტველი ქალის და ვაჟის თემას ეჭირა. მაგრამ ტიტველი სხეულების დიდი პოეტების—ბუშეს, ენგრის-რენუარის ადგილი მათ უძლურ ეპიგონებს დაე-

კავებიანათ. ისინი იძლეოდნენ არა^სსხეულის შეგრძნობას, არამედ მისი გარეგანის ნერვითულ თრთოლვას. პეიზაჟისტებს დაკარგული ჰქონდათ ბუნების საიდუმლოების გრძნობა, რომელიც დიდ ფრანგულ მხატვრულ სკოლას ახასიათებდა მთელი მისი გმირული პერიოდის მანძილზე, კლოდ ლორენიდან და პუსენიდან დაწყებული ჟან-ბატისტ კორომდე. დავიდის, დელაკრუას, კურბეს რევოლუციური ტრადიციები გაძევებული იყო ფერწერიდან და ქანდაკებიდან, აკადემიური მიმართულების მხატვრები თითქოს მხოლოდ იმას ცდილობდნენ, რომ ნაშუადღევს შეუშფოთებელი სიამოვნების წუთები მიენიჭებიათ კარგად დანაყრებული ბურჟუაზიასათვის.

უფრო მემარცხენე მხატვრები თავიანთ ტილოებს და მარმარილოებს ცალკე აფენდნენ დამოუკიდებელთა გალერეაში. ერთი ორჯერ დამოუკიდებელთა გამოფენებზე წავედი ერთი ახალგაზრდა ფრანგი კრიტიკოსის თანხლებით. კუბისტები, ფუტურისტები, ორფეისტები ჰკუადამჯდარი ბურჟუაზიული საზოგადოების შემფოთებას და გარეტიანებას ცდილობდნენ გეომეტრიული ფიგურებით, „ამღვრელი ფერებით“, კარტონზე დაწებებული ფერადი ჩვრებით და შუშის ნატეხებით. მახსოვს, ერთ სურათზე რაღაც არაბუნებრივი ბორბლები და მავთულები იყო დაზატული; ერთი კუთხიდან ფართოდ დაღებული, გაშტერებული ცალი თვალი იცქირებოდა. ჩემს თანამგზავრს თავი ახალი ხე-

ლოვნების მცოდნედ და მეგობრად მოჰქონდა; მე შევეყიოთხე, რას ნიშნავს ეს სურათი-მეთქი.—ახალ-გაზრდა შეყვარებული ქალ-ვაჟი მთვარიან ღამეში ზღვის პირას სეირნობსო, მითხრა მან მეტად სერიოზული სახის გამომეტყველებით. სხვაგან თავ-გაპობილი მამაკაცები აცაბაცა მაცქერალი თვალებით „აზროვნებას“ გამოხატავდნენ, ძეხვის ფეხებიანი და თეძოვებ მონგრეული დედაკაცები „მშვენიერებას“. და ამ ტილოების და ქვების წინ მნახველები იდგნენ, ზოგიერთი—აღშფოთებული ან გაოცებული, ზოგი—ირონიულად მოღიმარი, ზოგი—ნაძალადევად აღტაცებული იმის შიშით, რომ ხელოვნების უცოდინარობა ან ჩამორჩენილობა არ დამბრალდესო.

დასავლეთ ევროპის კრიზისი, რასაკვირველია, მარტოოდენ ესთეტიკური ხასიათისა არ იყო: ეს იყო, უწინარეს ყოვლისა, მსოფლმხედველობის და ზნეობრივი იდეალების კრიზისი. რევოლუციური იდეოლოგიის გავლენა ყველგან სუსტი იყო. მაგრამ ყველგან იგრძნობოდა მისწრაფება საზოგადოებრივი და სულიერი ცხოვრების განახლებისადმი; მხოლოდ არავინ იცოდა, როგორ უნდა მომხდარიყო ეს განახლება. დასავლეთ ევროპის ინტელიგენციას აღარ ჰქონდა ცენტრალური იდეები, როგორც შუა საუკუნეებში კათოლიკურმა ეკლესიამ, რენესანსის ეპოქაში—ჰუმანიზმმა, მეთვრამეტე საუკუნეში გონების კულტმა შექმნეს. ეგრეთ წოდებული ხსნის არმიის პროცესები

პროტესტანტულ ქვეყნებში ირონიულ ღიმილს იწვევდნენ სკეპტიკურად და ინდეფერენტულად განწყობილ ბრბოში. უფრო სერიოზული იყო ნეო-კათოლიკური მოძრაობა, მაგრამ ის უფრო პოლიტიკურ აზროვნებას მიმართავდა, ვიდრე მორწმუნე ადამიანის გულს. ინტელიგენტურ წრეებში თავი იჩინა ევროპის ერთა სოლიდარობის, ეგრეთ წოდებული პანევროპის იდეამ. მაგრამ მას საფრანგეთში რევანშისტები, გერმანიაში პანგერმანისტები, ინგლისში ჯინგოისტები ებრძოდნენ. შერყეული იყო თვით პროგრესის ძლევამოსილების, მეცნიერების კეთილისმყოფელობის რწმენა. პუბლიცისტები ხშირად პოზიტიური მეცნიერების კრიზისზე და გაკოტრებაზე ლაპარაკობდნენ, ამავდროს მათ ევოლუციური თეორიის ზეგავლენით წარმოდგენილი ჰქონდათ, რომ მათი თანამედროვე საზოგადოების თავკომბალები ყოველმხრივ უფრო განვითარებული არსებანი იყვნენ, ვიდრე წარსული ეპოქების იქტიოზაურები.

მართებულად თუ უმართებულოდ, მე ვფიქრობდი, რომ დაკარგული დოგმატების სანაზღაურო აღმოვაჩინე ჩემი სამშობლოს აღორძინების იდეაში. მე არ ვახდენდი ქართველი ერის იდეალიზაციას: უკვე გამოსული ვიყავი იმ ასაკიდან, როდესაც შეყვარებულნი ნეტარი აღტაცებით შესცქერიან თავიანთი ტრფიალის საგანს. იმ ლაქებს, იმ მანკს, რომელნიც ქართველ ერს ჩაგვრისა და მონობის საუკუნეებმა დაუტოვეს, მეც ვხედავდი

ჩემში. მაგრამ დარწმუნებული ვიყავი, რომ ძველი იბერული და კოლხური ტომების ჩამომავლებს ჯანსაღი ფესვები ჰქონდათ და ბებერი მუხის ტოტებს, მრავალჯერ გასხეპალთ მტრების მიერ, ახალი ნორჩი ყლორტების გამოღება შეეძლოთ.

ერთხელ საღამოს პაოლო იაშვილმა და მე ჩვენს ნაცნობ ქართველ ემიგრანტთან შევიარეთ სასტუმროში. იქ მიხეილ დავითაშვილი დაგვხვდა, ის პარიზში რომელიღაც ქარხანაში მუშაობდა უბრალო მუშად. მან გვითხრა, ხვალ რუსი სტუდენტების მოწვევით ლენინი მოხსენებას კითხულობს ეროვნულ საკითხზე და ერთად დავესწროთ.

მანამდე ლენინი არ შენახა. ის რატომღაც მაღალ, გამხდარ, ლამაზ, გრუხათმიან მამაკაცად მყავდა წარმოდგენილი; საბტად დავრჩი, როდესაც დარბაზში დაბალი, ჯმუხი, მელოტი კაცი შემოვიდა. მას ტუჩებზე ხანდახან ძალიან დამახასიათებელი ღიმილი უქრთოდა, თითქოს ისეთი რაღაც იცოდა, რაც სხვებისათვის მუდამ საიდუმლოებად დარჩებოდა. ლენინმა თავის მოხსენებაში ენერგიულად გააკრიტიკა კულტურული ავტონომიის იდეა და განაცხადა, ჩვენთვის პირველხარისხოვანი და მეორეხარისხოვანი ერები არ არსებობენ, ყოველ ჩაგრულ ერს თვითგამორკვევის უფლება უნდა მიეცეს, ეს უფლება მის სრულს დამოუკიდებლობასაც გულისხმობსო. მაგრამ ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რუსეთის მომავალი რევოლუცია იმდენს მისცემს ჩაგრულ ერებს, რომ ისინი არ ისურვებენ რუსეთიდან გამოთიშვასო.

ქართველი დამსწრეების ყურადღება განსაკუთრებით მიიპყრო იმ გარემოებამ, რომ ლენინი დიდხანს შეჩერდა გურიის გლენკაცობის როლზე 1905 წლის რევოლუციურ მოძრაობაში. მან თქვა, გურულებმა დიდი შეგნება და ორგანიზაციული ნიჭი გამოამჟღავნეს 1905 წელს, თავის რესპუბლიკაში მოსპეს ყოველი ძალმომრეობა და დანაშაული და თვალნათლივ დაამტკიცეს, რომ რუსეთის მეფის პოლიტიკას მხოლოდ დეზორგანიზაცია შეაქვს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. საზოგადოდ კი უნდა ითქვას, რომ რუსი ნაციონალისტები ამაოდ ფიქრობენ, თითქო სიმბირსკელი ან ტამბოველი გლეხი მაღლა იდგეს ქართველ, ლატვიელ ან ესტონელ გლეხზეო...

1914 წლის აპრილის ერთ თბილ მზიან დღეს ბევრი ვისეირნე ბულონის ტყეში, სადაც პარიზელი ამორძალები თავიანთ ბედაურებს მიაგელვებდნენ. შემდეგ ორიოდღე დღე ჩემს ქართველ მეგობრებთან საუბარში გავატარე; უკანასკნელად ჩამოვუარე ჩემს ნაცნობ ბუკინისტებს სენის ნაპირას და სამშობლოსკენ გამოვსწიე.

ორიოდღე თვის შემდეგ დიდი მსოფლიო ომში დაიწყო.

ს ო გ ყ ვ ე ბ ო

წ ე ზ ო ლ ე ბ ო

დავით გურამიშვილი

დავით გურამიშვილი ერთ-ერთი ყველაზე ტრაგიკული და ყველაზე მონუმენტური ფიგურაა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. ვინ შეედრება მას ამ მხრივ? მონღოლთა ეპოქის ისტორიკოსი, ჟამთააღმწერლად წოდებული? იგი დიდი მჭევრმეტყველობით, დიდი ზნეობრივი პათოსით ლაპარაკობს ქართველი ერის ტრაგიკულ ბედზე მეცამეტე და მეთოთხმეტე საუკუნეში, მაგრამ არაფერს გვაძნობს თავის პირად ცხოვრებაზე; და ჩვენ არ ვიცით, რამდენად დაკავშირებული იყო მისი პირადი ბიოგრაფია ერის ბიოგრაფიას. სულხან-საბა ორბელიანი? როგორც მხატვარი და როგორც მოაზროვნე ისიც იმავე სიმაღლეზე დგას, როგორც დავით გურამიშვილი, მაგრამ თავისი არაკების წიგნში ადამიანის ცხოვრებას იმ ფილოსოფიურად მოაზროვნე გონების მწვერვალიდან უცქერის, საიდანაც ნაციონალური ზღუდეები იჩქმალება ან სრულიად ჰქრება და ბოროტება და სიკეთე ერთმანეთს უპირდაპირდებიან როგორც ზოგადი ადამიანური, ზეისტორიული კატეგორიები. დიდად ტრაგიკული პიროვნებანი იყვნენ თეიმურაზ პირველი და ვახტანგ მეექვსე, მაგრამ მათ

პოეტური ძალა არ ეყოთ თავიანთი თავის და თავიანთი ეპოქის ტრაგედია მხატვრულად დასრულებული ეპოსის ფორმებში გადმოეცათ.

რა წარმოადგენს დავით გურამიშვილის შთაგონების წყაროს? სრულიად არ შეიძლება ითქვას, რომ ის მწიგნობრული შთაგონების პოეტი იყოს, რომ ის რომელიმე ლიტერატურული ტრადიციის ან, მით უმეტეს, რომელიმე ლიტერატურული სკოლის ტყვეობაში იმყოფებოდეს. განთავისუფლდა რა სპარსული ეპოსის და ლირიკის არტახებისაგან, „ჰენრიადის“, „მესიადის“ და „როსიადის“ ავტორების ეპიგონი არ გამხდარა: ის ჭეშმარიტად ორიგინალური და ნაციონალური პოეტი დარჩა, როგორც ბევრი არ ყოფილა არც მის წინ, არც მის შემდეგ. გურამიშვილი კარგად იცნობს „ქართლის ცხოვრებას“, ბიბლიას, განსაკუთრებით დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნსა, სოლომონ მეფის იგავებსა და ეკლესიასტეს; კარგად იცნობს აგრეთვე ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლებს, აპოკრიფებს, ბოლოს ხალხური პოეზიის ნიმუშებს; მაგრამ მისი პოეტური შთაგონების მთავარი წყარო მაინც მისი პირადი განცდილი ამბები და მისი თანამედროვე საზოგადოებრივი ცხოვრების სინამდვილეა. ამ სინამდვილეს პოეტი პირდაპირ უცქერის და არაფერი შეედრება მის მიუკერძოებლობას, მის ვაჟკაცობას მისი დროის ხელისუფალთა დახატვაში და ზნეობრივ გასამართლებაში:

მე თუ გინდა თავიც მომჭრან, ტანი გახდეს გასაბერად,
ვინც არა ჰგავს კაზბერსა, მე ვერ ვიტყვი კახაბერად.

შეადარეთ გურამიშვილის მიერ დახატული ისტორიული პირების და მაღალი საზოგადოების სურათი იმ სურათებს, რომლებიც მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნის ქართველი პოეტები და მემკვიდრეები იძლევიან და თქვენ დაინახავთ, რა მიუწვდომლად მაღლა დგას ის მათთან შედარებით როგორც ადამიანი და როგორც მწერალი. ყველა ეს ფეშანგი ფაშვიბერტყაძეები, იასე ტლაშაძეები, ფარსადან გორგიჯანიძეები, სეხნია ჩხეიძეები, ომან ხერხეულიძეები და სხვები ფერმკრთალნი ჩანან მის გვერდით: ისინი ხშირად ენის ბორძიკით ლაპარაკობენ და ძალიან ადვილად ჰკარგავენ გზას გაცვეთილ ალეგორიებში, უსარგებლო დეტალებსა ან არაფრის მთქმელ მაღალფარდოვან ფრაზეოლოგიაში. კომპოზიციის გრძნობის სისუსტე მათ ხელს უშლის გაარჩიონ, რა არის მთავარი და რა არის მეორეხარისხოვანი მათ მიერ აწერილ ამბებში. პირიქით, გურამიშვილი თავისუფალია ემპირიული მოვლენების ტყვეობისაგან, ის ჰქმნის ჰარმონიულ პოეტურ სამყაროს, რომლის გვერდით მისი თანამედროვეების პოემები და ქრონიკები ბშირად, ცოტა არ იყოს, ქაოტურ შთაბეჭდილებას ახდენენ.

„დავითიანი“ ისტორიული შემეცნების წყაროსაც წარმოადგენს. პოეტი ძუნწ, მაგრამ ნათელ და სწორ ცნობებს იძლევა თავისი დროის ქართლ-კახეთის, ერანის და რუსეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. პოეტი ძალიან რელიეფურად ჰხატავს შაჰ

თამაზსა და ნადირ შაჰს, პეტრე პირველსა, ვახტანგ მეექვსესა და ბაქარს, კონსტანტინე მეფესა და იესეს. ის მათ მორალურადაც აფასებს. ქართლებების და კახელების შუღლი, რომელიც მასში, როგორც ქართველ პატრიოტში, აღშფოთებას იწვევს, მის თანამედროვეს იესე ტლაშაძეს თავის პოემაში „კათალიკოს-ბაქარიანში“ ისე აქვს აწერილი, თითქო საქმე უცხო ერებს ეხებოდეს:

ქართველთა დასჭრეს თავები თუშთა, კახთა და თათრისა,
მოართვეს ვახტანგს, შეიქნა მდივნისგან წერა დავთრისა,
ეს მე მოგვერთ, ეს ამან, აღარვის ჰქონდა ზათრისა,
ნეტრო დაჩაგრეს, გალადდნენ, აწ ეშინიათ მათ რისა?

თუ გურამიშვილი სხვებს არ ინდობს, არც თავის თავის დაფასებაშია ლმობიერი. მრავალ ადგილას თავის წიგნში ის ძალიან იაფად აფასებს თავის პოეტურ ნიქს. ამტკიცებს, შემთხვევით გავერიე მერანთ ჯოგში და ძლივს მიეჯაგჯაგებ მათ უკანო. ნაკლებ პოეტურად მიაჩნია თავისი გარეგნობაც, განსაკუთრებით სიბერეში, როდესაც მას თითქოს გულ-მკერდი ნახშირივით გაშავებია, თავი გამელოტებია, პირისახე ჩირივით დასქნობია, ხოლო ჩიჩვირი დაღმა დაშვებია.

ძნელი მოსალოდნელი იყო, რომ ასეთი ადამიანი თავის თავის მოტრფიალე ნარცისებს დაინდობდა რომელიმე დარგში; და, მართლაც, ეტყობა, მას ყველაზე მეტად ეჯავრებოდა ადამიანები, რო-

მელნიც არასოდეს არ ილღებიან თავიანთი თავის-
გუნდრუჟის კმევაში:

ერთს კიდევ გეტყვი იგავსა, თქვენგნით დამერთვის თუ ნება,
ზოგს კაცსა საკმლად მიუჩანს თვისი სიმყრალის სუნება.

* *

თავის წინამორბედთაგან დავით გურამიშვილი ყველაზე მეტად შოთა რუსთაველს აფასებს დამას საქმის ვითარება ისე აქვს წარმოდგენილი, თითქოს „ვეფხისტყაოსნის“ დაწერის შემდეგ ქართული პოეზიის ვენახი განიძარცვა და „დავითიანის“ ავტორს მხოლოდ ნამცვრევი ერგო წილად. მაგრამ თუ გურამიშვილი, პოეტური ფორმის სრულყოფის თვალსაზრისით, მართლაც რუსთაველის მემკვიდრედ შეიძლება ჩაითვალოს, ისიც უნდა ითქვას, რომ მათი მსოფლმხედველობა რამდენიმედ ეწინააღმდეგება ერთმანეთს.

შოთა რუსთაველის მსოფლმხედველობა უაღრესად ფილოსოფიური და ესთეტიკურია, ის თავისი გმირების მოქმედებას, უწინარეს ყოვლისა, მშვენიერების თვალსაზრისით აფასებს. როგორც ტარიელის და ნესტან-დარეჯანის, ისე ავთანდილის და ფატმანის ყოფაქცევაში დღევანდელ მკითხველს ბევრი რამ მორალურად უმართებულოდ ეჩვენება. ამას გარდა პოეტი არაფერს გვიმხელს, თუ როგორ აფასებს ის ზნეობრივად თავისდროინდელ საზოგადოებას, რომელიც არსებითად და-

ლიან მღელვარე იყო: რუსთაველი მოწმე უნდა ყოფილიყო დემნა ბატონიშვილის აჯანყებისა გიორგი მესამის წინააღმდეგ, მისი დამარცხებისა, თვალების დათხრისა და დასაქურისებისა, ორბელთა შემუსვრისა, გიორგი რუსის გაძევებისა და მის მიერ მოწყობილი ორი დიდი აჯანყებისა თამარ მეფის წინააღმდეგ, ბოლოს, შეიძლება, იმ პოლიტიკური და ზნეობრივი დეგრადაციისა, რომელიც ლაშა-გიორგისა და რუსუდან დედოფლის დროს დაიწყო.

ამ მეთორმეტე საუკუნის პარნასელის წინააღმდეგ დავით გურამიშვილი ძალიან ვნებიანი რეალისტი და ის ქრისტიანული მორალის თვალსაზრისით უდგება თავის დროის საზოგადოებას. მას არასოდეს არ ავიწყდება ქრისტიანობის პირქუში პარნასი—გოლგოთა და იქ დაღვრილი სისხლი. მას არასოდეს არ სტოვებს შეცოდების და ნაცვალგების შეგნება. მაგალითად, როდესაც კიუსტრინის ბრძოლის დროს თავისი ცხენითურთ ლაფში ეფლობა, მას ეჩვენება, ცოდვის მორევში ჩავიდა. როგორც მისი „გოდებიდან“ ჩანს, ვაჟაკობის ასაკში ის ვილაც ლამაზი ქალის მიჯნური გამხდარა; ამას ჭკუაზე შეცდომად, მცნების გარდახდომად სთვლის: როგორც ვიგეზე, ეგრეთ ვიგვემეო, ამბობს ის. მას მუდამ თან სდევს სიკვდილის აჩრდილი მკლეტანიანი კაცის სახით; მას მუდამ ჯოჯოხეთი ემუქრება.

მაგრამ არის ერთი მეტისმეტად მნიშვნელოვა-

ნი პუნქტი, სადაც დავით გურამიშვილის მსოფლ-
მხედველობა ვიწროდ უკავშირდება შოთა რუსთა-
ველის მსოფლმხედველობას: ესაა მზის კულტის
აღიარება. რაზეც უნდა ლაპარაკობდეს დავით
გურამიშვილი—სამშობლოზე, სატრფოზე, ქრის-
ტეზე, მას მუდამ სინათლის დასაბამი—მზე, მზე-
თა-მზე ახსენდება; და „დავითიანის“ მკითხველი
ხშირად გაოცებული ეკითხება თავის თავს: ვისთან
აქვს მას საქმე, დოგმატიკური ქრისტიანობის თუ
სოლარული მონოთეიზმის აღმსარებელთან.

მეორე პუნქტი, სადაც გურამიშვილი შოთა
რუსთაველს რამდენიმედ უახლოვდება, ქალ-ვაჟის
სიყვარულის იდეალისტური გაგებაა. გურამიშვი-
ლის „ზუბოვკა“ უდავოდ ერთ-ერთი საუკეთესო ლი-
რიკული ლექსია ქართულ ლიტერატურაში. ეს
ლექსი იმდენად ორიგინალურია, რომ მის პარა-
ლელურ მოვლენას ამოოდ მოვძებნიდით მსოფლიო
ხელოვნების შედეგებს შორის. როდესაც ევრო-
პელი პოეტები და მხატვრები, შუა საუკუნეებში
იქნებოდა ეს თუ ახალ ეპოქაში, საყვარელი ქალის
გაღმერთებას ახდენდნენ, მას ხშირად ღვთის-
მშობელს უკავშირებდნენ. დავით გურამიშვილის
შეგნებაში შავთვალწარბა, შავხალიანი, გათხოვი-
ლი უკრაინელი ქალის კონკრეტული სახე თანდა-
თან რელიგიურ იდეაში გადადის და ქრისტეს წარ-
მოდგენას უკავშირდება. რაა საერთო ლამაზ ახალ-
გაზრდა ქალსა და განკაცებულ ღვთაებას შორის?
პლატონი ამტკიცებდა, მშვენიერება სიკეთის

გრძნობადი გამოვლინებააო. შეიძლება ეს აზრი უცნობი არ იყო გურამიშვილისათვის.

შეიძლებოდა თუ არა ასეთი ადამიანი გულგრილად მოპყრობოდა თავისი დროის ქართველ საზოგადოებას, რომელმაც თავისი წინაპრებისაგან მრავალ სათნოებასთან ერთად მრავალი მანკი მიიღო მემკვიდრეობით, ხოლო კიდევ უფრო მეტი უცხო დამპყრობლებისაგან შეიძინა? ის ჰკიცხავს ქართლის და კახეთის მეფეებს, რომელნიც ერთმანეთს ეჭიშებიან და უგუნურად ყურს უგდებენ უსინდისო დამსმენლებს, არისტოკრატიას, რომელიც ლეკებსა და ოსმალოებს იწვევს შინაური უთანხმოების გადასაქრელად, გულგადედლებულ მხედრობას, ანგარებით დაავადებულ ბერებს, რომელნიც დიპლომატიური მისიის შესასრულებლად არიან მოწოდებულნი, ნამდვილად კი მხოლოდ ინტრიგების ქსელის გაბმასა, ზურგიელით გაძღომასა და ატენური ღვინით დათრობაზე ოცნებობენ.

არის რაღაც ბიბლიური გურამიშვილის გოდებაში მშობელი ერის დამხოების გამო; ასე მხოლოდ ძველი ებრაელი წინასწარმეტყველები დასტიროდნენ ისრაელის ბედს. ამ გოდებაში სამშობლოს სიყვარული რელიგიურ, მეტაფიზიკურ სიმაღლეზეა აყვანილი. ემპირიული საქართველოს უკან ის სხვა უფრო რეალურ საქართველოს სჭვრეტს. საქართველო წარმოდგენილია როგორც უღრუბლო ქვეყანა, მზეთა-მზით უხვად განათე-

ბული, ხოლო ქართველი ერი „როგორც სარკის მზის შუქით ციალი“. ამ თავის ნამდვილ სამშობლოს ის ესაუბრება უცხოეთიდან, ის მზადაა მას საფლავიდან, საფლავის უღრმესი უფსკრულებიდან, თვით ჯოჯოხეთიდან ესაუბროს:

გეაჯები, ნუ გამწირავ, მოვკვდე, შენ კერძ დამმარხო,
ჯოჯოხეთში ნუ ჩამაგდებ, მიწყალობე სამოთხეო.

ადვილი გასაგებია, რომ ასეთი ბუნების ადამიანი არ შეიძლებოდა დენაციონალიზაციის პროცესს დამორჩილებოდა. ბავშვობის უძლიერესი შთაბეჭდილებანი მან ქართლის სოფელში მიიღო. ქაბუკი იყო, როდესაც ლეკებმა დაატყვევეს და დაღესტანში გაიტაცეს. თავის დატყვევების და გაქცევის ამბავი მას მოთხრობილი აქვს სტრიქონებში, რომელნიც არავითარ შეფასებას არ საჭიროებენ არც ესთეტიკის, არც ეთიკის თვალსაზრისით; მათზე უკეთესი ჩვენს დედა ენაში არაფერი დაწერილა ათას ხუთასი წლის მანძილზე. ეს სტრიქონები გაოცებასთან ერთად ყოველთვის მხნეობას იწვევდნენ და მომავალშიც გამოიწვევენ ქართველი მკითხველების ერთიშეობის მომდევნო თაობებში. ჯერ რუსეთში, შემდეგ განსაკუთრებით უკრაინაში მან მეორე სამშობლო იპოვა. თავისი შეგნებული ცხოვრების უდიდესი ნაწილი მან უცხოეთში გაატარა. ამისდა მიუხედავად ნაციონალური პოეტი დარჩა, უფრო ნაციონალური, ვიდრე ბევრი სხვა პოეტი, რომელიც მთელი თავიანთი

სიცოცხლის განმავლობაში სამშობლოს საზღვრებს არ გასცილებია. ის ამბობს, მე უბედური ვიყავი, იმიტომ რომ ჩემი სამშობლო იყო უბედურიო. ამით თითქოს მომავალ თაობებს უანდერძებს სამშობლოს ბედნიერებაზე იზრუნონ, თუ უნდათ ბედნიერი იყვნენ პირადად.

ეს შეიძლება კიდევ იმდენად გასაკვირველი არ იყოს. უფრო გასაკვირველია ის, რომ მან ასე ცხოვლად შეინარჩუნა ცხოვრების პირველი შთაბეჭდილებანი და სიბერეში ისე ლაპარაკობს თავის სამშობლოზე, თითქო მას უშუალოდ ხედავდეს ახალგაზრდული თვალებით, გასაოცარია მისი ცოდნა ქართული სოფლის ცხოვრებისა, ქართული მიწათმოქმედებისა, სამეურნეო იარაღებისა, ქართული სახალხო პოეზიისა; გასაოცარია მისი ლექსიკონის სიმდიდრე, მისი სინტაქსის სისწორე და ქართული ენის სტიქიონის შეგრძნობა. გასაოცარია, რა ახლო დგას მისი ენა ხალხურ მეტყველებასთან, თვით მისი ქრისტე ისე ლაპარაკობს, თითქო ბეთლემსა და ნაზარეთში კი არ იყოს დაბადებული და აღზრდილი, არამედ ქართლ-კახეთში, სადღაც საგურამოს მახლობლად.

ქართულ ლექსს ასეთი რეფორმატორი არ ჰყოლია შოთა რუსთაველის შემდეგ. მისი მეტყველება აფორისტულია, მისი სტილი ლაპიდალური და ენერგიული; მას არაჩვეულებრივად მდიდარი მეტაფორული ინვენტარი აქვს. ხშირად იყენებს შინაგან რითმასა და ალიტერაციას. აშკარად ჩანს,

რომ ახალგაზრდობაში დიდი გულისყურით უსმენია ქართული ხალხური ლექსი და სიმღერა, ხოლო მომწიფებისა და სიბერის ასაკში დიდად დაინტერესებულა რუსულ-უკრაინული პოეტური და მუსიკალური ფოლკლორით. ყოველივე ამას ხელი შეუწყვია მისი ლექსი მოქნილი, რითმულად მდიდარი და კეთილზმოვანი გამხდარიყო.

მაგრამ ცნობილია, რომ ვერავითარი ხალხური გუნდი, ვერავითარი მუსიკალური სკოლა ვერ უშველის ადამიანს, რომელსაც სმენა დახშული აქვს. თუ ანტონ კათოლიკოსის და ტრედიაკოვსკის ეპოქაში, როდესაც ქართველი და რუსი პოეტები მკითხველებს თითქოს ათფუთიან რკინის ზოდებს ურტყამდნენ თავში, გურამიშვილის ლექსი ასე მსუბუქად და თავისუფლად გაისმოდა, ეს იმით აიხსნებოდა, რომ თვით მას ემღერებოდა; ემღერებოდა როგორც სიკაბუკის ასაკში, ისე ღრმა სიბერეში, როდესაც ცალთვალა რაფსოდი გახდა, მაგრამ დაუბერებელი გული შეინარჩუნა.

სიბრძნე უდროოდ კაცს არ აბერებს,
თუ გული მთლად აქვს, კიდევ ამღერებს.

მისი პასტორალი „ქაცვია მწყემსი“ ანუ „მზიარული ზაფხული“ ნაწილობრივ ქართული ხალხური პოეზიითაა შთაგონებული, ხოლო ნაწილობრივ, როგორც ჩანს, რუსულ-უკრაინულით. ესაა საუცხოო იდილია, ოდნავ გაქიანურებული, მაგრამ შესანიშნავი ქალ-ვაჟის ფსიქოლოგიური დახა-

სიათებისა, პეიზაჟის ასახვისა და ყოფა-ცხოვრების რეალისტურად გადმოცემის თვალსაზრისით. ხალხური მეტყველება, ხალხური ხუმრობა და ენაწყლიანობა მას მომხიბვლელს ხდის. ავტორი ალაგ-ალაგ ძალიან თამამ გამოთქმებს ხმარობს; არ ერიდება საგნებს მათი სახელი უწოდოს. პოემაში ორი მთავარი ეპიზოდია გადმოცემული, ესაა ორი თაობის ქალ-ვაჟის ამბავი: პირველში ქალი ცდილობს ვაჟი შეაცდინოს. მეორეში ვაჟი აცდენს ქალს. „ქაცვია მწყემსის“ მორალი ძალიან მარტივია და ძალიან ძველიც: ადამიანს ბედნიერებას მხოლოდ ცოლქმრული სიყვარული ანიჭებს, ყოველი სხვაგვარი სიყვარული ეშმაკისაგანაა. მაგრამ თუ გავიხსენებთ ამ ჟანრის ყველაზე სახელგანთქმულ ნაწარმოებებს, თეოკრიტეს და მოსხუსის იდილიებს, ლონგუსის „დაფნისს და ქლოეს“, ტორკვატო ტასოს „ამინტას“, დავრწმუნდებით, რომ თუმცა გურამიშვილი თავის პასტორალში მათს სიმალლეზე ვერ აღის, მაგრამ იძლევა მათს ქართულ ვარიანტს, პატარა შედევრს, სადაც სისხლსავესე ქართველი გლეხკაცები იდილიური ქართული ტყე-ველების ფონზე არიან დახატული და სადაც ტლანქ სურათებს პოეტური ოცნებანი ენაცვლებიან.

არის რაღაც წარმართული ბუნების გაღვიძების შეგრძნებაში, როგორც ის „მხიარულ ზაფხულშია“ გადმოცემული: თითქოს თხის რქებიანი

და თხის ჩლიქებიანი პანი იღვიძებს გაზაფხულის გამარჯვებასთან ერთად, შეზარხოშებული დიონისეს და ნიმიფების ფერხულში ებმება და ყოველ სულიერ არსებას მოუწოდებს თავისი ტოლი იპოვოს და თავისი ცოლი დანერბოს.

„ქართლის ქირი“ ყველაზე პირქუში წიგნია ქართულ ლიტერატურაში. მისი მთავარი გმირი ქართველი ერია, რომელიც მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეში თითქო თავისი ისტორიული ტრაგედიის მეხუთე აქტს აღწევს. მეორე მისი გმირი თვით დავით გურამიშვილია, რომელიც სისხლით და ოფლით მორწყულ გზას გადის ლამისყანიდან თერგის ნიპირამდე, იქიდან ჯერ მოსკოვში გადადის, ხოლო შემდეგ მირგოროდში. ბოლოს, ღრმად ტრაგიკული ფიგურაა ვახტანგ მეექვსეს: ის მსხვერპლია შინაური შუღლისა, თავისი უმცროსი ძმის იესეს მსგავსი აღამიანების ინტრიგებისა, მძლავრი აგრესორების შემოტევისა, რუსეთის პოლიტიკის ცვალებადობისა. გრანდიოზულ შთაბეჭდილებას ახდენს ვახტანგის ცხოვრების დასასრულის აღწერა, მისი ასტრახანში დარჩენა ათიოდ მსახურით, გამოთხოვება ქართველ ემიგრანტებთან, ბოლოს, სიკვდილი.

მაგრამ დავით გურამიშვილს თავისი პირადი და თავისი სამშობლოს ტრაგედია განცალკევებულად არ აქვს წარმოდგენილი; ესაა თითქო ერთი ეპიზოდი კაცობრიობის ტრაგედიისა. დავით გუ-

რამიშვილი ერთგვარ ეთიკურ დუალიზმს აღიარებს: ის ფიქრობს, რომ კაცობრიობის ისტორია არსებითად სიკეთისა და ბოროტების ორთა ბრძოლას წარმოადგენს. სინათლეს სიბნელე სცვლის; სატანა ებრძვის ღმერთს, მან თავდაპირველად გაიმარჯვა; აქედან წარმოსდგა ადამიანის პირველშობილი შეცოდება. ადამმა ხელშეკრულება დასდო სატანასთან და მას სული დაუგირავა:

ადამ მიუთხრა სატანას, თუ რამ იცოდეთ,
ევასა სტკივა მუცელი, წამლად დანადეთ.
სატანამ უთხრა, მაგისი ჩემზე მანადეთ,
მე შენ რაც გთხოვო სახსრადა, იმას მომცემდეთ;
გული გირაოდ მომეცი და ამას დასწერდეთ,
თავით, ცოლითა, შვილითა ნათესავამდეთ...
ადამ მიუგო, გვრეთ ვჳო, ვით შენ ითხოვდეთ;
მიჰყიდა სული, ჩავარდა ჯოჯოხეთამდეთ.

თუ ქართველი ხალხი ცოდვილი და უბედურია, ეს იმიტომ, რომ მთელი კაცობრიობაა ცოდვილი და უბედური; საქართველოს ხსნა შეიძლება მხოლოდ მთელს მსოფლიოს ხსნასთან ერთად. ხოლო კაცობრიობის ხსნის საწინდარს წარმოადგენს სინათლის ღმერთის, ქრისტეს, მზეთა-მზის საბოლოო გამარჯვება ბნელეთის ძალებზე. მოხდება ადამიანის ზნეობრივი განახლება და ფიზიკური გაახალგაზრდავება, მისი განკაცება, მისი ღვთაებასთან დაახლოება. ამრიგად „დავითიანი“, რომელიც ღრმად ტრაგიკული და პესიმისტური ჩანს თავის ცალკეულ ნაწილებში, მთლიანად სიკეთის გამარჯვების რწმენითაა გაერთიანებული.

ეს რწმენა დაჰავშირებულია, ერთი მხრით, ქრისტიანული გამოხსნის იდეასთან, ხოლო მეორე მხრით რაციონალისტურ მსოფლმხედველობასთან. ქრისტემ თავისი ჯვარცმით და ჯოჯოხეთის წარტყვევებით ადამიანი იხსნა პირველშობილი ცოდვისაგან; ის ეუბნება ადამიანს:

საფლავით აღვსდგე, სიკვდილით სიკვდილი ვთურგნეო,
ჯოჯოხეთშიგან სატანა რისხვით მივბნიდეო...
თუ გულმხურვალედ ეს ბოდიში შენ მოიხადეო,
მერმე შენი განსვენება ჩემზე მაადდეო,
თუ ვითარ გაგაყმაწვილო, აღარ დაბერდეო,
არა გაქენდეს რა საჯავრო, სულ იზარებდეო.

მაგრამ გურამიშვილი ცხოვრობდა მეთვრამეტე საუკუნეში, გონების კულტის და განათლების ეპოქაში, როდესაც ვოლტერმა და ენციკლოპედისტებმა ქრისტიანული დოგმების წინააღმდეგ გამანადგურებელი იერიშები მიიტანეს. მირიან ბატონიშვილის ძმისწულებიდან ერთი მონტესკიეს მთარგმნელი იყო, მეორე ლოკის და კონდილაკის ფილოსოფიის მცოდნე და ნაწილობრივ მიმდევარი. ქართველ ემიგრანტებს შორის, რომელთაც გურამიშვილი ხვდებოდა და მიწერ-მოწერას აწარმოებდა, უმეტესად, დეისტებიც იქნებოდნენ და თავისუფალი მოაზროვნეებიც; ხოლო მათ შორის ფრანკ-მასონების არსებობას მოწმობს დიმიტრი სააკაძის ნახევრად სახუმარო ლექსი, მიწერილი დიმიტრი ბაგრატიონისადმი:

თქვენი მოგვესმა, პატრონო, შეჰქმნილხართ ფარმა-
ზონია,

ზოგთა ჰსთქვეს, „არის მართალი“, და ზოგთა არა
ჰგონია,

ხრისტეს უარის მყოფლობა მე თქვენგან არა მგონია,
თუ მართალია, მოიქეც, სხვა მეტი არა ღონია.

თუმცა დავით გურამიშვილი არსად მეთვრა-
მეტე საუკუნის გამანათლებლებს და ენციკლოპედი-
სტებს არ ასახელებს, მაგრამ დამახასიათებელია,
რომ ის იმოწმებს მათს შორეულ წინაპარს, ბერ-
ძენ ფილოსოფოსს ეპიკურს, როგორც გონების
აპოლოგეტს, როგორც ვნებათაღელვის დათრგუნ-
ვის მქადაგებელს! და შეუძლებელიცაა დავით
გურამიშვილს, მოსკოვსა და უკრაინაში გატარე-
ბული ხანგრძლივი წლების განმავლობაში, ევრო-
პელი გამანათლებლების არსებობა და მათი ძირი-
თადი იდეები არ ცოდნოდა. მას არ შეეძლო არ
შეესუნთქა ის ჯანსაღი და გამახალისებელი ჰაერი,
რომელსაც მოწინავე თაობები ისუნთქავდნენ პა-
რიზიდან დაწყებული მოსკოვსა და თბილისამდე.
და როდესაც გურამიშვილი თავის დიდაქტიკურ
ლექსებში გონების, განათლების, თავდაქერილო-
ბის, სულიერი მხნეობის აპოლოგიას იძლევა, ცხა-
დი ხდება, რომ ის არ იყო ვიწრო დოგმატურ სალ-
ტეებში მოქცეული იდამიანი, რომ ქრისტიანული
მორალი მას ფართო ჰუმანისტური თვალსაზრისით
ჰქონდა გაგებული. ის ცდილობდა თავისი ზნეობ-
რივი შეხედულებები ყველაზე პროგრესულ ფი-
ლოსოფიურ აზროვნებასთან დაეკავშირებინა.

ეგნატე ნინოშვიდი

დიდ ადამიანებს, ჩვეულებრივ, დიდი დაბრკოლებების გადალახვა უხდებათ და მათი ხასიათი ბრძოლაში იწრთობა და კაქდება. მაგრამ არის საზღვარი, რომლის იქით ტვირთი აუტანელი ხდება თვით ყველაზე ახოვანი სულის ადამიანისთვის. ნინოშვილს არ უგემნია დედის ალერსი, რომელიც ადამიანს საუკეთესო ზნეობრივ საგზალს აძლევს ცხოვრების სახიფათო ბილიკების გასასვლელად. იმ დღიდან, როდესაც პატარა ეგნატეს მამიდამისმა ხელში ქალაქის ნაფლეთზე დაწერილი ანბანი მისცა და ფეხები ღელეში ჩააყოფინა, რათა „წყალივით წერაკითხვა ესწავლა“, იმ დღემდე, როდესაც მისი გვამი, კუბოს უქონლობის გამო, მთლიანი ხისგან გამოჭრილ ნამორში ჩაასვენეს, მისი ბიოგრაფია რელიგიური მოწამის ცხოვრების აღწერას დაემსგავსებოდა, თუ ის ათეისტი და მატერიალისტი არ ყოფილიყო.

სიცოცხლეშიც და სიკვდილის შემდეგაც ეგნატე ნინოშვილს დიდი ბრძოლა მოუხდა, რათა შესაფერი ადგილი დაეჭირა ქართულ ლიტერატურაში. მკითხველი საზოგადოების საუკეთესო

ნაწილი, აგრეთვე გამოჩენილი მოღვაწეები და მწერლები, გიორგი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, აკაკი წერეთელი, პეტრე უმიკაშვილი, თედო სახოკია და სხვები ალტაცებით შეხვდნენ მისი პირველი მოთხრობების გამოქვეყნებას. თავის პუბლიცისტურ წერილებში მან ახალი თაობის პოლიტიკური მრწამსი გამოთქვა და ის მესამე დასის ბელადად იქნა გამოცხადებული. ცხოველი ინტერესი ნინოშვილის შემოქმედებისადმი შემდეგაც არ განელებულა. ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ მან ხელახალი აღორძინება განიცადა და, შეიძლება ითქვას, რომ ნინოშვილი დღეს ერთ-ერთი ყველაზე საყვარელი და პოპულარული მწერალია საქართველოში. მაგრამ აღსანიშნავია ისიც, რომ ძველი მაღალი საზოგადოების და ინტელიგენციის ის ნაწილი, რომელიც ცხოვრებაშიც და ხელოვნებაშიც ფერ-უმარილს უფრო აფასებს, ვიდრე ბუნებრივ სილამაზეს, გულგრილად ან ათვალისწინებით შეხვდა ეგნატე ნინოშვილის გამოსვლას და მათს წრეში „პალიასტომის ტბის“, „სიმონას“ და „პარტახის“ ავტორი ნაკლებ ფასობდა, ვიდრე ზოგიერთი ბელეტრისტი, რომლის სახელი დღეს საბოლოოდ დავიწყებულია.

ბელეტრისტის დაკვირვების ნიჭი და მხატვრული ძალა ჩანს არა მარტო სინთეზში, არა მარტო კომპოზიციაში, არამედ დამახასიათებელი დეტალების გადმოცემაში. ძნელად თუ დაავიწყდება

გულისხმეირ შკითხველს ზოგიერთი დამახასია-
თებელი დეტალი ნინოშვილის მოთხრობებიდან.
მოსე მწერალი მხოლოდ სამხრობის ჟამს მო-
დის სოფლის კანცელარიაში და, როდესაც მისი
ლოდინით დაქანცული გლეხები ფეხზე წამოცვიფ-
დებიან და თავმდაბლა მიესალმებიან, ის საპასუ-
ხოდ ქუდის წინაფრაზე მოკეცილ მათრახს მი-
იდებს („მოსე მწერალი“). ქრისტინე შინიდან გა-
პარვის ღამეს, იმის შიშით, რომ ძუძუმწოვარა ბავ-
შვი არ გავალვიძოვო, მას კი არ ჰკოცნის, არა-
მედ მხოლოდ მის აკვანს. ქრისტინეს მამა თბი-
ლისში მიდის და ქუჩაში გამვლელ-გამომვლელთ
ჰკითხავს, აქანაი ქრისტინას თუ იცნობთ, მასტავ-
ლეთ, სად დგასო („ქრისტინე“). ღამით ეზოში
თავის მოსაკლავად გამოსულ გოგია უიშვილს მამ-
ლის ყივილი ზამთრის ცივ ჰაერში ისე ერგენება,
თითქო ის თვალთ დასანახ სხეულად ქცეულაო
(„გოგია უიშვილი“). გასათხოვარმა ქალმა ლიზამ
არ იცის, რომ შუამავალი დედაკაცები მის გასა-
შინჯად მოსულან და გულუბრყვილოდ მუხლზე
დასმულ ხატავერა კატას ეალერსება („პარტახი“).
დაშლილი ტივის ხეები ქარიშხლის დაცხრომის
და მამა-შვილის დახრჩობის შემდეგ ისე დათამა-
შობენ პალიასტომის ტბის ტალღებზე, თითქო
დასულდგმულებულან და უხარიათ, რომ თავის-
უფალი ვართო („პალიასტომის ტბა“). ყოველივე
ეს დიდი ფერადმწერლის და ფსიქოლოგის ფუნჯი-
თაა დახატული.

მან პირუთვნელად ასახა გლეხკაცობა, როგორც ეს შეეძლო თვით გლეხკაცობიდან გამოსულ პატიოსან მწერალს, რომლისთვისაც კარგადაც ცნობილი თავისი წოდების ღირსებანი და მანკიერებანი. ხოლო რაც შეეხება ქალაქის მუშათა კლასს, ნინოშვილმა ვერ მოასწრო მისი მხატვრულად ასახვა. როგორც ეტყობა, ის თავის პუბლიცისტურ ნაწერებში აპირებდა კაპიტალიზმის განვითარების და პროლეტარიატის როლის საკითხს დაბრუნებოდა.

თუ ეგნატე ნინოშვილი საერთოდ თავისუფალი იყო იდეალიზაციის სენისაგან, ქალები მას უფრო ნატიფი და ძვირფასი მასალისაგან შექმნილ არსებებად მიაჩნდა. მის მიერ ასახული ქალები, უმეტეს ნაწილად, მოხდენილი გარეგნობის და ნაზი სულის პატრონები არიან, ისინი ადვილად ილუპებიან ტლანქი და ეგოისტური მამაკაცების საზოგადოებაში. მანას, დარიკოს, დესპინეს, ლიზას (ამავე მელანიას) სახეები რაღაც ტრაგიკული პოეზიის ბურუსში არიან გახვეული; მაგრამ იმავე დროს ისინი ძალიან რელიეფურად დგანან მკითხველის წინაშე. ასეთი სახეების შექმნა შეეძლო მხოლოდ უბიწო სულის მხატვარს. ხოლო ქრისტიანეში მან დახატა ქალის სახე, უმანკოსი და დაცემულისა, გაურყვნელი მეძავისა, რომლის შორეული პროტოტიპები ქრისტიანულმა რელიგიამ წმინდანის შარავანდედით შემოსა.

რაღაც ტრაგიკული ელფერი აქვს ეგნატე ნი-

ნოშვილის პირად რომანსაც. 1892 წლის ახალწელიწად დღეს ის გურიის სოფელ ხიდისთავში გაეცნო თავისი მეგობრების ბესარიონ და გერონტი კალანდაძეების დას ნადასის, რომელიც, როგორც ეტყობა, თავისი გარეგნობით და სულიერი კულტურით ყველაზე მეტად შეეფერებოდა მის იდეალურ წარმოდგენას სატრფოსა და მეუღლეზე. არსებობს ნინოშვილის ორი წერილი ნადასი კალანდაძისადმი მიმართული, მაგრამ არ დარჩენილა ქალის პასუხი; მხოლოდ, როგორც თვით ნინოშვილის მეორე წერილიდან ირკვევა, მას ეგნატესთვის უარი უთქვამს მასზე გათხოვილიყო, ვინაიდან უკვე ჰყოლია საქმრო, რომელიც ბელეტრისტის კარგი ნაცნობი ყოფილა.

ეგნატე ნინოშვილის ეს ორი წერილი, პირველი ძალიან ლაპიდარული, ხოლო მეორე ძალიან ვრცელი, საუკეთესო მასალას იძლევა მისი ხასიათის გასაგებად. პირველ ნაბიჯს ის თამამად და უყოყმანოდ დგამს, ახლადგაცნობილ ახალგაზრდა ქალს თავის გულსა და ხელს თავაზობს და ამასთანავე სთხოვს პასუხი ერთ დღეზე მეტი არ დაუგვიანოს. როცა პასუხი იგვიანებს, მას სინანული და სინდისის ქენჯნა იპყრობს. ის წერილს სწერს ბესარიონ და გერონტი კალანდაძეებს, შევცდი, დანაშაული ჩავიდინე, რომ თქვენს დას სიყვარული გამოვუცხადე, ხელი ამიღია ამ ბოღვისაგანო. ბოლოს, თითქმის ერთი თვის დაგვიანებით, ქალის პასუხი მოდის. ნინოშვილი იმავე

დღეს მეორე წერილს უგზავნის მას. ესაა ყველაზე უცნაური წერილი, რომელიც ოდესმე შეყვარებულ ვაჟს ახალგაზრდა ქალისადმი გაუგზავნია.

სწორი უნდა იყოს ფსიქოლოგიური დაკვირვება, რომ სიყვარული ადამიანს ფიზიკურად ალამაზებს. ყოველ შემთხვევაში, შეყვარებული ადამიანი, ჩვეულებრივ, ცდილობს თავის სატრფოს შელამაზებულ ნილაბში, ხელსაყრელ განათებაში ეჩვენოს. ეგნატე ნინოშვილი კი ნადასი კალანდაძეს ისეთ ავტობიოგრაფიულ უხატავს, რომ მისი დანახვა შეაშფოთებდა უსაზღვროდ შეყვარებულ და თავგანწირულ ქალსაც. ის ამ ქალს უმტკიცებს, თქვენზე ბევრად ხნიერი ვარ, დღეს-ხვალობით კლექით დაავადებას მოველი, ჟამივით უხასიათო ვაო, ადამიანს იშვიათად შევეწყობი, თუ ვინმეს დაფუძნებობდი, გაივლის ერთი კვირა, რალაც ეშმაკი შემიჩნდება და სამუდამოდ წავეჩხუბებიო; ჩემს მეუღლეს არაფერი ელის გარდა წამებისა და ეკლის გვირგვინისაო; ჩემი პირველი წერილი გრძნობით დათრობამ დამაწერიანა, ახლა, როდესაც გამოვეხიზლდი, ვხედავ, რომ მე თქვენი შეცდენა და დაღუპვა მინდოდა, როგორც ლერმონტოვის დემონმა თამარი შეაყდინა და დაღუპაო. დანაშაული იყო ისიც, რომ ჩემს პირველ წერილს ჩემი ლიტერატურული ფსევდონომი მოვაწერე და არა ნამდვილი გვარი, ჰა, მე მწერალი ნინოშვილი გაბედნიერებთ და სიყვარულს გიცხადებთ-მეთქი. რაც შეეხება

თქვენს არჩეულს, არ ვიცი ის ვინ არის, მაგრამ ჩემს მეგობრებში არც ერთი არაა ისეთი, რომელიც ჩემზე მეტად ღირსი არ იყოს თქვენი სიყვარულისათ.

ბოლოს, როგორც ეტყობა, ეგნატე ნინოშვილში მაინც სატრფოს მიერ უარყოფილი მამაკაცის თავმოყვარეობამ გაიღვიძა: ის ქალს კატეგორიულად უარს ეუბნება მის მიერ შეთავაზებულ დამძურ სიყვარულზე და თავის წერილს რუსთაველის სიტყვებით ამთავრებს: დასრულდა მათი ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა.

როგორც ეგნატე ნინოშვილის მეგობრების მოგონებებიდან და მისი პირადი მიწერ-მოწერიდან ჩანს, ის თავმოყვარე და თავმდაბალი იყო ერთსა და იმავე დროს. ის თავის მეგობრებს სწერს: „სიმონაში“ სრულყოფილად ვერ ავსახე გურიის ხალხის მდგომარეობა. „ჩვენი ქვეყნის რაინდი“ სავსეა ნაკლოვანებით, „გოგია უიშვილი“ ყველაზე სუსტია ჩემს ნაწერებში, ხოლო „პარტახის“ და „განკარგულების“ დაბეჭდვა არც კი ღირსო.

მომდევნო თაობები არ იზიარებენ ეგნატე ნინოშვილის თვითდაფასებას. ისინი მასში ხედავენ შესანიშნავ ქართველ პროზაიკოსს, ჰუმანისტს და ცხოვრების რეფორმატორს, რომელსაც უსამართლო და გულცივმა საზოგადოებამ ვერც ადამიანი შეაძულა და ვერც უფრო ჰარმონიული წესწყობილების რწმენა დააკარგვინა: მან ბოლომდე დიდი გული შეინარჩუნა ჩავარდნილ მკერდს ქვეშ.

ივანე მაჩაბელი *

ივანე მაჩაბელი ორმოცდაოთხი წლის ვაჟკაცი იყო, როდესაც საიდუმლო პირობებში დაიკარგა 1898 წლის ზაფხულში. ის ამ დროს მძიმედ დაავადებული იყო პლევრიტით და აბასთუმანში მიემგზავრებოდა სამკურნალოდ. დილით თავის საწოლში არ აღმოჩნდა. ყოველმა ძებნამ უნაყოფოდ ჩაიარა.

ასეთი გამოჩენილი მოღვაწის ასე უკვალოდ გაქრობამ დიდი მითქმა-მოთქმა და ალელვება გამოიწვია იმდროინდელ ქართველ საზოგადოებაში. პრესის ერთმა ნაწილმა ამ ამბავში ჩვენი იმდროინდელი ცხოვრების დაავადების სიმპტომი დაინახა. და, მართლაც, ივანე მაჩაბლის დაკარგვა მეცხრამეტე საუკუნის ქართველი საზოგადოებრივი ცხოვრების არანორმალობას მოწმობს ისევე, როგორც ამას მოწმობს ნიკოლოზ ბარათაშვილის, სოლომონ დოდაშვილის, სერგეი მესხის, ალ. ყაზბეგის, ილია ჭავჭავაძის, ქოლა ლომთათიძის და სხვა ქართველი მწერლების და მოღვაწეების ტრაგიკული ბედი. ამ ადამიანების ნაადრევ ან ნაძალადევ

* სიტყვა წარმოთქმული მწერალთა სასახლეში 8/II 1954 წ.

დალუპვაში მთავარი წილი პოლიციურ რეჟიმს უძევს, მაგრამ არც იმდროინდელ ქართველ მაღალ საზოგადოებას შეუძლია განაცხადოს, მე უდანაშაულო ვარ ამა თუ იმ საზოგადო მოღვაწის წამებასა და სიკვდილშიო.

ამ საზოგადოების ნაწილობრივ გამართლება მხოლოდ იმით შეიძლება, რომ ოთხმოციან და ოთხმოცდაათიან წლებში, როდესაც სერგეი მესხი, ალექსანდრე ყაზბეგი, ივანე მაჩაბელი და სხვები მოღვაწეობდნენ, მას აწვა ყინულების მასივი, რომელმაც მთელი რუსეთის იმპერია დაჰფარა ალექსანდრე III მეფობის დროს. ამიტომ მიიღო უფრო დასაფასებელია რუს და ქართველ მოღვაწეთა მცირერიცხოვანი რაზმების გმირობა და თავგანწირულება: მათ არ დაზოგეს თავიანთი ტვინის ოქროს მარაგი და თავიანთი ანთებული სულის ენერგიით ხელი შეუწყვეს უფრო ნათელი და თბილი დღეების მოახლოებას. მე მგონია, მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში იშვიათია პერიოდი, როდესაც ესოდენ პატარა რაზმებს ასე თამამად გადაელახოს უბადრუკი ემპირიული სინამდვილე და ასეთი მაღალი იდეალები ეჩვენებინოს როგორც დაბეჩავებული, ჩამორჩენილი ხალხისა, ისე ზნეობრივად მერყევი მაღალი საზოგადოებისათვის.

ივანე მაჩაბელი, ეტყობა, კარგა ხანს ეძებდა თავის ნამდვილ დანიშნულებას. მან ზოგადი საშუალო და უმაღლესი განათლება მიიღო თბილისში და რუსეთში, ხოლო სპეციალური აგრონომი-

ული—ინგლისში და საფრანგეთში. ილია ჭავჭავაძემ ის თავისი ჟურნალის „ივერიის“ თანარედაქტორად მიიწვია მისი უცხოეთიდან დაბრუნების შემდეგ. როცა სერგეი მესხი მძიმე დაავადების გამო იძულებული გახდა გაზეთ „დროების“ რედაქტორობისათვის თავი დაენებებინა, გაზეთის რედაქტორობა ივანე მაჩაბელმა იკისრა. „დროების“ რედაქციის შემდეგ ის კარგა ხანს ქართულ ბანკში მუშაობდა; შემდეგ ქარელის სასოფლო-სამეურნეო სინდიკატს მეთაურობდა. მთელი ამ ხნის განმავლობაში ის დროგამოშვებით უბრუნდებოდა შექსპირის ტრაგედიების თარგმნას, რომელიც ჯერ კიდევ უნივერსიტეტში ყოფნის დროს დაიწყო. რადგან ის ფართო საზოგადოებრივ მუშაობას ეწეოდა და ამასთანავე თარგმნის საქმეს დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა, დაახლოებით ოცი წლის მანძილზე მხოლოდ შექსპირის რვა ტრაგედიის გადმოთარგმნა მოასწრო. ამისდა მიუხედავად, შეიძლება თამამად ითქვას, რომ მაჩაბლის თარგმანების გამოქვეყნება მნიშვნელოვან მიჯნას წარმოადგენს ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.

ჯერ კიდევ ფეოდალურ ეპოქაში ქართულად ბერძნულიდან, სირიულიდან, სომხურიდან, ფალაურიდან, ახალი სპარსულიდან, შრავალი ნაწარმოებები გადმოითარგმნა; მაგრამ რა დარგს ეკუთვნიან ეს ნაწარმოებები? ესაა, უწინარეს ყოვლისა, ბიბლიის და სახარების ტექსტები, წმინ-

დანთა ბიოგრაფიები და ლიტურგიკული ძეგ-
ლები, საერთოდ მშვენიერად გადმოთარგმნილი
ქართველი საეკლესიო მოღვაწეების მიერ; შემდეგ
ესაა თეოლოგიური და სქოლასტიკური ტრაქტა-
ტები, რომელთა გადმოსათარგმნელად ძველმა ქარ-
თულმა ფილოლოგიურმა სკოლამ შექმნა ხელოვ-
ნური ენა, ძნელად გასაგები თვით მისი თანამედ-
როვეებისათვის; ბოლოს, ესაა ირანული საღვთო-
რო და რომანტიკული პოემები, რომელთაც უმ-
თავრესად ქართველი მეფეები და მსხვილი ფეო-
დალები თარგმნიდნენ, მაგრამ სინამდვილეში ისი-
ნი იძლეოდნენ არა ორიგინალის ზუსტ თარგმა-
ნებს, არამედ ახალ ვარიანტებს.

შექსპირი, უწინარეს ყოვლისა, მოაზროვნე პოე-
ტია, ჯიორდანო ბრუნოს, ბეკონის და დეკარტის
თანამედროვე. თავის ტრაგედიებში და სონეტებ-
ში მან მხატვრულ ფორმებში გადმოსცა რენესან-
სის ადამიანის ფილოსოფიური და მორალური ძიე-
ბანი. როგორც დანტე ამთავრებს შუა საუკუნეებს
და ხსნის აღორძინების ეპოქის კარიბჭეს, ისე შექ-
სპირი ამთავრებს აღორძინების ეპოქას და ხსნის
თანამედროვე კულტურის კარიბჭეს: მან მონუმენ-
ტურ სახეებში გადმოსცა თანამედროვე კაცობ-
რიობის ტიტანური მისწრაფებანი, მისი გონების
უსაზღვრო ცნობისმოყვარეობა და მისი უღრმესი
ვნებები. და აი, ივანე მაჩაბელმა დაამტკიცა, რომ
ქართული ენა შეიცავს ჯერ კიდევ გამოუყენებელ
მარაგს, რომ ის გამოდგება არა მარტო ისტორიუ-

ლი ქრონიკების შესადგენად, არა მარტო რელიგიური და ეროტიკული განცდების გამოსახატავად, არამედ უღრმესი ფილოსოფიური და ეთიკური იდეების გადმოსაცემადაც. ამით მან შეასრულა აქტი, რომლის მნიშვნელობა სცილდება მხატვრული ლიტერატურის, მით უმეტეს, თარგმნითი ლიტერატურის სფეროს, მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ჩვენი ეროვნული შეგნების განმტკიცებაში.

ზოგიერთი მთარგმნელი ეროვნული ლიტერატურის განვითარებაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვან როლს ასრულებს. მეთექვსმეტე საუკუნეში საფრანგეთის მეფეების ეზოს მოძღვარმა ჟაკ ამიომ ბერძნულიდან ფრანგულად გადათარგმნა პლუტარქის „სახელოვანი ადამიანების ცხოვრებანი“ და ლონგუსის რომანი „დაფნისი და ქლოე“. ამ თარგმანების წყალობით ჟაკ ამიო ფრანსუა რაბლესა, მიშელ მონტენისა და ბლეზ პასკალის გვერდით ფრანგული პროზის ფუძემდებლად ითვლება. ცნობილია, რა დიდი როლი შეასრულა ფახრედინ გურგანელის რომანის „ვისრამიანის“ თარგმანმა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. ცნობილია აგრეთვე, რომ გერმანული პროზის ისტორია, არსებითად, ლუთერის მიერ ბიბლიის გერმანული თარგმანიდან იწყება.

როგორც მაჩაბლის თარგმანების რედაქტორის გივი გაჩეჩილაძის კომენტარიებიდან ჩანს, მაჩაბელი ყოველთვის ზუსტად არ მისდევს ორიგინალის ტექსტს და ხანდახან დაზღვეული არაა შეცდომე-

ბისაგან. მაგრამ ესაა ნამდვილი შემოქმედებითი თარგმანი. არსად მკითხველი არ გრძნობს, რომ თარგმანს კითხულობს და არა ორიგინალს; ის ფიქრობს, შექსპირი თავის ტრაგედიებს ალბათ სწორედ ასე დასწერდა, თუ ის ქართველი ყოფილიყო. და ზოგიერთი ნაწყვეტი, მაგალითად, „ყოფნა-არყოფნა“ ჰამლეტიდან, „მშვიდობით, სპანო ჯილოსანო“ ოტელოდან ქართული პოეტური მეტყველების შედევრად შეიძლება ჩაითვალოს.

ენა დიდი სოციალური სტიქიონია. საკმაო არაა, რომ მწერალი უნაკლოდ იცნობდეს დენის გრამატიკულ წყობას, ფლობდეს მის იდიომებს და მის ლექსიკას; ის მხოლოდ იმ შემთხვევაში გაიმარჯვებს, თუ სინტაქსის და ლექსიკონის საზღვრებს სცილდება და უშუალო კონტაქტს ამყარებს ენის ბუნებასთან, გრძნობს იდუმალ ძალებს, რომლებიც ენაშია დაფარული. ამ შემთხვევაში მას შეუძლია დედა ენის მარაგი გაამდიდროს, როგორც მას ჩვენი სამოციანელები და ოთხმოციანელები ამდიდრებდნენ და ამჟამად ჩვენი თანამედროვე მწერლები და მეცნიერები ამდიდრებენ. ივანე მაჩაბელი არათუ გრძნობდა ქართული ენის სტიქიონს, მან თავისი ლიტერატურული მოღვაწეობით ხელი შეუწყო მის ამოძრავებას. ჩვენი თაობების ვალდებულებაა ყოველივე ილონონ, რათა ეს მოძრაობა არ შეჩერდეს, რათა ჩვენი ენა, რომელიც ერთ დროს ქრისტიანული აზროვნების სიმაღლეზე იდგა, თანამედროვე ფილოსოფიურ და მეცნიერულ აზროვნებას არ ჩამორჩეს.

ვასილ ბარნოვი

თბილისის აჩრდილები

ვასილ ბარნოვის ბიოგრაფია მდიდარი აზრთა რაიმე არაჩვეულებრივი ფაქტებით. მან განვლო ჩვეულებრივი ცხოვრების გზა, დამახასიათებელი რევოლუციის წინაპროინდელი ინტელიგენციისათვის. როგორც მისი მეგობარი თედო სახოკია მოგვითხრობს, ბარნოვის წინაპრები მესხები ყოფილან და სოფელი ბარნავიდან ქვემო ქართლში გადმოსახლებულან, რათა მაჰმადიანთა ძალმომრეობას განრიდებოდნენ. ვასილ ბარნოვი სოფელ კოდაში დაბადებულია 1857 წელს. მას თბილისის სემინარია და მოსკოვის სასულიერო აკადემია გაუთავებია, სადაც განსაკუთრებით ისტორიის, ფილოსოფიის და სიტყვიერების შესწავლას დასწავლავდა. აკადემიის დასრულების შემდეგ მასწავლებლად განუწყესებიათ სენაკში, ხოლო იქიდან თელავში გადაუყვანიათ, სადაც ცოლი შეუერთავს. ბოლოს თბილისში გადმოსულა და აქ სასულიერო სემინარიაში ქართული ენის მასწავლებლად დარჩენილა რევოლუციის დაწყებამდე.

ბარნოვის ბიოგრაფიაში ჩემი ყურადღება მი-

იქცია ერთმა გარემოებამ. თუმცა ის მღვდლის ოჯახში დაბადებულია, მაგრამ როდესაც მამამისი ზაქარია ერწოში გაუმწესებიათ, პატარა ვასილი დამეგობრებია ხევსურების დეკანოზს კურდღელას, წარმართული ღმერთის კოპალე-იახსარის ქურუმს. ეს გარემოება, ჩემი აზრით, ნაწილობრივ, გასაღებს იძლევა ვასილ ბარნოვის შემოქმედების გასაგებად.

ვასილ ბარნოვის მგრძნობიარობის და აზროვნების საფუძველი არსებითად წარმართულია. რით აიხსნება ეს? მას უცხოვრია წარმართულ ატმოსფეროში, რომელიც ჯერ კიდევ ასე ძლიერია არა მარტო მთაში, არამედ საქართველოს დაწინაურებულ პროვინციებშიც, მას შეუსწავლია ჩვენი ხალხური წარმართობის ზნე-ჩვეულებები, რომელიც საბოლოოდ არასოდეს დაუჩრდილავს და მოუსპია ქრისტიანობას; ბოლოს, როგორც ჩანს, მას შეუსწავლია წარმართული აზროვნების წარმომადგენელი ფილოსოფოსები: პლატონი, პითაგორელები, ნეოპლატონიკოსები. მაგრამ მისი წარმართობა არაა პირველყოფილად უშუალო და გულუბრყვილო, მასში მძლავრი—ებრაულ-ქრისტიანული ნაკადის გავლენაცაა ჩანს; ეტყობა, მისთვის უქმად არ ჩაუვლია ეკლესიასტეს, სახარების და მოციქულების ეპისტოლეების კითხვას. ეს განსაკუთრებით ნათლად ჩანს იმ პრობლემაზე, რომელსაც ცენტრალური ადგილი უჭირავს ბარნოვის შემოქმედებაში, სახელდობრ სქესის და სიყვარულის პრობლემაზე.

შეიძლება ეს ვისმე ძლიერ შორეულ ასოცია-
ციად ეჩვენოს, მაგრამ ბარნოვის „ტფილისის
აჩრდილების“ გადაკითხვამ მე რენესანსის დროის
ერთი მხატვრული შედეგრი მომაგონა. რომში,
ბორგეზეს გალერეაში, ერთი საუცხოო სურათია,
„ზეციერი და მიწიერი სიყვარული“ ჰქვია, დიდ
ვენეციელ მხატვარს ტიციანს ეკუთვნის. მყუდრო,
იდილიური პეიზაჟის წინა პლანზე მარმარილოს
დიდი აუზი დგას, პირთამდე წყლით სავსე. მარ-
ჯვნივ აუზზე ახალგაზრდა, ტიტველი ოქროსთმია-
ნი ქალი ზის. მარჯვენა ხელზეა დაყრდნობილი
და გაოცებული თვალებით წყლის სარკეში იცქი-
რება, ხოლო მარცხენა ხელში ფიალი უჭირავს,
საიდანაც სამსხვერპლო კვამლი ამოდის, მარცხნივ,
მის პირდაპირ, მეორე ქალი ზის არა ნაკლებ
მშვენიერი, მხოლოდ ოდნავ უფრო ხნიერი. მისი
სხეული თეთრი ტანსაცმელის ნაოჭებითაა დაფა-
რული, მისი გამოხედვა წყნარი და სერიოზულია,
თითქოს იგი არაფერს ჰკითხულობს, არც რამეს
თხოულობს. უკან, მათ შორის, აუზზე პაწია ამუ-
რი გადმოხრილა და უზრუნველად წყალში ხელს
აქყაპუნებს. მაგრამ აუზის წინა პირი კლასიკური
ბარელიეფებითაა დაფარული, თითქოს ეს სიცო-
ცხლის და სიყვარულის წყაროს საცავი კი არ
იყოს, არამედ სარკოფაგი.

რატომ ჰქონდა ასეთი ნათელი სულის პატ-
რონს და სიცოცხლის მოყვარულ ადამიანს, რო-
გორც ტიციანი იყო, ასეთი მკმუნვარე წარმოდ-
198

გენა სიყვარულზე? იმიტომ რომ, თუმცა იგი ინს-
ტინქტით წარმართი იყო, მას არ შეეძლო ქვეყ-
ნიერებისთვის იმ შეუმღვრეველი თვალებით ეც-
ქირა, რომლითაც ბერძენი და რომაელი პოეტები
და მხატვრები უცქეროდნენ: მას უკვე ნაგემები
ჰქონდა ქრისტიანული ცოდვა-მადლის შეგნების
და ამაოების ფილოსოფიის ძირმწარა.

ვასილ ბარნოვს დიდი მსგავსება აქვს ახალი
დროის იმ მხატვრებსა და მწერლებთან, რომელ-
თაც განვლილი აქვთ ქრისტიანული აზროვნების
სკოლა, მაგრამ წარმართული კულტურის პირველ-
წყაროებს ეწაფებიან. მას სრულიად განსაკუთ-
რებული ადგილი უჭირავს ქართულ მწერლობაში:
იგი მოაზროვნე მხატვარია, ყველაზე უფრო ფი-
ლოსოფიურად განსწავლული ახალ ქართველ მწე-
რალთა შორის. ამით იგი ერთი მხრით უახლოვ-
დება სხვა ერების ფილოსოფიურად მოაზროვნე
ხელოვანთ, ხოლო მეორე მხრით ძველი ქართული
მწერლობის საუკეთესო ტრადიციებს განაგრძობს.

მისი იდეები დიდად თავისებურია. ძნელია ამ
იდეების სისტემატიურად დალაგება და გადმო-
ცემა, იმიტომ რომ, რაც უნდა იყოს, ბარნოვი
მაინც უფრო მხატვრული ინტუიციით აღჭურვი-
ლი ადამიანია, ვიდრე სისტემატიკოსი ფილო-
სოფოსი. მის აზროვნებაში არის რაღაც, რაც
შორეულად შოთა რუსთაველის პანთეიზმს გვაგო-
ნებს; მას აქვს იგივე სიბრძნე და იგივე ირონია,
რომელიც სულხან-საბა ორბელიანს ახასიათებს,

იგი ისევ გაორებული ადამიანია, ისევ ქანაობს სტოიკურ განდგომილობასა და ამქვეყნიური ცხოვრების სიტკბოების შეგრძნობას შუა, როგორც დავით გურამიშვილი.

ვასილ ბარნოვის „ტფილისის აჩრდილების“ შესავალს წარმოადგენს არა „ფარჩის ახალუხი“, რომელიც პირველ ადგილზეა მოთავსებული, არამედ „ისნის ცისკარი“, რომელიც ისტორიულ ფონს ჰქმნის დანარჩენი მოთხრობებისთვის. აქ განსაკუთრებით ნათლად ჩანს ჩვენი წარსულის განსჯერების ნიჭიც და ისტორიული დეტალების ცოდნაც, რაიცა ახასიათებს ვასილ ბარნოვს. ყოველივე ტენდენციისა, ყოველივე ყალბი პატრიოტიზმის გარეშე, ავტორი იძლევა ერეკლე მეფის დროის თბილისის სახეს, რაინდული და ამქრული კულტურის ბინდბუნდის სურათს, რომელიც განსაკუთრებით მკვეთრად ჩანს აღამაჰმად-ხანის მიერ დანთებული ხანძრის ფონზე. იგი მიუდგომლად გვიხატავს არა მარტო ისტორიული საქართველოს მიმზიდველ მხარეებს, არამედ იმ შინაგან ზნეობრივ დაშლასაც, რომელმაც, სხვა მიზეზებთან ერთად, ბოლო მოუღო ერეკლე მეორის სამეფოს დამოუკიდებლობას. ამ მხრივ ბარნოვი ბედნიერად განსხვავდება იმ ცრუპატრიოტული მელოდრამების ავტორებისაგან, რომელნიც ჩვენს ისტორიულ წარსულში არაფერს ხედავენ, გარდა გმირობისა და კეთილშობილი თავკანწირობებისა.

მაგრამ ამ ისტორიულ სურათს ერთვის არა

მარტო სადი და პირუთენელი ისტორიული მსჯელობა, არამედ ფილოსოფიური აზრებიც, რომელიც სხვადასხვა ვარიანტით ხშირად მეორდება ბარნოვის ნაწერებში. როგორც სქესობრივი გრძნობა, ისე მშვენიერი ქალი არ წარმოადგენენ მარტოდენ მატერიალური სამყაროს მოვლენას. რად ვეთაყვანებით მშვენიერ ქალს? იმიტომ რომ მასში უზენაესი არსია განხორციელებულია. მაგრამ ბუნების ლტოლვა ყოველთვის მიზანს ვერ აღწევს, იგი ყოველთვის ვერ ჰქმნის ქვეყნიური მძიმე და ბნელი ნივთიერებისაგან ზეციური სინათლის შესაბამს სახესო. შემოქმედებითი ძალა მხოლოდ ხანდისხან ეწევა სავსებით თავის სურვილს და მაშინ ღირსგვეყოფს ქვეყნად ვიხილოთ ღვთაებრივი ელვარებაო. ასეთივე პითაგორიზმის და პლატონიზმის მიერ ჩაგონებული იდეები მეორდება ბარნოვის ფილოსოფიურ მოთხრობაში, რომელსაც „ტკბილი დუდუკი“ ჰქვია. ესაა სქესის და მუსიკის მეტაფიზიკა, საუცხოო მხატვრულ ფორმებში გადმოცემული. ქვეყნიური ცხოვრება დისჰარმონიულია, იგი ფერმკრთალი და შერყენილი გამონაკრთომია სფეროების ჰარმონიისა, რომელსაც რჩეული სული მხოლოდ მუსიკის ხმებში ან, კიდევ უფრო მძაფრად, სიყვარულის ტანჯვაში გრძნობს. ეს ტანჯვა იმით აიხსნება, რომ ადამიანი, მამაკაცია იგი თუ დედაკაცი, არ არის სრული: იგი ეძებს დაკარგულ ნახევარს, ხშირად პოულობს კიდევ, მაგრამ ბოროტი ძალა სძლევს

მათ და ერთმანეთს აშორებს. ამით აიხსნება ის გამოუთქმელი მსოფლიო სევდა, რომლითაც ყოველი არსია გამსჭვალული. მაგრამ არსებობს მუდმივი განმეორება, და რაც მდებალ და ბინდბუნდით მოცულ სულს ახალ მოვლენად მიაჩნია, შინაგანი ხილვით განათებული სულისთვის თითქოს ნაცნობი და განცდილია. მხოლოდ ჩვენ მკრთალი მახსოვრობა გვაქვს შენარჩუნებული წარსული არსებობის შესახებ. ეს მკრთალი მახსოვრობა ნათესავ სულთა ურთიერთ შეცნობის საფუძველს წარმოადგენს: ისინი ერთმანეთს გრძნობენ, ერთმანეთისკენ მიისწრაფვიან და, მუდმივი განმეორების წყალობით, საუკუნეთა მსვლელობაში ერთმანეთს პოულობენ ამავე ქვეყანაზე.

თუ „ტკილი ღუღუკი“ ანთებული და მშფოთარე სულის თავგადასავალს წარმოადგენს, „მუშა“ თმთქოს მთვლემარე, ნივთიერებით დამძიმებული სულის ისტორიაა. ადამიანის ნათესაობა ორგანულ და არაორგანულ ბუნებასთან, რასაც თანამედროვე ბუნებისმეტყველება მშრალი ანატომიური, პელეონტოლოგიური და გეოლოგიური საბუთებით ამტკიცებს, ამ პატარა მოთხრობაში პარადოქსულ მხატვრულ სახეებშია ჩამოყალიბებული, მაგრამ ეს თანამედროვე იდეები დაკავშირებულია სულთა მოგზაურობის იდეასთან, რომელიც, როგორც ცნობილია, ზოგიერთი დიდი კულტურული ერის რწმენას წარმოადგენდა წარსულში.

ადამიანის და ცხოველის ნათესაობის იდეას უბრუნდება ბარნოვი „გველის ზეიმშიც“, მხოლოდ აქ ამ იდეას უფრო სოციალურ განხრას აძლევს. ბუნებისმეტყველება ამტკიცებს, რომ შორეულ გეოლოგიურ ეპოქებში ჩვენს დედამიწაზე ჰავა უფრო თბილი იყო, ნიადაგი უფრო ქაობიანი; მუდმივი ზაფხული იდგა, ჰაერი ბურუსით იყო გაქლენილი; მუქი-მწვანით შემოსილ დედამიწას არც ყვავილები ახალისებდა, არც ფრინველების ხმაურობაო. მხოლოდ ვეებერთელა გვიმრებს შუა ლორწოიანი ქვეწარმავლები დაგოგავდნენო. ადამიანებს ნათესაობა გვაქვს ამ მუცელზე მხოხავ არსებებთან, ამას, სხვათა შორის, ამტკიცებს ადამიანის ჩანასახის განვითარება, რომელიც შემოკლებით იმეორებს მოდგმის ისტორიასო. ამ საბუნებისმეტყველო იდეებისთვის, რომელიც შეიძლება ბარნოვს იმდენად შესწავლილი არ ჰქონდეს, რამდენადაც ალლოთი ნაგრძნობი, მას „გველის ზეიმში“ თავისებური მხატვრული სახე მიუცია.

თუ „ტკბილი დუდუკი“, „მუშა“ და „გველის ზეიმი“ ფილოსოფიური მოთხრობების ციკლს წარმოადგენენ, „ვაი შენს დამკარგავს“, „სადედოფლო სარტყელი“, „ხარატი“ და „შინაური მტერი“ ყოფა-ცხოვრების მოთხრობების ციკლს ეკუთვნის. მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა „ვაი შენს დამკარგავს“ და „ხარატი“, სადაც ბარნოვი იმეორებს თავის საყვარელ აზრს, რომ

სიყვარული ერთადერთი ქვეყნიური განხორციელებათა არსისა, რომელიც სიცოცხლის დასაბამია, რადგან სიცოცხლე მის მიერაა შექმნილიო. აქაც ქალის მშვენიერება, რომელიც ასე ძუნწადაა გაბნეული დედამიწაზე, წარმართის თვალთაა დანახული და წარმართულ ატმოსფეროშია გახვეული, თითქოს სიონი და ანჩისხატი, სადაც დღესასწაულებრივად გამოწყობილნი ქალ-ვაჟნი დღეობაში და წირვაზე ერთმანეთს ხვდებიან, ქრისტიანული სამლოცველო კი არა, ვენერას ტაძარი იყოს. მკვეთრი კონტურებით და დაწმენდილი ჰარმონიული ფერებით იგი გვიხატავს რევოლუციის წინაღობინდელი თბილისის სოცდაგრებს, მოხელეებს, ოსტატებს, ქარგლებს, შეგირდებს, დაღალებს, გადმოგვცემს მათს ზნე-ჩვეულებას, ყოფა-ცხოვრებას და ლაპარაკის მანერას. მაგრამ აქაც ბარნოვი გვევლინება არა როგორც უბრალო ჟანრისტი, არამედ როგორც ღრმა ფსიქოლოგი და მოაზროვნე მწერალი. მომხიბლავია მისი თავისებური სტილი, მისი მდიდარი ლექსიკონი, მისი გრძნობა ქართული ენის რიტმისა. ალაგ-ალაგ დამახასიათებელ დიალოგს ურთავს თავის თავთან, ან თავის გმირთან; ეს დიალოგი აცხოველებს მოთხრობის მიმდინარეობას.

ბოლოს „ფარჩის ახალუხსა“, „ხურდასა“ და „განასკვილ სიმში“ ბარნოვი სოციალურ საკითხს ეხება. უნდა ითქვას, რომ ეს დარგი არ წარმოადგენს ბარნოვის ძლიერ მხარეს; მაგრამ მაინც

„ფარჩის ახალუხში“ მას კარგად აქვს გადმოცემული უცხოეთში გადასახლებული ადამიანის განცდები, „განასკვილ სიმში“ სოციალური ქარტახილის მიერ განადგურებული წვრილი ვაჭრის არსებობა, ხოლო „ხურდაში“ წოდებრივი სიძულვილის წყაროები რევოლუციის წინაპროინდელ საქართველოში. როგორც თავის ისტორიულ და ფილოსოფიურ ნაწერებში, ისე სოციალურ მოთხრობებშიც ბარნოვი მიუკერძოებელი და უტენდენციოა, მაგრამ როგორც იქ, ისე აქ ნათლად გამოსჭვივის მისი ჰუმანურობა, მისი ფართო გული, მისი სიყვარული ჩაგრული ადამიანისადმი, რომელიც ასე ხშირად განმარტოებული და დატანჯულია ამ დედამიწაზე.

ჩვენი მწიგნობართუხუცესი

თავის მოგონებათა წიგნში, თავის „მარაოში“ შალვა დადიანს ერთი პატარა დამახასიათებელი სცენა აქვს აწერილი. ახალგაზრდა შალვა დადიანი თავმომწონედ მიაბიჯებს ქუთაისის ბულვარში. ჩოხა-ახალუხშია გამოწყობილი, წელზე ქამარ-ხანჯალი არტყია, გვერდზე ლეკური ჰკიდია. წინ ხვდება აკაკი წერეთელი, ახედ-დახედავს და ირონიულად ჰკითხავს: — როგორ ცოტნე დადიანივით გამოწყობილხარ? სულ მიატოვე საზოგადოებრივი საქმიანობა, თეატრი, მწერლობა?

ვინც იცის, რა დიდი ავტორიტეტი ჰქონდა აკაკი წერეთელს თავის დროის მოწინავე ქართველ საზოგადოებაში, ადვილად გაიგებს შალვა დადიანის სიტყვებს, — გულმა რეჩხი მიყო და ამის შემდეგ მთელი დღე მოწამლული მქონდაო.

შალვა დადიანის ბედნიერება იმაში მდგომარეობდა, რომ ცხოვრებაში ბევრი საუცხოო მასწავლებელი და მეგობარი შეხვდა: მათ მიმართეს მისი აზროვნება პატრიოტიზმისა, ჰუმანიზმისა და დემოკრატიისაკენ; წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს ფეოდალური არისტოკრატიიდან წარმოშობილი ადამიანი, ძველი სამეგრელოს სარდლე-

ბის და მსაჯულთუხუცესების ჩამომავალი, ანტი-კური არქეოპოლისის და ქუჯის ციხე-სიმაგრეების ჩრდილში აღზრდილი, დღეს ქართველი საბჭოთა ინტელიგენციის მოწინავე რიგში არ იდგომებოდა, როგორც საზოგადოებრივი მოღვაწე და როგორც მხატვარი.

არასოდეს არ დამავიწყდება ერთი შეხვედრა შალვა დადიანთან. ეს იყო 1914 წლის ზაფხულში. მე გორის სადგურზე ვიდექი და თბილისისკენ მიმავალ მატარებელს ველოდი. როდესაც მატარებელი ჩამოდგა, ბოლოში მიბმული მესამე კლასის ვაგონი გაიღო და იქიდან შალვა დადიანი და მოგზაური დასის მსახიობები გამოვიდნენ. ეტყობოდათ, ძალიან დაღლილები იყვნენ პროვინციაში მოგზაურობით, რაიცა გასაკვირველი არ იყო, ვინაიდან იმ დროს თვით სამაზრო ქალაქებში ხეირიანი სასტუმროები არ არსებობდა და თუ ადამიანს შემთხვევით გულმოწყალე მასპინძელი არ აღმოუჩნდებოდა, მას ღამით უდრტვინველად უნდა აეტანა ყველა ჯურის მწერების შემოტევა.

ქართველი საზოგადოება განსაკუთრებულად აფასებს შალვა დადიანის პიესებს და ბელეტრიკულ ნაწარმოებებს, სადაც მწერალმა ჩვენი ისტორიული წარსულის და ჩვენი თანამედროვე ცხოვრების დიდი ცოდნა გამოამჟღავნა. მაგრამ ყოველი გემოგახსნილი ადამიანი დიდი სიამოვნების წყაროს აღმოაჩენს მისი წერილების და მო-

გონებების წიგნებში, სადაც ის დიდი მოკრძალებით და ძალდაუტანებელი ოსტატობით თავისი მასწავლებლების და მეგობრების სილუეტებს ხატავს. ის მოგვითხრობს, რომ მასწავლებლად თავდაპირველად მაშამისი ნიკო დადიანი ჰყოლია, შემდეგ აკაკი წერეთელი და ლადო მესხიშვილი, ხოლო მის მეგობართა და ნაცნობთა რიცხვში ისეთი შესანიშნავი ადამიანები ყოფილან, როგორიც ვასო აბაშიძე, ვალერიან გუგუია, გიორგი შერვაშიძე, ვანო სარაჯიშვილი, ზაქარია ფალიაშვილი, ილიკო აგლაძე და სხვები იყვნენ.

შალვა დადიანი გადაურჩა იმ ძველი სახაზინო სკოლის მწრთენულებს, რომელნიც ორმოცდაათი ათასი იეროგლიფის შემწეობით ხანდახან ცოცხალ ადამიანს ეგვიპტის მუმიად ან, საუკეთესო შემთხვევაში, ძველი დროის ჩინელ მანდარინად აქცევდნენ. მას საუცხოო გაკვეთილები მიუღია თავისი მამის ნიკო დადიანისაგან, ამ სპარტანული მორალის დარბაისელი ქართველისაგან, რომელიც საქართველოს ისტორიის ცოდნას აერთებდა ჯალექსანდრე ჰუმბოლდტის, ვიქტორ ჰიუგოს და ფლობერის ნაწერების ცოდნასთან, ხოლო ილია ჭავჭავაძის მეგობრობას—ივანე მაჩაბლის მეგობრობასთან. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ თავისი აღზრდა შალვა დადიანმა ლადო მესხიშვილის ხელმძღვანელობით დაასრულა, ქუთაისის თეატრში, რომლის „ბებერ კედლებს“ მან შთაგონებული სიტყვები მიუძღვნა.

ქუთაისის თეატრში შალვა დადიანი თავდაპირველად ქუჯის ფსევდონიმით გამოვიდა. მან აირჩია კოლხიდელების ლეგენდარული გმირის სახელი, დაკავშირებული იბერიელების პირველი ლეგენდარული მეფის ფარნაოზის სახელთან. როგორც ცნობილია, ფარნაოზი და ქუჯი ერთმანეთს დაუკავშირდნენ და დაუმოყვრდნენ და მათი შეთანხმებიდან ერთობლივი საქართველო წარმოიშვა. უფრო გვიან, მეთორმეტე და მეცამეტე საუკუნეში, თბილისის ტახტზე მსხდომარე ბაგრატიონები თავიანთ მწიგნობარუხუცესებად ანუ კანცლერებად ქყონდიდელებს ნიშნავდნენ. ბაგრატიონები და მათი პირველი ვეზირები სამუდამოდ გაჰქრნენ, მაგრამ მუდამ ახალგაზრდა ძველმა კოლხეთმა თბილისში წარმოგზავნა თავისი საუკეთესო შვილი, რომელიც დღეს ახალი მწიგნობართუხუცესის პოსტზე დგას, როგორც ახალი საქართველოს ერთგული გუშაგი.

თამარ აბაკელია

თამარ აბაკელია ერთ-ერთი დამახასიათებელი ფიგურაა იმ ახალგაზრდა ქართველი მხატვრების თაობაში, რომელიც არა მარტო თავისი ასაკით, არამედ თავისი მსოფლმხედველობით, ფსიქოლოგიით, სტილის შეგრძნობით თანამედროვე საბჭოთა საქართველოს ეკუთვნის. ის ჯერ სრულიად ახალგაზრდა იყო, როცა თბილისის სამხატვრო აკადემიის სკულპტურული კლასი და გრაფიკული ფაკულტეტი გაათავა; ქანდაკებას იაკობ ნიკოლაძის და ნიკოლოზ კანდელაკის ხელმძღვანელობით სწავლობდა, გრაფიკას კი—შარლემანის ხელმძღვანელობით. როგორც ეტყობა, ამ უკანასკნელმა მისცა ახალგაზრდა მხატვარს მნიშვნელოვანი მითითებანი კომპოზიციის დარგში, ნიკოლაძემ და კანდელაკმა კი მას ადამიანის სხეულის მასის და მოცულობის შეგრძნობა ასწავლეს.

ინტიმური ხასიათის ავტობიოგრაფიულ შენიშვნებში, რომელიც დასაბეჭდად არ არის განზრახული, მაგრამ გასაღებს იძლევა ავტორის შემოქმედების გასაგებად, თამარ აბაკელია ამბობს, სტუდენტობის დროიდანვე ჩემს მთავარ შესწავლის საგანს ადამიანი შეადგენდა, ჩემს სურათებ-

ში ძირითდი თემა ყოველთვის ადამიანთა გამო-
სახულობით არის გადაწყვეტილიო; ჩემი მთავარი
მასწავლებლები კი ძველი ეგვიპტის და აღორძი-
ნების ეპოქის მოქანდაკეები და მხატვრები იყუ-
ნენო.

მართლაც, თამარ აბაკელიას ზოგიერთი
ჰორელიეფი და სურათი უცილობლად ამჟღავ-
ნებს მიქელ ანჯელოს გავლენას. მას ფერწერაში
შეაქვს წმინდა სკულპტურული და პლასტიკური
სული; ის გულგრილად ეკიდება შუქჩრდილის
ნუანსებს, პეიზაჟს, ლოკალურ ფერს, მას უფრო
ადამიანი აინტერესებს მქვერმეტყველი გამომეტყ-
ველებით, მძაფრი და პათეტიკური მოძრაობით,
დაჭიმული კუნთებით. კლასიკოს მხატვრების მსგავ-
სად თამარ აბაკელია ეძებს მონუმენტურ სტილს,
ხშირად მას აღწევს მწყობრი რიტმით, განმეო-
რებითი მოძრაობით, მას ახასიათებს სიძუნწე,
ლაკონიზმი დეტალების გადმოცემაში, უფრო
გულმოდგინედ ნახატზე მუშაობს, ვიდრე ფერწე-
რაზე. ყოველივე ეს ამჟღავნებს, რომ თამარ აბა-
კელიას სიმპათია უფრო კლასიკური ხელოვნე-
ბის ოსტატობისკენ იხრება, ვიდრე რომანტიკო-
სებისა, ნატურალისტებისა ან იმპრესიონისტები-
საკენ.

მაგრამ კლასიკური ხელოვნების ოსტატებს
გარდა თამარ აბაკელიას ჰყავდა სხვა დიდი მას-
წავლებელი, რომელმაც განსაკუთრებით დიდი გავ-
ლენა იქონია მისი შემოქმედებითი ინდივიდუა-

ლობის ჩამოყალიბებაზე. ეს მასწავლებელი მისი სამშობლოს სინამდვილე იყო. ზემოხსენებულ ავტობიოგრაფიულ შენიშვნებში ის წერს: „ჩემს შესახებ ამბობენ, თითქო მე კარგად ვგრძნობდე ქართულ სოფელს, მშობლიურ სახეებს,—ეს შემთხვევითი მოვლენა არ არის: ბავშვობის და ახალგაზრდობის წლები იმერეთის და გურიის სოფლებში გავატარე, ჩემს მახსოვრობაში ღრმად აღიბეჭდა გლეხების სახეები, მათი შრომისა და დასვენების სურათები. კრამიტის სახურავიანი ხის ოდები, მწვანე ხავერდის ფერი ეზოები, რომელთა ფონზე ზაფრანი, წითელი პილპილის აკიდოები და გამხმარი სიმინდის ტაროები ანათებენ,—აი ჩემი სამშობლო ქვეყნისაგან მიღებული პირველი შთაბეჭდილებანი... პატარა პროვინციულ ქალაქებში პარასკეობით და კვირაობით ბაზრობა იმართება. მე ვხედავ მოხუცი გლეხების ბიბლიურ ფიგურებს, ისინი კამეჩებშებმულ ურმებს მიერეკებიან... ან ეკლესიის გვერდით ასწლოვანი ჭადრებისა, ცაცხვებისა და მუხების ქვეშ დღეობა იმართება ღამის თევით, სიმღერითა და ახალგაზრდა ქალ-ვაჟების ცეკვა-თამაშით“.

როგორც ოსტატი, თამარ აბაკელია ახალ სამყაროს ასახავს ყოველი აბეზარი ტენდენციის გარეშე: და ეს გარემოება მის შემოქმედებას განსაკუთრებული ორიგინალობის ელფერს აძლევს. საუკეთესოდ უნდა ჩაითვალოს ის რელიეფები და სურათები, სადაც შრომის პროცესებია

გადმოცემული, ან კიდევ მშრომელთა დასვენება, გართობა, დემონსტრაცია. აქ ის უცილობლად მონუმენტურობის შეგრძნობას იწვევს. ლიმონების თუ ყურძნის კრეფა, პირველი ტრაქტორის გამოშვება, სამრეწველო შრომის სურათები, ბათუმის დემონსტრაცია და სხვ. ისეთი გმირული სულითაა გაჟღენთილი, როგორიც წინანდელ მხატვრებს მითოლოგიური, რელიგიური ან ბატალური ჟანრის სურათებში შეჰქონდათ.

გარდა მონუმენტური მხატვრობის დარგისა თამარ აბაქელიამ თავისი ნიჭი გამოსცადა თეატრის დეკორაციის და წიგნის ილუსტრაციის დარგში. ის თვითონ გულწრფელად აღიარებს, თეატრმა მხოლოდ იმედის გაცრუება მომიტანაო. არ ყოფილა შემთხვევა, რომ ჩემს ესკიზებს თავდაპირველად ქება არ გამოეწვიოს, მაგრამ როდესაც ისინი დეკორაციასა, ტანსაცმელსა და გრიმებში ხორციელდებიან, ყოველთვის დამარცხებას განვიცდიო. ამიტომ თეატრში მუშაობა ჩემთვის ნამდვილი წამება არისო.

უფრო ნაყოფიერი აღმოჩნდა თამარ აბაქელიას მუშაობა წიგნის სამკაულის დარგში. მას ეკუთვნის „ვეფხისტყაოსნის“ რუსული და უკრაინული თარგმანის, „დავით სასუნცის“ ქართული თარგმანის, ვაჟა ფშაველას პოემების და არსენას ლექსის რუსული გამოცემების და სხვა წიგნების ილუსტრაციები. ამ ილუსტრაციებსაც ნათლად აჩნევია მხატვრის დამახასიათებელი თვისებები: სკულ-

პტურული პრინციპის შეტანა გრაფიკასა და ფერ-წერაში, ენერგიული და მტკიცე ნახატი, ნაკლებ ყუათიანი კოლორიტი, საკმაოდ ნათელი და ლოგიკური კომპოზიციური აღნაგობა, შუქჩრდილის კონტრასტულად გადმოცემა. შედარებით ნაკლებ სასიამოვნო შთაბეჭდილებას ახდენს ის გარემოება, რომ გმირული პათეტიკა, რომელიც ბუნებრივად გვეჩვენება თამარ აბაქელიას მონუმენტურ კომპოზიციებში, მის მიერ შესრულებულ ილუსტრაციებში, ცოტა არ იყოს, თეატრალურ ელფერს ღებულობს. შეიძლება ეს იმით აიხსნებოდეს, რომ პირველ შემთხვევაში მხატვარს კონტროლს უწევს სინამდვილისაგან მიღებული შთაბეჭდილებანი, მეორე შემთხვევაში კი იგი მხოლოდ წიგნის ტექსტის შთაგონებით მუშაობს.

ახალგაზრდა საბჭოთა მხატვრების თაობა, რომელსაც თამარ აბაქელია ეკუთვნის, როგორც იდეოლოგიურად, ისე ფორმალურად რამდენიმედ ოპოზიციიაში უდგას მეცხრამეტე საუკუნის მხატვრობას. პლენერისტებმა და იმპრესიონისტებმა მეცხრამეტე საუკუნეში თითქოს საგნობრივი სამყაროს დემატერიალიზაცია მოახდინეს. მათ ჰაერი, სინათლე სურათის მთავარ გმირებად გამოაცხადეს; ადამიანი, ცხოველი, მცენარე თითქო გაითქვიფნენ ატმოსფეროს და მზის შუქის ლივლივში, საგნებმა თითქოს დაჰკარგეს მასა, მოცულობა. სრულიად კანონიერი და მიზანშეწონილია, რომ თანამედროვე მხატვრები, და მათ შორის თამარ აბაქელია,

ცდილობენ საგნობრივი სამყაროს უფლებები აღადგინონ, პლასტიკური ფორმის სიზუსტე და კომპოზიციის მონუმენტურობა შეიტანონ ფერწერაში. მაგრამ სასურველია, რომ ეს კანონზომიერი ოპოზიცია მეორე უკიდურესობაში არ გადავარდეს. საქმე ისაა, რომ რაც უნდა იყოს, ფერწერა არის არა მარტო ნახატის, არამედ ფერების ხელოვნებაც. სურათი ისეთ შთაბეჭდილებას არ უნდა ახდენდეს, თითქოს ის გაფერადებული ნახატი იყოს, ვინაიდან ბუნება კი არ აფერადებს საგნებს, არამედ ფერი თვით ბუნებრივი საგნების ძირითად თვისებას წარმოადგენს. თუმცა კოლორიტის უგულებელყოფა თამარ აბაქელიასაც ისევე ეტყობა, როგორც ზოგიერთ მის თანამოასავე მხატვარს, მაგრამ, როგორც ჩანს, ის გრძნობს ამ ნაკლს და ცდილობს შეძლებისამებრ კიდევ გადალახოს.

1953 წელს თამარ აბაქელიამ შექმნა თავისი საუკეთესო ნაწარმოები, უკრაინელი მწერალი ქალის ლესია უკრაინკის ძეგლი, რომელიც სურამში დაიდგა. სურამის ციხის მახლობლად ქართველ ხალხს ბევრი სისხლი დაუღვრია მტერთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. აქ უკრაინელი და ქართველი ხალხის მეგობრობისადმი მიძღვნილი ძეგლის აგება აღნიშნავს იმ გრანდიოზულ ცვლილებას, რომელიც ქართველი ერის ცხოვრებაში მოხდა საბჭოთა წესწყობილების დამყარების შემდეგ.

ენის და ლიტერატურის პრობლემისათვის*

ამ ბოლო დროს მეცნიერულ ლიტერატურაში რამდენჯერმე აღინიშნა, რომ კლასობრივი ენა არ არსებობს და საზოგადოდ ენა არ წარმოადგენს ეგრეთ წოდებული ზედნაშენის კატეგორიას. საქართველოში ლიტერატურული ენის დიდი ოსტატები და რეფორმატორები იყვნენ „ვისრამიანის“ მთარგმნელი და შოთა რუსთაველი მეთორმეტე საუკუნეში, სულხან-საბა ორბელიანი და დავით გურამიშვილი—მეთვრამეტეში, ხოლო ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი—მეცხრამეტეში. მათ არც ქართული ლიტერატურული ენის გრამატიკული წყობა შეუცვლიათ რადიკალურად, არც სიტყვიერი ფონდი, მათ მხოლოდ გაამდიდრეს ეს უკანასკნელი. მათი რეფორმა იმაში გამოიხატა, რომ სალიტერატურო ენა ხალხურ მეტყველებას დაუახლოვეს. და აღსანიშნავია, რომ ეს კეთილისმყოფელი რეფორმები მათ ისე მოახდინეს, რომ ამას უშუალო დამოკიდებულება არა ჰქონია საზოგადოების ეკონომიური ცხოვრების რევოლუციურ გადატრიალებასთან.

* სიტყვა წარმოთქმული მწერალთა სასახლეში 1951 წ.

მაგრამ ენა, რასაკვირველია, ვითარდება საზოგადოების ეკონომიურ, პოლიტიკურ და კულტურულ პროგრესთან ერთად. ქართული ენის სტრუქტურა და ძირითადი ლექსიკური მარაგი არ შეცვლილა მრავალი საუკუნის მანძილზე და ჩვენთვის დღეს გასაგებია არა მარტო სულხან-საბა ორბელიანის და შოთა რუსთაველის, არამედ თვით ხანმეტი ტექსტები და მეხუთე საუკუნის მწერლის იაკობ ცურტაველის ენა ჩვენი შორეული წინაპრებისათვის კი ჩვენი თანამედროვე ენა, როგორც ლიტერატურული, ისე ხალხურიც ძნელად გასაგები იქნებოდა. არა მარტო ვახტანგ გორგასალის და დავით აღმაშენებლის თანამედროვესა, არამედ თვით მეცხრამეტე საუკუნის ქართველისათვის, ვრცელი კომენტარების დაუხმარებლად, ძნელი გასაგები იქნებოდა, მაგალითად, ლეო ქიაჩელის „გვადი ბიგვა“ და ალექსანდრე ქეიშვილის „ლელო“, ხოლო ზოგიერთი თანამედროვე მეცნიერული, ტექნიკური და ფილოსოფიური შინაარსის წიგნი მათ თითქმის ჩინური დამწერლობის ძეგლებად ეჩვენებოდათ. ეს იმით აიხსნება, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ქართული სამეცნიერო და სალიტერატურო ენის მარაგი გამდიდრდა, შეიქნა მეცნიერული, ტექნიკური და ფილოსოფიური ტერმინოლოგია და წარმოიშვა მრავალი ახალი სიტყვა ახალი ყოფაცხოვრების საგნებისა და მოვლენების გამოსახატავად. მეცხრამეტე საუკუნის ქართველს ძალიან გაუჭირდებოდა იმის

წარმოდგენა, რომ ქართულ ენაზე შეიძლებოდა სახელმძღვანელოს დაწერა მეცნიერების ყოველ დარგში, დაწყებული უმაღლესი მათემატიკიდან და გათავებული მევენახეობით ან მეცხოველეობით, და მრავალი რთული ფილოსოფიურ-მეცნიერული და მხატვრული ნაწარმოების გადმოთარგმნა.

მეორე დიდი პროცესი, რომელიც სალიტერატურო ქართულმა ენამ განიცადა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, მისი უნიფიკაციაა. თანამედროვე ლიტერატურულ მეტყველებაში არ შეიძლება ისეთი სხვადასხვაობა არსებობდეს, როგორიც, მაგალითად, მეცხრამეტე საუკუნეში ალექსანდრე ყაზბეგის ენასა და დავით კლდიაშვილის ენას, ან ვაჟა ფშაველას ენასა და ეგნატე ნინოშვილის ენას შორის არსებობდა. თანამედროვე ქართველი მწერალი ადგილობრივი იდიომების ხმარებას დასაშვებად სთვლის მხოლოდ დიალოგში და ისიც ზომიერად, სხვაფერით ის გაურბის პროვინციულ გამოთქმებს. ეს სალიტერატურო ენის უნიფიკაცია შედეგია იმ დიდი სოციალური პროცესისა, რომელიც საქართველოში მოხდა უკანასკნელი ოცდაათი წლის მანძილზე. ტომობრივი გათიშვა, პროვინციული ზღუდეები, რომელნიც ქართულმა ფეოდალიზმმა გვიანდერძა, ხოლო ქართველმა ბურჟუაზიამ ვერ მოსპო თავისი ეკონომიური და პოლიტიკური სისტემის გამო, ამჟამად გადალახულია: ქართველი ერის მთლიანობა დიდად განმტკიცდა.

თავის მხრივ ეს საზოგადოებრივი და ენობრივი უნიფიკაცია დიდ პროგრესულ ფაქტორს წარმოადგენს, ვინაიდან საქართველოს ეკონომიური და გონებრივი განვითარებისათვის დიდ დაბრკოლებას ქმნიდა ის გარემოება, რომ, მაგალითად, ორსანტიელ გლეხს არ გაეგებოდა არათუ შორეული ბარისახოელი და შატილელი გლეხის, არამედ მეზობელი დიდჯიხაიშელი და შემოქმედელი გლეხის მეტყველება.

აღსანიშნავია, რომ კოლხური ანუ მეგრული დიალექტის გავრცელების ტერიტორია თანდათან მცირდება: ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეში, სტრაბონის დროს, ის, ეტყობა, შავი ზღვიდან ლიხის მთამდე აღწევდა, XVII საუკუნეში, არქანჯელო ლამბერტისა და შარდენის დროს — რიონამდე, ხოლო დღეს ცხენისწყლის ხეობას აღარ სცილდება. ეს მოვლენა უმთავრესად იმით აიხსნება, რომ ქართული ენის შემტევ ძალას მისი განვითარებული ლიტერატურა აძლიერებს. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე იმ გარემოებას, რომ ჩვენი მტრების, არაბების, მონღოლების, სპარსელების და თურქების შემოსევის დროს ქართლ-კახეთის და სამცხე-ტაო-კლარჯეთის მოსახლეობა მასობრივად იყრებოდა და ლიხის მთის იქით პოულობდა თავშესაფარს; ხოლო გურიის ტერიტორიის ათვისებით მან მეგრულ-ქანური მოსახლეობა გასთიშა.

მეორე მხრით იბერიელების ერთმა შტომ, ფშავ-

ხევსურებმა, რომელნიც კავკასიონის მთების კალ-
თებში იყვნენ ჩაკეტილი და გვაროვნული წესწყო-
ბილების საფეხურს ვერ გაშორდნენ, შეინარჩუნეს
არქაული მეტყველების ნაშთები; და მთის
პოეზიაში თითქო პრეისტორიული იბერიელის
ხმა ისმის.

თუ დიალექტების შეჯიბრში საქართველოში
ქართლის დიალექტმა გაიმარჯვა, ისევე როგორც
რუსეთში მოსკოვისამ გაიმარჯვა, იტალიაში—
ტოსკანისამ, ხოლო საფრანგეთში — ილდეფრან-
სისამ, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ სხვა დიალექტები
არავითარ მასალას არ იძლევიან სალიტერატურო
ენის შემდგომი განვითარებისა და გამდიდრები-
სათვის. როცა რაიმე ცნების გამოსახატავად დე-
და ენაში სათანადო სიტყვა არ მოგვეპოვება, ჩვენ
მას უცხო ენიდან ვსესხულობთ. ქართულ ენაში
საკმაოდ ბევრია სპარსული, სომხური, თურქული,
არაბული, ბოლოს რუსული ენიდან ნასესხები სი-
ტყვები. ბუნებრივი და მისასალმებელია, რომ
ქართველმა მწერალმა და მეცნიერმა ქართულ იდ-
იომებს მიმართოს სიტყვიერი ფონდის შესავსე-
ბად. აქ ერთ მაგალითს მოვიტან ჩემი პირადი
პრაქტიკიდან. მე პრიორიტეტს არ ვიჩემებ, სი-
ტყვა ბიძგი ალბათ ჩემამდეც უხმარიათ ქართულ
მწერლობაში: ყოველ შემთხვევაში, დავით ჩუბი-
ნაშვილის ლექსიკონში ეს სიტყვა შეტანილია; მა-
გრამ მე ის მახსოვრობაში ჩამრჩა არა ლექსიკო-
ნიდან, არამედ ცოცხალი გურული მეტყველები-

დან და, როდესაც პირველად ამ მეოთხედი საუკუნის წინათ „ტრისტან და იზოლდას“ თარგმანში გამოვიყენე, დიდი პროტესტი გამოვიწვიე ჩემი ქართლ-კახელი მეგობრების მხრივ. ისინი მეუბნებოდნენ, ბიძგი პროვინციული სიტყვაა, მისი მართებული ლიტერატურული შესატყვისი ხელისკვრააო. თავისთავად ცხადია, რომ ვერც ხელისკვრა, ვერც ქისტი, ვერც იმერული პროვინციული წაჯიკავება ვერ გამოჰხატავს იმ ცნებას, რომელსაც ბიძგი ან წაბიძგება ჰხატავს; და ამ სიტყვამ სრული სამოქალაქო უფლება მოიპოვა თანამედროვე მხატვრულ და მეცნიერულ ლიტერატურაში.

კიდევ ერთ მაგალითს მოვიტანთ. ქართლ-კახეთში სიტყვა ფსკერი პროვინციულ სიტყვად ეჩვენებათ, მის მაგივრად ძირს ხმარობენ: ამბობენ ქოთნის ძირი, ქვევრის ძირი და სხვ. მაგრამ სიტყვა ფსკერი რომ აქ ოდესღაც ცოცხალ მეტყველებაში არსებულა, იქიდან ჩანს, რომ უფსკრული ყველას ესმის. თავისთავად ცხადია, რომ ასეთი სიტყვა უნდა აღსდგეს როგორც სასაუბრო ენაში, ისე მწერლობაში. შეიძლებოდა ბევრი სხვა მაგალითის მოტანა იმის დასამტკიცებლად, რომ ქართული ენის დიალექტებში უხვი მასალა მოიპოვება ლიტერატურული ენის გასანოყიერებლად.

ქართული ენა უძველესი და უმდიდრესი ენაა და მან წარსულში სტიქიონური ძალების შემოტევას და ქარტეხილებს გაუძლო. მას ძალიან მა-

გარი ჩონჩხი აქვს. მისი შემწეობით ენერგიულად და ლაკონურად შეიძლება აზრის გადმოცემა. ამ ენის სახით ჩვენმა წინაპრებმა ეროვნული ვინაობის თავდაცვის იარაღი გვიანდერძეს, შეუდარებელი თავისი გამძლეობის თვალსაზრისით. მათ ამ ენაზე გამოთქვეს უღრმესი რელიგიური და ფილოსოფიური იდეები და უძლიერესი სიყვარულის და სიძულვილის გრძნობები. ამ იარაღის შეუბღალავად შენახვა, მისი დაცვა ყოველი ქანგისაგან ჩვენი თაობის უპირველეს ვალდებულებას წარმოადგენს.

რაც შეეხება მხატვრულ ლიტერატურას, ის, მარქსისტული მოძღვრების მიხედვით, ზედნაშენის კატეგორიას წარმოადგენს; მაგრამ მარქსიზმი არ ამტკიცებს, რომ ეკონომიურ ბაზისსა და მხატვრულ მწერლობას შორის მარტივი მექანიკური ურთიერთობა არსებობდეს და საკმაო იყოს მხოლოდ ქვეყნის ეკონომიური საფუძვლის შეცვლა და აღორძინება, რომ მწერლობა და ხელოვნებაც შეიცვალოს და აღორძინდეს.

მეცხრამეტე საუკუნეში საქართველო პოლიტიკურად დაზავებული და ეკონომიურად ჩამორჩენილი ქვეყანა იყო. ამისდა მიუხედავად მან შექმნა მხატვრული მწერლობა, რომელიც სასიქადულო იქნებოდა ბევრი უფრო მრავალრიცხოვანი და ეკონომიურად და პოლიტიკურად უფრო დაწინაურებული ერისთვის.

ეს ახალი ქართული მწერლობა დიდად ორი-

გინალურია, ნაციონალური ამ ცნების საუკეთესო მნიშვნელობით და ის ქართველი ერის უმაღლეს სოციალურ და ზნეობრივ მისწრაფებებს გამოხატავს. ეს ითქმის არა მარტო ამ მწერლობის ფუძემდებლებსა და მეთაურებსა—ნიკოლოზ ბარათაშვილსა, ილია ჭავჭავაძეს, აკაკი წერეთელზე, არამედ მათ მემკვიდრეებსა და გამგრძელებლებზეც, რომელნიც მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნის მიჯნას გადმოსცილდნენ და ნაწილობრივ საბჭოთა პერიოდში მოღვაწეობდნენ.

რასაკვირველია, ყოველი ერის ლიტერატურა, თუ ის სრულიად კარჩაკეტილი არაა, თავისი ეპოქის ფილოსოფიური, მორალური და პოლიტიკური იდეების ზეგავლენას განიცდის; ამიტომ რაღაც საერთოს აღმოჩენა შეიძლება თვით ისეთ დაშორიშორებულ მწერლებს შორის, როგორც, მაგალითად, კნუტ ჰამსუნი, ბერნჰარდ კელერმანი, მაქსიმ გორკი, ლეო ქიაჩელი და სხვ. არიან; მაგრამ აქედან იმ დასკვნის გაკეთება არ შეიძლება, რომ ისინი ერთ მხატვრულ სკოლას ეკუთვნოდნენ.

ხანდახან ლიტერატურულ პარალელებს სრულიად შემთხვევითი ხასიათი აქვს. ნინოშვილის ქრისტიანესაც ახალგაზრდა უსაქმო აზნაურიშვილი აცდენს და ლევ ტოლსტოის კატიუშა მასლოვასაც. ქრისტიანეც პროსტიტუციის გზას ადგება და კატიუშაც. მაგრამ განა აქედან იმ დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ ნინოშვილის მოთხრო-

ბამ გავლენა მოახდინა ლევ ტოლსტოიზე, რომლის რომანი „აღდგომა“ რამდენიმე წლით უფრო გვიანაა დაწერილი?

ამა თუ იმ ერის ლიტერატურის განვითარებაში ხშირად არის პერიოდები, როდესაც უცხო ლიტერატურის ზეგავლენა ახშობს ორიგინალურ-ნაციონალურ შემოქმედებას. ასეთი პერიოდები გერმანელებმა და რუსებმა მეთვრამეტე საუკუნეში განიცადეს, როდესაც მათ ფრანგული კლასიკური ლიტერატურა წასაბამ ნიშნულად დასახეს. ლესინგმა გერმანული, ხოლო პუშკინმა რუსული ლიტერატურა გაათავისუფლა ამ უცხო ზეგავლენისაგან. ასეთი მიმბაძველობითი ხელოვნება ძალიან მდარეხარისხოვანია და ის სუსტ კვალს სტოვებს ერის სულიერი კულტურის ისტორიაში. თუ რუსები სრულიად მართებულად ამტკიცებენ, რომ პუშკინი არ შეიძლება ბაირონის უბრალო მიმბაძველად გამოცხადდეს, გოგოლი—ჰოფმანისა, ხოლო ტოლსტოი — თეკერეისა და სტენდალისა, ისიც უმართებულო იქნებოდა, რომ ჩვენი ახალი ლიტერატურა პუშკინის, გოგოლის, ტოლსტოის, მაქსიმ გორკის და სხვათა შემოქმედების ქართულ ვარიანტად გამოგვეცხადებინა. ეს არაფერს შემატებს არც რუსი მწერლების, არც ქართული ლიტერატურის ღირსებას. ნამდვილი მხატვრული ლიტერატურა ისეთივე თვითშეყოფია, ისეთივე ბასრი იარაღია ერის ვინაობის დასაცავად, როგორც ნაციონალური ენა.

თანამედროვე ქართულ ლიტერატურაზე *

ყველა იმ სიტყვაში, რომლებიც ამ ტრიბუნიდან გაისმის ორი დღის განმავლობაში, კეთილშობილი შეშფოთების გრძნობა იხატება. ორატორები, რომელნიც ფიქრობენ, რომ თვითონაც ზნეობრივად პასუხისმგებელი არიან თანამედროვე ქართული მხატვრული ლიტერატურის მდგომარეობისათვის, თავიანთ გამოსვლებში დიდი გულისტკივილით აღნიშნავენ, რომ ჩვენ დღეს აღარ ვდგავართ იმ სიმაღლეზე, რომელზედაც წინა პერიოდებში, კერძოდ სამამულო ომის ქარიშხლიან წლებში ვიდექით და თამამად წინ კი არ მივდივართ ახალი მწვერვალების დასაპყრობად, არამედ ერთგვარ შეფერხებას განვიცდით. ხოლო ვინც ჩვენს აქტიურ და ენერგიულად წინმიმავალ ეპოქაში შეფერხდება და ერთ ადგილზე დაიწყებს მიწის ტკეპნას, ის უიმედოდ უკან ჩამორჩება, თუნდაც მას საუცხოო საგზალი ჰქონდეს, მდიდარი წინაპრებისაგან ნაანდერძევი. ეს აქ გუშინ კარგად აღნიშნა ჩვენმა ძველმა მეგობარმა ნიკოლაი ტიხონოვმა.

* სიტყვა წარმოთქმული 1 ივლისს, 1954 წელს, საქართველოს საბჭოთა მწერლების IV ყრილობაზე.

ამავე დროს ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში ეკონომიური და კულტურული ცხოვრების სხვა დარგები საერთოდ აღორძინების გზას ადგია. მე აქ არ შევეხები ჩვენი აყვავებული სასოფლო მეურნეობის და ინდუსტრიის მრავალ განშტოებას, რომელნიც თავიანთ პროდუქციას— მარგანეცს, ჩაის, ციტრუსებს, ღვინოს, ხილს, თამბაქოს, აბრეშუმს აწვდიან მთელს საბჭოთა კავშირს; გაგახსენებთ მხოლოდ, რომ სულიერი კულტურის მრავალს დარგში, არქიტექტურასა, ფერწერასა, სკულპტურასა, მხატვრულ კერამიკასა, ინსტრუმენტალურ და ვოკალურს მუსიკაში, რომელნიც თითქმის არ არსებობდნენ ან სულს ლაფავდნენ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე, დღეს იქმნებიან ნაწარმოებნი, რომელნიც დიდ მოწონებას იმსახურებენ მთელ საბჭოთა კავშირში. და აი, ამ საერთო აღმავლობის ფონზე განსაკუთრებულად რელიეფურად ჩანს, როგორ ჩამორჩა ქართული მხატვრული ლიტერატურა, რომელსაც უფრო ძლიერი ტრადიციები აქვს, ვიდრე, ვთქვათ, სკულპტურას ან საოპერო მუსიკას.

საერთოდ ეს ძალიან რთული თეორიული საკითხია, რატომ ხდება, რომ დიდი კულტურული ეპოქები ყოველთვის შესატყვის ასახვას ვერ პოულობენ მხატვრულ ლიტერატურაში და მცირერიცხოვანი ან ჩამორჩენილი ერები ხშირად უფრო მნიშვნელოვან ლიტერატურულ ძეგლებს სტოვენ-

ბენ, ვიდრე დაწინაურებულნი და მრავალრიცხო-
ვანნი. ცნობილია, რომ არათუ ცარისტულმა
რუსეთმა, თვით პატარა წვრილბურჟუაზიულმა
ნორვეგიამაც მეცხრამეტე საუკუნეში უფრო მნი-
შვნელოვანი მხატვრული ლიტერატურა შექმნეს,
ვიდრე მრავალმა ეკონომიურად და პოლიტიკუ-
რად დაწინაურებულმა ევროპელმა ერმა. კარლ
მარქსი კითხულობდა, როგორ მოხდა, რომ
ძველი ბერძნების პრიმიტიულმა გვაროვნულმა
საზოგადოებამ ჰომეროსის „ილიადა“ და „ოდის-
სეა“ შექმნა, მეთვრამეტე საუკუნის განათლე-
ბულმა საფრანგეთმა, ენციკლოპედისტების და
მატერიალისტ ფილოსოფოსების საუკუნემ კი
ეპოსის დარგში ვერაფერი მოგვცა ვოლტერის
„ჰენრიადაზე“ უკეთესიო. ამ რთული თეორიული
საკითხის გადაჭრა, რასაკვირველია, აქ არ შეიძ-
ლება, მისი ყოველმხრივ განხილვა ჩვენს ესთეტი-
კოსებს და ხელოვნების ფილოსოფოსებს უნდა
მივანდოთ. ჩვენ აქ მხოლოდ შევჩერდებით რამ-
დენიმე კონკრეტულ თვისებაზე, რომელიც ქარ-
თულ პოეზიას და მხატვრულ პროზას ახასიათებ-
და უკანასკნელი წლების განმავლობაში და, ჩე-
მის აზრით, რამდენიმედ მის შეფერხებას თუ ჩა-
მორჩენას იწვევდა.

სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ
ჩვენს პოეტებს შესანიშნავი მიღწევები აქვთ პატ-
რიოტული ლირიკის და ეპოსის დარგში. მათ შექმ-
ნეს პატრიოტული პოეზიის საუცხოო ნიმუშები,

რომელთაც ჩვენი ხალხი კარგად იცნობს, ზეპირად იმეორებს და მღერის. იგივე არ ითქმის პანეგირიკულ პოეზიაზე. რაც შეეხება ინტიმურ ლირიკას, ის დიდი ხნის განმავლობაში შებოჭილი იყო: ამაში თვით ქართველ პოეტებს არ მიუძღვით ბრალი.

უნდა გულახდილად გამოვტყდე, რომ მე დიდი თაყვანისმცემელი არ ვარ ეგრეთ წოდებული პანეგირიკული ანუ სახოტბო პოეზიისა, მაგრამ ამასთანავე ვაღიარებ, რომ ამ ჟანრს თავისი არსებობის უფლება აქვს ზოგიერთ ეპოქაში.

ქართულ და რუსულ სახოტბო პოეზიას კარგი ტრადიციები აქვს ახლობელ თუ შორეულ წარსულში. გავიხსენოთ ჩვენი შავთელი და ჩახრუხაძე, რუსების ტრედიაკოვსკი და დერჟავინი; ყველა ესენი თავიანთ მაღალფარდოვან ოდებში დიდ მოვლენებს და გამოჩენილ სახელმწიფოებრივ მოღვაწეებს უმღეროდნენ. ისინი მოკლებულნი არ იყვნენ ერთგვარ პოეტურ შთაგონებას და ზშირად წარმოდგენას იძლეოდნენ თავიანთი ეპოქის კულტურულ ინტერესებსა და მორალურ მისწრაფებებზე. მაგრამ არავის მაინც თავში აზრად არ მოუვა ისინი რუსთაველის, გურამიშვილის, პუშკინის და ლერმონტოვის სიმაღლეზე დააყენოს; და ქართული და რუსული ლიტერატურისთვის დიდად სავალალო იქნებოდა, თუ დღეს ჩახრუხაძის და დერჟავინის ოდებზე გავიყინეთ.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ საქართველო

უმთავრესად პოეტების ქვეყანაა და თითქმის ყოველი ქართველი ფარულად ან აშკარად ლექსებს წერს ხანშიშესული აკადემიკოსებიდან დაწყებული ახლად ულვაშამწვანებულ კოლმეურნეებამდე; ისე რომ, თუ სასწაული მომხდარიყო და ბერძნული იდეალიზმის მამამთავარი პლატონი ამდგარიყო, ის მთელ ქართველ ერს განდევნიდა თავისი იდეალური რესპუბლიკიდან. საბედნიეროდ ეს არ შეიძლება მოხდეს, ჩვენი საბჭოთა მთავრობა კი განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენს პოეტებისადმი; და თამამად შეიძლება ითქვას, რომ რომელიმე მეორეხარისხოვანი თანამედროვე ქართველი პოეტი დღეს ყოველმხრივ უკეთ არის უზრუნველყოფილი, ვიდრე წარსულ საუკუნეში ნიკოლოზ ბარათაშვილი იყო. მაშინ როდესაც ბარათაშვილს არც კი შეეძლო ეოცნება, რომ მისი ლექსების პატარა კრებული ერთხელ მაინც დაბეჭდილიყო, ყველა ჩვენს ცოტად თუ ბევრად შესამჩნევ პოეტს შესაძლებლობა აქვს თავისი ნაწერები ჯერ პერიოდულ გამოცემებში დაბეჭდოს, ხოლო შემდეგ ცალკე წიგნად გამოაქვეყნოს. ჩვენს გამომცემლობათა გეგმებში ლომის კერძი პოეზიას მიეკუთვნება და, მაგალითად, სახელგამის გეგმაში მიმდინარე 1954 წელს 17 თუ 18 პოეტური კრებულის გვერდით მხოლოდ სამი თუ ოთხი პროზაული ნაწარმოებია შეტანილი, მათ შორის თითქმის ნახევარი საუკუნის წინათ დაწერილი ისტორიული მოთხრობა „მამელუკი“ უიარაღოსი.

რა ტენდენცია ახასიათებდა ამ ახალ ქართულ პოეზიას უკანასკნელი წლების მინდილზე? რომელი ჟანრი იყო გაბატონებული მასში? უწინარეს ყოვლისა პატრიოტული ლირიკა, რომელიც მოკლებული არ იყო გულწრფელობას და ნამდვილ შთაგონებას. მაგრამ ძლიერი იყო აგრეთვე სახოტბო ჟანრი, საიდანაც გაუთავებელი საგალობლის ხმა ისმოდა: ამ პანეგირიკულმა ლირიკამ ბოლოს ამოსწურა თავისი შთაგონება და გასცვითა თავისი მხატვრული ინვენტარი და თავისი სიმშრალისა და მანერულობის გამო ძნელი ასატანი გახდა მკითხველი საზოგადოებისათვის. მაგალითად, ზოგიერთი პიროვნების სიდიადის გამოსახატავად ქართველი პოეტები ხშირად მიმართავდნენ ასტრონომიულ და ასტროფიზიკურ სამყაროს, გეოლოგიური კატასტროფების ისტორიას, ლომების, ვეფხეების, არწივების და ორბების, გრიფონების და ფენიქსების სახეებს, მეტაფიზიკურ პრინციპებს. მაგრამ სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ პიროვნების კულტისაგან არც მეცნიერები, ბელეტრისტები, კრიტიკოსები, პუბლიცისტები, მხატვრები და კომპოზიტორები იყვნენ დაზღვეულნი და არც ერთს ჩვენგანს არ შეგვიძლია პილატესავით ხელი დავიბანოთ და განვაცხადოთ: უბრალომცა ვართ ამა საქმის გამო.

აქ აღარ შევჩერდები მხატვრული პროზის საკითხზე. მხოლოდ მინდა აქაც ერთ დამახასიათებელ მხარეს მივაქციო აუდიტორიის ყურადღება. ამ ბოლო დროს გამოქვეყნებულ პროზაულ ნაწარ-

მოებებს შორის მკითხველის განსაკუთრებული ყურადღება დაიმსახურა ახალგაზრდა ბელეტრისტის ოთარ ჩხეიძის „ჯებირმა“. ამ მოთხრობის წარმატება აიხსნება იმით, რომ ავტორმა დასვა მწვავე სოციალური პრობლემა, რომელიც დიდად აღელვებს ჩვენს სოფელს და ამ პრობლემის გადაწყვეტას ისე მიუდგა, როგორც ეს შეეფერება ნამდვილ მხატვარს და არა მარტო როგორც მოაზროვნე პუბლიცისტს. ავტორი თავისი ცხოვრების უდიდეს ნაწილს სოფლად ატარებს, ამიტომ ის მას კარგად იცნობს.

შეიძლება თუ არა ითქვას ჩვენი ახალგაზრდა ბელეტრისტების უდიდეს ნაწილზე, რომ ისინი კარგად იცნობენ ჩვენს პროვინციას, ჩვენს კოლმეურნეობებს და ინდუსტრიულ ცენტრებს, რომელთაც ასახავენ? მათ შორის უდაოდ ბევრი ნიჭიერი მწერალი მოიპოვება; ბევრ მათგანს არც თეორიული მომზადება აკლია, არც დაკვირვების უნარი, არც ადამიანების და საგნების სიყვარული. მათ აკლიათ ხანგრძლივი კონტაქტი იმ სამყაროსთან, რომლის მხატვრულად ასახვა მათ სურთ ან ევალებათ.

ცნობილია, რომ ალექსანდრე ყაზბეგი შვიდი წელიწადი მოხვევდა და გუდამაყრელ მეცხვარეებს შორის ცხოვრობდა. ვაჟა ფშაველამ თავისი შეგნებული ცხოვრების უდიდესი ნაწილი ჩარგალში გაატარა. თავისთავად ცხადია, რომ დღეს თანამედროვე მწერალს ვერ მოვთხოვთ ასეთს თვითგვემას, ასეთს გაქცევას კულტურული ცენტრიდან. ეს არცაა სასურველი. მაგრამ ნაყოფიერ შე-

დეგებს ვერც ის საგასტროლო სისტემა მოგვცემს, რომელიც ჩვენს მწერალთა კავშირებში იყო შემოღებული. ამ გზით შეიძლება მხატვრული ნარკვევების დაწერა, იმპრესიონისტული სურათების მოხაზვა. მაგრამ შეუძლებელია რთული რომანების და ნოველების შექმნა.

მწერალი ორი-სამი თვით სადმე პროვინციაში მიემგზავრება, კოლმეურნეობის ან ინდუსტრიული ცენტრის გასაცნობად. მომავალი რომანის თუ ნოველის მოქმედი პირები გებულობენ, რომ სტუმარი საგანგებოდ ჩამოსულია, რათა მათი გმირობა და სულიერი სილამაზე ასახოს. ოთხმოცდაცხრამეტ შემთხვევაში ასიდან ისინი ეცდებიან მხატვარს ხელსაყრელ ნიღაბსა და პოზაში ეჩვენონ და, ყოველ შემთხვევაში, მას არაფერი დაანახონ ისეთი, რაც ყოველდღიურად უფერული და ვულგარულია ყოველი ადამიანის ცხოვრებაში. ამრიგად იქმნება არა რეალისტური პორტრეტები, არამედ ლამაზი პოზები, რომელნიც სამართლიანად შურის გრძნობას გამოიწვევდნენ ყოველ პროვინციელ ფოტოგრაფში. მთავარი კი ისაა, რომ მარტოდენ ფაქტიური მასალის დაგროვებით მხატვრული ნაწარმოების შექმნა შეუძლებელია, საჭიროა, რომ ხელოვანს ინტუიცია და მდიდარი შინაგანი სამყარო ჰქონდეს.

ზოგიერთი ქართველი ბელეტრისტი უმთავრესად მორალური იდეებით ხელმძღვანელობს და ერთმანეთს უპირდაპირებს აბსოლუტური სიკეთის

და აბსოლუტური ბოროტების მატარებელ გმირებს. ამრიგად იქმნება ცივი აბსტრაქციის სამყარო, სადაც სინათლე და სიბნელე ერთმანეთს სცვლის პოლარულ დღე და ღამესავით და სადაც აჩრდილები დახეტიალობენ, მით უფრო ძნელად ასატანნი, რომ ისინი პრეტენზიას აცხადებენ, განსაკუთრებით კეთილშობილნი ვართ ან განსაკუთრებით ცხარე სისხლი გვაქვსო.

დიდად დამახასიათებელია აგრეთვე, რომ ქართული ლიტერატურა, რომელიც ასე ღრმად ნაციონალური იყო მეთვრამეტე და მეცხრამეტე საუკუნეებში, ზოგიერთი მწერლის შემოქმედებაში მოკლებულია ორიგინალურ კოლორიტს. ჩვენ აღარ გვყავს ისეთი დამოუკიდებელი აზროვნების და მეტყველების პოეტები, როგორიც დავით გურამიშვილი, აკაკი წერეთელი და ვაჟა ფშაველა იყვნენ, არც ისეთი თავისებური პროზაიკოსი, როგორც სულხან-საბა ორბელიანი, იოანე ბატონიშვილი, ალ. ყაზბეგი, ევნატე ნინოშვილი, დ. კლდიაშვილი იყვნენ. ჩვენს თანამედროვე ბელეტრისტებს ჰგონიათ, რომ ქართველის ტიპი შექმნეს, თუ თავიანთ გმირს არჩილი ან ნათელა დაარქვეს, ან რუსის ტიპი შექმნეს, თუ მას სვეტლანა ან იგორი უწოდეს. ნამდვილად ყველა ეს მოქმედი პირები ერთმანეთს ჰგვანან სიამის ტყუპებივით. მაგრამ ეს იმდენად მათი ბრალი არ იყო, რამდენად თანამედროვე ჩვენი ხელოვნების ზოგიერთი მავნე, ყოვლის გამათანასწორებელი ტენდენციისა.

ბოლოს მინდა ცოტა ხნით თარგმანის დარგზე

შევჩერდე. ამ დარგში ბოლო წლებში ძალიან ბევრი გაკეთდა და თითქმის მთელი რუსული კლასიკური და თანამედროვე ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშები გადმოითარგმნა და გამოიცა. იგივე არ შეიძლება ითქვას დასავლეთის ლიტერატურაზე: ევროპული ლიტერატურიდან ამ ბოლო წლებში თითქმის არაფერი გამოცემულა, გარდა დიუმას „მონტე-კრისტოს“ პირველი ტომისა, ემილ ზოლას „ფულისა“ და ჟორჟ ზანდის „ინდიანასი“.

თანამედროვე ერი წინ ვერ წავა, თუ მან მონაწილეობა არ მიიღო დიდ გონებრივ აღებშიცემობაში, რომელშიც ყველაზე ძვირფას საქონელს კლასიკური მწერლობის და ხელოვნების ნიმუშები წარმოადგენენ. ცნობილია, როგორ აფასებდა პუშკინი მერიმეს, ტოლსტოი — სტენდალს და მოპასანს, ტურგენევი — ფლობერს; გორკი რუს მწერლებს ურჩევდა ოსტატობა ესწავლათ დიდი ფრანგი მწერლებისა, სტენდალისა, ბალზაკისა, ფლობერისაგან, რომელთაც ის თავის მასწავლებლებად სთვლიდა. ჩვენს ლიტერატურას კი, როგორც ამ ტრიბუნიდან რამდენჯერმე ითქვა, სწორედ დაოსტატება აკლია. მარტოოდენ სწორი იდეოლოგია კი საკმაო არაა ჭეშმარიტი მხატვრული ნაწარმოების შესაქმნელად. და მწერალი, პოეტი იქნებოდა ის თუ ბელეტრისტი, რომელიც „ანტიდიუტინგის“ ან „ლენინიზმის საფუძვლების“ გალექსვას ან მხატვრულ პროზაში გადატანას მოინდომებდა, ძალიან ცუდ სამსახურს გაუწევდა ხელოვნებას.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ეკონომიური, სოციალური, თვით იდეოლოგიური რევოლუცია არ კმარა, რათა მხატვრული ლიტერატურის სრული განახლება მოხდეს. რამდენი რევოლუცია მოახდინეს ფრანგებმა მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულიდან? ეგრეთ წოდებული დიდი რევოლუცია 1789—1794 წლებში, ივლისის რევოლუცია 1830 წელს, თებერვლის რევოლუცია 1848 წელს, კომუნა 1871 წელს. მართალია, ეს რევოლუციები ყოველთვის თავიანთ მიზნებს ვერ აღწევდნენ და მათ კონტრრევოლუციები მოსდევდა, მაგრამ საფრანგეთის ეკონომიური და სოციალური წესწყობილება და იდეოლოგია რადიკალურად შეიცვალა და თანამედროვე საფრანგეთი სრულიად აღარ ჰგავს მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნის საფრანგეთს. ამისდა მიუხედავად დიდი კლასიკოსი ფრანგი მწერლები — პასკალი, კორნელი, რასინი, მოლიერი, ლაფონტენი დღესაც სანიმუშოდ ითვლებიან საფრანგეთში. ქართველებსაც ახლობელი და შორეული წარსულისკენ გვიხდება მობრუნება, როდესაც გვინდა წასაბადი ოსტატები აღმოვაჩინოთ პოეზიის ან პროზის დარგში; და, რაც უფრო საგულისხმოა, ჩვენ წარსული საუკუნეების დიდ ქართველ მწერლებში მაღალი ზნეობის და მოქალაქეობრივი ვაჟკაცობის მაგალითსაც ვხედავთ. ისინი თითქოს ჩვენი თანამგზავრნი არიან და ერთგვარი წესრიგი შეაქვთ ჩვენს მერყევ რაზმებში.

აფხაზეთ-საქართველოს ურთიერთობიდან *

არ ვიცი, რამდენად სწორია აფხაზების მტკიცება, ჩვენი ქვეყნის ადგილობრივი სახელწოდება აბსნი სულის ქვეყანას ნიშნავს, ხოლო აბსუა—სულის ხალხსო; უცილობელია მხოლოდ, რომ აფხაზეთის გეოგრაფიული მდებარეობა და კლიმატური პირობები ხელს უწყობდა იქ თავისებური კულტურა განვითარებულიყო. იგი პირმიბრუნებული იყო ევქსინის ზღვისკენ, რომელიც სრულიადაც ისეთი არასტუმართმოყვარე არ იყო, როგორც მისი დღევანდელი სახელწოდების მიხედვით შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ, და რომლის ტალღებს ანტიკურ ეპოქაში ფინიკიელების და ბერძნების, ხოლო შუა საუკუნეებში გენუელების და ვენეციელების ხომალდები სერავდნენ. ზურგიით აფხაზეთი მიბჯენილი იყო კავკასიონის ქედის მაღალ კედელს, რომელიც მას იცავდა ცივი ჩრდილოეთის ქარებისა და ველური ნომადებისაგან. ვიწრო გაზრის ყელი სრულიად ადვილი დასაცავი იყო.

* სიტყვა წარმოთქმული სოხუმის თეატრში, 1946 წლის 29 დეკემბერს.

აღმოსავლეთით კი აფხაზეთს ეთნიურად და კულტურულად მახლობელი ტომები მეზობლობდნენ.

ეს ნაზი ჰავა და ნაყოფიერი ნიადაგი, სადაც ურთხელის და კაკლის ხეების გვერდით ადვილად ხარობს ზეთისხილი, ლელვი და ბროწეული და სადაც დაფნა და სურო ათასწლოვან ნანგრევებს და სასაფლაოებს ჰფარავს, მოსახლეობას ათავისუფლებდა გადაქარბებული, ღონისგამომცლელი შრომისაგან და ხელს უწყობდა, რომ მასში სტუმართმოყვარეობის, ქალების და მოხუცების პატივისცემის, ქირის და ლხინის თანაზიარობის სული განვითარებულიყო.

ისტორიაც აფხაზეთს ხელს უწყობდა, რომ მისი კულტურული განვითარება თავისებური გზით წარმართულიყო. გავიხსენოთ ზოგიერთი მეტ-ნაკლებად ცნობილი ფაქტი. ჯერ კიდევ მიექვსემეხუთე საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვებამდე მცირეაზიელმა ბერძნებმა თავიანთი ახალშენებით შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპიროები დაჰფარეს. ბერძნულმა კოლონიზაციამ, საერთოდ, კეთილისმყოფელი კულტურული გავლენა მოახდინა აბაზგების და კოლხების მოსახლეობაზე. ნაწილობრივ ამ გავლენით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ელინური მითოლოგიური წარმოდგენანი დღემდე ცოცხალი არიან მეგრულ და აფხაზურ ფოლკლორში; ნაწილობრივ ამითვე აიხსნება, რომ როგორც ძველ კოლხებსა და აბაზგებს, ისე თანამედროვე მეგრელებს და აფხაზებს თავისუფლების სიყვარუ-

ლი და ცნობისმოყვარეობა ახასიათებს, რომ მათი ბუნებრივი პლასტიკური ნიჭი ადვილად გამოვლინდა მათს არქიტექტურულ ძეგლებში, ხოლო დღეს მათ გარეგნობასა და მიხრა-მოხრაში ვლინდება. ბოლოს, ნაწილობრივ ამ გავლენით უნდა აიხსნებოდეს მათი ყოფა-ცხოვრების კლასიკური უბრალოება. ანტიკურ ეპოქაში ცნობილი კულტურული და ეკონომიური ცენტრების — ტრაქეის და დიოსკურიის, ფასიდის და არქეოპოლისის მოქალაქეების სული დღემდე არ მომკვდარა აფხაზეთსა და სამეგრელოში.

რომის და ბიზანტიის ეპოქაში აფხაზეთი და კოლხეთი, ანუ ეგრისი, ხშირად დიდი საერთაშორისო შეჯახების ასპარეზს წარმოადგენდნენ: აქ იმართებოდა სისხლისმღვრელი ომები რომის რესპუბლიკას და პონტის სამეფოსა, ბიზანტიის იმპერიას და ერანს შორის. მაგრამ რადგან ეს ქვეყნები დიდი ხმელთაშუა ზღვის კულტურის სფეროში რჩებოდნენ, ისინი განვითარებული აღემბიციემობის და სულიერ ღირებულებათა გაცვლა-გამოცვლის შემწეობით ადვილად იშუშებდნენ უცხოელი არმიების მიერ დაქდობილ იარებს. ამას გარდა თავიანთი ხელმძღვანელობის შორსმჭვრეტელი და მოქნილი პოლიტიკის წყალობით ისინი თავიდან იცილებდნენ ნაციონალურ კატასტროფას.

როგორც ცნობილია, ეგრისელებმა და აფხაზებმა დაახლოებით ორი საუკუნით უფრო გვიან

მიიღეს ქრისტიანობა, ვიდრე იბერიელებმა. მაშინ როდესაც იბერიის გაქრისტიანებამ გარდაუვალი წინააღმდეგობა შექმნა მასა და მეზობელ ცეცხლისთაყვანისმცემელ ერანს შორის, ეგრისელების და აფხაზების გაქრისტიანებამ ისინი კიდევ უფრო დაუახლოვა ბიზანტიის იმპერიას, რომელსაც უაღრესად განვითარებული საერო და საეკლესიო ლიტერატურა ჰქონდა. კულტურული და კომერციული ურთიერთობისათვის ქრისტიან ეგრისელებს და აფხაზებს ისევე სჭირდებოდათ ბასილი დიდის და იოანე ოქროპირის ენა, როგორც მათს წარმართ წინაპრებს ჰომიროსის და პლატონის ენა სჭირდებოდათ. ამ გარემოებამ შეაფერხა აფხაზური და მეგრული დამწერლობის და ლიტერატურის წარმოშობა. როდესაც აფხაზეთი და ეგრისი ბიზანტიის პოლიტიკური მეურვეობისაგან განთავისუფლდნენ, იბერიელებს უკვე განვითარებული ქრისტიანული მწერლობა ჰქონდათ და ქართულმა ენამ ჯერ სახელმწიფოებრივი დაწესებულებიდან, ხოლო შემდეგ ეკლესიიდან თანდათან განდევნა ბერძნული ენა.

მაგრამ ბიზანტიის გავლენას არ შეეძლო ხელი შეეშალა ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების და მხატვრობის განვითარებისათვის აფხაზეთსა და ეგრისში, სადაც ბიჭვინთის, მოქვის, ბედიის, კყონდიდის და სხვა ტაძრების სახით შეუდარებელი შედევრები დაგვრჩა. თუ რა ალტაცებას იწვევდნენ ეს ძეგლები ხელოვნების მცოდნე უც-

ხოელებში, შვეიცარიელი არქეოლოგის დიუბუა დემინპერეს სიტყვებში ჩანს; მან ბიჰვინთის ტაძარი მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლებში ინახულა. „ჩვენ შევედით ამ დანგრეული ოთხკუთხედი გალავნის კარიბჭეში და აღმოვჩნდით ყველაზე გრანდიოზული და მხატვრული ნანგრევების წინაშე, როგორიც ოდესმე მინახავს. ჩემთვის წინათაც აღტაცებით უამბვნიათ ამ შენობის შესახებ, მაგრამ სინამდვილემ ყოველ მოლოდინს გადააქარბა; ეს კეთილშობილი და თამამი სტილი გაკვირვებას იწვევს აფხაზეთის პირველყოფილი ბუნების წიაღში“.

აფხაზეთის მეორე შესანიშნავი არქიტექტურული ძეგლი—ბედიის ტაძარი ბაგრატ III დროსაა აგებული; ეს მეფე აფხაზი იყო დედით და ქართველი მამით: განსაკუთრებით მან ჩაუყარა საძირკველი გაერთიანებული აფხაზეთ-საქართველოს ფეოდალური მონარქიის ძლიერებას, და მას ეკუთვნის ძველი ქართველი ისტორიკოსის სიტყვები: „ვისაც გენებოს განიცადო სიდიდე და სიმდიდრე ბაგრატ მეფისა, განიხილე ბედიის ეკლესია და მით სცნობ“. მაგრამ ამ ეპოქაში მარტო ტაძრები როდი შენდებოდა, ქართული საინჟინრო ხელოვნების საუცხოო ძეგლს წარმოადგენს, მაგალითად, ბესლეთის ხიდი სოხუმის მახლობლად, რომლის ქართული წარწერა მოწმობს, რომ იბერიული კულტურის ზეგავლენა X-XI საუკუნეებში აქ მარტოდონ საეკლესიო ენის სფეროთი არ განისაზღვრებოდა.

თუმცა მურვან ყრუს მეთაურობით შემოსულ-
მა არაბებმა VIII საუკუნის პირველ ნახევარში
ეგრისსა და აფხაზეთამდე მიაღწიეს და მათი
მთავარი ქალაქები ციხე-გოჯი და ცხუმი აიღეს,
მაგრამ იქ დიდი ხნით ფეხი ვერ მოიკიდეს და,
საერთოდ, აფხაზეთი „კრძალულ იყო შიშისაგან
სარკინოზთაისა“. ამიტომ დასავლეთი საქართველო
და აფხაზეთი, ისევე როგორც ტაოკლარჯეთი,
არაბების შემოსევის დროს თავშესაფარად იქცა
ქართლელი ემიგრანტებისათვის, რამაც ხელი შე-
უწყო არამარტო მათი ეთნიური შემადგენლობის
შეცვლას, არამედ მთლიანი საქართველოს შეგნების
შეტანას მათს მოსახლეობაში; და საქართველოს
გაერთიანება, თბილისის საემიროს გარემოცვა,
რაიცა მისი სრული განადგურებით დასრულდა,
სწორედ აფხაზეთ-იმერეთიდან და ტაოკლარჯეთი-
დან დაიწყო. ამას, სხვათა შორის, ხელი შეუწყო
აფხაზეთის მეფეების ენერგიულმა და შორსმჭვრე-
ტელმა პოლიტიკამაც: ჯერ კიდევ VIII საუკუნის
დასასრულს ლეონ II ხაზარების დახმარებით განთა-
ვისუფლდა ბიზანტიის იმპერატორების სუვერენი-
ტეტისაგან და თავისი რეზიდენცია გაქართველე-
ბული პროვინციის ცენტრში ქუთაისში გადაიტა-
ნა. ხოლო შემდეგ საქართველოს გაერთიანების საქ-
მისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა
ტაოკლარჯელი ბაგრატიონების დამოყვრებას აფ-
ხაზეთის დინასტიასთან.

საქართველოს ფეოდალურ მონარქიაში აფხა-

ზეთი ერთ-ერთ მდიდარ, მჭიდროდ დასახლებულ და კეთილმოწყობილ პროვინციას წარმოადგენდა. აფხაზეთის კეთილდღეობას შუა საუკუნეებში, იმ პერიოდში, რომელიც არაბების შემოსევას მონღოლების შემოსევისგან ჰყოფს, მისი მატერიალური კულტურის ნაშთებიც მოწმობს, ისტორიული ქრონიკებიც და უცხოელთა წყაროებიც. როდესაც, მაგალითად, გამოჩენილი ერაწელი პოეტი ხაკანი, რომელიც მუდამ ერთი ქვეყნიდან მეორეში გადადიოდა და ვერსად მოსვენებას ვერ პოულობდა, ამბობდა „ამ ხუტუქთმიანი, სახენათელი ქალის გულისთვის აფხაზეთის მცხოვრები გავხდი და ქართულად დავიწყე ლაპარაკი“, ეს იმას ნიშნავს, რომ უკვე მეთორმეტე საუკუნეში ქართული ენა მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე იყო გავრცელებული.

მწუხრი, რომელიც საქართველოსა და აფხაზეთისთვის მონღოლების შემოსევის შემდეგ დაიწყო, კიდევ უფრო ბნელი გახდა ბიზანტიის იმპერიის დამხობისა და თურქების მიერ კონსტანტინეპოლის აღების შემდეგ. დიდი საქარაგნო და საზღვაო გზები გადაიჭრა, ციხე-დარბაზები დაცარიელდა და სუროთი და ხავსით შეიმოსა, ხიდები ჩაშვავდა, გზები მოლით დაიფარა. ოქროს ვერძის ლეგენდარულ ქვეყანას, რომელიც ანტიკურ ეპოქასა და შუა საუკუნეებში საბერძნეთის, ბიზანტიის და გენუის სავაჭრო ხომალდებს თავისი მიწათმოქმედების და ხელოსნობის პროდუქტებით

უხვად ამარაგებდა, თითქმის აღარაფერი დარჩა უცხოეთის ბაზარზე გასაზიდი, გარდა ჯანსაღი ქაბუკებისა ოსმალეთის ენგიჩართა რაზმების შესავსებად და ლამაზი ქალიშვილებისა ოსმალეთის ჰარამხანების დასამშვენებლად.

საჭირო არ უნდა იყოს მეცხრამეტე საუკუნის საყოველთაოდ ცნობილ ამბებზე დიდხანს შეჩერება. აფხაზეთის ოკუპაცია რუსეთის იმპერიის მიერ ჯერ კიდევ 1810 წლიდან დაიწყო. ამის შემდეგ ამ ქვეყანამ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში კიდევ შეინარჩუნა მოჩვენებითი ავტონომია. ავტონომიის მოსპობას და მთავრის გადასახლებას აფხაზებმა აჯანყებით გასცეს პასუხი. ყველაზე დიდი აჯანყება აფხაზეთში 1877 წელს მოხდა; მას მოჰყვა მოსახლეობის მასობრივი აყრა და ოსმალეთში გადასახლება. ამ დიდი ემიგრაციის დროს აფხაზეთმა თავისი მოსახლეობის თითქმის სამი მეოთხედი დაჰკარგა. გადასახლებულთა აღგილ-მამული უცხოელმა ახალშენებმა დაიჭირეს — რუსებმა, ესტონელებმა, სომხებმა, ბერძნებმა. აფხაზეთის ძირეული ტერიტორია ეთნიურად აქრელდა.

ამ იმპერიალისტური ძალმომრეობის ეპოქაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ქართველმა და აფხაზმა ინტელიგენტებმა, აკაკი წერეთელმა, გიორგი შერვაშიძემ და სხვებმა, რომელთაც ხელი შეუწყვეს მეგობრობის და კულტურული კავშირის ტრადიციის აღდგენას ამ ორ მონათესავე ერს შორის,

გიორგი შერვაშიძე იყო მემკვიდრე აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის მიხეილისა. დედამისი ძველებურად განათლებული ქალი იყო. მან შეასწავლა თავის ვაჟს ქართული წერა-კითხვა და ჩააგონა სიყვარული საქართველოსა, მისი კულტურისა და ლიტერატურისადმი. გიორგი შერვაშიძე 18 წლის ქაბუკი იყო, როდესაც რუსეთის მეფის ადმინისტრაციამ მამამისი დაატუსაღა და რუსეთში გადაასახლა, ხოლო აფხაზეთის ავტონომია გააუქმა. როგორც ეტყობა, ამ ძალმომრეობამ ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინა მასზე და ის სიკვდილამდე რუსეთის მეფის რეჟიმის შეურიგებელ მტრად დარჩა.

1866 წელს აფხაზეთში აჯანყება მოხდა. მთავრობამ ეს აჯანყება ჩააქრო, მეთაურები დახვრიტა, ხოლო გიორგი შერვაშიძე, როგორც ერთ-ერთი მონაწილე, შიდა რუსეთში გადაასახლა. ცოტა ხნის შემდეგ მას დანაშაული ებატივა, მიწვეულ იქნა პეტერბურგის სასახლეში და მეფის ამაღლაში დაინიშნა ფლიგელადიუტანტის ხარისხით. არისტოკრატიული წარმოშობა, საუცხოო გარეგნობა, ფართო ევროპული განათლება მას წინ სახარბიელო სარბიელს უხსნიდა. მან რომანოვების კარისკაცობას თავისი ჩაგრული სამშობლოს მოქალაქეობა ამჯობინა: ის საქართველოში დაბრუნდა და, რადგან აფხაზეთში ცხოვრება აუკრძალეს, ქუთა-

ისში დასახლდა; აქ საუკეთესო ქართველი ინტელიგენციის წრეში ტრიალებდა, მეგობრობდა აკაკი წერეთელს, მამია გურიელს და სხვ. ხანდახან მალულად, უბრალო ჩოხაში გამოწყობილი, აფხაზეთში მოგზაურობდა, რომლის სიყვარული მან სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებამდე შეინარჩუნა, ისე კი რომ არასოდეს არ განელებია მეორე დიდი გულისთქმა — სიყვარული საქართველოსადმი.

მისი პოეტური მემკვიდრეობა, რაოდენობის თვალსაზრისით, არ არის დიდი, მაგრამ ის მოწმობს მისი განცდების გულწრფელობას და უშუალოებას. როგორც ეტყობა, ის დიდ მნიშვნელობას არ აძლევდა თავის პოეტურ ცდებს და, ორიოდ ლექსის გამოკლებით, თავის სიცოცხლეში არაფერი დაუბეჭდავს. როგორც პოეტს მას მხოლოდ მისი მეგობრების ვიწრო წრე იცნობდა ხელნაწერების შემწეობით. მისი ლირიკული მემკვიდრეობა საზოგადოებას პირველად აკადემიკოსმა სიმონ ჯანაშიამ გააცნო თავის პატარა მონოგრაფიაში. რაც შეეხება გიორგი შერვაშიძის დრამატულ ნაწერებს, რომელთა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი ისტორიული დრამა „გიორგი მესამეა“, ისინი წინათ იდგმებოდნენ თბილისის და ქუთაისის სცენაზე.

ერთს თავის სახუმარო პოეტურ ეპისტოლეში გიორგი შერვაშიძე თავის თავს აკაკი წერეთლის შეგირდს უწოდებს. ის აკაკისთან მართლაც ახლოდგას თავისი ლექსის ფორმის უბრალოებით, გამ-

ქვირვალობით და ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოებით. აკაკი წერეთლის მსგავსად მასაც ახასიათებს უიმედობიდან მხნე განწყობილებაზე გადასვლა. ზოგიერთ მის ლექსს ვაჟა ფშაველას იდეური გავლენა ეტყობა („ლომი“, „ფშაურ ხმაზედ“). საინტერესო აღსანიშნავია ეს შესიტყვება პატრიოტულად მოაზროვნე აფხაზისა პატრიოტულად მოაზროვნე ფშაველთან:

ვიცი, ძმავ, ვიცი, მადა ხარ
სევდით მოცული სახითა:
ვაჟაკ ვაგლაზად დაბმულხარ
ვითა კაკაბი მახითა...
გვერდით გიყრია ჟანგული
ყირიმი, ფარი, ხმალი,
ვერცა გაჟფერავ, ვერც იხმარ,
მტერმან აგობა თვალია.
აგერ მერანიც ჰიხვინებს,
ლამის მოახტეს მზედარი,
მზედარი, შენებრ ვაჟი,
მარჯვი, მეორე სად არი?

ერთს გამოუქვეყნებელ ლექსში („ჩემი ჩანგი“), სადაც პოეტი ამბობს, ჩემს ჩანგს იმას ვერ დავმღერ, რაც კერძოდ მე შემეხება, მისი სიმები მხოლოდ მაშინ დაიკვნესებენ, როცა ჩემს ყურს ჩაგრული ხალხის მწუხარების ხმა მოესმისო, გადმოცემულია იდეური ტენდენცია, დამახასიათებელი მთელი მეცხრამეტე საუკუნის ქართული დემოკრატიული ლიტერატურისათვის. საუკეთესოდ გიორგი შერვაშიძის ლირიკულ ლექსებში მისი „ვა-

რადა“ უნდა ჩაითვალოს, სადაც ხალხური სიმღერის ფორმა პატრიოტული გრძნობის გამოსახულებად გამოყენებული.

პერიოდულ გამოცემებში გიორგი შერვაშიძე უფრო ხშირად პუბლიცისტური ხასიათის წერილებს აქვეყნებდა. ის იცავდა ქართული ლიტერატურული ენის სისუფთავეს და ილაშქრებდა უცხო ტერმინების გადაქარბებით და უადგილოდ ხმარების წინააღმდეგ. დიდად საინტერესოა ერთი მისი წერილი, სადაც ის ამტკიცებს, შოთა რუსთაველის ტრადიციული პორტრეტი ისეა შექმნილი, რომ სრულიად არ შეეფერება ნაციონალური სტილის გრძნობას და, თუ ქართველი ერი არ გადაშენდა, ამ სურათს ჩვენი მომავალი თაობები უმწიფარი გონების ნაყოფად ჩათვლიანო.

თავის უკანასკნელ პუბლიცისტურ წერილში გიორგი შერვაშიძე იმედი გამოთქვა, რომ რუსეთის დიდი რევოლუცია მის სამშობლოს თავისუფლებას მოუპოვებდა: „იმ დროს, როდესაც შეგნებული ნაწილი ივერთა დაკუწული ხალხისა ხელგულდაკრეფილი იდგა საფლავებზე თავისი დავიწყებული, დამარხული დიდებისა, დღეს უეცრად გაისმა ხმა სიმართლისა და თავისუფლებისა. დაჰკრა საქართველომ ნალარა“.

გიორგი შერვაშიძე სოხუმში გარდაიცვალა 1918 წლის 19 თებერვალს; დასაფლავებულ იქნა მოქეში, საგვარეულო აკლდამაში.

როგორც ნამდვილ აფხაზს შეეფერებოდა, გი-

ორგი შერვაშიძეს ერთნაირი სიძლიერით უყვარდა ის დედაც, რომელმაც შობა, და ის დედაც, რომელმაც თავისი რძით გამოჰყვება. მას მათთვის არ უღალატია მათი სიღარიბისა და დამცირების დროს და ცხოვრების გზის დასასრულამდე შეინარჩუნა რწმენა, რომ ორივეს ბედნიერი მომავალი ელოდა.

იუდიუს ფუჩიკი

ფუჩიკის სახელი კარგა ხანია გასცილდა მისი სამშობლოს საზღვრებს. მის ნაწერებს გატაცებით კითხულობდნენ და წაიკითხავენ ყველგან, სადაც ადამიანის გული თავისუფლების სიყვარულისთვის ძგერს. ესაა გამანადგურებელი საბრალმდებლო ოქმი ყოველივე ძალმომრეობის წინააღმდეგ. კიდევ უფრო დიდ მოკრძალებას იწვევს მისი პიროვნება. ფუჩიკი ნამდვილი ეროვნული გმირია ამ ცნების საუკეთესო გაგებით. მან დაგვიტოვა საუცხოო სტრიქონები, ნაწილობრივ ბნელ სარდაფში ან სატუსაღოს ვიწრო საკანში დაწერილი. საწერი მაგიდის როლს ხშირად საკუთარი მუხლები უწევდნენ. მაგრამ მას არასოდეს მუხლი არ მოუდრეკია ძალმომრეობის წინაშე, ის წელგამართული ავიდა ეშაფოტზე.

იუდიუს ფუჩიკი 1903 წლის 23 თებერვალს დაიბადა ქალაქ პრაღაში, მეღვინე მუშის ოჯახში, სადაც ძლიერი იყო ხელოვნების სიყვარული. მამამისი კარელ ფუჩიკი მანქანათსაშენი ქარხნიდან დაბრუნების შემდეგ კიდევ დროს პოულობდა, რათა სახალხო თეატრების სცენაზე ემღერა, ხოლო ბიძამისი ცნობილი კომპოზიტორი იყო.

1912 წელს კარელ ფუჩიკი სამრეწველო ქალაქ პილზენში მიიწვიეს ადგილობრივი თეატრის მგალობელთა გუნდში და იქ გადასახლდა ოჯახითურთ. იულიუსს ბავშვობიდანვე განუვითარდა სასცენო ხელოვნების და სიმღერის სიყვარული; ადრე გამოაჩნდა აგრეთვე ლიტერატურული ნიჭი: ჯერ პილზენის რეალური სასწავლებლის პირველ კლასებში სწავლობდა, როდესაც დაიწყო ხელნაწერი სასკოლო ჟურნალის გამოცემა. ამ ჟურნალს უმთავრესად თავისი ნაწერებით ავსებდა და თვითონვე ასურათებდა. თხუთმეტი წლიდან ის უკვე თანაწარმომლობდა გამოჩენილი ჩეხი ბელეტრისტის და ჟურნალისტის კარელ ჩაპეკის სატირიკულ ჟურნალში.

1921 წელს იულიუს ფუჩიკი პრადის უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ ფაკულტეტზე შევიდა: აქ უმთავრესად ლიტერატურის და ხელოვნების ისტორიის და ფილოსოფიის ლექციებს ისმენდა. უნივერსიტეტის აუდიტორიის გარეთ, კომუნისტ-სტუდენტების ორგანიზაციაში, რომლის აქტიური წევრი ფუჩიკი გახდა, ის გაეცნო სოციალურ მეცნიერებათ და მარქსისტულ ლიტერატურას.

უნივერსიტეტში ყოფნის დროს იულიუს ფუჩიკს საკუთარი შრომით უხდებოდა თავის რჩენა. მუშაობდა მიწის მთხრელად, თეატრის რეცენზენტად, ტრენერად, რეპეტიტორად, რეკლამების დამატარებლად, შავ მუშად მშენებლობაზე. მისი უძლიერესი გულისთვის საგანი წიგნი იყო და ის

ასკეტივით ცხოვრობდა ფარლალალაოთახში, რა-
 თა კარგი ბიბლიოთეკა შეეძინა. წიგნის სიყვარუ-
 ლი თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებამდე
 შეინარჩუნა ხელოვნების, ბუნების, ადამიანების
 სიყვარულთან ერთად. „თითქმის იმედი აღარ არის,
 რომ მე ოდესმე მშვიდად და კეთილმოწყობილად
 ვიცხოვრებ, მეგობარი—წიგნებით გარემოცული,
 და დაეწერ იმას, რაზედაც მე და შენ ერთად ვსა-
 უბრობდით, რაც ჩემში ოცდახუთი წლის განმავ-
 ლობაში გროვდებოდა და მწიფდებოდა; ჩემი სი-
 ცოცხლის ნაწილი უკვე წამართვეს, როდესაც ჩე-
 მი წიგნები გაანადგურეს“. ასე სწერდა იულიუს
 ფუჩიკი თავის ცოლს გუსტინას, როდესაც გესტა-
 პოს სატუსალოში იჯდა სიკვდილის განაჩენის მო-
 ლოდინში. მაგრამ დიდი უმართებულობა იქნებო-
 და ამ სიტყვების მიხედვით მათი ავტორი განყე-
 ნებული აზროვნების ადამიანად წარმოვიდგინოთ,
 თვალეზიანებულ მწიგნობრად. მისთვის უცხო
 იყო ყოველგვარი სკეპტიციზმი, ყოველგვარი ყოყ-
 მანი, გაორება, პედანტურობა. ეს იყო საოცრად
 ჰარმონიული პიროვნება, აქტიური პოლიტიკური
 მოღვაწე და მეოცნებე პოეტი, რევოლუციის რო-
 მანტიკოსი და ფხიზლად მოაზროვნე რეალისტი-
 ერთსა და იმავე დროს. მას შეეძლო საბჭოთა კავ-
 შირის საზღვარზე გადასულიყო არაღეგალურად,
 ან ღამით პრალაში სადმე იატაკქვეშ ანთებული
 პროკლამაცია დაეწერა ფაშისტების წინააღმდეგ,
 ხელმძღვანელობა გაეწია გაფიცვისა და პარტიზა-

ნული ბრძოლისათვის, კონსპირაციული კავშირი გაება ფაშისტური ტერორის დროს, ხოლო თავისუფალ დროს საყვარელ ქალთან ხელიხელჩაკიდებული მდინარის პირას წასულიყო გორაკზე, „სადაც სიო ჰქრის და მზე ანათებს“, და მისთვის მისი საყვარელი სიმღერები ემღერა.

როგორც ფუჩიკის ნაცნობები და მეგობრები აგვიწერენ, ის იყო მაღალი, ფართო მხარბეჭიანი, არაჩვეულებრივად ჯანსაღი ვაჟკაცი. მის ღია სახეს ხშირი თმა და საუცხოო თეთრი კბილები ამშვენებდა; ეს კბილები მას ჯერ ჩეხმა პოლიციელებმა ჩაუმტვრიეს დემონსტრაციის დროს, ხოლო შემდეგ გერმანელმა გესტაპოელებმა — დატუსაღების და პირველი დაკითხვის დღეს. მაგრამ, როდესაც თქვენ მის პირველ ფოტოსურათებს, სადაც ქაბუკი ფუჩიკი ასეთი ნათელი თვალებით უცქერის სამყაროს, შეადარებთ მის ჟუანასკნელ სურათებს, სადაც ის წვერულვაშმოშეებული, სათვალღიანი „მასწავლებელი გორაკის“ სახით გვევლინება, თქვენ რწმუნდებით, რომ ამ ადამიანში არსებითი ცვლილება არ მომხდარა და მას ბოლომდე ბავშვურად უმწიკვლო სული და შეუმღვრეველი გამოხედვა შეუნარჩუნებია.

ეს, პირველი შეხედვით, მით უფრო საოცრად გვეჩვენება, რომ იულიუს ფუჩიკს სწავლის დასრულების შემდეგ ცოტა ჰქონდა ნათელი დღეები. იმ ჟურნალ-გაზეთებს, რომელთაც ფუჩიკი ხელმძღვანელობდა ან თანამშრომლობას უწევდა, მთავრო-

ბა ხშირად ხურავდა. ფუჩიკს და მის ამხანაგებს უხდებოდა ეზოპის ენისთვის მიემართათ, რათათავიანთი აზრები გამოეთქვათ და დაეცვათ. ამისდა მიუხედავად ფუჩიკი შეუდრეკლად იდგა რევოლუციონერი ჟურნალისტის პოსტზე და ჩეხიასლოვაკიის კომპარტიის ცენტრალური ორგანოს „რუდე პრავოს“ ლეგალურ და არალეგალურ გამოცემებს ხელმძღვანელობდა 1928 წლიდან დატუსაღების მომენტამდე. ამასთანავე რამდენიმე წლის განმავლობაში მისი რედაქციით გამოდიოდა პოლიტიკურ-მეცნიერული ჟურნალი „ტვორბა“.

1930 წელს ფუჩიკი ქალაქ ფრუნზეს მუშების მოპატიჟებით საბჭოთა კავშირს ეწვია. ის არალეგალურად გამოემგზავრა სამ პრადელ მუშასა და ერთ მორავიელ გლეხთან ერთად, ვინაიდან იმდროინდელმა მთავრობამ, „საზოგადოებრივი უშიშროების მოსაზრებით“, მათ უარი უთხრა საზღვარგარეთული პასპორტის მიცემაზე. თავისი ცხოვრების ეს ეპიზოდი ფუჩიკს აწერილი აქვს თავის სტატიაში: „ჩვენ ვარღვევთ საზღვარს და კანონს“.

ჩეხთა დელეგაციამ ნახევარი წელიწადი დაჰყო საბჭოთა კავშირში, ინახულა მოსკოვი, ლენინგრადი, უკრაინა, დონბასი, ვოლგის მხარე, კავკასია, შუა აზიის რესპუბლიკები.

სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ფუჩიკმა სხვადასხვა ადგილას ასზე მეტი მოხსენება წაიკითხა საბჭოთა კავშირზე, დაიწყო აგრეთვე თავისი წიგნის წერა: „ქვეყანა, სადაც ჩვენი ხვალისდელი

„დღე უკვე გუშინდელი დღეა“. მაგრამ რადგან ის რამდენჯერმე დააპატიმრეს და სატუსაღოში ჩასვეს, რადგან ცენზურამ მისი წიგნიდან მრავალი განსაკუთრებით მახვილი ადგილი ამოიღო, ეს ნაწარმოები თავდაპირველად შემოკლებული სახით გამოვიდა: მთლიანად ის მხოლოდ სამამულო ომის შემდეგ გამოქვეყნდა.

1934 წელს ფუჩიკი ხელახლა არალეგალურად ესტუმრა საბჭოთა კავშირს და აქ ორი წელი დაჰყო. ამ ხნის განმავლობაში მისი წერილები იბეჭდებოდა ჩეხურ პროგრესულ და კომუნისტურ ჟურნალ-გაზეთებში, უმთავრესად „რუდე პრავოსა“ და „ტვორბაში“. ეს წერილები („გმირებსა და გმირობაზე“, „ლენინგრადის გაზაფხული“, „ნურიისა გულიამ ვირით მოგზაურობს“, „პოლკოვნიკ ბობუნოვის ნაამბობი მთვარის დაბნელებაზე“ და სხვ.) მოწმობენ რა ორიგინალური თვალსაზრისით უდგებოდა იულიუს ფუჩიკი ახალი ქვეყნის ადამიანებს და საგნებს და რა მახვილი დაკვირვების ნიჭი ჰქონდა მას. პრაღაში დაბრუნების შემდეგ ფუჩიკმა პოლიტიკური წერილების გარდა დაბეჭდა მთელი სერია კრიტიკული წერილებისა ჩეხური ლიტერატურის და კულტურის საკითხებზე.

1939 წლის 15 მარტს გერმანელები პრაღაში და ბრნოში შევიდნენ და ბოჰემიის და მორავიის ოკუპაცია მოახდინეს. კომუნისტური პარტია კანონს გარეშე იქნა გამოცხადებული, ყველა მემარცხენე ჟურნალი და გაზეთი დაიხურა. გერმანელმა

ნაციისტებმა შეუზღუდველი ტერორი დაამყარეს, ისინი შეეცადნენ რეპრესიებით მოედრიკათ ჩეხი ხალხის წინააღმდეგობა. აღმოჩნდა, რომ ჩეხებში კიდევ ცოცხლობდა იან ჰუსის, იან ჟიშკას და ტა-
•ბორიტ მეომრების გმირული სული: მათ გერმანელი ფაშისტების რეპრესიებს გაფიცვებით, დი-
ვერსიებით, სარკინიგზო ტრანსპორტზე თავდასხმე-
ბით, ბოლოს, გერმანელი „პროტექტორის“ ჰაიდ-
რიხის მკვლელობით უპასუხეს. კომუნისტების მე-
თაურობით შეიქმნა ერთი მთლიანი ნაციონალუ-
რი ფრონტი, რომელიც განსაკუთრებით აქტიური
გახდა 1941 წ. ზაფხულიდან, როცა გერმანელების
არმია საბჭოთა კავშირის საზღვრებში შეიჭრა.

ექვსი წლის განმავლობაში, რაც ჩეხიის ოკუ-
პაცია გაგრძელდა, კომუნისტურმა პარტიამ ხუთ-
ჯერ დაჰკარგა თავისი ცენტრალური კომიტეტის
შემადგენლობა და ხუთჯერვე განაახლა. მან და-
ჰკარგა აგრეთვე ოცდახუთი ათასი ძველი წევრი.
1941 წლის გაზაფხულიდან იულიუს ფუჩიკი გონ-
ზა ზიკასა და გონზა ჩორნისთან ერთად ხელმძღვა-
ნელობდა მეორე შემადგენლობის ცენტრალურ კო-
მიტეტს. ის დატუსაღებული იქნა 1942 წლის 24
აპრილს, სალამოს, კონსპირაციულ ბინაზე, სადაც
თავის არალეგალურ „ადიუტანტს“ უნდა შეხვედ-
როდა. ერთ წელიწადზე მეტი მან პრაღის სატუ-
სალოში გაატარა; აქ ფარულად დასწერა თავისი
„რეპორტაჟი სახრჩობელიდან“; ფანქარი და ქა-
ლაღდი ჩეხმა დარაჯმა მიაწოდა, მანვე ფარულად

სატუსალოდან ფურცელ-ფურცელ გამოიტანა და გადაარჩინა „რეპორტაჟის“ ტექსტი.

1943 წლის ზაფხულში ფუჩიკი გერმანიაში გადაიყვანეს, ჯერ ბაუცენის, ხოლო შემდეგ ბერლინის სატუსალოში. 25 აგვისტოს ფაშისტურმა სამართლომ მას სიკვდილი მიუსაჯა. მასთან ერთად სიკვდილი მიესაჯა რამდენიმე ჩეხ და ავსტრიელ კომუნისტს; გადარჩა მხოლოდ ერთი ქალიშვილი „მამხილებელი საბუთების უქონლობის გამო“. როგორც ეს ქალი მოგვითხრობს, ფუჩიკმა სრულიად დამშვიდებულად მოისმინა სიკვდილის განაჩენი, მხოლოდ სასამართლოს წინაშე გამოთქვა ურყევი რწმენა, რომ მისი სიკვდილის შემდეგ მოვლენ სხვები, რომელნიც გამარჯვებით დაასრულებენ მის მიერ დაწყებულ საქმეს. სიკვდილისჯილნი, ფუჩიკის თხოვნით, „ინტერნაციონალის“ და „პარტიზანის“ სიმღერით დაბრუნდნენ სატუსალოში.

ფუჩიკმა კიდევ ორი კვირა იცოცხლა ბერლინის სატუსალოში. ერთ ღამეს სატუსალოს ბომები მოხდა. ზოგიერთი ტუსალი შეეცადა გაქცეულიყო; ფუჩიკს არ შეეძლო ამაზე ეოცნება, მას ფეხებზე რკინის ხუნდები ჰქონდა. 4 სექტემბერს დღისით აღმინისტრაციამ დატყვევებულთ თავი მოუყარა სატუსალოს ეზოში. აღმოჩნდა, რომ მრავალი მათგანი სულიერად დაცემულიყო, მათ ეკარგებოდათ საბჭოთა კავშირის გამარჯვების იმედი. შებოროკილმა ფუჩიკმა გამამხნევებელი სიტყვით მი-

მართა მათ: „ჩვენ მტრის ღრმა ქედში მოქცეული მეომრები ვართ. დაე, ჩვენ დავიღუპოთ, მაგრამ ნუ ვუღალატებთ რწმენას, რომ ბოლოს გავიმარჯვებთ“

8 სექტემბერს იულიუს ფუჩიკი სიკვდილით დასაჯეს.

მას სიკვდილი არ მიაჩნდა უდიდეს უბედურებად; ის ამბობს, რომ ადამიანი არ პატარავდება იმის გამო, რომ თავს ჰკვეთენ. უდიდეს უბედურებად მას უღირსი საქციელის ჩადენა მიაჩნდა. მას რამდენჯერმე შეეძლო თავისი სინდისის კარნახის წინააღმდეგ ემოქმედა და სიცოცხლე შეენარჩუნებია. როდესაც გერმანელებმა ჩეხიის ოკუპაცია მოახდინეს, ფაშისტების მომხრე ჟურნალის „ჩესკი დელნიკის“ მთავარმა პოლიტიკურმა რედაქტორმა ფუჩიკი მიიწვია და წინადადება მისცა კულტურის და ხელოვნების განყოფილებისათვის ხელმძღვანელობა გაეწია ჟურნალში. ფუჩიკმა გადაპრით უარი უთხრა.

პრავის სატუსაღოში ფუჩიკს მეთვალყურეობდა ერთი გერმანელი მედილეგე, გვარად ბემი, რომელიც იენურიტური ხელოვნების ოსტატად შეიძლება ჩაითვალოს. ჯოხსა და ბორკილებს უფრო იშვიათად იყენებდა, ვიდრე შემპარავ სიტყვებს. „ხანდახან მას საცოთუნებლად ქალაქში გავყავდი, — მოგვითხრობს ფუჩიკი: — ჩვენ პატარა რესტორანის ბალში ვსხდებოდით და თვალყურს ვადევნებდით ჩვენს გვერდით მიმდინარე ადამიანის ნა-

კადს.—აი, შენ დატყვევებული ხარ.—ფილოსოფოსობდა ბემი, — მაგრამ შეხედე. შეცვლილა თუ არა რაიმე გარეთ?... ამ გზათ მიმავალთ შორის შენი მკითხველებიც არიან. ნუთუ შენ ფიქრობ, რომ მათ თუნდ ერთი ნაოჭი მოემატა სახეზე?”

ერთხელ ხანგრძლივი და დამქანცავი დაკითხვის შემდეგ ბემმა ფუჩიკი საღამოთი ავტომანქანაში ჩასვა და მასთან ერთად მთელი პრაღა გადასერა.

„მე ვიცი, შენ პრაღა გიყვარს, — ეუბნებოდა ის თავის ტყვეს, — ნუთუ შენ არ გინდა იქ დაბრუნდე? როგორ კარგია ის და ასეთივე დარჩება, როცა შენ უკვე აღარ იქნები“... ფუჩიკი აღიარებს, რომ მოახლოებული შემოდგომის მტრედისფერ ბურუსში გახვეული პრაღა მაყურებელს თითქოს ათრობდა ღვინოსავით და მას სურვილი ებადებოდა ამ ქალაქისთვის საუკუნეთა დასასრულამდე ეცქირა, მაგრამ მან ცთუნება დასძლია და ბემს უპასუხა: „პრაღა კიდევ უფრო მშვენიერი გახდება, როცა ამქვეყნად არც თქვენ იქნებით და არც მე“.

„რეპორტაჟი სახრჩობელადან“ ისეთი წიგნია, რომელსაც შეუძლია ბევრის სექტიკოსი და მიზანტროპი განკურნოს და მხნეობა მიანიქოს ბევრ სულმდაბალ ადამიანს, აქ გამოთქმულია ვაჟკაცური სიტყვები, რომელთაც არავითარი პათეტიკური და სათეატრო ჟესტი არ სჭირდება. ესაა ეპოქის დიდი დოკუმენტი, მას ბევრი ბადალი არ ჰყავს თანამედროვე მწერლობაში.

მაგრამ „რეპორტაჟი სახრჩობელადან“ წარმოადგენს არა მარტო პოლიტიკურ და კულტურულ, არამედ ფსიქოლოგიურ და მხატვრულ ძეგლსაც. ორიოდე ძუნწი ხაზის მოსმით იულიუს ფუჩიკი ხატავს ადამიანების, განსაკუთრებით თავისი მედილეგეების სილუეტებს; ზოგიერთი მათგანი შეიძლება რეალისტური პორტრეტის შედევრად ჩაითვალოს. კიდევ უფრო მეტყველია ის სტრიქონები, სადაც ცემით სიკვდილის პირად მიყვანილი, ყელზე მარყუჟწყაჭირებული ფუჩიკი თავისი ცოლისადმი სიყვარულზე ლაპარაკობს. „აი ის, ჩემი მებრძოლი მეგობარი! რამდენი ძალაა ამ პატარა, მკვეთრ ნაკვეთებიანი სახის ქალში, რამდენი სინაზეა მის დიდ ბავშვურ თვალებში! პარტიული მუშაობის და ხშირი განშორების წყალობით ჩვენი პირველი დღეების გრძნობები შევინარჩუნეთ: არა ერთგზის, არამედ ასჯერ და კიდევ ასჯერ განგვიცდია ჩვენ პირველ ჩახუტებათა აღგზნებული წუთები. და ყოველთვის ჩვენი გულეები ერთად ძგერდნენ, ყოველთვის ჩვენ ერთი სუნთქვით ვსუნთქავდით სიხარულისა და შეშფოთების, მღელვარების და მწუხარების საათებში“.

ფუჩიკის რუსი მეგობარი ბ. ლიხარიოვი ერთი საუბრის შინაარსს გადმოგვცემს: „ჰო, — თქვა ფუჩიკმა ხმადაბლა, თითქოს ლაპარაკი ეძნელებოდაო, — მე შევხვდი ჩემს ძვირფას გუსტინას. ჩეხიაში მეტისმეტად გაგვიჭირდა, მაგრამ პაემანი მაინც მოეწყო. დათქმულ დღეს და საათში გუსტინამ

მარჯვნივ ჩაუარა პრადის ერთ ქუჩას, მე კი მარცხენა მხარეზე გამოვედი მის შესახვედრად. ჩვენ შორიდან დავინახეთ ერთმანეთი. როდესაც ერთმანეთს ისე მივუახლოვდით, რომ მისი საყვარელი სახის ნაკვთები გავარჩიე, იმან მე გამიღიმა, ხოლო მე მას გავუღიმე. ყველაზე მძიმე იყო ეს წუთი, როცა ჩვენ ერთმანეთს გავუსწორდით და ხელახლა დავეშორდით, უკან მოხედვა კი არ შეიძლებოდა; ამას მოითხოვდა კონსპირაცია“.

ფუჩიკის დაქვრის შემდეგ ჩქარა მისი ცოლიც დაიქირეს. ის იმავე სატუსალოში დაამწყვდიეს, სადაც ფუჩიკი იჯდა, მხოლოდ ქვედა სართულში და ისიც რამდენიმე კამერის დაშორებით. ფუჩიკმა ეს ამბავი გაიგო, მაგრამ, რასაკვირველია, ზედმეტი იყო იმაზე ოცნება, რომ ცოლ-ქმარი ერთმანეთს ხმას მიაწვდენდა. „ამ დროს მე თხელ ლეიბზე ვეგდე და ყოველ დილითა და საღამოთი დაქინებით მხარზე გადმოვტრიალდებოდი ხოლმე, რათა გუსტასთვის მისი საყვარელი სიმღერები მემღერა. როგორ შეეძლო მას არ გაეგონა, მე ხომ ამდენი გრძნობა შემეჭონდა ამ სიმღერაში“.

ბოლოს, ეპისტოლარული ეანრის პატარა შედევრებად შეიძლება ჩაითვალოს წერილები, რომელთაც იულიუს ფუჩიკი თავის ცოლს და თავის დებს ფაშისტური სატუსალოებიდან სწერს.

როგორც ყოველ ნამდვილ მხატვრულ ნაწარმოებს, იულიუს ფუჩიკის ნაწერებსაც ინდივიდუალური ორიგინალური შემოქმედების ბეჭედი

აზის, მაგრამ, როგორც ყოველ ნამდვილ მხატვრულ
ნაწარმოებებს, მათ ღრმა სოციალური ფესვებიც
აქვს. თავის არაღეგალურ წერილში, „როგორ
ვიბრძვით ჩვენ ჰიტლერის წინააღმდეგ“, ფუჩიკმა
ჩეხიის ისტორიული წარსულიდან ჰუსიტების დი-
დი აჩრდილები გამოიწვია, რათა მხნეობა ჩაეგო-
ნებინა თავისი თანამემამულეებისათვის. მართლაც,
ჰუსიტების მიერ დაღვრილი სისხლით გაპოხიერე-
ბულ ნიადაგზე აღმოცენდა ჩეხია-სლოვაკიაში თა-
ნამედროვე პატრიოტული მოძრაობა. კომუნიზმის
თესლი, მეთხუთმეტე საუკუნის დასაწყისში გაბ-
ნეული ტაბორიტების მიერ, არ მოსპობილა უცხო-
ელი დამპყრობლების ძალმომრეობის მიუხედა-
ვად და თანამედროვე ჩეხია-სლოვაკიის რესპუბ-
ლიკა ნაციონალურ საძირკველზეა დაყრდნობილი.

ონორე ბაღზაკი

ონორე ბაღზაკის წინაპრები გლეხები იყვნენ და პაპამისს თოხი ეჭირა ხელში. მაგრამ მწერალი დაიბადა 1799 წელს, რევოლუციის და ომების ეპოქაში, როდესაც ყოველ ფრანგ ჯარისკაცს ადვილად შეეძლო წარმოედგინა, რომ მარშლის კვერთხი ედო ზურგის ჩანთაში, ხოლო მეკარე ან მეჯინიბე შეიძლებოდა გრაფი გამხდარიყო. თუ თოხიდან უშუალოდ საწერ-კალამზე გადასვლა ძნელია, მწერალს, რომლის წინაპრებს თავიანთი ოფლით ხნულები მოურწყავთ, გარანტია აქვს, რომ მეტს ენერგიას გამოიჩენს, ვიდრე რომელიმე მისი თანამოძმე, რომლის წინაპრებს ხელში სხვა იარაღი არ სჭერიათ, გარდა ბატის ფრთისა.

ბაღზაკის მამამ საკმაოდ დიდი ქონება შეიძინა როგორც არმიის მოიჯარადრემ და ბედნიერი კარიერა გააქეთა სახელმწიფოს სამსახურში. მაგრამ ნაპოლეონის დამხობის შემდეგ მან ყოველივე დაჰკარგა. ბაღზაკის ოჯახი იძულებული გახდა ტურიდან პარიზში გადასახლებულიყო და იქ მძიმე ბრძოლა დაეწყო არსებობისათვის. დედ-მამის სურვილის მიხედვით ბაღზაკი ერთ ხანს ადვოკატის და ნოტარიუსის ბიუროებში მსახურობდა

კლერკად, შემდეგ მან მათი სურვილის წინააღმდეგ უარი თქვა იურისტის სარბიელზე და ლიტერატურულ შრომას მოჰკიდა ხელი.

მწერლების და ჟურნალისტების ახლო გაცნობამ ბალზაკი დაარწმუნა, რომ თუ მას უნდოდა სხვისი ხელების შემყურე არ ყოფილიყო და დამოუკიდებელი და ღირსეული მდგომარეობა მოეპოვებინა, სიმდიდრე უნდა შეეძინა. გამდიდრება მის ოცნებად იქცა, მაგრამ არა როგორც თვითმიზანი, არამედ როგორც საშუალება თავისუფალი შემოქმედების გასაშლელად და ლიტერატურული დიდების მოსახვეჭად.

ის ცხოვრობდა, რომელსაც ბალზაკი ამ პერიოდში ატარებდა, რამდენიმედ მისი გმირების რაფაელ დე ვალანტენის და ეიენ რასტინიაკის ახალგაზრდობის წლებს მოგვაგონებს. ის იაფფასიან სასტუმროში ან სადმე მანსარდში ცხოვრობდა, ბევრს კითხულობდა, ამავე დროს ხელს ჰკიდებდა სხვადასხვა საქმეს, რომელიც მომგებიანად მიაჩნდა. ერთხელ სტამბა შეიძინა და კლასიკოსი მწერლების ერთტომეულების და იაფფასიანი წიგნების გამოცემა დაიწყო; მაგრამ ჩქარა გაკოტრდა და დიდი ვალი დაედო, რომელმაც შემდეგ მისი ლიტერატურული ჰონორარის უდიდესი ნაწილი ჩანთქა.

ბალზაკის ლიტერატურული დებიუტი სრულიადაც იმის იმედს არ იძლეოდა, რომ ის მომავალში ბრწყინვალე რომანისტი გახდებოდა: მის პირ-

ველ დრამებსა და რომანებს, უმეტეს შემთხვევაში ფსევდონიმებით გამოქვეყნებულთ, მისთვის არც სახელი მოუტანია, არც ფული. შემდეგ მწერალმა უარი თქვა ამ თავის ლიტერატურულ პირმშოებზე და ხელახლა აღარ გამოუცია ისინი. ბალზაკის პოპულარობა დაიწყო მხოლოდ 1829 წლიდან, როდესაც მან გამოაქვეყნა რომანი „უკანასკნელი შუანი“, სადაც მონარქისტული და კათოლიკური თვალსაზრისით საფრანგეთის დიდი რევოლუციის აშბებია მოთხრობილი. „მე ვწერ ორი ლამბრის სინათლეში, — ამბობდა ბალზაკი, — ერთია მონარქია, მეორე — სარწმუნოება“.

კიდევ უფრო დიდი წარმატება ხვდა ბალზაკის მეორე რომანს — „შაგრენის ტყავს“, რომელსაც მან ფილოსოფიური ეტიუდი უწოდა. ეს რომანი ავტორის სიცოცხლეში შვიდჯერ გამოიცა. ამის შემდეგ ბალზაკს კალამი ხელიდან არ გაუგდია თითქმის ოცი წლის განმავლობაში. იგი მწირივით ცხოვრობდა თავის ბინაში, რომელიც პირველ წლებში ალყაშემორტყმული იყო შეუბრალებელი და მოუთმენელი კრედიტორების შიერ; ამიტომ იგი მუშაობის დროს ხშირად კარებს კეტავდა და ბარიკადებს მართავდა, რათა თავი დაეცვა მათი თავდასხმისაგან. იგი საწერ მაგიდას უჯდა დომინიკელი ბერის ანაფორაში გახვეული. ხშირად თვრამეტ საათს მუშაობდა დღე და ღამეში და განუწყვეტლივ შავ ყავას სვამდა, რათა სულიერი სიფხიზლე შეენარჩუნებინა. ამ პირო-

ბებში მან დასწერა 97 ნაწარმოები, რომელთა უდიდესი ნაწილი „ადამიანური კომედიის“ სახელწოდებით გააერთიანა. ეს სახელწოდება ერთი მხრით ნართაულად ანიშნებდა, რომ ამ მონუმენტურ ლიტერატურულ ძეგლში ავტორი იძლეოდა თანამედროვე საზოგადოების მხატვრულ სინთეზს, როგორც შუა საუკუნეების და რენესანსის მიჯნაზე დანტეშ თავის „ღვთაებრივ კომედიაში“ მოგვცა: ხოლო მეორე მხრივ იგულისხმებოდა, რომ მისი გმირები ერთგვარი მსახიობები იყვნენ, ისინი თავისდაუნებურად სხვადასხვა როლებს ასრულებენ დიდ შეუცნობელ სოციალურ კომედიაში.

ამ ხნის განმავლობაში ბალზაკს თავი არ დაუწეებებია თავისი ფანტასტიკური ფინანსიური გეგმებისათვის: ის ოცნებობდა ვერცხლის მადნები აღმოეჩინა სარდინიაში, ან ხე-ტყის შემოზიდვა დაეწყო პოლონეთიდან საფრანგეთში. ამავე დროს ის გატაცებული კოლექციონერი გახდა: დიდძალ თანხებს ხარჯავდა ბრწყინვალედ შეკინძული წიგნებისა, იშვიათი ხელნაწერებისა, რჩეული სურათებისა, ფაიფურის ჭურჭლისა, ძველი სტილის ავეჯეულობის შესაძენად. ბოლოს მისი ბინა ნამდვილ მუზეუმად გადაიქცა.

ახალგაზრდობაში ბალზაკს სამიჯნურო კავშირი ჰქონდა რამდენიმე არისტოკრატ ქალთან, ისინი გამოუტყლებლივ მასზე ხნიერები იყვნენ. 1833 წლიდან, მისი რომანის „ოცდაათი წლის

ქალის“ წაკითხვის შემდეგ, მასთან რუსეთიდან მიწერ-მოწერა გამართა მისი ლიტერატურული ნიჭის თაყვანისმცემელმა ახალგაზრდა პოლონელმა არისტოკრატმა ქალმა ეველინა ჰანსკამ, რომელმაც თავის პირველ წერილს „უცხოელი ქალი“ მოაწერა. იმისდა მიუხედავად, რომ მანძილის სიშორის გამო ბალზაკი იშვიათად ზედადობდა თავის სატრფოს, მან ერთგულემა შეინარჩუნა მისადმი. ბალზაკის და ეველინა ჰანსკას შეხვედრა პირველად შევიცარიში მოხდა ქალაქ ნევშატელში; იქ ბალზაკი პარიზიდან ჩავიდა, მისი სატრფო — უკრაინიდან. თავის დისადმი მიმართულ წერილში ბალზაკი აღტაცებას გამოთქვამდა იმის გამო, რომ ეველინა არ დაერიდა საფოსტო ეტლით სამჯერ მეტი მანძილი გაველო, ვიდრე თვით მან განვლო, რომ ის ნამდვილად არისტოკრატი ქალი იყო და ამასთანავე დიდი შეძლების პატრონი, რომ მას უმშვენიერესი შავი თმა, ნაზი კანის ფერი, მომხიბლავი ხელები ჰქონდა და ახალგაზრდული გიჟმაჟობა ახასიათებდა. მაგრამ მაღამ ჰანსკასთან ჩამოჰყვა ხნიერი და ავადმყოფი ქმარი, რომელიც სწამლავდა მიჯნურთა პაემანების სიამოვნებას, ეინაიდან მხედველობის არედან არ უშვებდა თავის ცოლს და „მისი ქვედატანის ცქერიდან ბალზაკის ქილეტის დაკვირვებაზე გადადიოდა“. ამისდა მიუხედავად შეყვარებულებმა მოახერხეს რამდენჯერმე პირისპირ შეხვედრა.

ამის შემდეგაც ბალზაკი და ეველინა ჰანსკა რამ-

დენჯერმე შეხედნენ ერთმანეთს შვეიცარიასა-
დრეზდენსა, ვენასა და რუსეთში. მათი მიწერ-მოწე-
რა თვრამეტ წელიწადს გაგრძელდა. ბოლოს, რო-
დესაც ხანგრძლივი ლოდინის შემდეგ ეველინა ჰანს-
კა დაქვრივდა, ის უკვე ხანშიშესული ქალი იყო.
ხოლო თვით ბალზაკი — იმდენად დაღლილი და
დაავადებული, რომ მას უფრო მომვლელი სჭირ-
დებოდა, ვიდრე სატრფო. ამრიგად ბალზაკის ცხოვ-
რების რომანი საუკეთესო ილუსტრაციას წარ-
მოადგენს მისი თეორიისთვის ბედნიერების ილუ-
ზიებზე.

მთელი თავისი დაუკმაყოფილებელი სიყვარუ-
ლის ენერგია ბალზაკმა, სხვათა შორის, სქესობ-
რივი ურთიერთობის ასახვასაც შესწირა და ძეგ-
ლი დაუდგა სიყვარულის გრძნობასაც, მაგრამ
არა აბსტრაქტულად და ზეისტორიულად გაგე-
ბულს, არამედ ისეთს, როგორც მას მეცხრამეტე
საუკუნის ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში განიცდი-
დნენ. როგორც რომანისტი ის იმ სიმაღლეზე
დგას, რომელზედაც სხვა დაუშვრეტელი ენერგიის
ოსტატები იდგნენ. „მე მხოლოდ სახელოვან მიც-
ვალეზულთ ვეჯიბრები, — სწერდა ის ეველინა
ჰანსკას, — ბეთჰოვენს, მიქელ ანჯელოს, რაფაელს,
პუსენს, მილტონს; ერთი სიტყვით, ჩემში მღელ-
ვარებას იწვევს მხოლოდ ის, ვინც დიდია, კეთილ-
შობილი და განმარტოებული“.

მაგრამ უნდა ითქვას, რომ თავისი თანამე-
დროვე საზოგადოების მთავარ მამოძრავებელ ძა-

ლას ბალზაკი ხედავდა არა სქესობრივ სიყვარულში, არამედ მატერიალური კეთილდღეობის ძიებაში, ოქროს სიყვარულში. და როგორც კრიტიკულ ლიტერატურაში მართებულად აღინიშნა, რესტავრაციის ეპოქის და ივლისის მონარქიის საფრანგეთის ეკონომიურ მდგომარეობაზე ის უფრო უხვ და მართებულ ცნობებს იძლევა, ვიდრე იმდროინდელი ეკონომისტები და სტატისტიკოსები.

გაიხსენეთ მისი რომანების ყველაზე რელიეფურად დახატული ტიპები, ეს რასტინიაკები, ტაიფერები, ვოტრენები, ნიუსინეენები, ბიროტიები, გრანდეები, ჰობსეკები. ყველა ესენი ძლიერი ნებისყოფის ადამიანები არიან. მთელი მათი სულიერი ენერგია კარიერის გაკეთების, სიმდიდრის შეძენის, მატერიალური კეთილდღეობის მოპოვებაში იხარჯება. მათ ძალა აღარ რჩებათ სხვა უფრო მაღალი მიზნების მისაღწევად იზრუნონ. თვით სქესობრივი სიყვარული მათს შეგნებაში მატერიალურ ინტერესს ექვემდებარება. ასეთები არიან, უმეტეს შემთხვევაში, ქალებიც. ისინი ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში განსაკუთრებით აქტიურ როლს ასრულებენ, მაგრამ არა როგორც სათუთი რომანტიკული გრძნობების მატარებელნი, არამედ როგორც საინტერესო ვარიანტები იმ დიდი ბიოლოგიური სახისა, რომელსაც ადამიანი ეწოდება.

ეს ადამიანები ყოველთვის ვერ აღწევენ ბედნიერების და სიმდიდრეს; ისინი ხშირად უბედურნი

არიან სიყვარულის განცდაშიც. ხშირად ხდება ფინანსური კრაზი, კეთილდღეობის ჩაშვავება, მიჯნურთა ღალატი. და როგორც ანტიკური რომის ახალგაზრდა პატრიციები ტაშს უკრავდნენ გლადიატორს, რომელიც ცირკის არენაზე გაღიმებული სახით კვდებოდა, ისე თანამედროვე საზოგადოება აღტაცებულია ნებისყოფის სიძლიერით, რომელსაც, მაგალითად, ბანკირი გაკოტრების, ხოლო შეყვარებული ქალი თავისი ოცნებების კატასტროფის დროს ამჟღავნებს.

თანამედროვე ბურჟუაზიული საზოგადოების გაბატონებულ ტიპს რაიმე მანიაკური იდეით გატაცებული ადამიანები წარმოადგენენ. ისინი ერთმანეთის გასწორებას ლამობენ ჰიპოდრომის ცხენბივით, მაგრამ ხშირად ეცემიან და სულს ღევენ, სანამ ფინიშს მიაღწევდნენ. ყველაზე ხშირია ყვითელი ლითონის სიყვარულით გვემული ქალვაჟი. მათ დახშული აქვთ ყოველივე ბუნებრივი ადამიანური გრძნობა და სათნოების შეგნება: მანაშვილური სიყვარული, ცოლქმრული ერთგულება, მეგობრობა, სიბრალული. მაგრამ არსად ჩანს იუვენალი, რომელიც ასახავდა მთელს ამ სიბილწეს, დაფარულს ოქროთი და პატიოსანი ქვების ბრჭყვიალით.

„მათრახი ურტყით მარჯვნივ და მარცხნივ და თქვენ შიშის თრთოლვას გამოიწვევთ, — ასწავლის ვიკონტესა დე ბოსიანი თავის ახალგაზრდა ღარიბ ნათესავს ეყენ რასტინიას: — მამაკაცებს

და დედაკაცებს ისე უცქირეთ, როგორც ფოსტის ცხენებს უცქერით. გარეკეთ ისინი, სანამ დაეცემიან, და თქვენ თქვენი სურვილების ნწვერვანებს მიაღწევთ“.

ასეთივე გაკვეთილს იძლევა კატორღიდან გაქცეული ვოტრენი, რომლის მორალური ფილოსოფია მდიდარი და წარჩინებული მანდილოსნის დე ბოსეანის მსოფლმხედველობის სიმალლეზე დგას: „როდესაც მე გავმდიდრდები, ალარავინ მკითხავს, ვინ ხარო. მე ვიქნები ბატონი ოთხი მილიონი, შეერთებული შტატების მოქალაქე. ვინც მდიდარია, ის ალარ არის დამნაშავე. თუ თქვენ და საუბედუროდ გროშის ფასი რამ მოიპარეთ, თქვენ მართლმსაჯულების სასახლის წინ გამოგაფენენ, როგორც უცხო რამ სანახაობას. მოიპარეთ ერთი მილიონი და ყველა სალონში ისე მიგიღებენ, როგორც სათნოების განხორციელებას“. ეს შეგონებანი რასტინიაკზე უფრო ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენენ, ვიდრე იურიდიული ფაკულტეტის ლექციები. ის რწმუნდება, რომ მორალი და კანონი უძლურია სიმდიდრის წინაშე, „გონების კონდოტიერად“ იქცევა, დიდ ქონებას შეიძენს საყვარლების, ფინანსიური მაქინაციების, მდიდარ ქალზე დაქორწინების წყალობით და ბოლოს მინისტრი, გრაფი და პერთა პალატის წევრი გახდება.

რა გასაოცარი მონუმენტური სიძლიერითაა დახატული ოქროს რელიგიის აღმსარებლის ძია

გრანდეს სიკვდილი! დამბლადაცემული მომაკვდა-
ვი ბერიკაცი მხოლოდ ლუიდორების უაზრო ცქე-
რის დროს ამელავნებს სიცოცხლის ნიშანწყალს;
ის თავის ქალს უანდერძებს ოქროს გაუფრთხილ-
დეს, ის მას ემუქრება, პასუხს მოგთხოვ საიქიო-
შიო. როდესაც სულთმობრძავეთან მღვდელი მო-
დის, რათა განტევების ლოცვა წაუკითხოს, მოხუ-
ცის მკვდარი თვალები უკანასკნელად გამოცო-
ცხლდებიან, ხოლო მისი ხელები მოვარაყული
ჯვრისკენ გაიწევიან, რათა მას დაეპატრონონ. ეს
მოდრობა მას სიცოცხლის ფასად უჯდება. ამ-
რიგად თვით ქრისტიანული რელიგია უძლური
აღმოჩნდება ამ ახლად აღდგენილი ბაალის კერპთ-
თაყვანისცემის წინაშე.

მაგრამ მართალია თუ არა, რომ ძია გრანდე-
ების, მადამ დე ბოსეანების, ვოტრენების და რას-
ტინიაკების საზოგადოებას არ ჰყავდა თავისი იუ-
ვენალები? რასაკვირველია, არა. ბურჟუაზიული
საზოგადოების უდიდესი იუვენალი თვით ბალზაკი
იყო. მასში სატირიკოსის მახვილი გონება ხშირად
სჭარბობდა მიუკერძოებელი მემატიანის ობიექტუ-
რობას და ის უფრო რელიეფურად ხატავდა მან-
კიერ და ბიწიერ ადამიანებს, ვიდრე მათს რეა-
ლურ პროტოტიპებს შეეფერებოდა. და შეიძლება
სწორედ ამაშია მისი რომანების მხატვრული ზე-
მოქმედების საიდუმლოება. იპოლიტ ტენმა თავის
წერილში ბალზაკზე მოსწრებულად თქვა: — მე
მირჩევნია ტრიალ მინდოროში ცხვარს შევხედე

ვიდრე ლომს; მაგრამ რკინის გისოსში დამწყვდეული ცხვრის დანახვას იქ დამწყვდეული ლომის დანახვა მირჩევნიაო; ხელოვნება სწორედ ამგვარი გისოსია: ის გვათავისუფლებს შიშისაგან და გვიხარჩუნებს ინტერესსო.

„ადამიანურ კომედიას“ ონავარი ფინანსისტებისა, გაყიდული ჟურნალისტების, უგულო ქალების, უსინდისო კარიერისტების და ნახევრად ქკუაზე შემცდარი მანიაკების გვერდით კეთილშობილი მოქმედი პირებიც არიან გამოყვანილი! ისინი ან არისტოკრატias ეკუთვნიან, ან იდეურ ინტელიგენციას, მსწავლულების, ექიმების, იურისტების, იშვიათად ბურჟუაზიის წრეს. მაგრამ ყველა ამ მამა გორიოების, ექენი გრანდეების, ბიანშორების, დერვილების, დესპარების, დევრინიონების სახეები ვერ სცვლიან მთელი მონუმენტური ფრესკოს პირქუშ შთაბეჭდილებას. რასაკვირველია, ბალზაკს სწამს, რომ თანამედროვე საზოგადოებაში არიან ადამიანები, რომელნიც უანგარო ბრძოლას აწარმოებენ კეშმარიტების, სიკეთის, მშვენიერების იდეალების სახელით; მაგრამ ისინი უფრო ხშირად სტატისტების როლებს ასრულებენ ადამიანურ კომედიებში.

ერთი ასეთი სტატისტიკა წყლისმზიდავი ბურჟუა, რომელიც თავის ლუკმას თავის მშვიერ მეზობელ სტუდენტს უნაწილებს და მას შესაძლებლობას აძლევს სამედიცინო ფაკულტეტი დაასრულოს და სახელგანთქმული ქირურგი გახდეს („ათეისტის წირვა“).

„სათნოება მე სხვენზე აღმოვაჩინე, ამბობს ბალზაკი,—არსებობისათვის ბრძოლა ჩვეულებრივ უსამართლობით მთავრდება, ვინაიდან ცხოვრებაში ყველაფერი ხელს უწყობს პატიოსანი ადამიანის დაღუპვას და სარგებლობას აძლევს ვიგინდარას... თითქმის ყველა საზოგადოებრივ ფენაში ადამიანები მფარველობენ გაიძვერებსა და მდაბალი სულის კაცუნებს, რომელნიც მათ ეპირფერებიან, და მტრობენ ყველა იმათ, ვინც მათზე მაღლა დგას რაიმე მხრით“ („მეურვეობის საქმე“).

ეს პესიმისტური დასკვნები მარტოოდენ ემპირიული სინამდვილის დაკვირვების შედეგი არაა, ისინი თვით ბალზაკის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობიდან გამომდინარეობენ.

ბალზაკი, უწინარეს ყოვლისა, დიდი მოაზროვნე მხატვარია, როგორც მოაზროვნეს მას ვერავინ შეედრება მეცხრამეტე საუკუნის რომანისტებს შორის. ის კარგად იცნობს დიდ ფრანგ ბუნებისმეტყველებს ბიუფონს, კიუვიეს, სენტილერს, ის თავის თავს მათ მოწაფედ სთვლის; მას სწამს, რომ საბუნებისმეტყველო მეთოდი გადააქვს მხატვრულ პროზაში. სანამ თავისი ფილოსოფიური რომანის „აბსოლუტის ძიების“ წერას შეუდგებოდეს, სადაც ცენტრალურ ფიგურას მეცნიერების ფანტიკოსი ბალტასარ კლავისი წარმოადგენს, ის ქიმიას სწავლობს აკადემიკოსებთან. ის ძალიან კარგად იცნობს მსოფლიო ისტორიას, მსოფლიო

ლიტერატურის ძეგლებს. ბოლოს, როგორც მისი ფილოსოფიური რომანებიდან ჩანს, ის კარგად იცნობს აგრეთვე იდეალისტების, მატერიალისტების, მისტიკოსების, ვიტალისტების მოძღვრებათ. მაგრამ ადამიანს ფილოსოფიური აზროვნების ნიჭი თანდაყოლილი უნდა ჰქონდეს, ცოდნით შეიძლება მისი განვითარება, მაგრამ არ შეიძლება მისი შეძენა. ბალზაკის აზროვნების ძალა ჩანს არა მარტო მის ეთიკურ, ესთეტიკურ, მეტაფიზიკურ, ისტორიულ-ფილოსოფიურ მსჯელობებში, არამედ მისი მხატვრული ანსამბლების ლოგიკურ განლაგებაში. ადამიანების და მოვლენების შინაგანი არსის გახსნაში, მთელი თანამედროვე საზოგადოების ცხოვრების ფილოსოფიურ გააზრებასა და მორალურ დაფასებაში.

ბალზაკს კარგად ესმის, რომ მწერალი არ შეიძლება მარტოდენ ფაქტების და მოვლენების რეგისტრატორი იყოს. „მწერლის არსი, ის რაც მას მწერლად ხდის და, მე არ მეშინია ამის თქმა, სახელმწიფო მოღვაწის დონეზე, შეიძლება მასზე მალე აყენებს, ესაა მისი გარკვეული შეხედულება ადამიანთა საქმეებზე, მისი სრული ერთგულება პრინციპებისადმი. მაკიაველმა, ჰობსმა, ბოსუემ, ლეიბნიცმა, კანტმა, მონტესკიემ მოგვცეს ცოდნა, რომელსაც სახელმწიფოს მოღვაწეები პრაქტიკაში ახორციელებენ“ („ადამიანური კომედიის“ წინასიტყვაობა).

გამოთქვა თუ არა ბალზაკმა ზოგადი პრინცი-

პული შეხედულებანი, რომელნიც შეიძლება სახელ-
 მძღვანელოდ გაიხადონ სახელმწიფო მოღვაწეებმა?
 მისი მორალი ანტიინდივიდუალისტურია, ეგო-
 ცენტრიზმი მას საზოგადოების დამშლელ ძალად
 მიაჩნია. მიუღებლად მიაჩნია როგორც ბურჟუაზი-
 ის მიერ შექმნილი ზოოლოგიური პარკი, ისე სიძ-
 ველეთა მუზეუმი, სადაც გადაგვარებული თავად-
 აზნაურების მუმიები არიან გამოფენილი. რა მო-
 რალი გამომდინარეობს, მაგალითად, მისი მთავა-
 რი ფილოსოფიური რომანისა „შაგრენის ტყავი-
 დან?“. რაფაელ ვალანტენი უცაბედად მდიდარი
 და წარჩინებული ხდება მისტიკური ძალის შემწე-
 ობით. ის კანონებზე მაღლა დგება როგორც ექვსი
 მილიონის პატრონი, მას ყველაფერი შეუძლია იყი-
 დოს, თვით ხელისუფლება, თვით უმშვენიერესი
 ქალის სიყვარული; მას შეუძლია ერთი შეხედვით
 განგმიროს თავისი მოწინააღმდეგე; მაგრამ ბედნიე-
 რებას მაინც ვერ აღწევს. ის ეთიშება საზოგადოე-
 ბას, რაღაც ზეკაცად ან, უკეთ, არაკაცად იქცევა,
 მას ეჩვენება, რომ სამყარო აღარ არსებობს, რომ
 ის აოროტქლდა, მის არსებაში ჩაინთქა; სიცოცხლე
 მისთვის მოსაწყენი ხდება, როგორც ის მოსაწყენი
 უნდა იყოს განმარტოებული ბიბლიური იეჰოვას-
 თვის, მაგრამ მოსაწყენი არაა ოლიმპის ღმერთე-
 ბისთვის, რომელნიც ერთმანეთს ებრძვიან და
 უთანხმდებიან, სიყვარულს და სიძულვილს განიც-
 დიან და საერთოდ ძალიან მხიარულად ცხოვრო-
 ბენ სათნოების და ბიწიერების ატმოსფეროში.

რით მთავრდება ბოლოს ამ ეგოცენტრისტ—სო-
ლიფსისტის რაფაელ ვალანტენის ცხოვრება? ის
საქმელ-სასმელის მიმღებ და მომწელებელ მანქანად
იქცევა, იგი სულიერი მღვიძარებიდან ნახევარ
ძილში გადადის, ნახევარ ძილიდან—სიკვდილში.

* *

ბალზაკის შემოქმედებასთან დაკავშირებით შე-
იძლება ერთი პრობლემა დაისვას. ეს პრობლემა
განსაკუთრებით საინტერესოა შემოქმედების ფსი-
ქოლოგიის თვალსაზრისით. თავისი „ადამიანური
კომედიის“ შესაქმნელად ბალზაკმა ჭეშმარიტად
არაადამიანური შრომა შეასრულა. ესაა ერთ-ერთი
უნაყოფიერესი გენია, რომელიც კაცობრიობის
ისტორიას ახსოვს ხელოვნების დარგში. სიკვდი-
ლის წინ ის ნანობდა, რომ ხორცი ვერ შეასხა ყვე-
ლა თავის ხილვებსა და იდეებს და თითქმის იმდე-
ნივე დარჩა დასაწერი, რაც უკვე დასწერა. თავის
რომანებსა და ნოველებში მან გამოიყვანა ორი-
ათასამდე მოქმედი პირი, თვითეულ მათგანს მკვეთ-
რად მოხაზული კონტური აქვს, თვითეული მათ-
განი ინტენსიური სიცოცხლით ცხოვრობს. მკითხ-
ველს ხშირად ისეთი შთაბეჭდილება ექმნება, თით-
ქოს ეს მხატვრული სამყარო უფრო რეალური იყოს,
ვიდრე ემპირიული სინამდვილეა. ყოველ შემთხვე-
ვაში თვით ბალზაკს ეს ასე ჰგონია. „ჩემს ნაწარ-
მოებს,—ამბობს ის თავისი „ადამიანური კომე-
დიის“ წინასიტყვაობაში,—თავისი გეოგრაფია აქვს,

თავისი გენეალოგია, თავისი ადგილები და თავისი საგნები, თავისი ადამიანები და თავისი ღერბები; მას თავისი დიდკაცები და თავისი ბურჟუები ჰყავს, თავისი ხელოსნები და გლეხები, თავისი პოლიტიკოსები და დენდები, თავისი არმია, ერთი სიტყვით, ეს მთელი სამყაროა“. „იცი თუ არა,—სწერს ის თავის დას,—რომ ვანდენესი ჯვარს იწერს? დიახ, ის ირთავს დემუაზელ დე გრანვილს, ოჰ, ეს მდიდრული ქორწინებაა!.. ვანდენესიც და მისი საცოლევ მხოლოდ ბალზაკის ფანტაზიის ნაყოფია, ეს მას თითქოს ავიწყდება.

როგორ შესძლო მწერალმა ამ გრანდიოზული სამყაროს შექმნა? თავისი შეგნებული სიცოცხლის პირველი ნაწილი მან ვანდომის კოლეჟში, სორბონის აუდიტორიებში, ნოტარიუსის და ვეჟილის ბიუროებში, მანსარდში გაატარა, სახელმძღვანელოებზე, იურიდიულ საბუთებზე და აქტებზე, წიგნებზე თავდახრილმა. ეს ასკეტური ცხოვრება თვით მას აწერილი აქვს „შაგრენის ტყავში“ და „გაფანტულ ილუზიებში“. თავისი სიცოცხლის უკანასკნელი ოცი-ოცდახუთი წელი ის ჩაკეტილი იყო თავის კაბინეტში, რათა თავისი წიგნები ეწერა და დაუსრულებლივ მათი კორექტურები ესწორებინა. საქმე ისაა, რომ მისი ხელნაწერი საბოლოოდ დამუშავებული არ მიდიოდა სტამბაში: ის თავდაპირველად რაღაც ჩინური იეროგლიფებით დაწერილს ჰგავდა, და ბალზაკი ხშირად შვიდ-რვა ანაბეჭდს ასწორებდა, რათა მისთვის დასრულებული სახე მიეცა.

მთელი თავისი ლიტერატურული მოღვაწეობის მანძილზე მას ბრძოლა უხდებოდა გამომცემლებთან, ჟურნალ-გაზეთების რედაქტორებთან; და რასაც ეტიენი „გაფანტულ ილუზიებში“ ლუსიენს ეუბნება, ირსებითად ბალზაკის მდგომარეობას გამოჰხატავდა: „ის, რაც ჩვენ ცხოვრების ფასად გვიჯდება, სიუჟეტი, რომელიც ლამის განმავლობაში ჩვენს ტვინს ანადგურებდა, მთელი ეს ხეტიალი აზრის სფეროებში, ეს ჩვენი სისხლით აგებული ძეგლი, გამომცემლისათვის მომგებიანი ან წამგებიანი საქმე ხდება. მთელი საკითხი გამომცემლებისათვის იმაში მდგომარეობს, გამოისყიდის თუ ვერ გამოისყიდის ჩვენი ხელნაწერი თავის თავს. რაც უფრო მშვენიერია წიგნი, მით უფრო ნაკლებია იმედი, რომ ის გაიყიდება“.

რამდენი დრო რჩებოდა ამის შემდეგ ბალზაკს, რომ საზოგადოებაში ეტრილა, ყოველი მისი წრის ცხოვრებას დაკვირვებოდა, პარიზის და პროვინციის ბურჟუაზიას და არისტოკრატias, მხედრობას, ინტელიგენციას, გლეხკაცობას, პრესას, ბირჟას, ბუდუარს, თეატრს, ქუჩას? „მე ისე განმარტოებით ვცხოვრობ, რომ ვერაფერს ვერ მოგიტხოვრებ პარიზის ცხოვრებაზე, — სწერს ის მაღამ ჰანსკას, — ვერც პარიზის საზოგადოებას აგიწერთ, ვერც პარიზის ქორებს გადმოგცემთო. მე შემოძლია მხოლოდ თავის თავზე გესაუბროთ, ეს კი უსაზღვროდ სევდის მომგვრელი საგანია“. რასაკვირველია, ბალზაკი ფაქტების დიდი კოლექციონერი, მაგრამ არა

ისეთი, რომელიც პედანტი ჰერბარისტის გულმოდ-
გინებით აგროვებს ცოცხალ და დამჟვნარ ფოთ-
ლებს. მას აქვს შერჩევის ნიჭი; მას შეუძლია ერთ
სახის ნაოქში, ერთ ალმაცერ გამოხედვაში ადა-
მიანის მთელი ტრაგედია დაინახოს, ნიჟარის ხმა-
ურში ოკეანეების ქარიშხლის ღმუილი მოისმინოს.
ერთ ყვავილში ბუნების სტიქიონური ძალა იგრ-
ძნოს. ის შედარებით იშვიათად გამოდის პარიზის
ქუჩებში, იშვიათად მოგზაურობს საფრანგეთის
პროვინციაში, მით უმეტეს იშვიათად სტოვებს
სამშობლოს საზღვრებს. მაგრამ მის თვალს, მის
შინაგან ხილვას არ ეპარება ის, რაც სხვებისთვის
შეუმჩნეველი რჩება. „რაც უფრო კვვიანია ადამი-
ანი, მით უფრო მეტ ორიგინალურ ადამიანებს
ამჩნევს ის,—ამბობს პასკალი,—ჩვეულებრივი ადა-
მიანები კი განსხვავებას ვერ ხედავენ მათ შორის“.

გამოჩენილი ფრანგი ფერადმწერალი და გრა-
ფიკოსი ალექსანდრ დეკანის სურათების მაგალით-
ზე ბალზაკი საუცხოოდ განმარტავს თავის ძირი-
თად ესთეტიკურ პრინციპს. ის ამბობს, რომ „დე-
კანს ერთნაირად შეუძლია დაგვაინტერესოს რო-
გორც ადამიანის, ისე ქვის ასახვით. ის დახა-
ტავს ცარიელ ოთახს, იქ კედელზე ცოცხს მიაყუ-
დებს და თუ მოისურვა, თქვენ შიშის ერუანტელს
მოგგვრის. თქვენ მოგეჩვენებათ, რომ ეს ცოცხი
დანაშაულის იარაღი იყო, რომ ის სისხლითაა
გასვრილი, ვინაიდან ქვრივმა დედაკაცმა ბანკალ-
მა იმით დაჰგავა ოთახი, სადაც ფუალდესი იქნა

მოკლული*. დიახ, მხატვარი ისე აბურძგნის ცოცხის ღეროებს, თითქოს ეს ყალყზე ამდგარი თმა იყოს, ის მას შემაერთებელ რგოლად აქცევს თავის ფანტაზიის იდუმალ პოეზიასა და თქვენს ფანტაზიაში გაღვიძებულ პოეზიას შორის. მეორე დღეს ის სხვა ცოცხს დაგიხატავს; მის გვერდით საიდუმლოებით აღსავსე მძინარე კატა იქნება მოთავსებული. და თქვენ მხატვარს დაუჯერებთ, რომ ეს სწორედ ის ცოცხია, რომელზედაც გერმანელი მეწაღის ცოლი ჯდება, რათა კუდიანობა ღამეს გაფრინდეს. ბოლოს ის სრულიად უწყინარ ცოცხს დახატავს, მასზე ხაზინის მოხელის სერთუკი იქნება ჩამოკიდებული. დეკანის ფუნჯს, ისევე როგორც პაგანინის ქამანს, ჰიპნოზის ძალა აქვს“.

თუ ბალზაკმა ასეთი მდიდარი, მოძრავი და მღელვარე სამყარო შექმნა, ეს მარტო იმიტომ კი არ მოხდა, რომ მისი დროის სინამდვილე მას უხვე ემპირიულ მასალას სთავაზობდა, არამედ იმიტომაც, რომ მას მდიდარი სულიერი ცხოვრება ჰქონდა; ის უტყუარი ინტუიციით გრძნობდა, რა იყო არსებითი და რა იყო შემთხვევითი ადამიანებსა და საგნებში, და მის ლოგიკურ გონებას წესრიგი შეჰქონდა გარეგანი მოვლენების ქაოსში. ერთი სიტყვით, ბალზაკი გენიოსი შემოქმედი იყო, რო-

* იგულისხმება მოხუცი პროკურორის ფუალდესის მოკვლა პარიზის ერთ საროსკიპო სახლში, რომლის პატრონი ქვრივი დედაკაცი ბანკალი იყო (1817 წ.) ამ მკვლელობამ დიდი მითქმამოთქმა და სენსაციური პროცესი გამოიწვია.

მელიც ქვის ზოლში ცოცხალი სხეულის ნაკვთებს ზედავს, ხოლო თაბაშირსა და თიხაში ცხოველმყოფელ სულს ჰბერავს.

ბალზაკის „გამოუცნობელი შედეგრი“ საუკეთესო მასალებს იძლევა მისი შემოქმედებითი გენიის გასაგებად“. „რათა დიდი პოეტი გახდეთ, საკმაო არაა სავსებით დაეუფლოთ სინტაქსისს და შეცდომები არ დაუშვათ ენაში,—ეუბნება უცნობი მოხუცი გამოჩენილ ფლამანდიელ მხატვარს,—ხელოვნების ამოცანა იმაში კი არაა, რომ ბუნების ასლი გადავიღოთ, არამედ იმაშია, რომ ის გამოვხატოთ. შენ ბეჩავი კოპისტი კი არ ხარ, არამედ—პოეტი! თუ ეს ასე არ ყოფილიყო, მოქანდაკე თავის სამუშაოს შეასრულებდა იმით, რომ თაბაშირის ფორმას გადაიღებდა ქალისაგან. მერე რა! სცადე, გადაიღე შენი სატრფოს ხელის თაბაშირის ფორმა და წინ დაიდე: შენ დაინახავ საზარელ ცხედარს, რომელიც მოკლებული იქნება ყოველ მსგავსებას, და იძულებული გახდები საჭრისი და ხელოვანი მოძებნო: ის ზუსტ ასლს კი არ მოგცემს, არამედ სიცოცხლის მოძრაობას. ჩვენ უნდა დავიჭიროთ საგანთა და არსებათა გონება, აზრი, გამოსახულება. შთაბეჭდილებანი, შთაბეჭდილებანი! ისინი შემთხვევითნი არიან ცხოვრებაში, ისინი თვით ცხოვრებას არ წარმოადგენენ. ხელი მარტოოდენ სხეულზე მიმაგრებული ასო კი არაა, ის აზრის გამოხატულება და გაგრძელებაა. არც ფერადმწერალმა, არც პოეტმა, არც

მოქანდაკემ არ უნდა გათიშოს შთაბეჭდილება და მისი მიზეზი. ისინი განუყოფელნი არიან. მშვენიერება მკაცრი და ჭინიანია: საჭიროა მას შესაფერი დრო შევეურჩიოთ, ვუთვალთვალოთ და მაგრად დავიჭიროთ, რათა ვაიძულოთ, რომ დაგვნებდეს*.

ამრიგად ცხადია, რომ ბალზაკი თავის მიზანს იმაში კი არ ხედავდა, რომ ემპირიულ მოვლენათა ასლები გადაეღო ან ოქმები ეწერა, არამედ იმაში, რომ ბრძოლა ეწარმოებია მშვენიერების დასაპყრობად და ახალი მხატვრული სამყაროს შესაქმნელად. განსაკუთრებით გასაოცარ გამარჯვებებს მან ქალთა სქესის ასახვაში მიაღწია. მეცხრამეტე საუკუნეში, როდესაც ქალმა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში განსაკუთრებული ადგილი დაიჭირა, ქვეყანაში, სადაც ის ჯერ კიდევ ახალი ეპოქის გარიჟრაჟზე თითქოს ღადონას მიერ დაცლილ ტახტზე დაჯდა, წარმოიშვა მწერალი, რომელიც ქალის გულის უდიდეს მესაიდუმლედ შეიძლება ჩაითვალოს. მასში თითქოს თავი მოიყარა ყველა იმ პოეტთა და მხატვართა გენიამ, რომელნიც ქალს კადნიერად ატიტვლებდნენ ან შარავანდედით მოსავენდნენ, სერენადებს უგალობდნენ, ან კოცონზე სწვავდნენ, ღმერთების გვერდით სვამდნენ, ან კუდიანების ფერხულში აბამდნენ. თავის ერთ ნოველაში „ალქაჯი“, რომელიც ბალზაკის „ცელქ მოთხრობებშია“ მოთავსებული, მან ქალურობის მეტაფიზიკა მოგვცა; ასეთი მეტაფი-

ზიკის შექმნა შეეძლო მხოლოდ მწერალს, კარგად გაცნობილს ყოველივე იმასთან, რაც ქალზე ანტიკურმა პოეტებმა, შუა საუკუნეების საეკლესიო მამებმა და მისტიკოსებმა, ფრანგმა ნოველისტებმა და პროვანსალელმა ტრუბადურებმა, ბოლოს დანტემ და პეტრარკამ, ბოკაჩიომ, აბატ პრევომ და სხვებმა თქვეს.

რაც შეეხება ეგრეთ წოდებულ „ბალზაკის ასაკის ქალს“, ის სრულიად ახალი ტიპია მსოფლიო ლიტერატურაში. რომანისტი იძლევა მის დაუსრულებელ ვარიანტებს, გასაოცარ თავიანთი რელიეფით და ფსიქოლოგიური დახასიათების სიღრმით. გაკვირვებული მკითხველის თვალწინ დაუსრულებელი პროცესია მოძრაობს: უბიწო ქალებს მემკვიდრეები მოსდევენ, ავანტიურისტებს — შრომისა და ვალდებულების გმირები, ფართო და გრძნობიარე გულის მფლობელებს — ცივი და დამცინავი გონების მფლობელები. ეს მით უფრო გასაოცარია, რომ ბალზაკს თითქოს ნაკლები გამოცდილება უნდა ჰქონოდა სქესობრივი სიყვარულის დარგში, მან არსებითად მხოლოდ ერთი ნამდვილი რომანი განიცადა ცხოვრებაში. „ბედნიერია ის მამაკაცი, რომელსაც მხოლოდ ერთადერთი ქალი უყვარს. — სწერს ის ეველინა ჰანსკას. — შრომა და მუშა ან, სხვა სიტყვებით, შრომისმოყვარე მუშა კეთილგონიერია, ის უმანკო ქალწულია“. მართლაც, შეიძლება ეს ბალზაკისთვის, როგორც რომანისტისთვის, ბედნიერება იყო: შეიძლება მას თავისი პოლინების და

კორალიების, თავისი მაღამ ბოსვანების და მაღამ
ლანჩეების, თავისი ექენი გრანდების და ესფირე-
ბის მაღალმხატვრული პორტრეტები ვერ შეეჭმნა,
თუ მას ერთის მაგივრად რამდენიმე ეველინა ჰან-
სკა ჰყოლოდა.

სტენდალი

სტენდალი ორი იდეური სამყაროს მიჯნაზე დგას: როგორც მოაზროვნე, ის მეთვრამეტე საუკუნის გამანათლებლების და ენციკლოპედისტების მემკვიდრედ ჩაითვლება, ხოლო როგორც მხატვარი, ის გზას უკაფავს მეცხრამეტე საუკუნის ფრანგ მემარცხენე რომანტიკოსებს და კრიტიკულ რეალისტებს.

სტენდალის ნამდვილი სახელი და გვარო ანრი ბეილია. იგი ქალაქ გრენობლში დაიბადა 1783 წელს. წარმოშობით სტენდალი შეძლებული და განათლებული ბურჟუაზიის წრეს ეკუთვნოდა; მამისი პროფესიით ადვოკატი იყო, ხოლო რწმენით — კონსერვატორი; როდესაც 1789 წელს საფრანგეთის დიდი რევოლუცია დაიწყო, სტენდალის მამა კონტრრევოლუციურ პარტიას მიემხრო, მაგრამ საფრანგეთიდან უცხოეთში არ გაქცეულა, როგორც ეს არისტოკრატების და ბურჟუაზიის ერთმა დიდმა ნაწილმა ჩაიდინა. პატარა ანრი კი სულით და გულით პატრიოტების, ე. ი. რევოლუციონერების თანამგრძნობი გახდა. მამამ მას აღმზრდელებად თავდაპირველად მღვდლები მიუ-

ჩინა, ისინი ბავშვს ხშირად სჯიდნენ თავისუფალი აზრების გამოთქმისათვის.

შემდეგ ანრიმ ბრწყინვალედ დაასრულა გრენობლის საშუალო სასწავლებელი და პარიზში გაემგზავრა. აქ ის ერთ ხანს ლიტერატორების წრეში ტრიალებდა, ხატვას სწავლობდა და კლასიკურ ფრანგულ და იტალიურ მწერლობას ეცნობოდა. ეს ის დრო იყო, როდესაც ნაპოლეონი ხელისუფლებას ჩაუდგა სათავეში; სამხედრო სარბიელი მიმზიდველი გახდა ყოველი ენერგიული და პატივმოყვარე ფრანგი ახალგაზრდისათვის. ჩვიდმეტი წლის ანრი ბეილი დრავუნთა რეგიმენტში დაინიშნა უმცროს ლეიტენანტად და მონაწილეობა მიიღო იტალიის ლაშქრობაში. სამხედრო სამსახურისაგან თავისუფალ დროს ის იტალიური ხელოვნების შესწავლას ანდომებდა.

იტალიიდან დაბრუნების შემდეგ ანრი ბეილმა რამდენიმე წელიწადი საფრანგეთში გაატარა. სწავლობდა ძველ და ახალ ენებს, კითხულობდა გამოჩენილი ფილოსოფოსებისა და მწერლების ნაწერებს, ხშირად დადიოდა თეატრში. შემდეგ ხელახლა ნაპოლეონის მოქმედ ჯარში დაინიშნა, დაესწრო იენის ბრძოლას (1806 წ.) და გამარჯვებული საფრანგეთის არმიასთან ერთად ბერლინში შევიდა. მან სამიოდე წელიწადი დაჰყო პრუსიაში და ავსტრიაში და, როგორც სამხედრო კომისარმა, დიდი ადმინისტრაციული ნიჭი გამოიჩინა.

სტენდალმა მონაწილეობა მიიღო აგრეთვე რუ-

სეთის კამპანიაში და 1812 წლის სექტემბერში ნაპოლეონის ჯართან ერთად მოსკოვში შევიდა. აქ დიდი წარმატებით მუშაობდა ჯარის მომარაგების დარგში, მაგრამ ამასთანავე დროს პოულობდა ლიტერატურული ხასიათის შრომებისათვისაც. დიდი თავდაპერილობა და სიმტკიცე გამოიჩინა ფრანგების უკან დახევის დროს და ხელი შეუწყო ნაპოლეონის არმიის დაქსაქსული ნაწილების გადასვლას მდინარე ბერეზინაზე.

ნაპოლეონის ტახტიდან გადადგომის და ბურბონების საფრანგეთში დაბრუნების შემდეგ სტენდალმა უარი თქვა დიდ თანამდებობაზე, რომელიც მას ახალმა კონტრრევოლუციურმა მთავრობამ შესთავაზა და ამჯობინა იტალიაში გადასახლებულიყო, ქალაქ მილანოში. ამ დროიდან იწყება მისი ინტენსიური ლიტერატურული მოღვაწეობა და განუწყვეტელი ხეტიალი, მისი გადასვლა იტალიის ერთი ქალაქიდან მეორეში, მოგზაურობა საფრანგეთსა, ესპანიასა, ინგლისსა, ირლანდიასა, შოტლანდიაში. „არავინ არ იცოდა სწორად ვის ზედებოდა ბეილი, რა წიგნებს კითხულობდა, სად და როდის მოგზაურობდა“, სწერდა მის შესახებ მისი უმცროსი მეგობარი პროსპერ მერიმე. ეს დაუდგრომლობა, უმთავრესად, იმით აიხსნებოდა, რომ რესტავრაციის დროინდელი საერთაშორისო პოლიცია სტენდალს საექვო პიროვნებად სთვლიდა და გაფაცვიცვით თვალყურს ადევნებდა, ვინაიდან მან თავის რწმენას არ

ულალატა და სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე შეინარჩუნა ერთგულება რევოლუციის იდეებისადმი და მოკრძალება ნაპოლეონის სამხედრო და პოლიტიკური გენიის წინაშე.

თუმცა სტენდალს აქტიური მონაწილეობა არ მიუღია 1830 წლის ივლისის რევოლუციაში, მაგრამ გამარჯვებულთა შორის მისი მეგობრებიც იყვნენ. ზოგიერთი მათგანი ხელისუფლების სათავეში მოექცა და მათ ის კონსულად დანიშნეს პაპის სამფლობელოში ჩივიტა ვეკიაში. სტენდალი მოგვითხრობს: ამ პროვინციულ ქალაქში არც ოპერა იყო, არც ლამაზი ქალების საზოგადოება და მოწყენილობა მომკლავდა, თუ არქივებში და არქეოლოგიურ გათხრებში არ მეძებნა თავის გასართობიო. ამას გარდა ის ხანგრძლივ შვებულებას ღებულობდა, პარიზში ბრუნდებოდა და აქ ლიტერატურულ მუშაობას განაგრძობდა. ერთი ასეთი შვებულების დროსაა დაწერილი მისი „პარმის მონასტერი“ და „ტურისტის ჩანაწერები“, რომელიც საფრანგეთის პროვინციაში მოგზაურობის ნაყოფს წარმოადგენს და საუკეთესოდ ახასიათებს ავტორის დაკვირვების ნიჭსა და გონებასამახვილობას.

სტენდალი 1842 წელს გარდაიცვალა დამბლისაგან, პარიზის ბულვარზე სეირნობის დროს. თუ მის ბრწყინვალე ლიტერატურულ ნაწარმოებებს მისთვის სიმდიდრე არ მოუტანია, მათ მისთვის არც სახელი გაუთქვამთ. დღეს ანეგდოტად გვე-

ჩვენება, რომ რომელიღაც იმდროინდელ პარი-
ზულ გაზეთს ქრონიკაში ცნობა დაებეჭდა, ბულ-
ვარზე წვეთის დაცემისაგან გარდაიცვალა იტა-
ლიელი მწერალი არიგო ბეილიო; და ჩვენთვის
ძნელი დასაჯერებელია, რომ „წითელი და შავის“,
„პარმის მონასტრის“ და „იტალიური ქრონიკე-
ბის“ ავტორი მხოლოდ სამმა მეგობარმა, მათ
შორის პროსპერ მერიმემ, გააცილა სასაფლაომდე.

როგორც ეპიკურეელს, როგორც მეთვრამეტე
საუკუნის მატერიალისტების ნაწერებზე აღზრ-
დილს, სტენდალს არ სწამდა საიქიო არსებობა,
ხოლო ამქვეყნიური სიცოცხლე ვნებიანად უყვარ-
და. სენტ-ბევს ერთი დამახასიათებელი ადგილი
მოჰყავს სტენდალის ავტობიოგრაფიული ნაწე-
რებიდან: ერთს სალამოს რომში სან პიეტრო მონ-
ტორიოს ეკლესიის კარიბჭესთან ვიჯექი და საუ-
ცხოო მზის ჩასვლას ვუცქეროდიო; უცებ გამახსენ-
და, რომ სამი დღის შემდეგ ორმოცდაათი წლის
გავხდებოდიო; გული მწუხარებისაგან შემეკუმშა,
თითქოს თავს მოულოდნელი მწუხარება დამტე-
ხოდესო; და ძველი ბერძენი პოეტივით გავიფიქრე,
რა უფნური არიან ადამიანები, რომელნიც სიკვ-
დილის გამო სტირიან, მაგრამ არ სტირიან ახალ-
გაზრდობის დაკარგვის გამო-მეთქი.

მაგრამ, მიუხედავად სიცოცხლის სიყვარულისა,
სტენდალი ფიქრობდა, რომ ადამიანის ცხოვრებაში
არის მომენტები, როდესაც მან თავი უნდა გას-
წიროს უმაღლესი იდეალისთვის. ასე იქცევა მისი

ნოველის „ვანიჩა ვანიჩის“ გმირი იტალიელი პატრიოტი და რევოლუციონერი პიეტრო მისირილი, რომელიც აღშფოთებით უარს ამბობს საყვარელი ქალის მიერ შეთავაზებულ თავისუფლებაზე, ვინაიდან დარწმუნდა, რომ მან მისი შეწყალების აქტი მისი თანამებრძოლების გაცემით მოიპოვა. და უნდა ითქვას, რომ პირქუში სატუსალოს სცენა, სადაც ვანიჩა ვანიჩის და მისირილის უკანასკნელი შეხვედრაა აღწერილი, ერთი უძლიერესია სტენდალის მხატვრულ შემოქმედებაში.

თუ „ვანიჩა ვანიჩიში“ სტენდალმა დემოკრატიის წრიდან გამოსული მისირილის ღრმა პრინციპულობა და უდრეკელი ზნეობრივი სიმტკიცე არისტოკრატი ქალის ზნეობრივ მერყეობას დაუპირისპირა, „ვიოლანტე პალიანოსა“ და „ჩენჩიში“ მან საერო და სასულიერო არისტოკრატიის დეგრადაციის შემზარავი სურათი დახატა. და საერთოდ შეიძლება ითქვას, რომ სტენდალის „იტალიური ქრონიკები“ ერთგვარი საბრალმდებლო ოქმია ფეოდალიზმის და კლერიკალიზმის წინააღმდეგ. მაგრამ მეორე მხრივ ის სრულიადაც ადტაცებული არ იყო ბურჟუაზიული დემოკრატიზმზე, რომელშიც ხელოვნებისადმი მტრულად განწყობილ ძალას ხედავდა: „ამერიკის რესპუბლიკაში ადამიანმა მთელი დღე მოწყენილად უნდა გაატაროს, ცხოვრობს მტრულად შეეგუოს მედუზენების ტონს და მოსაფიქრებლად მოწყენილად; და იქ ოპერა არც გარდასულ, იმდენად სტენდალი. „პარმის მონასტერში“ სტენდალიცაა. „პიკოლიუნიტი“ იპოვებს.

თავისი „იტალიური ქრონიკები“ სტენდალმა მიუძღვნა ქვეყანას, რომელსაც თავის მეორე სამშობლოდ სთვლიდა. მას უყვარდა იტალიის ბუნება, მისი ნათელი, გამჭვირვალე ჰაერი, რომელიც, მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ, თვითონ წარმოადგენს უდიდეს ხელოვანს. შემდეგ მას უყვარდა იტალიის რენესანსი, ლორენცო ბრწყინვალის და ლეონ მეათის ეპოქა, როცა თითქოს ყველა რელიგია დაიწრდილა, გარდა მშვენიერების კულტისა; ბოლოს ის ფიქრობდა, რომ იტალიელ ქალ-ვაჟთ სიყვარულისა და ტანჯვისათვის თავიანთი არსებობის სიღრმეში აქვთ ფარული ენერგიის წყაროები, სრულიად უცნობი სხვა ერების შვილებისათვის. თავისი დროის იტალიელებში კი სტენდალი განსაკუთრებით აფასებდა იმას, რომ მათ, მისი აზრით, სხვა ერებზე უფრო ჰქონდათ გაღებული ცხოვრების გემო, იცოდნენ სასიამოვნო და უანგარო საუბრის ფასი და გამბედაობა შესწევდათ სიყვარულის ყვავილი საშინელ უბედურებათა ხრამის ნაპირზე ეძებნათ.

მილანოში ყოფნის დროს სტენდალი სხვადასხვა საზოგადოებრივ წრეში ტრიალებდა, არისტოკრატიულ სალონებში, ლიტერატურის, მხატვრობის, მუსიკის და თეატრის მოღვაწეების ოჯახებში; იგი დაკავშირებული იყო აგრეთვე ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის მეთაურებთან, კარბონარებთან. ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ „ვანიჩა ვანიჩაში“ მან პირადად გაცნობილი ადა-

მიანები ასახა. სხვა ქრონიკებში სტენდალმა თითქოს მტვერი გადააცილა იტალიელი მემატიანეების მიერ დახატულ სურათებს და ისინი ახალი ფერადებით გააცხოველა. ის გვიამბობს, როდესაც პაპის სამფლობელოში ყოფნის დროს არქეოლოგიურ გათხრებს ვაწარმოებდი და მიწიდან ვღებულობდი შავ ჭურჭელს, რომელიც, თუ ადგილობრივ მცოვრებლებს დავუჯერებთ, 2700 წლის წინათაა გაკეთებული, ჩემი პატარა ქონების ნაწილი იმისთვის გამოვიყენე, რომ უფლება შევიძინე გადმომეწერა ზოგიერთ საგვარეულო არქივში დაცული ქრონიკებიო. ამრიგად, მე მაქვს რვა ფოლიანტი, სრულიად მართალი, თანამედროვეების მიერ ნახევარ ჟარგონზე დაწერილიო. როდესაც ხელახლა ღარიბი გავხდები და მეოთხე სართულში დავსახლდები, ყოველივე ამას სწორად გადმოვთარგმნი, მათი ერთადერთი ღირსება მათი სისწორე იქნებაო.

ნამდვილად „იტალიური ქრონიკები“, რასაკვირველია, არქივებში დაცული მოთხრობის თარგმანს არ წარმოადგენს. სტენდალმა აქ დამთავრებული მხატვრული ფორმა მისცა იმ ამბებს, რომელთაც მათი დამსწრე იტალიელი მემატიანეები, უშუალო შთაბეჭდილების ქვეშ, ქარაგმებითა და ბარბაროსული სტილით ასწერდნენ ხოლმე.

* *

სტენდალი ამბობს: „მე არასოდეს მხატვარი მოაზროვნისაგან არ გამომიყვია, მე არ შემიძლია

მხატვრული ფორმა მხატვრულ აზრს გამოვთიშო*. სტენდალი მოაზროვნე მხატვარია, მაგრამ იგი არაა განყენებული აზრის ადამიანი. მას, როგორც გოეთემ სწორად აღნიშნა მისი პირველი ნაწერების გაცნობის შემდეგ, ცხოვრების მძაფრი შეგრძნობა ახასიათებს. მას სძულს ყოველგვარი ბუნდოვანი მეტაფიზიკა, ყოველგვარი რელიგიური სისტემა და მორალური თეორია, რომელიც ადამიანს ხელს უშლის თავისი ფარული ძალები გაშალოს და ამ ცხოვრებით დასტკბეს. იგი თავისუფალია ყოველივე ასკეტური მორალის ზეგავლენისაგან, სულ ერთია ქრისტიანულია ეს ასკეტიზმი თუ იაკობინური.

სტენდალი ილაშქრებს ანტიჰუმანური მორალის წინააღმდეგ, რომელიც მოითხოვს, რომ ადამიანი ოცდაათი წელი დაყუდებული იდგეს სვიმონ მესვეტესავით, რათა საუკუნო ცხოვრებას მიაღწიოს; იგი ილაშქრებს შატობრიანის სექტის მელანქოლიკოსების წინააღმდეგ, რომელთაც ყოველი სიხარული განდევნეს ცხოვრებიდან. ცხოვრების დაფასება არ შეიძლება რელიგიური მორალის კატეგორიებით: უდიდესი მორალური ღირებულება თვით ცხოვრების ენერგიაა.—მე აღტაცებული ვარ დიდი ტალანტებით არამზადებს შორის,—ეუბნება სტენდალი სათნოებით გამსჭვალული და კჳუადამჯდარი ბურჟუების საზოგადოებას.—ყველა არაჩვეულებრივი ადამიანი თქვენ კატორლაში გაგზავნეთ; მხოლოდ კატორღელებს

აქვთ ის თვისება, რომელსაც მოკლებული არიან თანამედროვე ფრანგები, ხასიათის ნამდვილი სიძლიერე.

სტენდალი ჩვენს თაობებთან ახლო დგას იმით, რომ მას თავის ეპოქის კლასობრივი ბრძოლის მნიშვნელობაზე ისეთი ნათელი წარმოდგენა აქვს, როგორიც იშვიათად ჰქონია რომელიმე მხატვარს. ეს ყველაზე უკეთ მის რომანსა „წითელსა და შავში“ ჩანს. იმ დიდ სოციალურ ბრძოლას, რომელიც ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში სწარმოებს, შეუძლია ძლიერი პიროვნებაც კი გასთიშოს, შავი და წითელი ზოლი გაატაროს მასში, თავისუფლად მოაზროვნე დეზებიანი მხედარი შავანაფორიან ბერს დაუპირდაპიროს ერთსა და იმავე ადამიანებში. თანამედროვე თაობისათვის ადვილი გასაგებია ეს შინაგანი ბრძოლა რევოლუციურ და კონსერვატიულ შეგნებას შორის, რომელიც სოციალური ბრძოლის ანარეკლს წარმოადგენს. და თანამედროვე თაობისათვის განსაკუთრებით გასაგებია ის სიტყვებიც, რომელთაც ამ რომანის მთავარი გმირი ჟიულიენ სორელი თავის მოსამართლეებს ეუბნება:—მე პატივი არ მაქვს, ბატონებო, თქვენი წოდების წევრი ვიყო, თქვენს წინაშე დგას გლეხი, რომელიც თავის დაბალ მდგომარეობას აუჯანყდა საზოგადოებაში. აი, რაშია ჩემი დანაშაული, ბატონებო. მე დასჯილი ვიქნები მით მეტი სისასტიკით, რომ, არსებითად, ჩემი თანასწორნი როდი მასამართლებენ; ნაფიც მსაჯულთა

სკამებზე მე ვერ ვხედავ ვერც ერთს გლეხს, აქ მხოლოდ აღშფოთებული ბურჟუები სხედხართ.

ბოლოს სტენდალი თანამედროვეობასთან ახლო დგას თავისი სტილით: — მე მძულს დამრგვალებული სტილი, — სწერდა სტენდალი ბალზაკს, — როცა „პარმის მონასტერს“ ვწერდი, ყოველ დილას, სწორი ტონის საპოვნელად, ორ-სამ გვერდს ვკითხულობდი სამოქალაქო კოდექსიდან. — ახლა მოდაში შემოსული სტილი გამოგონილია მწერლების მიერ, რომელთაც აზრები აკლიათ, ამბობს იგი მეორე ადგილას. ბოლოს იგი ახალგაზრდა მწერლებს აძლევს რჩევას, რომლის მნიშვნელობა სცილდება სტილის საკითხების ფარგლებს: „როცა აპირობთ ქალი, მაძაკაცი ან ესა და ის ადგილი ასწეროთ, ყოველთვის ვინმე რეალურად არსებულზე, რაიმე რეალურად არსებულზე იფიქრეთ“.

* *

სტენდალი ჩაება იმ კამათში, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის ოციან წლებში საფრანგეთში კლასიკური ხელოვნების მიმდევრებსა და ახლადგამოსულ რომანტიკოსებს შორის ატყდა. ის ამ უკანასკნელთ მიემხრო და მისი წერილი „რომანტიზმი ხელოვნებაში“ და მისი „რასინი და შექსპირი“ რომანტიზმის ერთ-ერთ პირველ მანიფესტად შეიძლება ჩაითვალოს. მაგრამ თავისი შემო-

ქმედებით სტენდალი, არავითარ შემთხვევაში, არც შატობრიანის, არც ტეოფილ გოტიეს და არც ჰიუგოს სკოლას არ შეიძლება მიეკუთვნოს. თუ რეალისტური ლიტერატურული სკოლის დიდი წარმომადგენელი ბალზაკი აღტაცებული იყო სტენდალის „პარმის მონასტერით“, ეს უმთავრესად იმით აიხსნებოდა, რომ ის სტენდალში თავის უფროს თანამებრძოლს ხედავდა; ხოლო თუ სტენდალი ფრანგი რომანტიკოსების მხარეზე გამოვიდა კლასიკოსების წინააღმდეგ, ეს იმით აიხსნებოდა, რომ კორნელის, რასინის, ბუალოს ესთეტიკური იდეალები მას დრომოკმულად მიაჩნდა, შეუფერებლად თანამედროვე საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის.

ცენტრალური ადგილი სტენდალის რომანებსა და ნოველებში ქალ-ვაჟის სიყვარულის ასახვას უჭირავს. სქესობრივი სიყვარულის ანალიზს მიუძღვნა მან აგრეთვე თავისი ტრაქტატი „სიყვარული“, რომლის გვერდით ყველა მეცნიერული ტრაქტატი თანამედროვე ფსიქოლოგების მიერ დაწერილი, უფერული და პედანტური ჩანს.

სტენდალის ანდერძის თანახმად მის საფლავს შემდეგი წარწერა გაუკეთეს: „აქ განისვენებს მილანოელი მოქალაქე არიგო ბეილი; ცხოვრობდა, წერდა, უყვარდა“. ქალების სიყვარული სტენდალმა საფლავში ჩაიტანა სიცოცხლის, მწერლობის და იტალიის სიყვარულთან ერთად. თავის რომანებსა და ნოველებში მან მოგვცა ყველაზე

მომხიბლავი, ყველაზე ქალური ქალების პორტრეტები: მადამ დე რენალისა და მათილდა დელამოლისა „წითელსა და შავში“, ჯინა სან სევერინასი და კლელიასი „პარმის მონასტერში“, ვანიჩა ვანიჩასა და ბალბინე კამპობასოსი „იტალიურ ქრონიკებში“ და სხვ. ყველა ეს ქალები აზოვანი სულის მფლობელები არიან, ყველა ისინი მოწმობენ სტენდალის სიმპათიებს ძლიერი ხასიათის ადამიანებისადმი. „მხოლოდ ძლიერი ხასიათის ქალებს შეუძლიათ ბედნიერება მომიტანონ“, სწერს ჯერ კიდევ ოცი წლის ქაბუკი ანრი თავის დღიურში. ამ მიდრეკილებისათვის მას არასოდეს არ უღალატნია.

სტენდალი ამტკიცებს, ცეცხლის ტემპერამენტი მქონდა, მაგრამ ულამაზო და გაუბედავი ვიყავი და ამიტომ სიყვარულის ორთაბრძოლაში უფრო ხშირად ვმარცხდებოდი, ვიდრე ვიმარჯვებოდი. ნამდვილად ის რამდენიმე ქალს უყვარდა, ისინი საზოგადოების სხვადასხვა წრეებს ეკუთვნოდნენ, არისტოკრატias, ბურჟუაზიას, თეატრს; მათ შორის იყვნენ ფრანგები, იტალიელები, გერმანელები. ზოგიერთი მათგანი გამოირჩეოდა სილამაზით და გონებრივი კულტურით. ერთხელ სტენდალი პარიზიდან მარსელში გაჰყვა ერთ მსახიობ ქალს და იქ ნოქრად დადგა რომელიღაც სოვდაგართან, რათა თავისი სატრფოს მახლობლად ყოფილიყო. მაგრამ საერთოდ ხანგრძლივად ერთგულებას არ იჩენდა თავისი საყვარლებისადმი,

ვინაიდან მათში ვერ პოულობდა იმას, რასაც ეძებდა, „ქალს, რომელიც მას მარტოობისაგან გაათავისუფლებდა და მისი მოკავშირე იქნებოდა მთელი დანარჩენი ქვეყნიერების წინააღმდეგ“.

დიდად დამახასიათებელია, რომ ეს დაჯერებული ეპიკურელი, ნამდვილი რომანტიკოსი იყო სიყვარულის განცდაში. თავის ტრაქტატში, სადაც სტენდალი სიყვარულის გრძნობის წარმოშობასა და განვითარებაზე ლაპარაკობს, ის ამტკიცებს, პირველი საფეხური, როგორც შეყვარებული ქალის, ისე ვაჟკაცისათვის, აღტაცება, გაოცებაა, ხოლო გრძნობადი სურვილი, ვნება შემდეგ მოდისო.

არის მომენტები, როდესაც უკვე ხანში შესული სტენდალი ნაწილობა, რომ არ გამოიყენა ყველა შესაძლებლობა, რომელიც ქალების დასაპყრობად ეძლეოდა ცხოვრებაში, მაგრამ იქვე თავს ინუგეშებს: თუ ცინიკურად იერიში მიმეტანა ყველა ქალზე, რომელიც საინტერესოდ ან ადვილად დასაპყრობად მიმაჩნდა, დღეს მათი დანახვა ჩემში გულის არევას გამოიწვევდა, ნამდვილად კი მათი გულისათვის ისეთივე სისულელეების ჩადენა შემიძლია, როგორსაც ოცდახუთი წლის ასაკში ვიდენდი, და ეს დიდი ბედნიერებააო. ამ სიტყვების დადასტურებას წარმოადგენს ის ცნობა, რომელსაც პროსპერ მერიმე იძლევა თავისი უფროსი მეგობრის შესახებ: ერთხელ საღამოთი სტენდალი და მე ერთი პროვინციული ქალაქის

დაცარიელებულ ბულვარზე დავსერიწობდითო; მან ლაპარაკი ჩამოაგდო თავის სატრფოზე; მი-თხრა, მე ის წინანდებურად მიყვარს, მაგრამ მას გული გაუცივდაო. ამ სიტყვებზე ისე აღფლ-და, რომ ცრემლები გადმოცვივდაო. ამ დროს სტენდალი ორმოცდათორმეტი წლის იყო.

მაგრამ მას ყოველთვის გონების და ნებისყოფის ძალა ჰყოფნიდა, რათა თავისი გრძნობები დაემორჩილებია. ერთხელ, როდესაც ის უბედური სიყვარულის ზეგავლენით სასოწარკვეთილი იყო და თავის მოკვლას ლამობდა, მაგიდას მიუჯდა და თავის ტრაქტატის წერა დაიწყო სიყვარულ-ზე. ესაა ლოგიკის და მუსიკის შედეგრიო, მოს-წრებულად ამბობს ერთი მისი ბიოგრაფი.

„ყველაზე დიდი ბედნიერება, რომელიც სიყვა-რულს შეუძლია მოგვანიჭოს, ესაა საყვარელი ქა-ლის პირველი ხელის მოჭერა“, ამბობს სტენდა-ლი ერთ ადგილას. „ჩემი ცხოვრება ჩვეულებრივ იმაში მდგომარეობდა, რომ მე უბედური მიჯნუ-რი ვიყავი, მუსიკის და მხატვრობის მოყვარუ-ლი“. ეს სიტყვები მათი პირდაპირი აზრით არ უნდა გავიგოთ. სტენდალს უყვარდა ირონიულად ლაპარაკი თავის თავზე, მას უყვარდა აგრეთვე სხვადასხვა ნიღბით გამოსვლა მკითხველი საზო-გადოების წინაშე. არ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ მას არაფერი არ ჰქონდა საერთო არც დონ ჟუანსა, არც ლოველასთან, რომ ის მხოლოდ შავი მელანქოლიის წამოსასხამში გახვეული ვერტერი

იყო. ამ პროვანსის ბედნიერების ცისქვეშ დაბადებულ ვაჟკაცს, ნაპოლეონის ომების მეთვალყურეს და მონაწილეს, კარგი სტრატეგიული ნიჭის გამოჩენა შეეძლო სიყვარულის ფარიკაობაში; მაგრამ მას უნდოდა არა მარტო თავისი სატრფოს სხეულის, არამედ მისი სულის დამორჩილება; ეს კი ისე ადვილი არაა, ვინაიდან ქალები უფრო ადვილად თავიანთ სხეულს სთმობენ, ვიდრე თავიანთ სულს.

* *

სტენდალი ყოველმხრივ განათლებული კაცი იყო და, გარდა ლიტერატურისა და ფილოსოფიისა, განსაკუთრებით კარგად იცნობდა მხატვრობასა და მუსიკას, რომელთაც რამდენიმე მნიშვნელოვანი შრომა მიუძღვნა. მაგრამ სტენდალის ლიტერატურული სახელი უმთავრესად დაფუძნებულია მის ნოველებზე და ორ დიდ რომანზე „წითელსა და შავსა“ და „პარმის მონასტერზე“.

იპოლიტ ტენი ფიქრობდა, ეს ორი რომანი დაახლოებით თანაბარი ღირსებისაა მხატვრული თვალსაზრისით, მხოლოდ შეიძლება ფრანგი მკითხველისათვის „წითელი და შავი“ უფრო საინტერესო იყო, ვინაიდან იქ, ასე ვთქვათ, ნაცნობების პორტრეტებია დახატული, ხოლო მისი სატირა მეზობლების წინააღმდეგაა მიმართულიო: ყოველივე ეს კი ადამიანს ხელს უშლის წიგნზე დაეძინოსო.

ბალზაკმა თავისი კრიტიკული ეტიუდი მიუძღვნა „პარმის მონასტერს“, რომელიც მან ახალი ევროპული ლიტერატურის უბადლო შედეგად გამოაცხადა. სტენდალმა დასწერა წიგნი, რომელსაც მაკიაველი დასწერდა, თუ მას მეცხრამეტე საუკუნეში ეცხოვრაო. მაგრამ აი გავიდა ათი თვე ამ გასაოცარი ნაწარმოების გამოქვეყნების დღიდან და არ აღმოჩნდა არც ერთი ჟურნალისტი, რომელსაც ის წაეკითხოს, გაეგოს და გაერჩიოს, ან თუნდ ერთი სიტყვით მოეხსენებინოსო. ეს აიხსნება იმით, რომ „პარმის მონასტრის“ ათვისება ყველას არ შეუძლია, მას მხოლოდ ევროპის გონებრივი არისტოკრატია თუ იგემებს, დაახლოებით ათასი, ათასხუთასი კაციო. მაგრამ სტენდალი იმ მხატვართა რიცხვს ეკუთვნის, რომელნიც თავიანთ თავს არ ღალატობენ თვით ეშაფოტის ფიცარნაგზე და რჩეულთათვის მუშაობენ, ამ უკანასკნელთა თანაგრძნობა მათ ეხმარება სიღარიბე, მეტიჩართა თავხედობა და ხელისუფალთა ათვალისწინება აიტანონო.

„წითელსა და შავსა“ და „პარმის მონასტერში“ სტენდალმა თავისი შემოქმედებითი ნიჭის ორი სხვადასხვა მხარე გამომჟღავნა. თავის „წითელსა და შავს“ ავტორმა ამოდ არ უწოდა მეცხრამეტე საუკუნის ქრონიკა. ესაა ახალი ფრანგული და ევროპული საზოგადოების ისტორია, დანახული ღრმა მოაზროვნის და ფერმწერალის თვალთ. ამ რომანის დასაწერად სტენდალს ბიძ-

გი მისცა გაზეთში წაკითხულმა ქრონიკამ, სადაც მოთხრობილი იყო, როგორ მოჰკლა რომელიღაც დიქონელმა სემინარელმა თავისი სატრფო, ქმარ-შვილიანი ქალი. ასეთი მკვლელობა ყოველ ეპოქაში შეიძლება მოხდეს; ყოველ ეპოქაში შეიძლება აგრეთვე შეყვარებული ქალ-ვაჟის ბედნიერებას რაიმე ოჯახური, საზოგადოებრივი, ზნეობრივი ან რელიგიური ხასიათის დაბრკოლება გადაეღობოს. მაგრამ ის ტიპეა, რომელნიც სტენდალმა თავის „წითელსა და შავში“ დახატა და ის სოციალური და პოლიტიკური ტენდენციები, რომელნიც იქ აღნიშნა, დამახასიათებელი არიან მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრისათვის. შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ, რომ ქულიენ სორელები, მაღამ დე რენალები და მათილდა დელამოლები მეჩვიდმეტე ან მეთვრამეტე საუკუნის ფრანგულ საზოგადოებაში, ან მით უმეტეს სხვა უფრო დაშორებული ეპოქის, სხვა ერის საზოგადოებაში წარმოშობილიყვნენ. ისინი ორი რევოლუციის შუა აღმოცენებული საზოგადოების შვილები არიან. ამიტომ მათ აქვთ ყველა ის თვისება, რაც განელებული ვულკანის ძირში ამოსულ მცენარეებს აქვთ.

თუმცა ქულიენ სორელს არც დანტონი და რობესპიერი უნახავს, არც ნაპოლეონი და მიურატი, მაგრამ მათი თანამედროვეების ნამბობიდან და წიგნებიდან მან იცის, რომ თუ რევოლუციის ან ნაპოლეონის დროს დაბადებუ-

ლიყო, შეიძლებოდა ბრწყინვალე სარბიელი გაეგ-
ლო. ის შეიძლება მეორე დანტონი გახდეს, თუ
ახალმა რევოლუციამ იფეთქა. მაგრამ რესტავრა-
ციის ეპოქაში, რომელშიც სორელი თავისდა საუ-
ბედუროდ ცხოვრობს, მას თავის საკუთარ ოჯახ-
ში ფიზიკური შეურაცხყოფა, სხვის კარზე დაქვემ-
დებარებული მდგომარეობა ელის. ქაბუკი ხედავს,
რომ მისი დროის საზოგადოების ცხოვრება მგლის
მორალზეა დაყრდნობილი, და გააფთრებული სა-
ყოველთაო ბრძოლის პირობებში ვერ დაწინაურდე-
ბა, თუ ყველა იარაღი არ გამოიყენა, პირფეო-
ბა და ყალბი ღვთისმოსაეობა, მორჩილება და თავ-
ხედობა, სიმამაცე და მორცხეობა, დაშნა და ანა-
ფორა. მაგრამ ყველაზე აუცილებელ საშუალებად
თავისი კარიერის უზრუნველსაყოფად სორელს
მაღალი საზოგადოების ქალის დაპყრობა მიაჩ-
ნია.

თუ მაღამ დე რენალი და მათილდა დელამოლი
ჟიულენ სორელის მსგავს ადამიანს უფრო მყარ
საზოგადოებაში შეხვდებოდნენ ისინი მას, ან სრუ-
ლიად არ შეამჩნევდნენ, ან, თუ ავანტურისტული
სულის კარნახით დანებდებოდნენ. ამას, ალბათ, უმ-
ნიშვნელო ეპიზოდად ჩასთვლიდნენ და არავითარი
სინდისის ქენჯნის განცდა არ მოუხდებოდათ. ჟიუ-
ლიენ სორელი კი ნაკურთხია გრევის მოედანზე
დაღვრილი სისხლით, ხოლო გილიოტინის აჩრდი-
ლი მის ფიგურას მონუმენტურს ხდის. ამიტომ
მაღამ დე რენალის და მათილდა დელამოლის სი-

ყვარულში მეტი სიტკბოება და მეტი ძირმწარაა, ვიდრე ყველა წარსული ეპოქის არისტოკრატი ქალების და მათი მსახურების მიჯნურობაში ყოფილა.

თუ „წითელსა და შავში“ სტენდალი ნამდვილი რეალისტია, შოდერლო დე ლაკლოს და ბოზარშეს ტრადიციების განმგრძობი და ბალზაკის და მერიმეს წინამორბედი, „პარმის მონასტერში“ ის რომანტიკოსად გვევლინება, ეჭენ დელაკრივას, ჰექტორ ბერლიოზის და ვიქტორ ჰიუგოს თანამებრძოლად.

„პარმის მონასტერი“ სტენდალმა ერთი შეტევით დასწერა, 52 დღის განმავლობაში, მაგრამ ეს რომანი რამდენიმე წლის დაფიქრების და გონებრივი მუშაობის ნაყოფს წარმოადგენს. რადგან მოკლედ წერა უფრო ძნელიცაა და ჩვეულებრივ მეტ დროსაც მოითხოვს, ვიდრე გრძლად წერა, „პარმის მონასტერი“, თავისი იდეური სიღრმისა და ბრწყინვალე ფორმის მიუხედავად, თანამედროვე მკითხველს ალაგ-ალაგ შეიძლება ოდნავ გაჭიანურებულად, არათანაბრად დამუშავებულად ეჩვენოს. ასე ჩვენებია ის მის პირველ გამომცემელსაც, რომლის მოთხოვნით სტენდალს თავისი შედეგრი არ დაუჩვენია და შეუმოკლებია.

ბალზაკმა მართებულად შენიშნა, რომ თუმცა რომანში მოთხრობილი სასახლის ამბები პატარა პარმის სამთავროში ხდება, მეორეხარისხოვანი მფლობელი პრინცის კარზე, მაგრამ ამის მსგავსი

ამბები უფრო დიდი ტირანების სასახლეებში შეიძლებოდა მომხდარიყო, მაგალითად, იმპერატორი ტიბერიუსის, ფილიპე მეორის, რუსეთის მეფის, თვით ჩინეთის ბოგდიხანის სასახლეშიო. მართლაც, როგორც სტენდალის ბიოგრაფებმა უკანასკნელ წლებში გამოარკვეეს, მას თავისი რომანის სიუჟეტისათვის გამოუყენებია ის ამბები, რომლებიც პაპის სამფლობელოში მომხდარა მეტხუთმეტე საუკუნის დასასრულს, ბორჯიების და ფარნეზეების გვარში, მხოლოდ მოქმედი პირების სახეები რადიკალურად შეუცვლია.

თუ „პარმის მონასტრის“ მთავარი გმირები ასეთი სისხლსავსე ტიპიური იტალიელები არიან, ქარიშხლის ტემპერამენტიანნი, სიცოცხლის მოყვარულნი და ბედნიერებას დაწაფებულნი, თუ ისინი მზად არიან თავიანთი უფლება და უპირატესობა ორთაბრძოლით, მახვილის წვერით, საწამლავით დაიცვან, ეს იმით აიხსნება, რომ ავტორს ისინი შეუქმნია არა მარტო თანამედროვე იტალიელების გაცნობის, არამედ აგრეთვე მათი წინაპრების შესწავლის ნიადაგზე. და მას ჯინა სანსევერინასა, გრაფ მოსკასა, კლელია კონტისა, ფაბრიციო დელდონგოსა, ერნესტო რანუნციოსა და სხვებში იმ ბორჯიების, მედიჩების, ფარნეზეების მემკვიდრეები დაუნახავს, რომელთაც რენესანსის ეპოქაში იტალია ერთსა და იმავე დროს ხელოვნების ტაძრად და სისხლიან დანაშაულთა არენად აქციეს.

ამით აიხსნება ისიც, რომ „პარმის მონასტ-
რის“ მთავარი მოქმედი პირები მკითხველს იდე-
ალიზებული ერვენებიან. ამავე დროს ისინი ძალი-
ან რელიგიური, ძალიან ხელშესახები არიან. ისი-
ნი ნამდვილად ცოცხლობენ, მხოლოდ მათი სი-
ცოცხლე უფრო ინტენსიურია, მათი სხეულის და
სულის წვა მეტს სიცხოველეს და ნაკლებ კვამლს
იძლევა. ამიტომ მკითხველი თავის თავს ამალღე-
ბულად გრძნობს მათს საზოგადოებაში და თითქოს
უფრო სუფთა ჰაერს ისუნთქავს. მართალია, კლე-
ლია კონტის და ფაბრიციოს სიყვარულის ამბავი
უფრო მშვენიერ პოემას ჰგავს, ვიდრე თანამე-
დროვე ადამიანების რომანს, მაგრამ თუ კაცო-
ბრიობას დროგამოშვებით ასეთი პოემები არ მო-
ესმინა, მას ტლანქი სინამდვილე ძნელად ასატანი
ერვენებოდა.

ამ მონუმენტური რეალისტური და რომანტი-
კული შენობის კარიბჭეს, არსებითად, ვატერლოოს
ბრძოლის სურათი წარმოადგენს. ამ კარიბჭის ბა-
რელიეფები უფრო ფხიზელი მოქანდაკის საჭრი-
სითაა გამოკვეთილი. აქ ოსტატი თითქოს თავისუ-
ფალია ყოველი რომანტიკული გადაჭარბებისაგან.
და ეს ადვილი ასახსნელია. თუ „იტალიურ ქრო-
ნიკებში“ და „პარმის მონასტერში“ სტენდალი
ხატავდა საზოგადოებას, რომელსაც დროების და
სივრცის დისტანცია, ისტორიული და ეროვნული
კოლორიტი რომანტიკულ ელფერს აძლევდა, ვა-
ტერლოოს ბრძოლის აწერაში ის გამოდიოდა რო-

გორც თანამედროვე მემატიანე, რომელსაც არა ერთხელ მიუღია მონაწილეობა ნაპოლეონის ომებში. და აი მან მკითხველს დაანახა, რომ ახალი დროის ომი არაფრით არ ჰგავს არც ანტიკური, არც შუა საუკუნეების და რენესანსის ეპოქების ომებს: მის რიგითი მონაწილეს არ შეუძლია რაიმე ნათელი წარმოდგენა იქონიოს ანსამბლზე, ის მხოლოდ ერთ პატარა კუთხეს ხედავს. ამიტომ რომელიმე ფაბრიციო დელდონგომ შეიძლება მონაწილეობა მიიღოს მსოფლიო ისტორიული მნიშვნელობის შეტაკებაში, მოწინააღმდეგე ჯარისკაცებში დახოცოს, ცხენი და საქურველი დაჰკარგოს და თვითონაც დაიჭრას, მაგრამ ბოლოს გულუბრყვილოდ იკითხოს, მართლა მონაწილეობა მივიღე თუ არა ომშიო.

როგორც დიდი თანამედროვე სოციალური ბრძოლების, ისე თანამედროვე ომების ბედის გადაწყვეტაშიც მთავარი როლი დიდ უსახელო კოლექტივებს ენიჭებათ, ეს ნათლად დაინახა დიდმა მხატვარმა და მოაზროვნემ.

ვოლტერი

ფრანსუა მარი არუე, რომელმაც შემდეგ მთელს მსოფლიოში ვოლტერის ფსევდონიმით გაიტქვა სახელი, 1694 წლის 21 ნოემბერს დაიბადა პარიზში. მამამისი კარგა ხანს ნოტარიუსის თანამდებობას ასრულებდა, შემდეგ ხაზინის მოხელე გახდა. დედამისი გააზნაურებული მოქალაქეების წრიდან წარმოსდგებოდა; ის ადრე გარდაიცვალა. ვოლტერის მამას მისვლა-მოსვლა და მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა როგორც არისტოკრატიულ ოჯახებთან, ისე შეძლებულ მოქალაქეებთან და გამოჩენილ მწერლებთან. ის ხშირად დადიოდა თეატრში, პირადად იცნობდა კორნელსა და ბუალოს.

ვოლტერი ათი წლისა იყო, როდესაც იეზუიტთა კოლეგიაში შეიყვანეს. თუმცა ვოლტერი ჩივის, კოლეგიაში ვერაფერი მასწავლეს გარდა ლათინურისა და სხვადასხვა აბდაუბდისაო, მაგრამ ნამდვილად ამ სასწავლებელში ყოფნას მისთვის უნაყოფოდ არ ჩაუვლია: მან იქ შეისწავლა რომაელი და ფრანგი კლასიკოსები; ამას გარდა იქ, მოწაფეებს შორის, შეიძინა რამდენიმე მეგო-

ბარი, რომლებთანაც კავშირი არ გაუწყვეტია მთელი თავისი ცხოვრების მანძილზე.

ლექსების წერის ნიჭი ვოლტერმა ჯერ კიდევ სასწავლებელში გამოიჩინა. მასწავლებლებმა და მეგობრებმა ის წააქეზეს: კოლეგიაში ყოფნის დროს გააცნეს ნინონ დე ლანკლოს, ქალს, ცნობილს სილამაზით, ჰკუთნებდა და მწერლობის სიყვარულით; მან ქაბუკ ვოლტერს სიკვდილის წინ ორი ათასი ეკიუ უანდერდა წიგნების შესაძენად.

სასწავლებლის დასრულების შემდეგ ვოლტერი დაუახლოვდა თავისუფალი მოაზრებების წრეს, ეგრეთ წოდებული ტამპლის საზოგადოებას, რომელიც რელიგიისადმი სკეპტიკურად, მთავრობისადმი ოპოზიციურად იყო განწყობილი და ებიკურის მორალს აღიარებდა. ამ წრეში შეითვისა ახალგაზრდა ვოლტერმა სიყვარული მსუბუქი, გონებამახვილი საუბრისა და ეპიგრამული პოეზიისადმი, რომლის უბადლო ოსტატად შემდეგ გადაიქცა.

ვოლტერის მამას არ მოსწონდა არც თავისი ვაჟის საზოგადოებრივი გარემოცვა, არც მისი პოეტური გატაცება, ამიტომ ჰოლანდიაში გააყოლა ერთს თავის მეგობარს, რომელიც იქ დიპლომატიურ წარმომადგენლად დაინიშნა. წყნარ ჰაავში ცხოვრება მშფოთარე პარიზის შემდეგ ცხრამეტი წლის ვოლტერისათვის მეტისმეტად მოსაწყენი იქნებოდა, თუ იქ რომანტიკული კავშირი არ გაება ერთ გიჟმაჟ ფრანგ ქალიშვილთან, რომელიც

ათასგვარ გონებამახვილ ოინს იგონებდა, რათა თავის მიჯნურს შეხვედროდა. მაგრამ ამ რომანმა შეშფოთება გამოიწვია შეყვარებული ქალიშვილის დედაში: მან საელჩოში უჩივლა ვოლტერს, რომელიც დაუყოვნებლივ პარიზში დააბრუნეს, სანამ დიპლომატიის და ტრფიალის სარბიელზე რაიმე სერიოზულ წარმატებას მიაღწევდა.

მიუხედავად თავისი მამის მუქარისა, ვოლტერმა არც თავისი მეგობრების წრეს დაანება თავი და არც თავის მოწოდებას უღალატა. ის ტრიალებდა ლიტერატურულ სალონებში, დადიოდა კომედიის და ოპერის ლოქებში და მსახიობი ქალების საპირფარეშოებში. ის დაუმეგობრდა ახალგაზრდა მსახიობ ქალს ადრიენა ლეკუვერეს, სახელგანთქმულს თავისი სილამაზით და ტრაგიკული როლების შესრულებით.

ვოლტერის ლიტერატურული დებიუტი ნაკლებ ბედნიერი აღმოჩნდა: მან პრემია ვერ მიიღო პოეტური ნაწარმოებისთვის, რომელიც საფრანგეთის აკადემიის მიერ გამოცხადებულ თემაზე იყო დაწერილი; სამაგიეროდ ერთი ანონიმური სატირიკული ლექსისთვის, სადაც საფრანგეთის იმდროინდელი რეგენტი დუკა ფილიპე ორლენელი იყო გამასხარავებული, ის ბასტილიის ციხეში ჩასვეს.

თერთმეტი თვე, ბასტილიის ციხეში გატარებული, ვოლტერმა სერიოზული ლიტერატურული მუშაობისთვის გამოიყენა. აქ მან დაასრულა თავისი ტრაგედია „ოიდიპოსი“, რომელიც 1718 წლის

შემოდგომაზე დაიდგა პარიზის სცენაზე და დიდი მოწონება დაიმსახურა.

ციხიდან განთავისუფლების შემდეგ ვოლტერი მიღებულ იქნა ახლად გამეფებული ლუი XV სასახლეში, განებივრებულ იქნა ჯერ დედოფლისა და კარისკაცებისა, შემდეგ მეფის და მინისტრების სატრფოების მიერ. ამავ დროს თავისი საზოგადოებრივი მდგომარეობა ვოლტერმა მოხერხებულად გამოიყენა, რათა თავისი ქონება გაედიდებია ფინანსიური სპეკულაციების შემწეობით. ის იმ აზრის იყო, რომ მწერალი მატერიალურად უზრუნველყოფილი უნდა იყოს, რათა თავისუფლად შესძლოს თავისი აზრის გამოთქმა.

1725 წლის დისასრულს ვოლტერს შეტაკება მოუხდა ერთ დიდ კაცთან, კავალერ როჰანთან, რომელმაც ის ქუჩაში თავის ლაქიებს გაალახვინა. ვოლტერმა თავისი შეურაცხყოფელი დუელში გამოიწვია, რაზედაც მან უარი მიიღო, ვინაიდან დიდმა არისტოკრატმა თავისი ღირსებისათვის შეუფერებლად ჩასთვალა დუელში გაჰყოლოდა მდაბიო წარმოშობის პირს. ამას აღმოჩნდა ვოლტერის მიმართვა აგრეთვე სასამართლოსა და პოლიციისადმი: მისი მუქარა, რომ პირადად გაუსწორდებოდა კავალერ როჰანს, ამ უკანასკნელმა თავხედობად მიიღო და ბასტილიაში ჩაასმევინა ვოლტერი. ამჯერად პოეტმა იქ მხოლოდ ორი კვირა დაჰყო; მან ნებართვა ითხოვა ინგლისში გამგზავრებულ იყო. მთავრობამ მით უფრო მეტი სიამოვნებით

მისცა ეს ნებართვა, რომ ვოლტერი მას უკვე აფრთხობდა თავისი დეისტური აზრებით, ბიბლიის და სახარების გაკრიტიკებით, კათოლიკური ეკლესიის წმინდანების შეურაცხყოფით.

ინგლისში გატარებული ორწელიწად-ნახევარი (1726—1729) გარდატეხის პერიოდად ითვლება ვოლტერის გონებრივ განვითარებაში. მისმა მეგობარმა—ფილოსოფოსმა და პოლიტიკურმა მოღვაწემ ლორდმა ბოლინგბროკმა, რომელსაც ვოლტერი ჯერ კიდევ საფრანგეთში იცნობდა, ის ინგლისის მაღალი საზოგადოების და ინტელიგენციის წრეში შეიყვანა. ვოლტერი გაეცნო და დაუახლოვდა გამოჩენილ ინგლისელ მწერლებს და მოაზროვნეებს, ბერკლის, პოპს, სვიფტს და სხვებს, მან შეისწავლა შექსპირის და მილტონის ნაწერები, ბეკონის, ლოჯის, ნიუტონის ფილოსოფიურ თხზულებათა გაცნობამ გააღრმავა მისი მსოფლმხედველობა, მის დეისტურ შეხედულებებს უფრო მტკიცე საფუძველი მისცა. განსაკუთრებით დიდი შთაბეჭდილება იმდროინდელმა ინგლისმა ვოლტერზე თავისი პარლამენტური წესწყობილებით, თავისი რელიგიური და პოლიტიკური თავისუფლებით მოახდინა, აგრეთვე იმ გარემოებით, რომ იქ არაჩვეულებრივი პატივისცემით ეპყრობოდნენ მწერლებსა და ფილოსოფოსებს. ვოლტერი თვით დაესწრო ნიუტონის მეფურ დასაფლავებას ვესტმინსტერის სააბატოში; ის ხშირად აღნიშნავდა, რომ ბეკონს, ლოკს, ადისონს ინგლისში უმაღლესი სახელმწიფო

თანამდებობანი ეჭირათ, რომ პოპი მდიდარი კაცი გახდა ჰომიროსის გადათარგმნისთვის.

ლონდონში ვოლტერმა დაბეჭდა თავისი ისტორიული პოემა „ჰანრიადა“, რომლის გმირად გამოყვანა საფრანგეთის მეფე ჰანრი IV, ცნობილი თავისი პოლიტიკური შორსმჭვრეტელობით და რელიგიური შემწყნარებლობით. ეს პოემა ავტორმა მიუძღვნა ინგლისის დედოფალს, რომელიც მას მფარველობდა; მისი გამოქვეყნება დიდად სასარგებლო აღმოჩნდა როგორც ავტორის სახელისა, ისე მისი ქისისათვის. მაგრამ თავისი მხატვრული ღირსებებით „ჰანრიადა“ ვერ შეედრება წინანდელ ეპოქებში შექმნილ ნაციონალურ ეპოსს, ჰომიროსის „ილიადას“, ვირგილიუსის „ენეიდას“, ტორკვატო ტასოს „განთავისუფლებულ იერუსალიმს“, კამოენსის „ლუზიადას“. პოემაში არის ძლიერი ადგილები, მაგალითად, ბართლომეს ღამის აღწერა, მაგრამ საერთოდ ის დაკავშირებული არაა ხალხის მითოლოგიურ შემოქმედებასთან და თავისი ტენდენციურობით, ისტორიულ მოვლენათა ფხიზლად აღწერით და ალეგორიების ქარბად გამოყენებით მშრალ შთაბეჭდილებას ახდენს. არსებითად ეს არის გალექსილი ქადაგება კაცთმოყვარეობისა და შემწყნარებლობისა ფანატიზმის და მილიტარიზმის წინააღმდეგ.

პარიზში დაბრუნების შემდეგ ვოლტერის ცხოვრება ერთ ხანს ბედნიერად და შეუშფოთებლად მიმდინარეობდა. ის ტრიალებდა თავისი მეგობ-

რებისა და მაღალი მფარველების წრეში, სპეკულაციას ეწეოდა, ფულს აბანდებდა მომგებიან საქმეებში. მან მძიმედ განიცადა თავისი მეგობრის აღრიენა ლექუერერის სიკვდილი; განსაკუთრებით ააშფოთა იმ გარეშოებამ, რომ ეს გამოჩენილი ტრაგიკოსი მსახიობი ქალი სამღვდელოებამ სანაგვეში გადააგდებინა როგორც ურწმუნო და უზიარებელი.

ამავე დროს ვოლტერი ინტენსიურ ლიტერატურულ მუშაობას ეწეოდა. მან გამოაქვეყნა „კარლოს XII ისტორია“, რომელიც საყოველთაოდ აღიარებულ იქნა როგორც ისტორიული მოთხრობის შედევრი, და რამდენიმე ტრაგედია, რომელთა შორის „ზაირამ“, დაწერილმა შექსპირის „ოტელოს“ ზეგავლენით, უდიდესი აღტაცება გამოიწვია. შექსპირის ზეგავლენა ეტყობა აგრეთვე „კეისრის სიკვდილს“, „ბრუტოსს“, „სემირამიდას“ და სხვ. როგორც დრამატურგი, ვოლტერი კლასიკური ფრანგული ტრაგედიის შემქმნელების — კორნელის და რასინის ღირსეულ მემკვიდრედ იქნა ცნობილი. მართლაც, ვოლტერი თავის პიესებში იცავს დრამატული ხელოვნების იმ წესებს, რომელნიც კორნელმა და რასინმა დაადგინეს. ის მათსავით წარსული ეპოქების, შორეული ქვეყნების, მაღალი რანგის და დიდბუნებოვანი ადამიანების ასახვას ცდილობს. ის ცდილობს აგრეთვე შეურყვნელი კლასიკური გემოვნების ნორმები დაიცვას. მისი დამოკიდებულება შექსპირისადმი გაო-

რებულია: მას არ მოსწონს მისი გემოვნება, მაგრამ მოხიბლულია მისი ხილვის გრანდიოზულობით. ის ამბობს, შექსპირი ბარბაროსია, რომელსაც ხანდახან შეეძლო სოფოკლე ყოფილიყო და ქუჭყიანილოთების გვერდით სიდიადით აღბეჭდილი გმირები შეექმნაო.

ინგლისიდან დაბრუნების შემდეგ გამოქვეყნებული ნაწერებიდან განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა „ფილოსოფიურ წერილებს“ ანუ „წერილებს ინგლისელებზე“. ეს ნაწარმოები ლონდონში გამოქვეყნდა ჯერ ინგლისურად, ხოლო შემდეგ — ფრანგულად. საფრანგეთის უზენაესმა სამსჯავრომ (პარლამენტმა) ის დაუყოვნებლივ აკრძალა და ბრძანება გამოსცა მისი კოცონზე დაწვისა და ავტორის დატუსაღების შესახებ. საფრანგეთის მმართველ წრეებში დიდი აღშფოთება გამოიწვია იმ გარემოებამ, რომ ეოლტერი აღტაცებით ლაპარაკობდა ინგლისის პარლამენტურ წესწყობილებაზე, რელიგიურ შემწყნარებლობაზე და პოლიტიკურ თავისუფლებაზე და მას ნართაულად საფრანგეთის აბსოლუტიზმს, თანატყვისს და ჩამორჩენილ ფეოდალურ წესწყობილებას უპირისპირებდა.

„ფილოსოფიური წერილებიდან“ საზოგადოებრივ, რელიგიურ და პოლიტიკურ საკითხებს მხოლოდ პირველი ათი წერილი ეხება. აქაა საუბარი პარლამენტსა და კანონმდებლობასა, ეკლესიასა და სექტებსა, თეატრსა და ალებ-მიცემობაზე, ბოლოს, ყვავილის აცრაზე. ამ ნაწარმოების

შეორე ნაწილი, უმთავრესად, ფილოსოფიისა და ლიტერატურისადმი მიძღვნილი. ვოლტერი ჯონ ლოკის ემპირიზმს ემხრობა რენე დეკარტის რაციონალიზმის წინააღმდეგ. ის გონებას მახვილად იცავს და ანვითარებს ლოკის შეხედულებას, რომ ადამიანის გონებას არ აქვს თანდაყოლილი იდეები, რომ შემეცნების ერთადერთ წყაროს გამოცდილება წარმოადგენს. იცავს აგრეთვე ლოკის დებულებას, ყოვლისშემძლე ღმერთს შეეძლო მატერიისთვის აზროვნების უნარი მიეცაო, გარდა ლოკისა ვოლტერი განსაკუთრებით დიდხანს ჩერდება ნიუტონის ფილოსოფიური და ასტრონომიულ-ფიზიკური იდეების გადმოცემაზე; ის ფართო საზოგადოებას აცნობს უნივერსალური მიმზიდველობის კანონს, რომელიც პირველად ნიუტონმა აღმოაჩინა.

„ფილოსოფიურმა წერილებმა“ დიდი გამოხმაურება გამოიწვია. ინგლისელები მათ საერთოდ თანაგრძნობით შეხედნენ, სამაგიეროდ საფრანგეთში ბევრმა ისინი ამბოხების მოწოდებად გამოაცხადა, მეფისა და სარწმუნოებისადმი მტრულად განწყობილ წიგნად. „ვინ არის ფილოსოფოსი, — კითხულობდა ვოლტერის ერთი მოწინააღმდეგე, — ესაა ერთგვარი არაკაცი, რომელიც არაფრით დაკავშირებული არაა არც ზნე-ჩვეულებასა და წესიერებასა, არც პოლიტიკასა და რელიგიასთან; ყველაფერს უნდა ელოდე ამ ვაჟბატონებისაგან“. თითქოს ამ სიტყვების საპასუხოდ ვოლტერი ერთს თა-

ვის მეგობარს სწერდა: „საჭიროა, რომ ფილოსოფოსებს ორი ან სამი ბუნაგი ჰქონდეთ მიწის ქვეშ, რათა თავი დაიცვან ძაღლებისაგან, რომელნიც მათ უკან მისდევენ ყეფით“.

ვოლტერმა საიმედო თავშესაფარი იპოვა სირეში, საფრანგეთის და ლორენის საზღვარზე, თავისი მეგობარი ქალის ემილია დიუშატლეს მამულში. თუმცა ემილია დიუშატლე გათხოვილი იყო და ქმართან ერთად ცხოვრობდა, მასა და ვოლტერს შორის, ქმრის ფარული თანხმობით, დამყარდა არა მარტო გონებრივი თანამშრომლობის, არამედ აგრეთვე ტრფიალის კავშირიც. მაღამ დიუშატლე ტემპერამენტიანი, კეკლუცი ქალი იყო, თამამი და გონებამახვილი, ფილოსოფიის და სამკაულის მოყვარული ერთსა და იმავე დროს. ის იმდენად გამსჭვალული ყოფილა არისტოკრატიული გულზვიადობით, რომ თურმე არ ერიდებოდა ტანის დაეხანა თავის ლაქიის თვალწინ, ვინაიდან მას, როგორც მდაბიოს, სრულყოფილ მამაკაცად არ სთვლიდა. კარგად იცოდა ლათინური, იტალიური და ინგლისური ენა, დიდად დაინტერესებული იყო მათემატიკით, ფიზიკით, მეტაფიზიკით; სხვათა შორის ფრანგულად გადათარგმნა და კომენტარიებით აღჭურვა ნიუტონის „მათემატიკური ელემენტები“ და დასწერა რამდენიმე შრომა ფიზიკის და ფილოსოფიის საკითხებზე.

ათიოდე წელიწადი, რომელიც ვოლტერმა სირეში გაატარა, დიდად კეთილისმყოფელი აღმოჩნ-

და მისი გონებრივი განვითარებისათვის. მან იქ სასახლის ჩარდახში შინაური თეატრი მოაწყო, ხოლო გალერეაში—ფიზიკური ლაბორატორია. აქ შეეჩვია ჩუმ, სისტემატურ მუშაობას, რომელსაც დროგამოშვებით მხოლოდ მოგზაურობა ან მეგობრების სტუმრობა წყვეტდა; აქ მან გააღრმავა თავისი ცოდნა ფილოსოფიის, ფიზიკის და ბუნებისმეტყველების დარგებში. სირეში დაწერილი შრომებიდან ვოლტერის გონებრივი ევოლუციისათვის ყველაზე მნიშვნელოვანია მისი „ტრაქტატი მეტაფიზიკაზე“, სადაც ის ამტკიცებს, რომ ღმერთი სამყაროს პირველი ძრავია, მაგრამ არ ერევა ბუნებრივი მოვლენების მსვლელობაში, რომ ის არასოდეს არ შექმნიდა არც წამებულთ, არც ჯალათებსო. რაც შეეხება სულის უკვდავების რწმენას, მას ვოლტერი უფრო სკეპტიკურად უცქერის. „მე არ ვამტკიცებ, რომ საბუთები მაქვს სულის უკვდავების წინააღმდეგ, მაგრამ უფრო საფიქრებელია, რომ ის მოკვდავი უნდა იყოს“, ამბობს ვოლტერი: „სულის უკვდავება რაციონალურად გაუგებარი, სოციალურად უსარგებლო ჰიპოთეზაა“.

სირეში დაიწერა, სხვათა შორის, ვოლტერის ტრაგედია „მაჰმადი“, სადაც მუსლიმანური რელიგიის დამაარსებელი მოხერხებულ და ანგარიშიან თვალთმაქცად, ერთგვარ მაჰმადიან ტარტიუფად არის გამოყვანილი; იქვე დაიწერა სატირიკული პოემა „ორღეანელი ქალწული“, სადაც ავტორს უნდოდა სასაცილოდ აეგდო კათოლიკური

ეკლესიის წარმოდგენა ეანა დარკზე, როგორც წმინდანსა და სასწაულმოქმედზე, და მან ის გონებაზეზღუდულ გლეხის ქალად გამოყვანა. ორივე ეს ნაწარმოები რელიგიური ცრუმორწმუნეობის წინააღმდეგაა მიმართული: მაგრამ ამ შემთხვევაში ვოლტერის გესლიანი ისარი თითქოს მიზანს ასცდა; მან ვერ დააფასა რელიგიის და ხალხის მითოლოგიური შემოქმედების ისტორიული როლი, ანგარიში არ გაუწია იმ გარემოებას, რომ წარსულ ისტორიულ ეპოქებში, როდესაც მეცნიერული აზროვნება სუსტი იყო, ახალი რელიგიის დამაარსებელს, როგორიც მაჰმადი იყო, ან კიდევ ეროვნულ-გამანთავისუფლებელი ომის გმირს, როგორიც ეანა დარკი იყო, მართლაც ზეადამიანური მოქმედების ჩადენა შეეძლო ხალხის ენთუზიამთან კავშირის წყალობით; ყოველ შემთხვევაში ცხადია, რომ არც მაჰმადისა, არც ეანა დარკისთვის შთაგონება ანაგარიშისა და თვალთმაქცობის შედეგი არ იყო.

სირეში ვოლტერმა დასწერა აგრეთვე დიდაქტიკური ლექსი „დარბაისული“, სადაც ის, თითქოს ეან-ჟაკ რუსოს ეკამათებოდეს, ქებას უძღვნის კულტურას, ხელოვნებას და კომფორტს და ამტკიცებს, რომ ისინი გამაკეთილშობილებელ გაფლენას ახდენენ ზნე-ჩვეულებაზეო. ადამსა და ევას გრძელი და ჭუჭყიანი ფრჩხილები ჰქონდათ, გაუკრეჭავი თმა, გარუჯული კანი, უვარგისი საქმელ-სასმელი და საწოლი, მათი ცხოვრება არაფერს შეიცავს სახარბიელსო.

არ შეიძლება ითქვას, რომ სირეში ვოლტერი შეუშფოთებლად ბედნიერი ყოფილიყო. მას არ აკმაყოფილებდა კარჩაკეტილი ცხოვრება, ქენჯნა-და ბრძოლების გამართვის და სახელის მოხვეჭის წყურვილი, მის პატივმოყვარეობას აღვივებდა ის გარემოება, რომ მრავალი წარჩინებული პირი მის გაცნობას და დაახლოებას ნატრობდა. პრუსიის მეფე ფრიდრიხ II ჯერ კიდევ ტახტის მემკვიდრე იყო, როცა ვოლტერთან მიწერ-მოწერა გამართა. ტახტზე ასვლის შემდეგ დაჟინებით ბერლინში ეპატიჟებოდა. თუმცა ვოლტერი ამბობს, რომ იძულებული გაეხდი არჩევანი მომეხდინა ორ ფილოსოფოსს შორის, ფილოსოფოს მეფეს ფილოსოფოსი ქალი ვამჯობინო, მაგრამ ჯერ კიდევ თავისი სატრფოს სიცოცხლეში მან ცთუნებას ვერ გაუძლო და ორჯერ შეხვდა ფრიდრიხ მეფეს— პირველად ჰოლანდიის საზღვარზე, ხელმეორედ ბერლინში. თავის წერილებსა და სახუმარო ლექსებში ვოლტერი ჩივის, რომ ჩემი „ღვთაებრივი ემილია“ თვითნება ქალია, მისი მიაღერება შეუძლებელია მეტაფიზიკის დაუხმარებლად, მისი ფართო გონება ერთნაირად აფასებს თაყვანისმცემლებსა და წიგნებს, ოპტიკას და აღმასებს, ალგებრასა და ბანქოს თამაშს, ფიზიკას და კოტილიონებსო. თუ ვოლტერი მეთვრამეტე საუკუნის შვილი არ ყოფილიყო და ამავე დროს ფილოსოფოსი, შეურაცხყოფილი დარჩებოდა, როდესაც ერთ მშვენიერ დღეს მისმა სატრფომ გულახდი-

ლად განუცხადა, ფეხმძიმედ ვარ, და ჩემი მომავალი ბავშვის მამა არც შენ ხარ და არც ჩემი ქმარია, არამედ ახალგაზრდა პოეტი და ოფიცერი სენ ლამბერიო. ვოლტერმა, როგორც ეტყობა, საკმაოდ თავდაპერილად მიიღო ეს განცხადება. მან უფრო ტრაგიკულად განიცადა ის, რომ მაღამ დიუშატლეს მშობიარობას გადაჰყვა. ეს ქალი ყველაზე ძლიერი გატაცების საგანი იყო ვოლტერის ცხოვრებაში.

* *

ჯერ კიდევ მაღამ დიუშატლეს სიცოცხლეში ვოლტერი ნაწილობრივ თავისი სატრფოს, ხოლო ნაწილობრივ თავისი წარჩინებული მეგობრების შემწეობით საფრანგეთის მეფის კარს დაუახლოვდა. ერთ ხანს მას მეფე ლუი მეთხუთმეტის სატრფო მაღამ დე პომპადურიც კი მფარველობდა. წარმატების მისაღწევად ვოლტერი არ დაერიდა მიფერებოდა კარდინალებს, იეზუიტთა ორდენის მეთაურს, რომის პაპს, რომელსაც თავისი ტრაგედია „მაჰმადი ანუ ფანატიზმი“ მიუძღვნა, მსუბუქი ხასიათის კომედია—ბალეტი დაიწერა ტახტის მემკვიდრის ქორწილისათვის, ბოლოს თვით ლუი მეფე იმპერატორი ტრაიანის სახით გამოეყვანა თავის ოპერაში „დიდების ტაძარი“. მისი გულმოდგინება სათანადოდ დაფასებულ იქნა და ის კამერჰერად დაინიშნა ორი ათასი ლივრის პენ-
21. გ. ქიქოძე

სიით და არჩეულ იქნა საფრანგეთის აკადემიის წევრად. თავის მემუარებში ის ამბობს: „მე ღირსად მცნეს აკადემიის ორმოც უსარგებლო წევრებს შორის ჩაერიცხულიყავი, მე საფრანგეთის ისტორიოგრაფად დამნიშნეს, ხოლო მეფემ სასახლის აზნაურის წოდება მომანიჭა. აქედან დავასკვნენ, რომ პატარა კარიერის გასაკეთებლად ბევრად უფრო მიზანშეწონილია ოთხიოდე სიტყვა უთხრა მეფის სატრფოს, ვიდრე ასი ტომი დასწერო“.

საბოლოოდ ვოლტერმა მაინც ფეხი ვერ მოიკიდა ვერსალის სასახლეში. ქალების მოყვარულ ლუი მეთხუთმეტეს ნაკლებ აინტერესებდა მხატვრული ლიტერატურა, ხოლო ფილოსოფიისა და მეცნიერებისა სრულიად არაფერი გაეგებოდა. დარბაისლებს საექვოვდ მიაჩნდათ ეს გესლიანი ენის ადამიანი, რომელიც გონებით მათზე მაღლა იდგა, ხოლო წარმოშობით მათზე დაბლა. ერთხელ, როდესაც მადამ დიუშატლემ დედოფლის მიერ გამართული ბანქოს თამაშის დროს ოთხმოცი ათასი ლივრი წააგო, ვოლტერმა მას ინგლისურად წასწურჩულა, თქვენ გაიძვერებსა და ოინბაზებს ეთამაშებითო. ეს სიტყვები არ გამოეპარათ ყურებდაცქვეტილ კარისკაცებს, მათი შინაარსი მეფე-დედოფალს აცნობეს. ამის შემდეგ ვოლტერისთვის სახიფათო აღმოჩნდა საფრანგეთის მეფის კარზე დარჩენა. ღამით გაიპარა და რამდენიმე თვე პროვინციაში გაატარა, ერთი თა-

322

ვისი მფარველის, მაღალი წოდების ქალის სასახლეში. აქ დარაბებდახურულ ოთახში მან დასწერა თავისი პირველი ფილოსოფიური მოთხრობები, სხვათა შორის, სახელგანთქმული „ზადიგი“.

მადამ დიუშატლეს გარდაცვალებამ ვოლტერს გაუადვილა ფრიდრიხ II წინადადება მიეღო და პოტსდამში გადასახლებულიყო. პრუსიის მეფის კარზე ვოლტერმა თითქმის სამი წელიწადი გაატარა, 1750 წლის ზაფხულიდან 1753 წლის გაზაფხულამდე. თავისი ცხოვრების ეს პერიოდი მან გონებამახვილად ასწერა თავის მემუარებში.

თავდაპირველად ვოლტერი აღტაცებული იყო თავისი მეგობრით, რომელსაც, სოლომონ ბრძენისა და მარკ ავრელიუსის მსგავსად, გვირგვინი ხელს არ უშლიდა ფილოსოფოსი ყოფილიყო. ერთხანს ვოლტერს ყველაფერი მოსწონდა, პრუსიელი გრენადერებიც, ბერლინის ოპერაც, სალამოს ბანკეტებიც პოტსდამის სასახლეში, სადაც თავს იყრიდა მცირერიცხოვანი, რჩეული საზოგადოება; სხვათა შორის ან საზოგადოების წევრები იყვნენ პრუსიის აკადემიის თავმჯდომარე ფრანგი მათემატიკოსი მოპერტუი და ცნობილი ფრანგი მატერიალისტი ფილოსოფოსი ლამეტრი „მეფის ათეისტის თანამდებობის ამსრულებელი“. ვოლტერი ამბობს, პოტსდამის ბანკეტებზე ირჩეოდა სულის უკვდავების, ნებისყოფის თავისუფლების და პლატონის ანდროგინების საკითხებიო. ვოლტერს მოსწონდა სტოიციზმის და ეპიკურიზ-

მის მორალის თავისებური შეთავსება, რომელიც პოტსდამის სასახლეში იყო განხორციელებული. თვით ვოლტერის ვალდებულება იმაში მდგომარეობდა, რომ სტილისტურად უნდა ესწორებინა ლიტერატურის მოყვარული ფრიდრიხ მეფის ფრანგული ნაწერები. ფრიდრიხი კი თუმცა ხასიათით ნამდვილი პრუსიელი იყო, ლიტერატურის და მეცნიერების ენად მხოლოდ ფრანგულს სცნობდა. ვოლტერს დაენიშნა დიდი პენსია და ებოძა ორდენი და კამერჰერის გასაღები. მისი პიესები სამეფო თეატრის სცენაზე იდგმებოდა, როლებს სამეფო ოჯახის წევრები ასრულებდნენ. თვით ვოლტერიც გამოდიოდა იულიოს კეისრის და ციცერონის როლში. „მე არ შემეძლო მას არ შევთვსებოდი, — ამბობს ვოლტერი ფრიდრიხზე, — ვინაიდან ის გონებამახვილი და თავაზიანი იყო და ამავე დროს მეფეც: ეს ყოველთვის დიდი მიმზიდველი საშუალებაა ჩვენი ადამიანური სისუსტის გამო“.

თუმცა ფრიდრიხ მეფე თავის მხრივ დიდად აფასებდა ვოლტერს და მისი ნაწერები სამხედრო ბანაკშიც კი დაჰქონდა საკითხავად, მათი შეგობრობა ჩქარა საფუძვლიანად შეირყა მათი ხასიათის სხვადასხვაობის გამო. თავისი ფართო ფილოსოფიური ინტერესის, მხატვრული გემოვნების და აზროვნების თავისუფლების მიუხედავად, ფრიდრიხ მეორე ძნელად შესაგუებელი იყო პატივმოყვარე და ეკვიანი ვოლტერისთვის. ის ვერ

იტანდა მეფის დესპოტურ, ტლანქ ხასიათს, მის უზულვებელყოფას ადამიანის ღირსებისადმი. ენის მიტან-მოტანამ გააუარესა მათი ურთიერთობა. მეფეს მოახსენეს, ვოლტერმა შენს ნაწერებს კუჟკიანი საცვალე უწოდაო. ვოლტერს უთხრეს, მეფემ გამოწურულ ფორთოხალს შეგადარაო. ფრიდრიხ მეფემ განსაკუთრებით საწყენად მიიჩნია, რომ ვოლტერი ვილაც ბერლინელ ებრაელთან ერთად მეტად საჩოთირო ფინანსიურ სპეკულაციაში აღმოჩნდა ჩაბმული.

ფრიდრიხის მოთმინების ფიალა აავსო იმ გარემოებამ, რომ ვოლტერმა ერთ თავის პამფლეტში გონებადამხვილად გაანადგურა პრუსიის მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტის მოპერტუის ფანტასტიკური, ფსევდომეცნიერული პროექტები. მოპერტუი წინადადებას იძლეოდა დაარსებულიყო ქალაქი, სადაც სალაპარაკო ენა მხოლოდ ლათინური იქნებოდა, ველური ახმახი პათაგონელებისათვის თავის ქალა აეხადათ მათი ტვინის და სულიერი ცხოვრების გამოსარკვევად, დაეწყოთ გვირაბის გათხრა დედამიწის შუაგულისკენ და სხვ. პრუსიის მეფემ ვოლტერის პამფლეტი პირად შეურაცხყოფად მიიღო და ის საჯაროდ დააწვევინა. ფილოსოფოსმა იგრძნო, რომ მისი მდგომარეობა სახიფათო გახდა „თავისუფლად მოაზროვნე“ დესპოტის სამფლობელოში, მას თავისი „ეჟენები“, ე. ი. თავისი საკამერპერო გასაღები, პენსია და ორდენი დაუბრუნა და პოტსდამიდან გაემგზავრა ვითომდა წყლებზე სამკურნალოდ.

ფრიდრიხ მეფეს ეშინოდა, რომ ვოლტერს არ გამოეჭედეუნი მისი სატირიკული ლექსები, რომლებშიც ევროპის გვირგვინოსანი პირები იყვნენ გამასხრებული, და მას თავისი რეზიდენტი დაადევნა. ვოლტერი დაკავებული იქნა ფრანკფურტში, სადაც ხუთი კვირა დაჰყო, სანამ თავისი ბარგი მიიღო და მეფის რწმუნებულს საჩოთირო პოეზიის კრებული ჩააბარა. ვოლტერი ამბობს: „როდესაც ეს საქმე, ღირსი ვანდალებისა და ოსტგუთებისა, დასრულდა, მე პლომბიერის სამკურნალო წყლებზე გავემგზავრე, მაგრამ უმეტესად ლეტის წყალს ვსვამდი, ვინაიდან დარწმუნებული ვიყავი, რომ ჩვენი უბედურებანი, როგორც უნდა იყვნენ ისინი, მხოლოდ იმისთვის გამოდგებიან, რომ დავიწყებას მიეცნენ“.

ამ დროს ვოლტერს უკვე დიდი შეძლება ჰქონდა: მან სახლები შეიძინა შვეიცარიაში, ლოზანაში და ქენევაში. „ადამიანი ხელმომჰყირნე უნდა იყო ახალგაზრდობაში,—ამბობს ის თავის მემუარებში,—მაშინ სიბერეში იმდენი თანხები გექნება, რომ თვითონ გაგიკვირდება. ამ ასაკში სიმდიდრე ყველაზე მეტადაა საჭირო, და მე ახლა მით ვტკბები. მას შემდეგ, რაც მეფეების სტუმარი ვიყავი, მე თვით მეფე გავხდი ჩემს საკუთარ სახლში“.

1760 წელს ვოლტერმა საფრანგეთის და შვეიცარიის საზღვარზე დიდი მამული შეიძინა—ფერნე, სადაც სასახლე ააგო და ბალი გააშენა. აქ ის საბოლოოდ დასახლდა თავის ძმისწულთან ერთად,

რომელიც დიასახლისის როლს ასრულებდა მის ოჯახში. ფერნეს პერიოდი, რომელიც თვრამეტი წელიწადი გაგრძელდა, ყველაზე ბრწყინვალე და ნაყოფიერი პერიოდია ვოლტერის ცხოვრებაში. თანამედროვეებმა ვოლტერს ფერნეს პატრიარქი უწოდეს, და განსაკუთრებით ამ სახელწოდებით წარსდგა ის მომდევნო თაობების წინაშე. ფერნეში გადაიქცა ვოლტერი მხატვრული გემოვნების კანონმდებლად, საზოგადოებრივი აზრის ხელმძღვანელად, ჩაგრულთა დამცველად, საშიშ მოწინააღმდეგედ ფანატიზმის, ცრუმორწმუნეობის, ძალმომრეობის დამცველთათვის. „მან მთელი ევროპა შეაერთა კავშირით, რომლის სული და გული თვითონ იყო, ხოლო ლოზუნგი—„შემწყნარებლობა“, ამბობს კონდორსე ვოლტერის ბიოგრაფიაში.

ვოლტერის ლიტერატურული მუშაობა ფერნეში განსაკუთრებით ინტენსიური გახდა. აქ დაასრულა მან თავისი ფილოსოფიური მოთხრობების დიდი ნაწილი—„კანდიდი“, „მიაშიტი“, „ბაბილონის პრინცესა“, „თეთრი მოზვერი“ და სხვ. ამას გარდა მან თანამშრომლობა დაიწყო დიდროს და დალამბერის ენციკლოპედიაში და დასწერა რამდენიმე დრამატული პიესა. განსაკუთრებით ფერნეს პერიოდში გაშალა ვოლტერმა თავისი პირველხარისხოვანი პუბლიცისტური ნიჭი. მან მთელი ევროპის საზოგადოებრივი აზრი აამოძრავა მცირე ზომის იაფფასიანი წიგნაკებით.—თუ სახარება 1200 სესტერცი ღირებულებო, ის

რევოლუციას ვერ გამოიწვევდა რელიგიის სფეროშიო, ამბობდა ვოლტერი.

თითქმის ყველა იმდროინდელი მეფე, გარდა საფრანგეთის მეფისა და თურქეთის სულთანისა, თავისთვის სასახელოდ სთვლიდა წერილი მიეღო ვოლტერისგან და პასუხი გაეცა მისთვის. ყველა წრის ადამიანები, ფილოსოფოსებისა და სწავლულებიდან დაწყებული მოდის მიმდევარ ქალებამდე, მისი ხშირი სტუმრები იყვნენ. ფერნე ერთგვარ საპილიგრიმო ადგილად გადაიქცა თავისუფალი მოაზროვნეებისთვის. ვოლტერის მიწერ-მოწერამ გაუგონარ ზომას მიაღწია, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ვინმეს მანამდე ან შემდეგ ამდენი კორესპონდენტი ჰყოლოდეს და ამდენი წერილი დაეწეროს. ვოლტერის კერძო მიწერ-მოწერას, როგორც შინაარსის, ისე რაოდენობის მხრით, უდიდესი ადგილი უჭირავს მის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში, რომელიც საერთოდ სამოცდაათ-ოთხმოც ტომამდე აღწევს.

არ დარჩენილა თითქმის არც ერთი მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვანი პოლიტიკური, საზოგადოებრივი ან ლიტერატურული საკითხი, რომელსაც ვოლტერი არ შეხებოდეს ფერნეში ცხოვრების დროს. ეკატერინე დედოფალთან მიწერილ წერილებში ის, სხვათა შორის, საქართველოს საქმეებსაც ეხება. როდესაც 1768 წელს რუსეთსა და თურქეთს შორის ომი ატყდა და ქართლ-კახეთი და იმერეთი რუსეთის მხარეზე გამოვიდნენ,

ეკატერინე მეორემ საქიროდ სცნო ვოლტერისათვის დაწვრილებით ეცნობებინა საქართველო-თურქეთის ფრონტის ამბები, რუსის ჯარის შემოსვლა საქართველოში ტოტლებენის მეთაურობით, ქუთაისის, შორაპნის და ბაღდადის ციხეების აღება, ერეკლეს მიერ თურქების დამარცხება და სხვ. ვოლტერის საპასუხო წერილებს ნახევრად ირონიული ტონი აქვს, მაგრამ მთელი მისი სიმპათია რუსეთის მხარეზეა. თურქეთის დამარცხება და მოსპობა, მის აღგილას ძველი ქრისტიანული სახელმწიფოების აღდგენა მას აუცილებლად მიაჩნია კაცობრიობის პროგრესის თვალსაზრისით. „ეს ბარბაროსი თურქები სამუდამოდ გაძევებულ უნდა იქნენ ქსენოფონტის, სოკრატის, პლატონის, სოფოკლეს და ევრიპიდეს ქვეყნიდან. საჭიროა, რომ ჯვაროსნული ომი დავიწყოთ მათ წინააღმდეგ“, სწერს ვოლტერი.

როგორც ეტყობა, ვოლტერს ანტითურქული ტენდენცია მთელი იმდროინდელი მოწინავე საზოგადოების სულიერ განწყობილებას ეთანხმებოდა. ვოლტერის ბიოგრაფიაში კონდორსე ამბობს: „ფერნეს პატრიარქი მალლა იდგა იმ პოლიტიკურ მედუქნეებზე, რომელნიც რამდენიმე ნაცნობი ვაჭრის მოგებას მალლა აყენებენ, ვიდრე კაცობრიობის ინტერესებს; ის არ უფროთხოდა ევროპის წონასწორობის იდეის დარღვევას, ის ოცნებობდა, რომ მშვენიერი ზეცის მქონე ქვეყნები, სადაც პირველად გამომჟღავნდა ადამიანის გენია და სა-

დაც მეცნიერება და ხელოვნება წარმოიშვა, ხელახლა დაბრუნებოდა თავის მკვიდრთ“.

მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ფერწეში ყოფნის დროს ვოლტერმა განსაკუთრებით იმით გაითქვა სახელი, რომ რამდენჯერმე თამამად და უანგაროდ რელიგიური ფანატიზმის წინააღმდეგ გაილაშქრა, რათა მისი უდანაშაულო მსხვერპლები დაეცვა.

ვოლტერი ებრძოდა ათეიზმს. საყოველთაოდ ცნობილია მისი სიტყვები პრუსიის პრინც ჰენრიხისადმი მიწერილი: „თუ ღმერთი არ არსებულ-იყო, საჭირო იყო მისი გამოგონება, მაგრამ მთელი ბუნება იძახის, ის არსებობს“. ვოლტერის შეხედულებით ღმერთი წარმოადგენს შემოქმედგონებას, დაუსაბამოს, ვინაიდან თუ მას დასაბამი ჰქონოდა, უნდა წარმოგვედგინა, რომ ის არარაობისგან შეიქმნა. სამყარო გონიერადაა მოწყობილი: მაშასადამე, ის გონიერი არსების მიერაა შექმნილი. მნათობთა მოძრაობა და დედამიწის ტრიალი მზის გარშემო ხდება უმკაცრესი მათემატიკური კანონების საფუძველზე: მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ ან თვით მნათობები დიდი გეომეტრები არიან, ან მათ „მუდმივი გეომეტრი“ ამოძრავებს, როგორც პლატონმა ღმერთს უწოდა მოსწრებულად. „ადამიანიმა სრულიად უნდა დაჰკარგოს საღი გონება, რათა წარმოიდგინოს, რომ მარტოოდენ მატერიის მოძრაობა საკმაოდ მგზრძნობიარე და მოაზროვნე არსებათა შესაქმ-

ნელად. მაგრამ ვინც ამ უზენაესი არსების გაცნობას მოინდომებს, დაემსგავსება უგუნურს, რომელიც გაიფიქრებს, რადგან ვიცი, რომ სახლი არქიტექტორის მიერ არის აგებული, თვით არქიტექტორსაც ვიცნობ პირადათ*.

გასაკვირველი არაა, რომ ფერნეში დასახლებისთანავე ვოლტერმა ტაძარი აუგო უზენაეს არსებას წარწერითურთ „Deo erexit Voltaire“ (ღმერთს აუგო ვოლტერმა). მაგრამ კიდევ უფრო მეტად, ვიდრე ათეიზმი, ვოლტერს ყოველი ვიწრო ეკლესიური სული, ყოველი ფანატიზმი სძაგდა; და მათ წინააღმდეგ ბრძოლა მან თავისი მოღვაწეობის მთავარ მიზნად აქცია, განსაკუთრებით ფერნეს პერიოდში.

ჯერ კიდევ სირეში ცხოვრების დროს ვოლტერმა თავის მეგობარ ქალთან ერთად ხელი მიჰყო ბიბლიის გაკრიტიკებას. ამ წმინდა თეორიულ-ლიტერატურულმა მუშაობამ ის იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ სამღვთო წერილი, განსაკუთრებით ძველი აღთქმის წიგნები, აღსავსეა წინააღმდეგობებით, უზნეო ამბების აღწერით, რომ იქ კაცისმკვლელობა, სისხლის აღრევა, ღალიბი, მოტყუება სრულიად ბუნებრივ მოვლენად ითვლება. შემდეგ, რაციონალური ფილოსოფიის თვალსაზრისით, ვოლტერი შეებრძოლა ქრისტიანულ მოძღვრებას სასწაულმოქმედებაზე და მკაცრად გააკრიტიკა ქრისტიანული დოგმატები. ამ წმინდა ფილოსოფიურ და ლიტერატურულ ბრძოლაში

ის გვერდით ედგა ენციკლოპედიისტებს, დიდროს და დალამბერს, რომელთაც ის ნიმართავდა: „ნუ დააყოვნებთ, მამაცო დიდრო და უნიშარო დალამბერ, თავს დაესხათ ფანატიკოსებს და ვიგინდარებს; გააბათილეთ მათი უგუნური ლაყბობა, მათი საზიზღარი სოფიზმები, ისტორიული ტყუილი, წინააღმდეგობანი, დაუსრულებელი უაზრობანი; წინაღუდეგით იმას, რომ საღად მოაზროვნე ადამიანები იმათი მოწინააღმდეგეები გახდნენ, ვისაც არაფრითარი გონება არ აქვთ“.

ამავე დროს ვოლტერი მკაცრად ებრძვის ფრანგული ლიტერატურის დაქვეითებას მხატვრული ოსტატობისა და მორალური შინაარსის მხრით. „დღევანდელი ლიტერატურა ერთგვარ მეკობრეობას წარმოადგენს. თუ საფრანგეთში კიდევ მოიპოვებიან გენიოსი ადამიანები, მათ სდევნიან. სხვები ყვავები არიან: ისინი ერთმანეთს ართმევენ წარსული საუკუნის გედების ფრთებს, რომელნიც მათ მოუპარავთ და თავიანთ შავ ბოლოებზე იკეთებენ შეძლებისდაგვარად“.

სხვა ფრანგი ფილოსოფოსებისა, მონტესქიესა, რუსოსა, დიდროსა, დალამბერისაგან განსხვავებით ვოლტერი არ კმაყოფილდებოდა წმინდა ლიტერატურული ხასიათის ბრძოლებით. ფერნეს პერიოდში მან ბრძოლა პრაქტიკულ ასპარეზზე გადაიტანა და შეეცადა ფანატიზმისა და ძალმომრეობისთვის მისი ბრჭყალებიდან რამდენიმე უდანაშაულო მსხვერპლი გამოეტაცა.—მე ცოტაოდენი

სიკეთე ჩავიდინე, ესაა ჩემი საუკეთესო თხზულებაო, ამბობდა ის თავის მიღწევების უკანასკნელი შეჯამების დროს. მართლაც, ვოლტერს კალასის, სირვენის, ლაბარის დაცვამ არა ნაკლები სახელი და პატივისცემა მოუხვეჭა, ვიდრე მისმა ფილოსოფიურმა და მხატვრულმა შედეგებმა; და სიკვდილის წინ მას პარიზში აპოთეოზი გაუმართეს არა მარტო როგორც დიდ მოაზროვნეს და პოეტს, არამედ აგრეთვე როგორც კაცობრიობის კეთილისმყოფელს.

1761 წლის შემოდგომაზე ქალაქ ტულუზაში მეფართლეს ვაჟის ჟან კალასის ოჯახში თავი ჩამოიხრჩო მისმა უფროსმა ვაჟმა, რომელიც შავი მელანქოლიით იყო დაავადებული. რადგან კალასი პროტესტანტი იყო, თანატიკოსმა კათოლიკეებმა ეს თვითმკვლელობა კონფენსიური მიზნებისათვის გამოიყენეს და მოხუც მეფართლეს დააბრალეს, შენი ვაჟი თვითონ შენ ჩამოახრჩე, ვინაიდან ის აპირებდა კათოლიკურ ეკლესიას დაბრუნებოდაო. თვითმკვლელის გვამი კათოლიკეებმა ტაძარში გამოაფინეს, ის წამებულად გამოაცხადეს. ეს საქმე ტულუზის სასამართლომ (პარლამენტმა) გამოიძია და გაარჩია და, ბრალდების უსაფუძვლობისა და უაზრობის მიუხედავად, უმწეო მოხუცს ჟან კალასს სიკვდილი მიესაჯა, ეგრეთ წოდებული დაბორბელის წესით, ხოლო მისი ოჯახის სხვა წევრებს უფრო მსუბუქი სასჯელი დაუწესა. როგორც პროცესისა, ისე სიკვდილის წინ ჟან კალასი ირწმუნებოდა, უდანაშაულო ვარო.

ვოლტერი თავდაპირველად შეეცადა ოფიციალური გზით მოეხდინა კალასის ოჯახის რეაბილიტაცია. მთავრობის წევრები, მეფის კარი, სასამართლო მის მიერ დაწყებულ საქმეს მტრულად ან გულგრილად შეხვდნენ. მაშინ ვოლტერმა თავისი გასაოცარი ენერგიის შემწეობით შესძლო მთელი ევროპის საზოგადოებრივი აზრი აემოძრაებინა. ბოლოს, სამი წლის უმაგალითო ბრძოლის შემდეგ, რომლის დროს ვოლტერს, მისი თქმის თანახმად, ერთხელაც არ გაუღიმნია, მან თავის მიზანს მიაღწია და საკასაციო სასამართლომ ერთხმად გაამართლა კალასები.

ანალოგიური ხასიათის იყო სირვენების საქმე. იმავე ტულუზის მახლობლად, ქალაქ მაზამეში, იმავე 1761 წლის დეკემბერში ქაში თავი დაიხრჩო ერთმა გონებაშერყეულმა ქალიშვილმა პროტესტანტმა, მიწისმზომელი სირვენის ქალმა. ადგილობრივმა ხელისუფლებამ მაშინვე ბრძანება გასცა დაეტუსალებინათ სირვენების ოჯახი; ქალის დედ-მამას ბრალი დასდეს, ის თქვენვე დაახრჩეთ, ვინაიდან მას სურდა კათოლიკურ ეკლესიას დაბრუნებოდაო. მაზამეს სასამართლომ თვით სირვენს დაწვა გადაუწყვიტა. მის ცოლს — ჩამოხრჩობა, ხოლო მათ ორ ქალს — სამშობლოდან გაძევება. მაგრამ სირვენებმა ჯერ კიდევ პროცესის დაწყებამდე უშველეს თავს, საფრანგეთიდან გაიქცნენ და დიდის გაჭირვებით ლოზანას მიაღწიეს. ვოლტერს ათი წლის ბრძოლა დასჭირდა, სანამ

ტულუზის პარლამენტი მაზამეს სასამართლოს გადაწყვეტილებას გააბათილებდა და სერვენებს გამართლებდა.

მაგრამ ვოლტერმა ვერაფერი უშველა ახალგაზრდა თავისუფალ მოაზროვნე აზნაურ ლაბარს, რომელსაც ბრალად ედებოდა: შეურაცხყოფა მიაყენა ჯვარცმას, ღვთის მგმობელ ლექსებს მღეროდა და ვოლტერის წიგნებს კითხულობდაო. ლაბარს თავი მოჰკვეთეს, ხოლო შემდეგ მისი გვამი კოცონზე დასწვეს ვოლტერის „ფილოსოფიურ ლექსიკონთან“ ერთად.

ვოლტერი არ კმაყოფილდებოდა მარტო უსამართლოდ დევნილთა და დასჯილთა დაცვით და რეაბილიტაციით. ის ცდილობდა ფეოდალური ბეგარა შეემსუბუქებინა გლეხკაცობისათვის; ფერნეში მან მოიწიდა სხვადასხვა დარგის ხელოსნები, განსაკუთრებით მესაათეები და ფეიქრები და ყოველნაირად ხელი შეუწყო, რომ მისი სასახლის მახლობლად, სადაც მანამდე ასიოდე ქოხმახი იდგა, პატარა კეთილმოწყობილი ქალაქი გაშენებულიყო. ვოლტერი სესხად ფულს აძლევდა ახალშენთ, ეხმარებოდა მათ, რომ თავიანთი წარმოების ტექნიკა გაეუმჯობესებინათ და თავიანთი ნაწარმი გაესაღებინათ. მან იქ ყველა სექტის აღმსარებელთ ერთი საყდარი აუშენა, რათა მათ ერთად ელოცნათ და ერთმანეთის შეწყნარებას შეჩვეოდნენ.

ლუი XV სიკვდილის შემდეგ (1774 წ.) ვოლტე-

რისთვის შესაძლებელი გახდა პარიზში მისვლა, სადაც მანამდე ცხოვრება აკრძალული ჰქონდა. იქ 1778 წლის თებერვალში მივიდა. მისმა პარიზში გამოჩენამ ნამდვილი სახალხო დღესასწაული გამოიწვია. ქუჩაში ოვაციებს უმართავდნენ და თავზე ყვავილებს აყრიდნენ, საფრანგეთის აკადემიამ ის თავის დირექტორად აირჩია, ახალგაზრდა დედოფალი, მინისტრები, უცხოეთის ელჩები, გამოჩენილი მწერლები და მეცნიერები მის სანახავად მიისწრაფოდნენ. ამერიკის ეროვნული თავისუფლების დიდმა მებრძოლმა ბენჯამენ ფრანკლინმა მას თავისი შვილიშვილი წარუდგინა; ვოლტერმა ჰაბუკი დალოცა „ღმერთის და თავისუფლების სახელით“. ბოლოს ვოლტერი ფრანგული კომედიის თეატრში წავიდა, რათა თავისი პიესის „ირინეს“ წარმოდგენას დასწრებოდა. მთელი საზოგადოება მას აღფრთოვანებით შეხვდა, როგორც საფრანგეთის პირველ მწერალს და პირველ მოქალაქეს; ანტრაქტის დროს მისი ბიუსტი სცენაზე მსახიობმა დაფნის გვირგვინით შეამკო.

ამ მღელვარების მიუხედავად ვოლტერი ბევრს მუშაობდა. აკადემიას მიაღებინა ლექსიკონის ახალი გეგმა, ხოლო ორი ასოს დამუშავება თვითონ იკისრა. მაგრამ ის გაცივდა და ლოგინში ჩაწვა. ოცდახუთ ფინჯან ყავას სვამდა დღე და ღამეში, ბანგს ხმარობდა დასაძინებლად, სწუხდა, რომ ლექსიკონის სამუშაოს ვერ ასრულებდა. როცა მისი მდგომარეობა უნუგეშო გახდა, კათოლიკური სამ-

ღვდელთა შეეცადა თავისი მიზნებისათვის გამო-
ყენებინა ის გარემოება, რომ ვოლტერს ეშინოდა
ჩემი გვამი სანაგვეში არ გადაადგონო, და მას
მღვდელი მიუგზავნა აღსარების სათქმელად და
საზიარებლად. ვოლტერმა ხელი მოაწერა წერი-
ლობითს სარწმუნოების აღსარებას და შეცოდე-
ბათა მონანიებას, მაგრამ სამღვდელთებამ ეს არა-
დამაკმაყოფილებლად სცნო. როდესაც მას მოძ-
ღვარმა მეორე განცხადება მიუტანა ხელის მოსა-
წერად, ვოლტერმა თქვა: „ღვთის გულისათვის,
ნუ მელაპარაკებით იმ ადამიანზე (ე. ი. ქრისტეზე),
ნება მომეცით მშვიდობიანად მოვკვდე“, თავისი
ნამდვილი აღსარება მან თავის პირად მდივანს
გადასცა ხელში: „მე ვკვდები ისე, რომ თაყვანს
ვცემ ღმერთს, მიყვარს ჩემი მეგობრები და არ
მძულს ჩემი მტრები, ხოლო მეზიზღება ძალმომ-
რეობა“. 1778 წლის 30 მაისს ვოლტერი გარდა-
იცვალა.

პარიზის არქიეპისკოპოსმა და სამღვდელთებამ
ნება არ დართეს, რომ ვოლტერი ქრისტიანული
წესით დაესაფლავებინათ. არც სამინისტრო, არც
პარლამენტი არ ჩაერია საქმეში. ნათესავები ფარუ-
ლად შეუთანხმდნენ ერთ პროვინციულ მღვდელს,
ეტლში ჩასვეს ტანთჩაცმული და ქუდდახურული
ვოლტერის გვამი და შამპანში წაიღეს, რათა ერთს
მონასტერში დაესაფლავებინათ. შემდეგ ადგილობ-
რივმა ეპისკოპოსმა ამ მონასტრის წინამძღვარი
გადააყენა დასაფლავების ნებართვის მიცემისათვის.

მთავრობამ აკრძალა როგორც ვოლტერის პიესების დადგმა, ისე სიტყვის დაძვრა მისი სიკვდილის შესახებ.

საფრანგეთის რევოლუციამ ვოლტერის სახელის და პატივის აღდგენა მოახდინა. ნაციონალური კრების დადგენილების თანახმად 1791 წელს ვოლტერის ნეშტი დიდი ზეიმით გადატანილ იქნა პარიზში, სადაც ის პანთეონში დაასაფლავეს მისი დიდი თანამებრძოლის და მოწინააღმდეგის ჟან-ჟაკ რუსოს გვერდით.

* *

ვოლტერი ორიგინალურ მოაზროვნედ არ ჩაითვლება არც რელიგიის ფილოსოფიის, არც შემეცნების თეორიის, არც ეთიკის დარგში. ამ დარგებში მან მხოლოდ განავითარა დაფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის ხელმისაწვდომი გახადა ის შეხედულებანი, რომელნიც მასზე ადრე, ხანდახან უფრო ღრმად, მაგრამ უფრო ნაკლებ გასაგებად და ნაკლებ ბრწყინვალედ, სხვებმა გამოთქვეს. სამაგიეროდ ვოლტერმა დიდად ორიგინალური როლი შეასრულა როგორც ისტორიკოსმა. შეიძლება ითქვას, რომ ვოლტერმა პირველმა მოგვცა კაცობრიობის კულტურის ისტორიის ცდა ფართო გაგებით და, როგორც კულტურის ისტორიკოსმა, მან გავლენა მოახდინა მთელ შემდეგდროინდელ ევროპულ ისტორიოგრაფიაზე.

ვოლტერის ისტორიული შრომებიდან განსაკუთრებით ცნობილია მისი „კარლ XII ისტორია“, „რუსეთის იმპერიის ისტორია პეტრე დიდის დროს“, „ლუი XIV საუკუნე“, და „ცდა ეროვნებათა ზნე-ჩვეულებებსა და სულზე“.

ვოლტერმა ხმარებაში შემოიტანა ისტორიის ფილოსოფიის ცნება, მან ისტორიიდან განდევნა ღვთაებრივი განგება; მისი აზრით, ისტორია უნივერსალური კანონების აუცილებელი პროდუქტია. ის უჩიოდა, რომ წინანდელი ისტორიკოსები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ მეფეების და ბელადების ცხოვრების აღწერას, რომ ისინი მხოლოდ ომებსა და სამოქალაქო ამბოხებებზე ლაპარაკობდნენ, ხოლო ზნე-ჩვეულების, ხელოვნების, მეცნიერების, კანონმდებლობის და მმართველობის ისტორიას უყურადღებოდ სტოვებდნენ.

„რა საჭიროა იმის ცოდნა, თუ რომელ წელს გამეფდა ესა თუ ის უგუნური მეფე, რომელიც იმის ღირსიც კი არ არის, რომ მისი სახელი დავიხსოვოთ? რა საჭიროა ყველა დინასტიის თანმიმდევრობის ცოდნა? უმჯობესია ტიტ ლივიუსს წავაძოთ, რომელიც დიდ ამბებს მოგვითხრობს, ვიდრე სვეტონიუსს, რომელიც კერძო ცხოვრებას ასწერს. მე აქ საზოგადოდ მეტს ყურადღებას ვაქცევ ადამიანების ბედს, ვიდრე ტახტების შერყევას. ისტორიკოსი ადამიანებით უნდა დაინტერესდეს, ისტორიკოსმა უნდა თქვას, homo sum (ადამიანი ვარ); უმრავლეს შემთხვევაში კი ისტორი-

კოსები ბრძოლებს „ასწერენ“ („ცდა ეროვნებათა ზნე-ჩვეულებებსა და სულზე“).

„რას წარმოადგენს ისტორიული პროგრესი? ესაა თანდათანობითი გადასვლა ბარბაროსობიდან გონების სინათლისკენ, სიღუხპირიდან—ბედნიერებისკენ. და ისტორიკოსმა, უწინარეს ყოვლისა, იმ დიდი ადამიანების სურათი უნდა დაგვიხატოს და იმ მოვლენების აღწერა მოგვცეს, რომელთაც ხელი შეუწყეს კაცობრიობის წინსვლას კეთილდღეობისა და განათლებისაკენ... არაფერი რჩება იმათი სახელიდან, ვინც ბატალიონებსა და ესკადრონებს მეთაურობდა, ადამიანთა მოდგმას არავითარი სარგებლობა არ აქვს ასე წარმოებული ომისაგან, იმ დიდმა პირებმა კი, რომელთა შესახებ მე ვლაპარაკობ, უზადო და ხანგრძლივი სიამოვნებანი მოუშზადეს ადამიანებს, რომელნიც ჯერ კიდევ არ დაბადებულან. არხი, რომელიც ორ ზღვას აერთებს, დიდი მხატვრის სურათი, მშვენიერი ტრაგედია, ქემმარიტების აღმოჩენა—ათასჯერ უფრო ძვირფასი საგნებია, ვიდრე ყველა სამეფო სასახლის მატრიანეები და ყველა ომის რელაციები. ჩემი შეხედულებით, პირველ ადგილზე დიდი ადამიანები დგანან, ხოლო უკანასკნელზე—გმირები. მე დიდ ადამიანებს იმათ ვუწოდებ, ვინც თავი ისახელა სასარგებლო და სასიამოვნო საქმეებში, პროვინციათა აღმგველები კი მხოლოდ გმირები არიან“.

ვოლტერი კაცობრიობის ისტორიულ წარსულ-

ში განსაკუთრებით ოთხ ბრწყინვალე ეპოქას აღნიშნავდა, რომელნიც ხელოვნებათა განვითარებით და გონების სინათლით სანიმუშოდ ჩაითვლებიან მომავალი თაობებისათვის: პერიკლეს ეპოქას ათინაში, იულიუს კეისრისას და ავგუსტისას—რომში, მედიჩებისას—ფლორენციაში და ლუი XIV—საფრანგეთში. როგორც ცნობილია, ფეოდალიზმის სიძულვილი და ანტიკლერიკალური მსოფლმხედველობა ვოლტერს ხელს უშლიდა სათანადოდ დაეფასებინა შუა საუკუნეების როლი ევროპელი კაცობრიობის განვითარების ისტორიაში. როგორც ვოლტერი, ისე სხვა გამანათლებლები შუა საუკუნეებს სიბნელის და ბარბაროსობის ეპოქად სთვლიდნენ. ისინი ხედავდნენ, რომ საეკლესიო ხელისუფლების გაძლიერებამ, რელიგიურმა ფანატიზმმა, თეოლოგიური და სქოლასტიკური აზროვნების გაბატონებამ, მუშტის უფლების დამყარებამ, ინკვიზიციაშე ფეოდალურ ევროპის გონებრივი განვითარება, რომ როგორც ფილოსოფიის, მეცნიერების და ხელოვნების დარგში, ისე ტექნიკის და სამეურნეო ცხოვრების მრავალ დარგში შუა საუკუნეები უკანდახევას წარმოადგენდა კლასიკურ საბერძნეთთან და რომთან შედარებით. მაგრამ ისინი ვერ ამჩნევდნენ, რომ შუა საუკუნეებში ახალი, ცხოვრების უნარის მქონე ერები წარმოიშვნენ, რომ ბატონყმობის პრინციპზე დამყარებული ეკონომიური ცხოვრება წინსვლას წარმოადგენდა მონობის პრინციპზე დამყარებულ ანტიკურ საზოგადოებას-

თან შედარებით, რომ ქრისტიანობამ ბევრი რამ აითვისა, რაც კი საღი იყო კლასიკური ფილოსოფიური სკოლების ეთიკაში და ხელი შეუწყო ზნეობრივი შემეცნების განახლებას. ფრანგი გამანათლებლები სათანადოდ ვერ აფასებდნენ აგრეთვე იმ გარემოებას, რომ შუა საუკუნეებში, საერთო თვითნებობის და ძალმომრეობის ატმოსფეროში, ქრისტიანული ეკლესია ხშირად ჩაგრულთა მფარველად გამოდიოდა, რომ სამონასტრო სკოლები განაგრძობდნენ ძველი კლასიკური სასწავლებლის ტრადიციებს, ხოლო სამონასტრო წიგნთსაცავებმა კაცობრიობას კლასიკური მწერლობის და ხელოვნების ძეგლები შეუნარჩუნეს.

ვოლტერს სწამდა, რომ როგორც მისი საკუთარი, ისე მისი თანამებრძოლი ფილოსოფოსების მოღვაწეობა ხელს შეუწყობდა კაცობრიობის განთავისუფლებას უმეცრების და ცრუმორწმუნეობის ბატონობისაგან და დაიწყებოდა გონების მეუფების ეპოქა. ცხოვრების გარდაქმნა უნდა მომხდარიყო ფილოსოფოსების და მმართველობის კავშირის წყალობით, უნდა შექმნილიყო ერთგვარი სულიერი არისტოკრატია, რომელიც სისხლის არისტოკრატიის და საეკლესიო იერარქიის ადგილს დაიჭერდა, მაგრამ არავითარი პრივილეგიით არ აღიჭურვებოდა, გარდა გონების უპირატესობისა. „კურთხეულ იყოს დიდი გარდატეხა, რომელიც ღმერთთანა გონებაში უკანასკნელი 15—20 წლის განმავლობაში მოხდა, მან გადააქარბა ჩემს მო-

ლოდინს“, სწერდა ვოლტერი დალამბერს: „ქეშ-
მარიტად გონების მეუფება დაიწყო. საუკუნო მად-
ლობა შენ, ჰოი, ბუნებავ... ჩვენ გახარებული უნდა
ვიყოთ, რომ ყველა რიგიანი ადამიანი ევროპაში
თანდათან თავისუფლდება ცრუმორწმუნეობისა-
გან... ჩვენ მხოლოდ ეს გვსურდა, მხოლოდ ეს იყო
საქირო. ჩვენ არასოდეს პრეტენზია არ გვქონდა,
რომ მეწაღეები და მოახლეები გაგვენათლებინა“.

როგორი უნდა ყოფილიყო კონკრეტულად ეს
მომავალი საზოგადოება, აგებული რაციონალურ
პრინციპებზე? იქ მოსპობილი არ იქნებოდა არც
კერძო საკუთრება, არც ქონებრივი უთანასწორო-
ბა, მხოლოდ შრომა ყველასთვის სასიამოვნო ვალ-
დებულებად გარდაიქცეოდა. ადამიანს უნდა შეეძ-
ლოს თავისი აზრის თავისუფლად გამოთქმა, უამი-
სოდ არ შეიძლება ის ბედნიერი იყოს. „ადამიანი
თავისუფალი უნდა იყოს და თავის თანასწორთა
შორის ცხოვრობდეს—აი ადამიანის ნამდვილი,
ბუნებრივი ცხოვრება; ყოველგვარი სხვანაირი არ-
სებობა უღირსი გაყალბებაა, უგემური ფარსი, სა-
დაც ერთი ბატონის როლს ასრულებს, მეორე—
მონისას, მესამე—მლიქვნელისას, მეოთხე—შუამავ-
ლისას... არსებობენ მთელი ერები, ორთავ თვალ-
დათხრილნი იმ ბებერ ჯაგლაგ ცხენებივით, რო-
მელნიც წისქვილის დოლაბებს ატრიალებენ. მე
მინდა ადამიანებს ორივე თვალი შევუხარჩუნო“
(„ფილოსოფიური ლექსიკონი“).

მომავალ საზოგადოებაში უნდა მოსპობილიყო

ადამიანის სიკვდილით დასჯა, ვინაიდან დამნაშავემ უნდა აანაზღაუროს ის ზიანი, რომელიც მან საზოგადოებას მიაყენა, სიკვდილი კი ვერაფერს ვერ აანაზღაურებს. მომავალ საზოგადოებაში უნდა შემცირდეს ან შეძლებისამებრ სრულიად მოისპოს ომები“.

ბოლოს მომავალ საზოგადოებაში უნდა დამყარებულიყო სრული რელიგიური შემწყნარებლობა. „გამოუკლებლივ ყველა ხალხის რელიგია ერთსა და იმავე ქეშმარიტებას გვიმხელს. აზიელი ერების რელიგიური ცერემონიები მეტისმეტად ახირებულია, რწმენა—უაზრო, მაგრამ მათი მორალის წესები სამართლიანია. დერვიში, ფაჟირი, ბონზა, სიამელი ქუროში ყველგან ერთსა და იმავეს ამბობს: იყავით სამართლიანი და სიკეთე ჰქენით. ყველა ეკლესიის, ყველა იერარქიის განადგურება და გონების რელიგიის დამყარება—აი მომავალი კაცობრიობის ბედნიერების საწინდარი“.

* *

ვოლტერი ამბობდა, ისეთი დიდი ბაგაჟით, როგორიც მე მაქვს, ძნელია მემკვიდრეების სადგურამდე მიღწევაო. მართლაც, იმ უზარმაზარი ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან, რომელიც ვოლტერმა დასტოვა, მრავალ მის ნაწარმოებს დღეს მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა აქვს.

თავის პამფლეტებს, პოლემიკურ და პუბლი-

ცისტურ წერილებს თვით ის დროებითს მნიშვნელობას აძლევდა: მისი დრამები და პოემები, რომლებიც მის თანამედროვეებში ალტაცებას იწვევდა, დღევანდელ მკითხველს ხელოვნური და პათეტიკური ეჩვენება. სამაგიეროდ, დღესაც სიამოვნებით იკითხება ვოლტერის ლირიკული შედევრები, განსაკუთრებით მისი გესლიანი ეპიგრამები, სადაც ის სასაცილოდ იგდებს სამღვდელოებას, კარისკაცებს და თავის პირად მტრებს; სიამოვნებით იკითხება აგრეთვე მისი ანაკრეონტული ხასიათის ლექსები, სადაც ცხოვრების სწრაფწარმავალ სიამოვნებათ უმღერის.

ვოლტერის ზოგიერთი ისტორიოგრაფიული ნაწარმოები დღესაც ფრანგული კლასიკური პროზის ნიმუშად ითვლება. მაგრამ ყველაზე მეტი გამძლეობა ვოლტერის ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან მაინც მისმა ფილოსოფიურმა მოთხრობებმა და დიალოგებმა გამოიჩინეს. თუ ვოლტერის თანამედროვეები მას, უწინარეს ყოვლისა, აფასებდნენ როგორც „ჰანრიადის“, „ორლეანელი ქალწულის“, „მაჰმადის“, „ალზირას“, „ფილოსოფიური ლექსიკონის“ ავტორს, დღევანდელი მკითხველი მასში განსაკუთრებით „კანდიდის“, „ზადიგის“, „ბაბილონის პრინცესის“, „მიკრომეგასის“ დამწერს ხედავს.

ლიტერატურის ისტორიკოსები ამტკიცებენ, ვოლტერზე, როგორც რომანისტზე, მრავალმა წინამორბედმა მოახდინა ზეგავლენაო: ლესაჟმა და

მონტესქიემ, ბოკაჩიომ და არიოსტომ, სვიფტმა და სირანო დე ბერჟერაკმა, „ათასერთმა ლამემ“ და ხალხურმა ზღაპრებმაო. ამ გავლენათა მიუხედავად, ვოლტერის მოთხრობები მეტად ორიგინალური აზროვნების და ფორმის შეგრძნობის ნაცოფად უნდა ჩაითვალოს და მათი გავლენა შემდგომ თაობებზე არაჩვეულებრივად ძლიერი იყო. გონებამახვილობა, თანამედროვე საზოგადოების ნაკლთა და ბიწიერებათა თამამი ასახვა, ბრწყინვალე ფორმა ამ მოთხრობებს წარუვალ მხატვრულ ღირებულებას ანიჭებენ.

ვოლტერის მოთხრობებისთვის დამახასიათებელია, რომ მათი გმირების თავგადასავალი დაკავშირებულია მოგზაურობასთან: მკითხველის თვალწინ მთელი დედამიწა იშლება. ზოგიერთ ლანდშაფტს ზღაპრული ხასიათი აქვს. სცენაზე ხშირად ფანტასტიკური ცხოველები, ფერიები, ჯადოქრები გამოდიან. „მიკრომეგასის“ მოქმედი პირები მნათობიდან მნათობებზეც კი გადადიან. ძალიან ფართოა აგრეთვე ამ მოთხრობების ისტორიული დიაპაზონი: ის მოიცავს კაცობრიობის ისტორიული წარსულის მიმოხილვას, ანტიკური ეგვიპტიდან და ბაბილონიდან დაწყებული მეთვრამეტე საუკუნემდე.

მაგრამ ვოლტერი თავის მოთხრობებში არ იძლევა ეგზოტიკური ქვეყნების და წარსული ისტორიული ეპოქების რეალისტურ ასახვას. მისი მოთხრობების მიზანია რომელიმე ძირითადი ფი-

ლოსოფიური თეზისის დამტკიცება; ბელეტრისტული ფორმა მხოლოდ მოხერხებული საშუალებაა ამ მიზნის მისაღწევად. მოქმედი პირები არ წარმოადგენენ კონკრეტულ ადამიანებს, განსაზღვრული ეროვნული და ინდივიდუალური თვისებებით აღჭურვილთ: ისინი გამოდიან როგორც ამა თუ იმ ფილოსოფიური იდეის გამახორციელებელი აბსტრაქტული არსებანი.

თავის პირველ დიდ ფილოსოფიურ მოთხრობაში „ზადიგში“ ვოლტერი განათლებული აბსოლუტიზმის იდეას იცავს. მოთხრობას გადაეყვარათ ძველ ბაბილონში, სადაც ტახტზე მეფე მოადბარი ზის, ნამდვილად კი ავტორი XVIII საუკუნის საფრანგეთს გულისხმობს. პირამთქმელი, სამართლიანი, გონებამახვილი ზადიგი თვით ვოლტერის ორეულად შეიძლება ჩაითვალოს; ყოველ შემთხვევაში, ის ავტორის ზრახვებს გამოთქვამს. ვოლტერის მსგავსად ზადიგი მრავალ სიდუხჭირეს განიცდის, სანამ მისი ნიჭის და გონების ძალას სცნობდნენ. ვოლტერის მსგავსად ის ებრძვის ძალმომრეობას, უსამართლობას, რელიგიურ ფანატიზმს. ზადიგი ბოლოს ბაბილონის მეფის მინისტრი გახდება. მისი მმართველობის დრო საუკეთესო ეპოქა იყო დედამიწის ზურგზე: „დაიწყო სამართლიანობის და სიყვარულის მეუფება; ყველანი ზადიგს ლოცავდნენ, ხოლო ზადიგი ზეცას ლოცავდა“.

გერ „ზადიგში“ და შემდეგ „პოემაში ლისა-

ზონის კატასტროფაზე“ ვოლტერმა, სხვათა შო-
 რის, დასვა პრობლემა, რომელიც, როგორც
 ეტყობა, მას მუდამ აწუხებდა. თუ სამყარო უზენა-
 ესი გონების მიერ არის შექმნილი, საიდან წარ-
 მოსდგება უნივერსალური ბოროტება და რით შე-
 იძლება იმის გამართლება, რომ, მაგალითად, სტი-
 ქიონური უბედურების, მიწისძვრის, წყალდიდო-
 ბის, ხანძრის დროს სრულიად უდანაშაულო
 ადამიანები იღუპებიან ათასობით და ათიათასო-
 ბით? განა ოცდაათი ათასი კაცი, რომელიც ლი-
 საბონის მიწისძვრის დროს დაიღუპა 1755 წელს,
 უფრო ცოდვილი იყო, ვიდრე პარიზის მცხოვ-
 რებლები, რომელნიც ამ დროს მზიარულობდნენ
 და ცეკვავდნენ? რატომ ხდება, რომ ამქვეყნად
 სათნო ადამიანები ხშირად ისჯებიან, ხოლო არა-
 მზადები ბედნიერები არიან? ის პასუხი, რომელ-
 საც ვოლტერი „ზადიგში“ იძლევა, არსებითად
 განსხვავდება იმ პასუხისაგან, რომელსაც ძველი
 რელიგიური სისტემები იძლეოდნენ. ქრისტიანული
 მსოფლმხედველობის მიხედვით ღმერთი კეთილია,
 ის კაცობრიობას უბედურებას უგზავნის, რათა
 დასაჯოს შეცოდებისათვის, ან რათა უფრო დიდი
 მომავალი უბედურებისაგან დაიცვას. ზოროასტ-
 რის რელიგიის მიხედვით სამყარო კეთილი და
 ბოროტი პრინციპის, ორმუზდის და არიმანის
 ბრძოლას წარმოადგენს. ვოლტერი ამტკიცებს,
 რომ მოკვდავ ადამიანს არ ძალუძს ღვთაებრივი
 ნებისყოფის გამოცნობა, მაშასადამე, მას არ შე-

უძლია ბოროტების მეტაფიზიკური არსების შეცნობა. რაც შეეხება ფიზიკური და სოციალური ხასიათის ბოროტებას, ის მიღებულ უნდა იქნას როგორც ემპირიული ფაქტი, მხოლოდ უნდა ვიბრძოლოთ, რათა აღდამიანი, აღზრდის შემწეობით, უფრო სამართლიანი და კეთილგონიერი, ხოლო საზოგადოება, ბრძნული კანონმდებლობის შემწეობით, უფრო ჰარმონიული გახდეს.

თავის მეორე სახელგანთქმულ მოთხრობაში „კანდიდში“ ვოლტერმა ცალმხრივი ოპტიმიზმის წინააღმდეგ გაილაშქრა. ინგლისელი პოეტი და დღეისტი ფილოსოფოსი ალექსანდრე პოპი ამტკიცებდა, რომ ყოველივე, რაც არსებობს, გონიერიაო. პოპზე ადრე გერმანელი ფილოსოფოსი ლეიბნიცი შეეცადა ოპტიმიზმისთვის მეტაფიზიკური დასაბუთება მიეცა. ბრძოლა, ტანჯვა, კონფლიქტები, უბედურება, სიმახინჯე შემთხვევითი მოვლენებია. თუ აღდამიანი თავისი ვიწრო პირადი თვალსაზრისისაგან განთავისუფლდება, ის შეიგნებს, რომ სამყარო წინასწარ დადგენილ ჰარმონიაზეა დამყარებული, და ჩვენი ქვეყანა საუკეთესოა ყველა შესაძლებელ ქვეყანას შორისო, ამტკიცებდა ლეიბნიცი.

ვოლტერს მიუდებლად მიაჩნდა როგორც ლეიბნიცის და ინგლისელი დღეისტერის ოპტიმიზმი, ისე პასკალის პესიმიზმი, რომლის მიხედვით ამქვეყნიური ცხოვრება ბნელ სატუსალოს წარმოადგენს, სადაც ხელშებორკილი აწსებანი სიკვდი-

ლის სასჯელს ელიან. ცხოვრება, ვოლტერის შეხედულებით, არც მეტისმეტად ცუდია, არც მეტისმეტად კარგი, ის საერთოდ ასატანია და ადამიანის მიერ შეძლებისამებრ გამოყენებულ უნდა იქნეს. სასაცილოა კანდიდის მეგობრის, ყოვლისმცოდნე ოპტიმისტი პანგლოსის მტკიცება, ამქვეყნად ყოველივე საუკეთესოდ მიმდინარეობსო, მაგრამ მიუღებელია პესიმისტი მარტენის აზრიც, ადამიანი მხოლოდ იმისთვის იბადება, რომ თავისი ცხოვრება მოუსვენრობის კრუნჩხვასა და მოწყენილობის ლეტარგიაში გაატაროსო.

„კანდიდი“ თავისი მორალური ტენდენციით „ზადიგის“ ერთგვარ დამატებას წარმოადგენს. თუ ზადიგის სახით შექმნილია ბრძენი კანონმდებელი და სოციალური რეფორმატორი, კანდიდის სახით გამოყვანილია ზნეობრივად შეურყვნელი ადამიანი, რომელიც სტოიკურად იტანს ყოველგვარ გაჭირვებას, რათა თავისი პირადი ცხოვრება მოაწყოს საყვარელ ქალთან ერთად. ის თავის გარშემო მეგობრების პატარა საზოგადოებას იკრებს, რათა მათთან ერთად ბაღი დაამუშაოს და შეუშფოთებლად იცხოვროს ფორთოხლის ხის ჩრდილში. შრომა ერთადერთი წამალია სამი ბოროტების — ბიწიერებისა, მოწყენილობისა და სიღარიბის წინააღმდეგ, ასეთია „კანდიდის“ დასკვნა. მაგრამ ცხადია, „კანდიდის“ მორალი ეგოცენტრისტული არ არის, და მოხუცი თურქის სიტყვები, რომ ადამიანები, რომელნიც საზოგა-

დოებრივ ცხოვრებაში ერევიან, ხანდახან უბად-
რუკად იღუპებიან და ამის ღირსი არიანო, არ
გამოხატავს ვოლტერის შეხედულებას. „ადამიანს
აფუჭებს არა საზოგადოებაში ცხოვრების მოთხოვ-
ნილება, არამედ საზოგადოების უქონლობა. ადა-
მიანი, რომელიც სრულიად მარტო იცხოვრებდა,
ჩქარა დაჰკარგავდა აზროვნების და გამოთქმის
ნიქს, აუტანელი გახდებოდა თავის თავისთვის და
ცხოველად გადაიქცეოდა“. („ფილოსოფიური ლექ-
სიკონი“).

უტოპიური ქვეყანა—ელდორადო, რომლის აღ-
წერა „კანდიდშია“ ჩართული, საუკეთესოდ გა-
მოჰხატავს ვოლტერის სოციალურ იდეალს. ელ-
დორადოში უხვად მოიპოვება ოქრო და თვალ-
მარგალიტი, მაგრამ მათ არაფერ აფასებს, ვინაი-
დან ელდორადოს მოსახლეობა ზრუნავს არა კომ-
ფორტზე, არამედ ძირითად ადამიანურ მოთხოვ-
ნილების დაკმაყოფილებაზე. ელდორადოში დი-
დად პატივცემულია მწარმოებელი შრომა და მე-
ცნიერული კვლევა-ძიება, სამაგიეროდ იქ არც
ტაძრები და მონასტრებია და არც სასამართლო-
ები და სატყესადოები, ვინაიდან არაფერ დანაშა-
ულს არ ჩადის; მთელი მღვდელმსახურება კი იმა-
ში გამოიხატება, რომ მეფე და ოჯახის მეთაუ-
რები ყოველ დილით სამადლობელ ჰიმნს მიუძღვ-
ნიან უზენაეს არსებას. ელდორადოს ქვეშევრდომ-
ნი თავიანთ მეფეს სალამს აძლევენ არა მიწაზე
დამხობით ან მუცელზე ხოხვით, არამედ ლოყებზე

კოცნით. საუკეთესო შენობას მეცნიერების სასახ-
ლე წარმოადგენს, რომლის უზარმაზარი გალერეა
ფიზიკური და მათემატიკური ხელსაწყოებითაა
სავსე. მეფის ბრძანების თანახმად სამი ათასმა
ფიზიკოსმა და ინჟინერმა ხელი მიჰყო მანქანის
გაკეთებას, რომელსაც კანდიდი და მისი თანა-
მგზავრები უმაღლეს მთებზე უნდა გადაეტარებინა
და სამშობლოსკენ გაესტუმრებინა.

* *

ვოლტერმა განუზომელი გავლენა მოახდინა არა
მარტო თავის თანამედროვეებზე, არამედ მომდევ-
ნო თაობებზეც. საფრანგეთის რევოლუციის მოღ-
ვაწეები, როგორც ჟირონდელეები, ისე იაკობინე-
ლები, ვოლტერს თავიანთ წინამძღვრად სთვლი-
დნენ. იდეური გავლენის მხრით საფრანგეთის რე-
ვოლუციის დროს ვოლტერს მხოლოდ ჟან-ჟაკ რუ-
სო შეედრებოდა. ნაპოლეონის ბატონობის და რეს-
ტავრაციის წლებში დაიწყო ვოლტერის მკაცრი
გაკრიტიკება ჯერ რეაქციონერი პოლიტიკური
მოაზროვნეების (ჟოზეფ დე მეტრის და სხვ.), ხო-
ლო შემდეგ რომანტიკოსების მიერ. მაგრამ ივ-
ლისის რევოლუციის შემდეგ ვოლტერის და ფრანგ
გამანათლებლების გავლენა ხელახლა აღსდგა, ის
რამდენიმედ კიდევ გაღრმავდა სოციალისტური
აზროვნების გაძლიერების გამო. ფრიდრიხ ენგელს-
მა თავისი „ანტიდიუჩინგის“ შესავალში მართე-

ბულად აღინიშნა, რომ „თანამედროვე სოციალიზ-
მი თავისი თეორიული ფორმის მიხედვით თავდა-
პირველად გვევლინება როგორც XVIII საუკუნის
დიდი ფრანგი გამანათლებლების მიერ წამოყენე-
ბული პრინციპების შეშდგომი, ერთი შეხედვით,
თანმიმდევარი განვითარება“.

ვოლტერის სახელმა საერთაშორისო რეზონან-
სი მოიპოვა ჯერ კიდევ მის სიცოცხლეში. გან-
საკუთრებით ძლიერი იყო ვოლტერის გავლენა რუ-
სეთში, სადაც ეკატერინე II ხელს უწყობდა მისი
ნაწერების თარგმნას და გამოცემას. მეთვრამეტე
საუკუნის მეორე ნახევარში რუსი არისტოკრატია
ზერელედ გაგებული ვოლტერიანიზმის სულით იყო
გაქლენთილი. ითარგმნებოდა ვოლტერის ფილო-
სოფიური მოთხრობები და პოემები, სცენაზე ხში-
რად იდგმებოდა მისი დრამები და კომედიები.
გარდა დედოფლისა, მრავალ რუს არისტოკრატს
პირადი მიწერ-მოწერა ჰქონდა ფერნეს პატრი-
არქთან, ზოგიერთი მათგანი მისი სტუმარი იყო.
ეკატერინე II რუსულად გადაათარგმნინა ვოლ-
ტერის მიმდევრის მარმონტელის ფილოსოფიური
მოთხრობა „ველიზარი“, რომელშიც ავტორი რე-
ლიგიური შემწყნარებლობის სულს იცავს. ეს ნა-
წარმოები რუსულიდან ქართულად გადმოთარგმნა
თელავის ფილოსოფიური სემინარიის ყოფილმა
რექტორმა არქიეპისკოპოსმა გაიოზმა.

საფრანგეთის რევოლუციამ დააფრთხო ეკატე-
რინე II და რუსეთის თავადაზნაურობა. რუსეთის

დედოფალმა აკრძალა ვოლტერის ნაწერების გამოცემა და მისი პიესების დადგმა. რუსი რესპუბლიკელი ა. რადიშჩევი, ავტორი „მოგზაურობისა პეტერბურგიდან მოსკოვამდე“, დასჯილ იქნა ფრანგი გამანათლებლების და მატერიალისტების იდეების პროპაგანდისათვის.

როგორც დასავლეთ ევროპაში, ისე რუსეთშიც ვოლტერის მსოფლმხედველობამ აღორძინება განაჩა და მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში: მისი ზეგავლენა ეტყობა ჯერ გრიბოედოვს და პუშკინს, ხოლო შემდეგ გერცენს, ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვს, პისარევს და სხვ.

საქართველოში ვოლტერის იდეურმა გავლენამ მეთვრამეტე საუკუნის ბოლო წლებში მიაღწია, ნაწილობრივ პირდაპირი გზით, ხოლო განსაკუთრებით რუსეთზე გამოვლით*. როგორც ცნობილია, გიორგი მეთორმეტის უფროსი ვაჟი დავით ბატონიშვილი ვოლტერის მიმდევრად ითვლებოდა. მართლაც, მისი პატარა რომანი „ახალი შიხი“ ვოლტერის დეისტური რელიგიის „ბუნების სჯულის“ ფარულ პროპაგანდას შეიცავს. ფრანგი გამანათლებლების და ენციკლოპედისტების ზეგავლენა ეტყობა აგრეთვე იოანე ბატონიშვილსაც, რომელიც თავის „კალმასობაში“ პროგრესის და განათლების იდეებს იცავს და ნამდვილი ვოლტე-

* ამ საკითხის შესახებ იხ. ლ. ასათიანი, ვოლტერიანობა საქართველოში, თბილისი, 1933.

რული გონებამახვილობით ამხელს ქართველი ფეოდალების და სამღვდელოების უმეცრებას, ძალმომრეობას და გაუმაძღრობას.

დამახასიათებელია აგრეთვე, რომ იოანე ბატონიშვილს „კალმასობაში“ გამოყვანილი ჰყავს ვოლტერის მოწაფე — ხვედურეთის მცხოვრები ციციშვილი, თელავის სემინარიაში აღზრდილი დავით რექტორის მიერ.

ვოლტერის ნაწერების პირველი მთარგმნელი საქართველოში ალ. ჭავჭავაძე იყო. მან უშუალოდ ფრანგულიდან გადმოთარგმნა ვოლტერის ორი საუკეთესო ტრაგედია „ზაირა“ და „ალზირა“.

„ზაირაში“ ვოლტერმა გადმოსცა ადამიანების ინტიმური გრძნობები. აქ მან თავისი გმირები ჩვეულებრივი სასაუბრო ენით აამეტყველა და მგრძნობიარობის ანალიზი თეატრის ძირითად პრობლემად აქცია. შეიძლება ითქვას, რომ „ზაირაში“ ვოლტერმა რადიკალური ნაბიჯი გადადგა კორნელის და რასინის პათეტიკური სტილით დაწერილი გმირული ტრაგედიებიდან და ნიადაგი შეუმზადა XIX საუკუნის ბურჟუაზიულ დრამას. რაც შეეხება „ალზირას ანუ ამერიკელებს“, ამ ტრაგედიაში ვოლტერი განსაკუთრებით მკაცრად ილაშქრებს ეროვნული მძულვარების და რელიგიური შეურიგებლობის პოლიტიკის წინააღმდეგ და განსაკუთრებით ბრწყინვალედ იცავს ჰუმანიზმის მორალს. „ალზირას“ ძირითადი ტენდენცია ავტორმა მკაფიოდ გამოთქვა მის წინასიტყვაობაში:

„უსარგებლო რიტუალების ასრულება და ადამიანის ვალდებულებათა ღალატი, ლოცვების წარმოთქმა და ბიწიერების შენარჩუნება, მარხულობა და მახლობლის სიძულვილი, ვერაგობა, ძალმომრეობა—აი უმეცარი ქრისტიანის სარწმუნოება. ნამდვილი ქრისტიანის რელიგია კი იმაში მდგომარეობს, რომ მან ყოველი ადამიანი თავის ძმად ჩასთვალოს, მას სიკეთე უყოს და ბოროტება აპატიოს“.

მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლებში მღვდელს იესე გარსევანიშვილს რუსულიდან უთარგმნია ვოლტერის ისტორიული შრომა „ლუდოვიკო XIV და ლუდოვიკო XV ისტორია“. მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ქართულად გადმოითარგმნა აგრეთვე ვოლტერის რამდენიმე პროზაული ნაწარმოები, მათ შორის „ზადიგი“ (თარგმანი ა. ახნაზაროვისა) და „უმანკო“ (თარგმანი თ. სახოკიასი), რომლებიც ცალკე წიგნებად გამოიცა. ვოლტერის მთავარი ფილოსოფიური მოთხრობების თარგმანი, რომელიც რუსუდან დოდაშვილისა და ნუნუ ქადეიშვილის მიერაა შესრულებული, კარგ საჩუქარს წარმოადგენს საბჭოთა ეპოქის ქართველი მკითხველისათვის.

ს ა რ ჩ ე ბ ა

მ ო გ ო ნ ე ბ ე ბ ი

განთიადიდან შუადღემდე 5

სიტყვები და წერილები

დავით გურამიშვილი	167
ფგნატე ნინოშვილი	183
ივანე მაჩაბელი	190
ვასილ ბარნოვი	196
ჩვენი მწიგნობართუხუცესი	206
თამარ აბაყელია	210
ენის და ლიტერატურის პრობლემისათვის	216
თანამედროვე ქართულ ლიტერატურაზე	225
აფხაზეთ-საქართველოს ურთიერთობიდან	236
იულიუს ფურჩიკი	249
ონორე ბალზაკი	262
სტენდალი	285
ვოლტერი	308

ГЕРОНТИ КИКОДЗЕ

Воспоминания. Статьи, речи

(На грузинском языке)

Изд-во „Сაბჭოთა მცერალი“

* *

Типография изд-ва „Сაბჭოთა მცერალი“

19 Тбилиси 56

Шехановский, 181

* *

რედაქტორი გ. მარგველაშვილი

გამ-ბის რედაქტორი თ. კოპლატაძე

ტექნ. რედაქტორი შ. დემეტრაძე

მხატვარი ლ. გრიგოლია

პ/მგ. კორექტორი თ. იოსელიანი

* *

გადაეცა წარმოებას 4. VI, 1956 წ., ხელ-
მოწერილია დასაბეჭდად III.VIII, 1956 წ.,
საალრიცხვო-საგაშომცემლო ფ. 11,06, სა-
ავტორო 10,77 ანაწყობის ზომა 4,5×7,
ქალაქის ზომა 70×92¹ 82 ტირაჟი 8000,
შევ. № 724, უფ 05801

* *

გამ-ბა „საბჭოთა მწერალის“ სტამბა
თბილისი, პლენოვის, 181.

ფასი 6 მ. 30 კპ.

ფანო 6 მაგ. 30 კპ.

140/5